89781

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE MİLLİ MÜCADELE

(Doktora Tezi)

89781

Danışman : Prof. Dr. Erol CİHAN
Hazırlayan : Osman DEMİRBAŞ
(273)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul 1999

ÖNSÖZ

Bu çalışma, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Milli Mücadeledeki rolünü belirlemeye yöneliktir. Öncelikle belirtelim ki, bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir örgüt olarak varlığından sözedilemez. Bizim İttihat ve Terakki adını bu dönem için kullanmamız, örgütten çok, bir hareket olarak değerlendirmemiz dolayısıyladır. Ayrıca örgütün yeniden canlandırılması girişimlerinin olduğu da hesaba katılırsa, bu adı kullanmamız daha açık bir şekilde anlaşılmış olacaktır.

İttihat ve Terakki gibi önemli bir hareket konusunda çalışmaya girişmek, baştan bir çok güçlüğü kabullenmek anlamına gelmektedir. Çokça polemik konusu olması bu güçlüklerin başında gelmektedir. Ancak biz bu hataya düşmemeye özen göstererek, hareketi daha nesnel bir gözle incelemeye çalıştık. Bu çabamızda değerli yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Yılmaz ALTUĞ'a ve çalışmanın başından sonuna değin önemli katkılarını gördüğüm danışmanım Sayın Prof. Dr. Erol CİHAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Osman Demirbaş

Doktora tezi olarak sunduğum "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele" adlı çalışmamı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın ve bibliyografyada gösterilen eserlerden yararlanarak ve bunlara atıf yaparak hazırladığımı belirtir, bunu şerefim ve onurumla doğrularım.

.../.../1999

Osman Demirbaş

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ II
ÖZET VI
ABSTRACT VII
KISALTMALAR VIII
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN KURULUŞU

§ 1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE II.MEŞRUTİYET 6
§ 2. I.DÜNYA SAVAŞI VE SONUÇLARI 31
§ 3. MUSTAFA KEMAL PAŞA VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ 36

İKİNCİ BÖLÜM
MÜTAREKE DÖNEMİ

§ 4. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ÇALIŞMALARI 44
I. Teceddüt Fırkası 50
II. Karakol Cemiyeti 53
III. Milli Kongre Cemiyeti 67

§ 5. İSTANBUL HÜKÜMETİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ 72
§ 6. İTİLAF DEVLETLERİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ 80
§ 7. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ ÇALIŞMALARI 85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

§ 8. MİLLİ MÜCADELENİN ÖRGÜTLENME SÜRECİ 93

§ 9. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇMESİ 101

I. Amasya Genelgesi 111

II. Erzurum Kongresi 113

III. Sivas Kongresi 116

§ 10. MİLLİ MÜCADELE VE İTTİHAT VE TERAKKİ İLİŞKİSİ 120

I. Yerel Direniş Örgütlerinde İttihat ve Terakki 131

II. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İttihat ve Terakki 146

III. Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçılar 156

§ 11. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN YURT DIŞINDAKİ ÇALIŞMALARI 161

I. Talat Paşa'nın Berlin'deki Çalışmaları 170

II. Enver Paşa'nın Rusya'daki Çalışmaları 179

III. Sovyet Rusya İle İlişkilerde İttihatçıların Rolü 188

IV. Enver Paşa'nın Anadolu'ya Geçme Girişimi 194

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SONU

§ 12. İTTİHAT VE TERAKKİ'Yİ DİRİLTME ÇABALARI 219

§ 13. İZMİR SUİKASTİ 239

§ 14. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN TASFİYESİ 260

SONUÇ 277

EKLER 282

EK 1 : KARAKOL CEMİYETİ'NİN PROGRAMI 283

EK 2 : KARAKOL CEMİYETİ İLE RUSYA KAFKAS KOMİTESİ ARASINDA YAPILAN ANLAŞMA 285

EK 3 : MİLLİ KONGRE'NİN BEYANNAMESİ VE PROGRAMI 288

EK 4 : İSLAM İHTİLAL CEMİYETLERİ İTTİHADI NİZAMNAMESİ 290

KAYNAKÇA 292

ÖZET

İttihat ve Terakki Cemiyeti, modern anlamda siyasal bir örgüt olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuştur. Böyle bir örgütün bir kongre sonucunda kendini feshetmesi ve liderlerinin yurt dışına çıkması ile tamamen ortadan kalktığı düşünülmemelidir. Anadolu'daki yaygın teşkilatı ve asker-sivil bürokrasideki kadroları ile feshinden sonra da etkisini sürdürmüş, dolayısıyla Milli Mücadelenin örgütlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Milli Mücadelenin örgütleri olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, esas olarak İttihatçı örgütler üzerinde yükselmişlerdir. Milli Mücadelenin lider kadrosu da dahil olmak üzere bir çok elemanı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesidirler. Ancak bu durum, Milli Mücadelenin İttihatçı bir hareket olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Buna, İttihat ve Terakki hareketinin Müdafaa-i Hukuk hareketine dönüşmesi demek daha doğrudur.

Ancak bu dönüşüm sürecinde, İttihatçılığını sürekli muhafaza eden ve İttihat ve Terakki'nin yeniden siyasal yaşama dönmesini arzulayan bir grup İttihatçı, sözkonusu sürecin dışında kalmışlardır. Milli Mücadeleye katılmakla birlikte, lider olarak daima Enver ya da Talat Paşaları görmüşler, gerek yurt dışındaki gerekse yurt içindeki İttihatçılar, bu kişilerin hareketin liderliğine geçmeleri için çaba göstermişlerdir. Enver ve Talat Paşaların ölümleri de İttihatçıların yeni yönetime olan muhalifliklerini ortadan kaldırmadığı gibi, bu ölümlerden Ankara'yı sorumlu tutmuşlardır.

Cumhuriyetten sonra ülkede gelişen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefetine katılan İttihatçılar, bu partinin kapatılmasından sonra etkilerini iyice yitirmişlerdir. 1926 yılına gelindiğinde ortaya çıkarılan Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik İzmir'deki suikast girişimi vesilesiyle, ülkedeki tüm muhalif hareketle birlikte İttihatçılar da tasfiye edilmişlerdir.

ABSTRACT

Committee of Union and Progress and the National Fight. The Committee of Union and Progress was the modern political organization that dominated the last years of the Ottoman State. One should not think that such an organization was fully disappeared after its winding up and the leaders' self exile from the country. The Committee of Union and Progress maintained its power even after its winding up through its widespread organization in Anatolia and its staff in military and civil bureaucracy, and played a dominant role in the organization of the National Fight.

Political organizations of the National Fight, Committees for the Defence of the National Rights, were built-up on fundamentals of the Unionist organizations. A large number of the staff of the National Fight, including the leaders, were members of the Committee of Union and Progress. However, it does not follow from the foregoing that, the National Fight was a Unionist movement. One may rather say that the Union and Progress Movement was transformed itself into the National Defence Movement.

Notwithstanding, a group of Unionist who insisted on their Unionist approach and sought revival of the Union and Progress remained outside the said transformation process. The latter group participated in the National Fight, but regarded either Enver Pasha or Talat Pasha as their leader, and worked in and outside Turkey for placing these persons at the leadership of the Movement. The Unionist opposition did not disappear with the death of Enver and Talat Pashas, but the Unionists blamed Ankara for their deaths.

After the declaration of the Republic, Unionists took part in the opposition led by the Progressive Republic Party, and they lost their power considerably after the latter was shut down. In 1926, following the assassination attempt to Mustapha Kemal Pasha in İzmir, Unionists were purged together with all opposition movements in the country.

KISALTMALAR

A.Ü.SBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
b	: Baskı, basım.
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.
Çev	: Çeviren.
Der	: Derleyen.
Haz	: Hazırlayan.
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.
İ.Ü.H.F	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
s	: Sayfa.
ss	: Sayfalar.
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.
TDK	: Türk Dil Kurumu.
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
t.y	: Tarih yok.
v.d	: Ve devamı.
yay	: Yayınevi, yayınları.
y.y	: Yayınevi, yayın yeri yok.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

GİRİŞ

Türkiye'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından yeni bir mücadele dönemi başlamıştır. Çünkü bu antlaşmanın uygulamaya konulması halinde, Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir ülke olarak kalamayacağı anlaşılmıştı. Bu nedenle mütarekenin hemen arkasından çeşitli bölgelerde mücadeleyi öngören yerel nitelikli örgütlenmeler başlamıştır. İşte bu örgütlenmelerin nasıl başladığı ve hangi süreçlerden geçtiği sorusuna verilecek cevap, Milli Mücadelenin örgütlenme aşamalarına karşılık olacaktır. Bu noktada, geçmiş deneyimlerin ve edinilen birikimlerin bu örgütlenmelere katkısını ele almak ve yeni örgütlenmelerin geçmişteki örgütlenmelerle bağını ve ilişkisini belirlemek zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, modern anlamda siyasal bir örgüt olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuştur. Böyle bir örgütün bir kongre sonucunda kendini feshetmesi ve liderlerinin yurt dışına kaçması ile tamamen ortadan kalktığı düşünülmemelidir. Çünkü, Anadolu'nun içlerine dek yayılan siyasal bir örgüt olarak İttihat ve Terakki, son dönemde iktidarda olmasının verdiği kolaylıkla askeri ve sivil bürokraside kadrolarını oluşturmuştur. Dolayısıyla mütareke döneminde İttihat ve Terakki'nin ağırlığı hem halk içinde, hem de sivil ve askeri bürokraside hissedilmektedir. Bu kadroların mücadeleye taraftar olması Milli Mücadelenin örgütlenmesinde büyük kolaylıklar yarattığı gibi, kimi yerlerde bizzat kendileri bu mücadelenin örgütleyicileri olmuşlardır.

Milli Mücadelenin örgütleri olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri esas olarak İttihatçı örgütler üzerinde yükselmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin Anadolu'daki yaygın teşkilatları sayesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kısa sürede kurulmuş ve gelişmiştir. Milli Mücadelenin lider kadrosu da dahil olmak üzere birçok elemanı İttihat ve Terakki geleneğinden gelmektedir. İdeolojik olarak bakıldığında ise, İttihat ve Terakki'nin ulusçu ideolojisinin Milli Mücadelenin temel ideolojisi olduğunu görmek mümkündür. Daha da ileri giderek, İttihat ve Terakki'nin ünlü ideologu Ziya Gökalp'in yeni Türkiye'nin de önemli bir ideologu olduğunu söyleyebiliriz. Belirtilen bu hususularla ifade edilmek istenen, Milli Mücadelenin İttihatçı bir hareket olduğu, ya da bu kimlik altında verildiği değildir. Böyle bir iddia gerçeklere denk düşmez. Nitekim, Müdafaa-i

Hukuk Cemiyetlerinin hemen tamamı, siyaset yapmadıklarını, geçmişteki fırkalarla herhangi bir bağlarının bulunmadığını, tek amaçlarının yurdun kurtuluşu olduğunu defalarca dile getirmişlerdir. Sivas Kongresi'nde de İttihatçılıkla bir ilgilerinin olmadığına ilişkin yemin etmişlerdir. Ancak her yeni hareketin bir geçmişi olduğu ve geçmişin izlerini üzerinde taşıdığı gerçeği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin de devraldığı bir miras vardır. Bu da İttihat ve Terakki'nin mirasıdır. Bu bağlamda kim kimin, ya da ne neyin devamıdır sorusu da bir ölçüde anlamını yitirmektedir. Çünkü her harekette geçmişten bir parça vardır. Dolayısıyla toplumsal dönüşümler ne denli radikal olursa olsunlar, geçmiş deneyim ve birikimlerin üzerinde şekillenir. Diğer bir deyimle yeni bir hareket, eskinin bağrında gelişir. O nedenle yeni Türkiye'nin kuruluşunu da bir süreç olarak değerlendirmek gereklidir. Bu süreçte İttihat ve Terakki'nin etkisi de gözardı edilmemelidir. Bu aynı zamanda tarihin bir işlevi olarak değerlendirilmeli ve belki de tarihçinin en önemli görevlerinden biri olarak sayılmalıdır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerindeki İttihat ve Terakki etkisi kimsenin gözünden kaçmamış, padişah başta olmak üzere, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İtilaf Devletleri tarafından Milli Mücadele İttihatçılıkla suçlanmıştır. Bu suçlamaların temel dayanağı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerindeki İttihatçı kadrolardır. Liderlerinin de İttihat ve Terakki geleneğinden olması, bu suçlamayı doğrular gözükmektedir. Ancak burada vurgulanması gereken, bu örgütlenmenin İttihatçılar tarafından gerçekleştirilmiş olmasına karşın, İttihatçılıkla bir ilgisinin bulunmadığıdır. Daha açık bir ifadeyle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin İttihatçılık adına faaliyet yürütmediği gerçeğidir. Sözkonusu olan, İttihatçı kadroların Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarını oluşturması ve yeni bir kimlikle ortaya çıkmalarıdır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin İttihatçılığı reddetmesi için bir çok neden vardır. Öncelikle İttihat ve Terakki Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin sorumluluğunu üzerinde taşımakta, devletin bu duruma düşmesinin müsebbibi olarak görülmektedir. Dolayısıyla İttihatçıların kamuoyu nezdinde bir prestij kaybı sözkonusudur. Diğer bir neden, İttihat ve Terakki ideolojisi ulusçuluğun ötesinde Pan-İslamist ve Pan-Turanist görüşlere sahiptir. Oysa şimdi sözkonusu olan yalnızca

Anadolu'da bağımsız ve egemen yeni bir devletin kurulmasıdır. Son olarak, İttihatçılık aynı zamanda iktidara yeniden talip olmak şeklinde algılanmaktadır. Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının şimdilik iktidar talebi sözkonusu değildir. Bunların dışında, Müdafaa-i Hukuk teşkilatları ile fırkacılıktan uzak bir Milli Mücadele bloğu oluşturulmuştur. İttihatçılık adına faaliyet yürütülmesi bu ulusal bloğun parçalanmasına neden olabilecektir. O nedenle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri her fırsatta İttihatçılık yapmadıklarını belirtmek durumunda kalmışlardır.

İttihatçılıktan kopuş, bir süreç içersinde gerçekleşmiştir. Müdafaa-i Hukukçu kimliğinin kazanılmasında tüm İttihatçıların aynı gelişmeyi gösterdiği düşünülmemelidir. Büyük bir bölümü bu evrimleşmeyi yaşarken, bir bölümü de sonuna dek İttihatçı kimliklerinden vazgeçmemiştir. Özellikle liderlerinin, yani Enver ve Talat Paşaların yurt dışında varlıklarını korumaları ve çalışmalarını devam ettirmeleri, yurt içindeki İttihatçıların bu kişileri hâlâ lider olarak görmelerine neden olmuştur. Önce Talat Paşa'nın ölümü, ardından Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme umutlarının sona ermesi, yurt içindeki İttihatçıları zor durumda bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa'yı lider olarak benimsemeyen bu İttihatçılar, Milli Mücadeleden sonra da muhalif tavırlarını sürdürmüşlerdir. İşte bu çalışmaya konu olan İttihatçılar, bu muhalif tavırlarını sonuna dek koruyanlardır.

İttihat ve Terakki'nin ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey'in önderliğinde olduğu görülen bu muhalif hareket, özellikle II. Meclis seçimlerinde etkili olmaya çalışmış, bunda başarılı olamayınca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası aracılığı ile muhalefetini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak bu dönem, yeni Türkiye'nin kuruluş dönemidir. Dolayısıyla gerçekleştirilen devrimlere karşı en küçük bir muhalefetin bile istenmediği, her kesimin Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yapılan devrimlere onay vermesinin beklendiği bir dönemdir. O nedenle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefeti 1925'de bu partinin kapatılması ile sona erdirilmiş, İttihatçıların muhalefeti de İzmir Suikasti vesilesi ile ortadan kaldırılmıştır. İttihatçıların önde gelen liderleri sözkonusu suikast girişimi ile ilişkilendirilmiş ve son kalan İttihatçılar bu suretle tasfiye edilerek İttihatçılık da son bulmuştur.

Bu çalışma, toplam dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan, Birinci Dünya Savaşı sonuna dek geçen süreyi kapsamaktadır. Bu bölümde özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkisi, daha sonraki döneme ışık tutması itibariyle yerli yerine oturtulmaya çalışılmıştır. Mütareke dönemi ile yeni bir sürece giren Türkiye'de İttihatçıların legal ve illegal faaliyetleri incelenmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki çalışmaları da bu kapsamda ele alınmıştır. Üçüncü bölüm ağırlıklı olarak Milli Mücadele ile İttihat ve Terakki ilişkisi üzerinde şekillenmiş, yurt dışındaki İttihatçıların Milli Mücadeleye müdahaleleri de bu bağlamda ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde yeni Türkiye'nin kuruluş aşamasında İttihatçıların tavırları ve İzmir Suikasti girişiminden sonra da tasfiyesi konu edilmiştir.

Bu bölümleme çok geniş bir dönemi içine alıyor olsa da, yalnızca İttihat ve Terakki'nin Milli Mücadeleye olumlu ve olumsuz katkılarını belirlemeye çalışması bakımından, kendiliğinden bir sınırlamayı beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla sözkonusu dönem içindeki olaylar amaca ulaşmada gerekli olduğu kadar ele alınmış, daha fazla ayrıntıya girilmemiştir. Bu noktada çalışmanın amacı da ortaya çıkmaktadır. Milli Mücadelenin örgütlenme sürecinden başlayarak sonuna değin İttihat ve Terakki'nin nasıl bir seyir izlediği, Milli Mücadeleye etkilerinin neler olduğu, yurt dışındaki liderlerin çalışmalarının sonuçları ve Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra İttihatçıların nasıl bir tutum aldıklarını belirlemeye çalışmak, bu araştırmanın temel amacıdır.

Bu belirlemeyi yaparken karşılaşılan en önemli güçlük, bir çok kaynakta Milli Mücadeledeki İttihatçıların rolünün şimdiye kadar ya görülmemiş, ya da olumsuz etkilerinin değerlendirme konusu olmasıdır. Buna karşı geliştirilecek tezlerin ters bir sonuç verme, yani İttihatçıların rolünün abartılması tehlikesi de mevcuttur. Bu tehlikeye düşmeden İttihatçıların Milli Mücadeledeki yerini belirlemek, aynı zamanda tarihsel bir sorumluluktur. O nedenle şimdiye kadar gözardı edilen yerel direniş örgütlerindeki İttihatçı etkisi, İttihatçı liderlerin Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki stratejileri ve bu stratejiye uygun çalışmaları incelenmiştir. Bu konularda belgeler esas alınmakla birlikte,

dönemin tanıklarının anılarından da titiz bir inceleme sonucunda yararlanılmıştır. Böylece İttihat ve Terakki'nin Milli Mücadeledeki rolü belirlenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN KURULUŞU

§ 1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE II.MEŞRUTİYET

Türkiye, 1876 yılında "Meşrutiyet" yönetimi ile tanışmış, ancak bu ilk deneme çok kısa ömürlü olmuştur. Meşrutiyeti ilan etme sözü ile padişahlığa getirilen II. Abdülhamit, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek, parlamentoyu feshetmiş, Anayasa'yı da askıya almıştır. 1876 Anayasası'nın baş mimarlarından Mithat Paşa'yı da Taif'e sürgüne göndermiştir.

Meşrutiyet yönetimini ortadan kaldıran II. Abdülhamit, iktidara sınırsız bir egemenlikle sahip olmuş, 33 yıl sürecek katı mutlakiyetçi yönetiminin temellerini atmıştır. Bu süre içerisinde kendisine karşı gelişebilecek muhalefeti de, devletin tüm olanaklarını kullanmak suretiyle susturmayı başarmıştır.

II. Abdülhamit'in bu yönetimine karşı ülkede kendisine karşı bir muhalefet hareketi yükselmeye başlamıştır. I. Meşrutiyet deneyimini yaşayan ve aynı yönetimin tekrar kurulması için çaba harcayan muhalif bir hareket gelişmiştir.

II. Abdülhamit'e muhalefet bayrağı açan ülkenin aydınlarıdır. İstekleri tek bir noktada birleşmektedir: "Meşrutiyet yönetiminin iadesi". Bu amaçla bazı aydınlar kendi aralarında konuşmakta, nasıl bir hareket hattı izleyeceklerini tartışmaktadırlar. İşte bu ortamda "İttihad-i Osmani Cemiyeti" ortaya çıkar.

Cemiyet, Tıbbiye Mektebinde bir teneffüs saatinde, İshak Sükûtî, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, ve İbrahim Temo tarafından 1889 yılı Mayıs ayında kurulur.[1] Cemiyetin ilk kuruluşu Tıbbiye Mektebi hamam ve mutfaklarına ait odun yığınları üzerinde yapılan bir toplantı sonucu gerçekleşir. Daha sonra bu girişim Edirnekapı dışındaki İnciraltı toplantısında resmen kesinlik kazanır.[2] Cemiyet gizlidir ve hücre tipi örgütlenme anlayışına sahiptir. Cemiyetin 1 No'lu üyesi İbrahim Temo'dur.

---

[1] **İbrahim Temon'nun İttihat ve Terakki Anıları,** İstanbul: Arba yay., 1987, s. 130.

[2] Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele,** İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1959, s. 155.

Cemiyetin kuruluşu, Osmanlı Devleti'nin dışarıdaki askeri başarısızlıklar ve içeride II. Abdülhamit'in sınırsız iktidarını kurduğu döneme rastlar. Rus yenilgisi, Tunus ve Mısır'ın elden çıkması, halkta büyük hoşnutsuzluklar yaratmıştı. Mithat Paşa'nın yargılanması, Meşrutiyet yanlısı aydınların birer birer merkezden uzaklaştırılması bu hoşnutsuzluğu beslemiş ve Sultan II. Abdülhamit'in keyfi yönetim ve baskısına karşı cephe alınması gereği ve isteği birçok gencin konuşmalarının konusunu oluşturmuştur. Yine hafiye teşkilatının varlığı sansürün günden güne artması ve basına getirilen sınırlamalar bu hoşnutsuzluğu açık bir suretle desteklemiştir. Bundan dolayı yüksek okullarda bazı hareketler başgöstermiş ve "istibdat" yönetimine karşı örgütlenmek isteği kuvvetlenmiştir.[3]

Saltanatın baskıcı yönetimine karşı derinden bir muhalefet hareketi gelişmektedir. II. Abdülhamit'in yönetimine karşı yürütülen bu hareket, halka dayanmak zorunda olduğunu da görmüştür. Ayrıca söylemlerini de buna göre biçimlendirmiştir. Cemiyetin kuruluş amaçlarından biri de ülkenin gerçek sahibinin padişah ve onun bendelerinin olmadığı, onu kanı pahasına kazanan ve korumaya çalışan millet olduğunun eylem alanında da kanıtlanmasıdır.[4]

İttihad-i Osmani Cemiyeti, ülkedeki sorunların temelinde II. Abdülhamit'in baskıcı yönetiminin yattığı görüşündedir. Eğer Meşrutiyet yönetimi sağlanırsa, bu sorunların çözümü kolaylaşacaktır. Dünyadaki gelişmelere de ayak uydurulabilecektir. Cemiyetin adından da anlaşılabileceği üzere "İttihat" yani "Birlik" düşüncesi savunulmaktadır. Bu, Osmanlı birliğidir. Osmanlı Devleti'ne bağlı tüm uluslar "Osmanlı Birliği"nde buluşabilirler. Ancak bu birliğe şu andaki yönetim engel oluşturmaktadır. II. Abdülhamit'in bu tarz yönetim anlayışı sürdükçe, Anayasa yeniden yürürlüğe konulup, parlamento açılmazsa, ulusların Osmanlı yönetimine başkaldırısı sürecek ve ülke toprakları birer birer yitirilecektir. Parlamento açılır ve tüm uluslar bu parlamentoda temsil edilirlerse, "Osmanlı Birliği"nin oluşması mümkündür. Cemiyete göre bu sorunun çözümü Meşrutiyettir. Bundan sonra uygarlık yolunda adımlar da

---

[3] Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda...**, s. 154.

[4] Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, İstanbul: Emre yay., 1993, s. 31.

kolaylıkla atılabilecektir. Nitekim İttihad-i Osmani Cemiyeti'nin bir amacı da uygarlığa doğru ilerleyen dünyada Osmanlı Devleti'nin de yer bulmasını sağlamaktadır.[5]

1895'e değin bu cemiyetin bir fikir kulübü olarak çalıştığı, bu tarihten sonra özellikle Ermeni sorunun ortaya çıkışıyla birlikte etkin bir hareket haline gelmeye başladığını görmekteyiz.[6] Cemiyetin çalışmalarını artırması ve gittikçe taraftar kazanarak güçlenmeye başlaması, sarayı da tedirginliğe itmiştir. Çünkü Cemiyet, aydınlar arasından halka doğru yayılma ve gelişme göstermiş; bu oluşuma karşı Sultan Abdülhamit yönetiminin baskısı arttıkça Cemiyetin gelişmesi Tıbbıye Okulunun dışına sızmış, yalnız İstanbul bölgesini kavramakla kalmamış, yavaş yavaş yurdun diğer bölgelerine de yayılmış ve aydınlar yer yer çeşitli birlikler kurmaya koyulmuşlardır.[7]

Cemiyetin kuruluş yılı aynı zamanda Fransız İhtilalinin 100. yıldönümüdür. Fransız İhtilalinin 100.yıldönümü onuruna Paris'te açılan dünya sergisini ziyarete giden Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza Bey, Paris'te kalır ve geri dönmez. Paris'ten II. Abdülhamit'e 6 adet layiha yazıp gönderir. Pozitivizme de merak salan Ahmet Rıza Bey, bu akımın düsturu olan "düzen ve ilerleme"den esinlenerek cemiyetin adını "İttihat ve Terakki" olarak benimsetir.[8]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk zamanlarda taraftar edinmeye ve mensuplarını artırmaya önem vermiş, fiili hiçbir harekete girişmek istememiştir. Ancak 1894'te İstabul'da ortaya çıkan bir ayaklanma hareketi ve Ermenilerin Babıali'ye hücumu ve Osmanlı Bankası'na saldırıları üzerine Doktor Abdullah Cevdet Bey tarafından hazırlanan aşağıdaki bildiri gizlice yayınlanmıştır:

> "Müslümanlar ve Ey Sevgili Vatandaşlarımız Türkler,
>
> Ermeniler devletimizin büyük makamı olan ve bütün Avrupalılarca tanınan, hürmet gören, Babıali'yi basmağa kadar cüret ettiler, payitahtımızı sarstılar. Ermeni vatandaşlarımızın bu küstahane hareketleri mucibi teessüfümüzdür; Lakin hakikatte zulüm, istibdat ve

[5] Karabekir, **İttihat ve Terakki...**, s. 28.

[6] Sina Akşin, **Türkiye Tarihi,** Yayın Yönetmeni, Sina Akşin, Cilt 3, İstanbul: Cem yay., 1990, s. 171.

[7] Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda...**, s. 157.

[8] Akşin, **Türkiye Tarihi,** s. 171.

> idaresizlik, bu mucibi teessür ve teessüf hadiseleri doğurmuştur. Biz Türkler de bütün Osmanlılar gibi bu müstebit hükümetten ıslahat ve hürriyet isteriz. Cemiyetimiz bu maksatla çalışıyor. Biz bugün Ermenileri tedibe çalışacağımıza idaresizliğin zulüm ve istibdatın merkezi olan Babıali'yi Şeyhülislam Kapısı'nı, Yıldız'ı basarak, bu daireleri müstebidlerin başına yıkalım; elele verelim, toplanalım, çoğalalım. Bizim de hürriyete serbestiye aşık ve müstehak olduğumuzu alem-i medeniyet'e gösterelim."[9]

Bildiriden de anlaşılacağı üzere Cemiyetin asıl hedefi Ermenilerce basılan Babıali'dir. Ancak Cemiyet, Babıali'yi basmaktan değil, zorbaları yok etmekten sözediyor. Eğer Babıali'deki iktidar sahibi zorbalar ortadan kaldırılır ve Meşrutiyet sağlanırsa, bu yeni yönetime karşı çıkmaya kimsenin gücü yetmeyecek ve o takdirde Babıali'yi basmaya kimse cüret edemeyecektir. Meşrutiyetle birlikte, özgürlüğe aşık ve layık olan Türkler, ülkede birlik ve kardeşlik havasını yaratacaklardır.

Meşrutiyet yönetimine bu denli endeksli bir politik hat izleyen İttihatçılar, ülke sorunlarının çözümü konusunda herhangi bir düşünce ya da yeni yaklaşım sunmakta kısır kalmışlar, dolayısıyla çözüm Meşrutiyet sonrasına ertelenmiştir. En ileri amaç olarak II. Abdülhamit yönetimine son vermek kabul edilince, aralarında fikren en ileri olanları bile imparatorluğun geçirdiği tehlikenin farkına varamamışlar, bazen "Panislamizm" bazen de "Panturanizm" hayallerine kapılarak, çöküntü halindeki Osmanlı Devleti'nin dünya politikasında önemli roller oynayabileceğini savunmuşlardır.[10]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yurt dışında da örgütlenmiş, özellikle Paris'te Abdülhamit yönetiminden kaçan aydınlar tarafından bir merkez oluşturulmuştur. Paris merkezinde Ahmet Rıza Bey en etkin isimdir. Cemiyetin kurulduğu sıralarda Ahmet Rıza Bey Bursa Zıraat Mektebi Müdürü idi. Daha sonra Paris'e 1889'da gitmiş, II. Meşrutiyet'in ilanına dek dönmemiştir. Meşveret adlı gazeteyi çıkaran Ahmet Rıza Bey ile Cemiyet ilişkiye geçmiş, Ahmet Rıza Bey de Cemiyete olumlu cevap vermiştir. Cemiyetin adını da "Ordre et Progres" yani "Nizam ve Terakki" olarak önermiş, ancak gençler bunda ufak bir değişiklik yaparak "Union et Progres = İttihat ve Terakki" adını

---

[9] Kuran , **Osmanlı İmparatorluğunda...**, ss. 158-159.

[10] Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki**, İstanbul:Tan Basımıevi, 1948, ss. 227-228.

vermişlerdir.[11] İttihat ve Terakki adı Ahmet Rıza Bey'in pozitivist akımından etkilenerek cemiyete koyduğu addır.[12] Şevket Süreyya Aydemir, Ahmet Rıza Bey'in "İttihat ve Terakki" adlı cemiyeti Paris'te kurduğunu daha sonra İstanbul'da kurulan "İttihad-i Osmani Cemiyeti" ile birleştiğini yazar.[13] Oysa Ahmet Rıza Bey 1894 yılına kadar pasif durumdadır ve cemiyet hareketinin başarıya ulaşması olasılığını zayıf görmektedir.[14] Bu dönemde Ahmet Rıza Bey yalnızca Meşveret'i çıkarmakla meşgul olup düşüncelerini bu yoldan yaymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda Ahmet Rıza Bey, Meşveret'i çıkarırken bazı Osmanlı devlet adamlarından da para yardımı aldığını anılarında belirtir.[15] Ancak 1894'te Paris'te bir Türk kolonisinin oluştuğunu farkeden Ahmet Rıza Bey'e bir genç, Dr. Nazım, kendilerine katılmalarını önerir. Ahmet Rıza Bey de bu öneriyi kabul eder.[16]

Ahmet Rıza Bey, anılarında İstanbul'un Cemiyete İttihad-ı İslam dediğini kendisinin bütün Osmanlıların çıkarlarına çalışacağı için İttihat ve Terakki adını daha uygun göründüğünü ve öylece kabul edildiğini yazar.[17]

Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yeralması ile birlikte Cemiyetin Paris Merkezi kurulmuş oldu. Paris Merkezi İstanbul'un bir şubesi sayıldı. Bu şekli durum, yapılan ihbarlar sonunda İstanbul grubunun gücünü yitirip dağılmasına ve İstanbul üyelerinin bir kısmının mahkum olarak sürgüne gönderilmelerine, diğerlerinin de yurt dışına kaçmalarına değin sürdü. Ondan sonra Paris ve Ahmet Rıza Bey, örgütün fiilen merkezi ve önderi olarak tanındı.[18]

Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşmasından sonra Cemiyet'in yurt dışı faaliyetlerinde aniden bir sıçrama görülür. Nitekim Ahmet Rıza Bey ve diğer Cemiyet kökenli firarilerin Avrupa kamuoyundaki çalışmaları öylesine

---

[11] Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda...**, ss. 155-156.

[12] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Çev. Metin Kıratlı, 3. b., Ankara: TTK yay., 1988, s. 196.

[13] Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973, s. 232.

[14] M. Şükrü Hanioğlu, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),** İstanbul: İletişim yay., 1985, s. 180.

[15] **Ahmet Rıza Bey'in Anıları,** İstanbul: Arba yay., 1988, s. 19.

[16] Hanioğlu, s. 180.

[17] **Ahmet Rıza Bey'in Anıları,** ss. 12-13.

[18] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, s. 232.

artar ki, yönetim Osmanlı Hükümeti lehine yorumlarda bulunmaları için Fransız gazetelerine verilen ödeneğin beşyüz Frank artırılmasına karar vermiştir.[19] Cemiyet İlk kez kendi adına yurt dışında bir de risale bastırınca yönetim Harbiye ve Mülkiye okullarında Cemiyet mensubu olmakla suçlanan bir çok öğrenciyi tutuklanmış ve yurt içinde baskılarını yoğunlaştırmıştır.[20]

Yukarıda metni verilen Cemiyet tarafından hazırlanan bildiri 5 Ekim 1895 tarihinde İstanbul'un çeşitli semtlerine dağıtılmıştı. Bu hareketi ile Cemiyet varlığını ilk kez açığa vurmuş oluyordu.[21] Artık Cemiyet kendisi için yayılmak gerektiğinin farkına varmıştır. Çeşitli yüksek okul şubeleri dışında, Beyrut, Kıbrıs, İzmir, Midilli, Rodos, Selanik, Şam, Taşlıca, Trablusgarb, Trablusşam, Trabzon örgütleri ve Bulgaristan, Suriye, Girit merkez şubeleri kurulur. Bunlara Edirne, Erzurum, Adana, Mersin, Ankara şubeleri ile Humus, Hama, gibi mahalli örgüt birimlerini katabiliriz.[22] Böylece Cemiyet, hem yurt dışında hem de yurt içinde geniş bir örgütlenme ağını kurmayı başarmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu ilk dönemi daha çok saraya karşı, yurt dışında sürdürülen bir muhalefetle geçmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in Cemiyete karşı giriştiği mücadeleden büyük ölçüde başarı kazandığını, Cemiyeti yok edemese de muhalefetini daha pasif hale getirdiğini görmekteyiz. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen bir bölüm kişilerini gerek ikna ederek yurda dönmelerini sağlayarak, gerekse diplomatik yollardan Fransa ve İsviçre gibi ülkelerin İttihatçılara baskı yapmasını sağlayarak, bu muhalefetin sesini mümkün olduğunca bastırmayı başarmıştır.

Ancak Sultan II.Abdülhamit'in yönetimine karşı muhalefet hareketi dinmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarından etkilenen ve ne suretle olursa olsun Meşrutiyet yönetimini kurmayı amaçlayan yeni muhalefet odakları oluşmaya başlamıştır. Bu yeni muhalefet yurt içinde gelişmeye başlamıştır. Zaten Abdülhamit yönetimine karşı başlıca üç kaynaktan gelen siyasal nüveleşme doğmuştur. Birincisi yüksek öğretim okullarında (Özellikle Tıp ve Harp Okulunda); ikincisi Paris,

---

[19] Hanioğlu, ss. 180-181.
[20] Hanioğlu, ss. 181-182.
[21] Hanioğlu, s. 185.
[22] Hanioğlu, s. 194.

Cenevre, Kahire gibi merkezlerde biraraya gelen aydınlar arasında; üçüncüsü ve sonuncusu üyelerinin çoğu ordu subaylarından gelmekle birlikte, ordu dışındakileri de içine alan gizli komiteler şeklinde ortaya çıkmıştır.[23] Üçüncü grupta yeralan ve ileride İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç önemli liderlerinden biri olacak Talat Bey, Cemiyet ile ilk tanışanlardan biridir. Gezici posta memurluğu yapmakta olan Talat Bey, bu görevi sırasında birçok arkadaşlar edindiği gibi, yurt dışında bulunan ve II. Abdülhamit'e karşı muhalefet hareketini yürüten Jön Türkler ve onların örgütü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurar. Görevinin verdiği avantajla yurt dışından gelen yayınların Rumeli'de etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlar. Bu arada tanıştığı İpekli Hafız İbrahim Hoca aracılığı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılır.[24]

Cemiyete katıldıktan sonra faaliyetlerine hız veren Talat Bey, örgütün Edirne grubunu oluşturur. Kurucuları, İpekli Hafız İbrahim Hoca, Talat Bey, Edirneli Faik (Kaltakkıran), Merkez Hastanesi Başhekimi Mehmet Bey, Süvari Alayı Doktoru İsmail Bey, Mülkiye İdadisi Müdürü Behçet Bey, Gümrük memurlarından Necip Bey ve ordudan Cemal Onbaşı ve Topçu erlerinden Şerafeddin'dir.[25]

Edirne grubu, yoğun bir faaliyete başlar ve Rumeli'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli kolu haline gelerek, rejime karşı muhalefeti yaygınlaştırır. Ancak Edirne grubunun çalışmaları kısa sürede saraya jurnallenir ve üyelerinin önemli bir bölümü tutuklanır. Bu arada gezici posta memurluğunu sürdüren Talat Bey'in üzerinde Cemiyetin şifreli evrakı ve subaylar tarafından yazılmış sakıncalı yazılar bulunduğundan Talat Bey tutuklanır.[26] Mahkeme onları İstanbul ve Edirne dışında yaşamaya mahkum eder ve Talat Bey, Selanik'i seçer. 1908 İhtilalinin asıl merkezi, onun delaleti ile Selanik'te kurulacaktır.[27]

Selanik'e giden Talat Bey burada bulunan yurtsever kişilerle birlikte "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni kurar. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Selanik Askeri Rüştiyesi Müdürü bir numaralı üye Mehmet Tahir Bey'in başkanlığında Naki, Talat, Rahmi,

---

[23] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** İstanbul: Doğu-Batı yay. t. y., ss. 381-382.
[24] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, s. 278.
[25] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, s. 279.
[26] Hanioğlu, s. 197.
[27] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, ss. 279-280.

Mithat Şükrü, Kazım Nami, Hakkı Baha Pars, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Edip Servet, İhsan Namık, Hoca İsmail Mahir, ve Mustafa Necip Beylerden oluşuyordu.[28] Galip Vardar, kurucuları on kişi olarak belirtir. Yukarıdaki listede bulunan İhsan Namık, Hoca İsmail Mahir ve Mustafa Necip Beylerin adlarını saymaz.[29] Cemiyet kendisine merkez olarak Selanik'i seçer. Makedonya bölgesi Cemiyetin faaliyet sahası olarak belirlenir. Burası İmparatorluğun en karışık ama nispeten en serbest yeridir.[30]

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluş tarihi üzerinde farklı görüşler vardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu tarihi 1905 olarak vermektedir. Ancak bu tarih biraz erken olsa gerektir. Çünkü Mustafa Kemal'in Selanik'te şubesini açtığı Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluş tarihi 1906'dır. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kuranların bir bölümünü aynı zamanda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları arasında görmekteyiz. Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin kuruluş tarihi 1906 yılı ilkbaharı olduğuna göre, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin bu tarihten sonra kurulması gerektir. Nitekim Galip Vardar, Cemiyetin ilk toplantısını 1906 yılı Temmuzunun 22. Cuma günü öğleden sonra yaptığını belirtir.[31] 1906 yılının Eylül ayında kurulduğunu belirtenler de vardır.[32] Aydemir ise, 1907 Mayıs ayını vermektedir ki Cemiyetin kuruluşu bu kadar geç değildir.[33]

Cemiyetin kuruluşu ile birlikte özellikle genç subaylar arasında bir faaliyet göze çarpmaktadır. Cemiyet gücünü büyük ölçüde bu subaylardan alır. Nitekim ileride Osmanlı Devleti'nin politikalarına yön verecek, Milli Mücadeleyi örgütleyecek ve yürütecek, Cumhuriyet'i kuracak olan kadro da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti içinden çıkacaktır.

Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kısa sürede büyük bir taraftar toplar. Ülkenin en ileri şehirlerinden biri olarak kabul edilen Selanik'te gerek devlet

---

[28] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," **Belleten,** Cilt XX, No.77 (Ocak 1956), s. 105.

[29] Samih Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler,** Anlatan: Galip Vardar, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1960, s. 48.

[30] Tansu, **İttihat ve Terakki...,** s. 25.

[31] Tansu, **İttihat ve Terakki...,** s. 49.

[32] Karabekir, **İttihat ve Terakki...,** s. 131. Lewis, s. 203.

[33] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, s. 281.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

görevlisi olsun, gerekse sivil kişilerden Cemiyete katılım çok fazladır. Cemiyetin kurucuları büyük ölçüde sivillerden oluşmakla birlikte, daha çok genç subaylar arasında yayılmış ve bu subaylar daha sonra Cemiyetin temel ögeleri olmuşlardır.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti yurt içinde büyük bir muhalefet odağı olmayı başarırken, bu sırada başında Ahmet Rıza Bey'in bulunduğu, Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni yakından izler ve bu Cemiyet aracılığı ile yurt içinde çalışmalara girişebileceğini düşünür. Bu amaçla, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım Bey Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile ilişkiye geçerler. Paris'deki grupla ilişki sağlanınca Merkez-i Umumi'nin önerisi üzerine Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dahili grubu olarak kabul edilmesine karar verilir.[34]

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu ilişkisi birleşmeyi gündeme getirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çok eski bir geçmişi olduğu, oysa Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin pek yeni olması yüzünden adının kolayca yayılamayacağı düşünülmüş, bu suretle İttihat ve Terakki Cemiyeti adı kabul edilmiştir. Selanik'teki Heyet-i Aliye de Merkez-i Umumi sayılarak, Paris'teki üyeler de onu bu suretle tanımıştır.[35] Birleşme Dr. Nazım Bey'in Paris'ten gizli olarak Selanik'e gelmesi ile gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki adının alınması önerisi de Dr. Nazım Bey'indir.[36] Birleşme Tarihi 27 Eylül 1907'dir.[37]

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Mustafa Kemal'in Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin yakın ilişkisi vardır. İleride de görüleceği gibi Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni Şam'da kuran Mustafa Kemal, Cemiyetin bu bölgede fazla bir gelişme kaydedemeyeceğini görerek, Selanik'te bu Cemiyeti kurmak ve yaymak ister. Bu amaçla gizlice Selanik'e gelen Mustafa Kemal, burada Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini kurmuştur. Selanik Şubesini Mustafa Kemal'in arkadaşları Tahir Bey, Hoca İsmail Mahir Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami ve Hakkı Baha Beyler oluşturur. Ancak

---

[34] Tevfik Çavdar, **Talat Paşa,** Ankara: Dost Kitabevi, 1984, s. 65.

[35] Kazım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım,** İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 17.

[36] Halil Menteşe "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları", **Cumhuriyet,** 14 Ekim 1946.

[37] Sina Akşin, "İttihat ve Terakki Üzerine", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Cilt XXVI, No. 1, (Mart 1971), s.153. Birleşmenin Eylül 1907'de olduğunu söyleyen yazarlar çoğunluktadır. Karabekir, **İttihat ve Terakki...,** s.131. **Kuran, İnkılap Tarihimiz...,** s. 237.

Selanik'te fazla kalamayan Mustafa Kemal, Şam'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Şam'a döndükten sonra Cemiyet atıl kalmış, Mustafa Kemal'in arkadaşları da yine aynı dönemlerde kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılmışlardır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni aynı görmek eğiliminde olanlar da bulunmakla birlikte[38] Mustafa Kemal gelişmelerden habersiz olarak bu cemiyetlerin birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyet'ine dönüştüğünü belirtir.[39]

Mustafa Kemal 13 Ekim 1907'de Selanik'te bulunan 3. Ordu Maiyyet-i Müşiri Kurmay Heyetinde resmen görev alarak Selanik'e gelir.[40] Selanik'te daha önce şubesini kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin akıbetine bakınca, Cemiyetin ve Cemiyetteki arkadaşlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldığını görmüş, kendisi de bu Cemiyete katılmıştır. İsmail Canbulat'ın anlatışına göre, Mustafa Kemal kendisine gelmiş, ve Cemiyetin Ömer Naci ile bir ilgisi olup olmadığını sormuştur. İsmail Canbolat'ın "ne gibi?" sorusu üzerine Mustafa Kemal "daha önce bir Cemiyet oluşturmak için kendisiyle görüşmüştüm" cevabını verince İsmail Canbolat, "herkes birbiri ile görüşmüş olabilir" der. Bu cevap üzerine Mustafa Kemal fazla bir açıklama yapmaz ve Suriye'deki Vatan ve Hürriyet Cemiyet'inden sözetmez.[41]

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal'in yokluğunda Vatan ve Hürriyet Cemiyeti Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Selanik'te birlikte çalışmışlar, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik şubesi kendi adının devamında herhangi bir gerek duymamış, ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile doğal bir birleşme yaşanmıştır. Böylece Vatan ve Hürriyet adı, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile kaynaşmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kuruluş sürecini tamamladıktan sonra hızla gelişmeye başlar. Özellikle genç subaylar arasında Cemiyet yaygınlaşır ve Cemiyete

---

[38] Hüsrev Sami Kızıldoğan "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki", **Belleten,** Cilt I, Sayı 3-4, (Ekim 1937), s. 624-625. Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge", **Belleten,** Cilt XXVI, Sayı 102, (Nisan 1962), s. 339.

[39] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1919-1938,** Cilt I, İstanbul: TİTE yay., 1945, s. 90.

[40] Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ataşeliği'ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge", **Belleten,** Cilt XXXVIII, sayı 150, (Nisan1974)'den ayrıbasım, Ankara: TTK Basımevi, 1974, s. 263.

[41] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 26 Ekim 1946.

katılım artar. Bu genişleme ve yayılma Cemiyetin halk arasında da hissedilmesi sonucunu doğurur. Cemiyetin güçlenmesinin iki ana nedeni vardır. Birincisi II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi, ikincisi ise Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bunalımlı durumdur.

II. Abdülhamit, Cemiyetin çalışmalarını hafiyeleri aracılığı ile yakından izler ve bu çalışmaları engellemek için her türlü önleme başvurur. Hatta askeri alandaki yenileşme hareketleri Avrupa'daki fikirlerin ülkeye girmesine vesile olunca, bu alandaki yenileşmeyi teşvik eden II. Abdülhamit, tehlikeli olan bu durumu baskı altına almak zorunda kalmıştır.[42] Ancak tüm bu çabaları Cemiyetin güçlenmesini önlemeye yetmez. Devletin dış durumu da hiç iç açıcı değildir. Devlet, Avrupa'nın baskısı altında ve üzerinde hesaplar yapılan bir ülke konumundadır. Balkanlarda sürekli toprak yitirilmesi, Kuzey Afrika'da Osmanlı egemenliğinin yok olması, Makedonya'da Sırp, Bulgar ve Yunan çetelerinin varlığı ve bunlara karşı devletin aczi, yurtsever insanlar arasındaki tepkiyi sürekli canlı tutmuştur. II. Abdülhamit'in bu olaylara ve yabancılara karşı çaresizliği, İttihatçılarda Meşrutiyet düşüncesini daha da egemen kılmasına yol açmıştır. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet ile bu sorunların aşılabileceğini yüksek sesle duyurmaya başlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkeye eşitlik, özgürlük ve adalet getirmek amacıyla ortaya atılmıştı. Bunlara ulaşmak için, Araplar, Yunanlılar, Arnavutlar, Türkler ve diğer Osmanlı Devletine bağlı uluslar, birleşebilecekler; böylelikle de sevgili yurdun bağımsızlığı ve gelişmesi için birlikte çalışabileceklerdi.[43]

İttihat ve Terakki Cemiyeti gelişen olaylar karşısında tutum belirlemeye çalışırken İngiltere Kralı ile Rus Çarının 9 Haziran 1908'de yaptıkları Reval görüşmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarını artırmış ve kendilerini kesin bir çözüm üretimine zorunlu kılmıştır.[44] Reval görüşmesi Cemiyet içinde büyük bir infial yaratmış, Osmanlı ülkesini paylaşma tasarılarına karşı, Cemiyet içinde büyük bir tepki ortaya

---

[42] Dagobert Von Mıkusch, **Gası Mustafa Kemal, Zwıschen Europa Und Asıen,** Leıpzıg: 1935, s. 32.

[43] **Talat Paşa'nın Anıları,** haz. Alpay Kabacalı 3. b., İstanbul: İletişim yay., 1994, s. 20.

[44] Kuran, **İnkılap Tarihimiz...,** s. 244.

çıkarmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti daha fazla beklemenin zarar getireceğini düşünerek, harekete geçmeye karar vermiştir.

Reval görüşmeleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin harekete geçmesinin biricik nedeni olarak açıklamaktan çok uzaktır.[45] Ancak Reval görüşmelerinin kamuoyunda ve genç subaylarda yarattığı olumsuz sonucun ihtilali hızlandırdığı söylenebilir. Nitekim daha Reval görüşmelerinden önce özellikle Manastır'da, Genel Merkezin neden hala beklediği, harekete geçmediği konusunda tartışmalar olmakta, subaylar rahatsızlıklarını dile getirmekteydiler.[46] Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hedefi II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimini devirmektir. Uzun süreden beri de bu hedef doğrultusunda çalışmalarını sürdürmektedir. Reval görüşmeleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkenin temel sorunu olarak gösterdiği katı mutlakiyet yönetiminin varlığından kaynaklandığı sonucuna üyelerini itmiş, Meşrutiyet yönetiminde başkalarının bu tür bir görüşme ve paylaşma tasarıları yapamayacağı şeklindeki düşüncelerinin haklı olduklarını belirtmelerini sonucunu doğurmuştur. Cemiyetin nihai hedefi Meşrutiyettir. Bu nedenle Cemiyet gerek Reval görüşmelerinden ve gerekse Makedonya'daki ıslahat girişimlerinden azami şekilde kendi lehine yararlanmıştır. Nitekim olayların gelişimini yakından izleyen Makedonya Mali Komisyonu Fransız Delegesi M. Steeg şöyle söylemekteydi: "Islahat sorununun ikinci derecede önem taşıdığı, hareketin herşeyden önce Abdülhamit rejimine, bir başka deyimle Mutlakiyet ve Saraydaki yozlaşmaya karşı olduğu kanısındayım. Makedonya'da ıslahat yapılmasının Cemiyet üyelerini en fazla ilgilendiren sorun olmadığı muhakkaktır."[47]

Makedonya'nın ve hatta bütün imparatorluğun yitirilmesi tehlikesi her geçen gün ciddileşmekte ve bu durum başta genç subaylar olmak üzere Jön Türkleri bir kurtuluş çaresi bulmak için harekete geçmeye zorlamaktaydı.[48] Aynı zamanda Sultan II. Abdülhamit'in Cemiyet üzerindeki baskısını yoğunlaştırması, İttihat ve Terakki'yi harekete geçmeye zorlayan önemli etkenlerden biri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik örgütünün başında olan Manyasizade Refik Bey 25 Haziran 1908

---

[45] Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki,** çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak yay.,1984, s. 20.

[46] Ali Fuad Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk,** İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1967, s. 123.

[47] Ahmad, s. 20.

[48] Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın),** 3.b., Ankara: Bilgi yay., 1969, s. 120.

gecesi örgütün yetkili elemanlarını evinde toplantıya cağırmış, bu toplantıda Saray ve Babıali'nin her gün daha açığa vurulan İttihat ve Terakki çalışmalarını kökünden bastırmak ve Cemiyete girmiş subayları tasfiye için geniş yetki ile Birinci Ferik Şemsi Paşa'yı memur ettiği haberini verdikten sonra, Şemsi Paşa faaliyete geçmeden sadık kuvvetlerini alarak birkaç subayın fiilen karşı çıkmasını, yani isyan ederek dağa çıkmaları gerektiğini belirtir.[49]

Bu sırada Manastır Merkez Heyeti de Rusya'dan başka büyük devletlerin Manastır konsolosluklarına 1908 Mayıs'ında verdiği layihada, Avrupalı devletlerin Makedonya'da son dört yıldır ıslahat çalışmaları yaptığı, ancak bu çalışmaların hiçbir sonuç vermediği, dolayısıyla artık Avrupa'nın Makedonya işlerine karışmaması gerektiği belirtildikten sonra; hiçbir taassupla hareket etmeden, islam ve hıristiyan bütün Osmanlıların kendi sorunlarını kendi aralarında çözebileceklerini dile getirir. Avrupa'nın bağımsız bir Makedonya yaratma düşüncesinin yanlış olduğu, zira Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinden ayrılmaz olduğu vurgulanmaktadır. Cemiyete göre Makedonya halkları kendi aralarında anlaşarak elbirliği ile millet ve ırk farkı gözetmeksizin hepsini ezen Abdülhamit istibdatını yıkacaklar ve ülkeye daha adaletli bir düzen getireceklerdir.[50] Ancak bu bildiri, Avrupa başkentlerinde ciddiye alınmadı. Nitekim bu devletlerden birinin diplomatik temsilcisi "İttihat ve Terakki adında bir firma tanımıyorum" demiştir.[51]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ihtilal için Haziran ayının başında düğmeye basmıştır. Bu dönemde daha çok bildiriler yoluyla düşüncelerini kamuoyuna daha yaygın bir biçimde anlatmaya başlamışlardır. Özellikle Manastır Merkezi bu konuda yoğun bir faaliyet yürütmeye başlamıştır. 25 Haziran'da Manyasizade Refik Bey'in evinde yapılan toplantıda çıkan sonucun da etkisiyle 3 Temmuz 1908'de ilk olarak Kolağası Niyazi Bey askerleriyle birlikte dağa çıkarak Padişaha karşı isyan bayrağını açmıştır. Bu olay üzerine İstanbul, Şemsi Paşa'yı Manastır'a yollamış, ancak Şemsi Paşa İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Mülazım Atıf Efendi tarafından vurulmuştur. İstanbul bu kez ayaklanmacıların üzerine Tatar Osman Paşa'yı Manastır'a

---

[49] Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam,** haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman yay., 1980, s. 10.
[50] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, s. 527.
[51] Mıkusch, s. 51.

yollar. Tatar Osman Paşa yumuşak davranma yolunu seçer. Af ilan eder, ancak çabaları boşa gider ve kendisi dağa kaldırılır.

Niyazi Bey'den sonra Ohrili Eyüp Sabri ve daha sonra da Enver Bey'in amcası Halil Bey dağa çıkar. En son dağa çıkan Enver Bey'dir.[52] Zaten Enver Bey'i de Cemiyete sokan amcası Halil Bey'dir.[53] Fakat ilk hürriyet türkülerinde yalnız Niyazi Bey ve Enver Bey'in ara sıra da Fethi Bey'in adları geçer.[54]

Enver Bey dağa çıkmasının ardından halka bir ihtilal bildirisi sunar:

> "Muhterem Vatandaşlarıma!
>
> Mebusan Meclisinin dağıtılmış kalması dolayısıyla otuz seneden beri memlekette hüküm sürerek, birçok namuslu aile yuvalarının sönmesine sebep olan istibdat idaresi, son zamanda gene şiddetini göstermeye başladı. Zaten keyfi bir idare neticesi, bir çok ihtilaller içinde kana boyanan vatan ve milletimizi büsbütün zayıflatarak yakında mahvedecek olan bu istibdata nihayet vermek lazımdır.
>
> Ben işte bu istibdada karşı milletimin haklarını muhafaza için herşeyimi feda ettim. İcabederse bu uğurda hayatımı esirgemeyeceğim.
>
> Siz, ey vatanın namuslu ve fakat herşeyden habersiz olan evladı! Sizin de benimle bu yolda yürümenizi veya bu işte tarafsız kalmanızı dilerim.
>
> Aleyhime hareket edecek olanların görecekleri zararların maddi ve manevi mesuliyeti kendilerine aittir. Yaşasın vatan, yaşasın Millet!
>
> Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin
> Rumeli Teşkilatı Dahiliye ve
> Kuvve-i İcraiye Müfettişi
> Umumusi ve Osmanlı
> Erkan-ı Harbiye
> Binbaşısı
> Enver."[55]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ihtilali böylece başlatmış oluyordu. Gerek Niyazi Bey'in, gerek Eyüp Sabri Bey'in ve gerekse Enver Bey'in dağa çıkması, İstanbul'u zor

---

[52] Kazım Nami Duru, s. 21.

[53] Halil Paşa, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e: Bitmeyen Savaş,** haz. M.Taylan Sorgun, İstanbul: 7 Gün yay., 1972, s. 35.

[54] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** İstanbul: Bateş A.Ş. yay., 1984, s. 53.

[55] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, s. 540.

durumda bırakmış, İhtilalin önü alınamaz duruma gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti her bölgedeki örgütleri aracılığı ile ihtilali yürütmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Merkezi 22 Temmuz 1908'de II. Abdülhamit'e, saygıyı elden bırakmayan ama kesin bir ifade içeren bir ültimatom verir:

> "Hilafetin sığınağı olan padişahımızın kutsal katına, Sizin kendi irade ve kararlarınızla halkınıza vaktiyle ihsan buyurulan Kanun-i Esasi'nin artık uygulanmasına irade buyurulması surtetiyle, bizim size karşı olan sadakatimizin bozulmamasını ve korunmasını dileriz. Eğer pazar gününe kadar Meclis-i Mebusan'ın açılmasını ferman etmediğiniz takdirde rızanız hilafına hareketlere girişilecektir. Manastır vilayeti dahilinde bugün mevcut olan bütün sivil amir ve memurlarla, bütün askeri amirler, subaylar ve erler ve bütün din ve tarikat büyükleri ile küçük büyük bütün diğer dinler ve mensupları istisnasız olarak ve Allah'ın birliğine yemin ederek bu umumi misak altında toplanmışlardır."
>
> 22 Temmuz 1908
> Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
> Manastır Merkezi.[56]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Padişaha çektiği bu telgraf artık bir şeyi açık olarak gözler önüne seriyordu. Her ne kadar Padişaha saygılı bir dil kullanılmışsa da, Meclis-i Mebusan'ın açılması ve Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi halinde bunu bizzat Cemiyetin kendisi fiili olarak gerçekleştirecekti. Nitekim daha Sarayın rızası beklenmeden Makedonya'da hürriyet ilan olacaktır.[57]

II. Abdülhamit bu telgrafla zor duruma düşmüştür. Eğer kendi rızası ile Meşrutiyeti ilan etmezse, tahtı da yitirme tehlikesi vardır. Makedonya'daki durumu artık bastıramayacağını anlayan padişah basit bir iradeyle bütün devrimcilik ağızlarını susturmuştur. Üstelik bir süre için de olsa en korktuğu tahttan indirilmek sonucundan kurtulmuştur.

---

[56] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, s. 560. Uzunçarşılı, s. 122.
[57] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt I, s. 560.

Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konduğunu duyurdu. Bir irade ile rafa kaldırılan ve bir iradeyle indirilen Kanun-i Esasi'nin sihrinin ne denli olduğunu halkın kuşku, şaşkınlık ve sevinç karışığı tepkisi göstermektedir. Devrimciler bile bu denli korkunç kabustan, bu denli kolay kurtulunmuş olmanın şaşkınlığı ve sevinci içindeydiler.[58] İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 ihtilalinin başarılmasında gerek düşünsel gerekse eylemsel olarak bulunan tek örgüttür. II. Meşrutiyetin asıl önemi Abdülhamit yönetimini hemen yok etmekten ziyade toplumsal bir kımıldanış, daha sonra geniş bir düşünce canlılığı dönemi açmasındadır.[59]

II. Meşrutiyet'in ilanında yurt dışında bulunan Ahmet Rıza Bey gurubunun önemli bir etkisi olduğu söylenemez. Ahmet Rıza Bey anılarında Cemiyetin çalışmalarıyla inkılabın yapıldığını, yeteri kadar propaganda çalışmasının yürütüldüğünü ve özellikle Rumeli'de epey taraftar toplandığı anlaşılınca, Enver Bey'le Niyazi Bey'e dağ çıkmaları yönünde Paris'ten bu yolda bir karar tebliği edildiğini söyler.[60] Ancak Enver Bey'le Niyazi Bey'in dağa çıkmaları Paris talimatlı değildir. Çünkü yurt dışındaki Jön Türkler ve Ahmet Rıza Bey, yurt içindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihtilal çalışmalarından ve hazırlıklarından haberdar değillerdir.[61]

Nitekim 23 Temmuz'dan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Avrupa'daki merkezi ve üyeleri ile Rumeli'deki kuruluşları arasında sıkı ve dostça ilişkiler kurulamamıştır. Ahmet Rıza Bey de hemen ülkeye dönmemiş ihtilalden iki ay gibi uzun bir süre geçtikten sonra 25 Eylül 1908'de dönmüştür.[62]

Ahmet Rıza Bey Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Türkiye'ye neden dönmediğini, Paris'teki müslümanlarla birlikte Uhuvvet-i İslamiye Cemiyeti'ni kurması olarak açıklar. Başkanlığını yaptığı bu cemiyette İranlı, Mısırlı, Rusyalı müslümanlar vardır. Ancak Paris'te kaldığına hata ettiğini, çünkü kendisinin dışarıda kalması ile içeride bazılarının çeşitli "fırıldaklar" çevirdiğini söyler.[63]

---

[58] Berkes, ss. 394-395.
[59] Berkes, s. 395.
[60] **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, s. 24.
[61] Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Cilt I, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, ss. 196-197.
[62] Aydemir, **Enver Paşa**, Cilt II, s. 63.
[63] **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, ss. 24-25.

Ahmet Rıza Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra bir süre beklemiş, olayların netleşmesini ve Cemiyetin kendisine önemli bir paye vermesini ummuştur. Fakat ihtilali gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt dışındakilere çok da fazla dostane olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim Avrupa'da Jön Türkler hareketinin diğer bir grubunun başında bulunan Prens Sabahattin de İstanbul'a geldiğinde halktan ilgi görmesine rağmen durumu tam bir arkaya itiliş ve hareketlerin dışında kalış olmuştur.[64]

İttihat ve Terakki içinde devamlı gruplaşmalar vardır. Doyurucu bir program etrafında birleşememeleri bölünmeyi beraberinde getirmiştir. 1908'den sonra ilk ayrılık yurda dönen siyasal mültecilerle "İttihatçı Komita" arasında çıkmıştır. Bunların kurduğu "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti" ni aralarına kışkırtıcı ajanlar sokarak sabote etmek istemişlerdir.[65]

Meşrutiyet'in ilanı, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi ve parlementonun açılması, Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarını bir süre ertelemişse de Avrupa ile ilişkilerde ve Balkanlarda önemli bir değişiklik yaratmamıştır. Avusturya, 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i resmen ülkesine katmış, aynı gün o zamana dek sözde Osmanlıya bağlı olan Bulgaristan bağımsızlığını duyurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan uyrukları da Meşrutiyet yönetiminin kurulmasından memnundur. Bu arada Makedonya Komitacıları da devletle barışma yolunu tutunca büyük devletler Makedonya'daki türlü denetlemelerinden vazgeçip orayı eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetimine bırakmaya karar vermişlerdir.[66]

Meşrutiyet'ten çok şey bekleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti daha ilk günlerden başlayarak bocalar. Çünkü önceden belirlenmiş bir program, herhangi bir tasarı yoktur. Daha çok sloganlarla beslenmiş bir muhalefet yaratmışlardır. "Siyasal fikirleri de sade ve ilkeldir: Hürriyet ve vatan; meşrutiyet ve millet."[67] Geleceğe dönük, en azından ihtilal sonrasına yönelik herhangi bir projesi bulunmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti,

---

[64] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt II, s. 63.

[65] Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası,** 3.b. Ankara: İmge Kitabevi yay., 1994, s. 246.

[66] Yusuf Hikmet Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler," **Belleten,** Cilt XXIII, Sayı 90, (Nisan 1959), s. 271.

[67] Lewis, s. 203.

Meşrutiyetle herşeyin çözülebileceğine inanıyor ve bu sözcüğe yükledikleri anlam zaman zaman akustik bir havaya bürünüyordu. Oysa Meşrutiyetin ilanı gazetelerde kuru bir haberden öteye geçmemiş, beklenen çoşku ve heyecan ortaya çıkmamıştır.[68]

Kanun-i Esasi'nin iadesi ve Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ülke, henüz daha uykusundan birdenbire uyanan etrafına şaşkın şaşkın bakan, ne yapmak istediğini hemencecik kestiremeyen ürkek ve çekingen bir kütle ile karşı karşıya kalmıştır.[69] Bu kütleye İttihat ve Terakki Cemiyeti de dahildir. Halk "Yaşasın Hürriyet" demekle birlikte ne olduğunun tam da ayırdında değildir. Hızlı ve yaygın bir biçimde örgütlenmesine karşın, düşünsel anlamda çok fazla birşey geliştirmemiş, halka da hürriyetin ve meşrutiyetin anlamını açıklayamamıştır. Bunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yalnızca bir eylem örgütü olmasının payı büyüktür. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bizatihi kendisi de neler yapılacağının bilincinde değildir.

Tüm bunlara karşın Meşrutiyetle birlikte ülkede psikolojik bir rahatlama söz konusudur. İstibdat devrinin her ulusal girişimi kuşku ile karşılayan vehmi, "İdare-i Maslahat" politikası, her iyiyi yabancılara layık gören Kapitülasyon zihniyeti Meşrutiyetin ilanı ile sarsılmıştır.[70] İttihat ve Terakki Cemiyeti ne olursa olsun ülkeye hürriyet getirmişti. Ahmet Rıza Bey'e göre bunu görmemek insafsızlıktı.[71] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin paralosı hürriyettir. Şimdi sıra bu hürriyetin sağlam temellere oturtulması idi ve bu da doğal olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görevi idi.

İhtilal öncesi belirgin bir programı bulunmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyetle birlikte bir programla düşüncelerini açıklamak durumunda kalmıştır. Buna göre İttihat ve Terakki Cemiyeti "Türkçü ve Milliyetçi" bir cemiyettir. Genel Merkez Hükümeti denetlemek için geniş yetkilere sahip kılınmıştır. Askerin bundan böyle siyasetle uğraşmasına engel olmak ve 1876 Anayası'na bağlı kalmak gibi temel konularda görüş birliğine varılmıştır.[72] Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk

---

[68] Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, haz. Rauf Mutluay, İstanbul:Türkiye İş Bankası yay., 1976, s. 3.

[69] Recai G.Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi yay., 1971, s. 250.

[70] Bayar, Cilt 1, s. 140.

[71] **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, s. 41.

[72] Tansu, **İttihat ve Terakki...**, s. 60.

zamanlarda ne Türkçü ne de Milliyetçidir. Osmanlılık fikri egemendir. Nitekim Hüseyin Cahit Yalçın da Meşrutiyetin "Türk" sözcüğünü unutturduğunu Osmanlı kavramının yerleşmeye başladığını söylemektedir.[73] Bu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk dönemlerdeki politikasıdır. Böylelikle Osmanlı ülkesindeki gayri müslimlerin kendilerine bağlanacaklarını, Osmanlı fikri etrafında bütünleşeceklerini düşünmektedirler. Meşrutiyetle birlikte ve Osmanlı düşüncesi etrafında azınlıkların Türkiye'den ayrılma istekleri son bulacak, Türkiye yabancı devletlerin baskısından kurtulacak, özellikle Rusya'nın bilinen emellerine karşı Fransa ve İngiltere'den destek alınacağı sanılıyordu.[74]

Askerin siyasetten çekilmesi ise 1909 Kongresinde kararlaştırılmış, ancak bu karar kağıt üzerinde kalmış, uygulanamamıştır. Genel Merkezin hükümeti denetlemesi ise oldukça sıkı bir şekilde gelişmiş, Genel Merkez ve hükümet çok zaman birbirleriyle ayrı düşmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilanından 13 gün sonra Sait Paşa kabinesi istifa etmiş, yerine Kamil Paşa yine eskilerden kurulu bir kabine oluşturmuştur. Bu sırada Makedonya'dan İstanbul'a ihtilalcilerin ilk temsilcileri gelir. Heyette Kurmay Binbaşı Hafız Hakkı, Kurmay Binbaşı Cemal, genç subaylardan Mustafa Necip ve Hüseyin Beylerle, Talat Bey, Rahmi Bey ve Cavit Bey vardır.[75] Bu temsilcilerin hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri olup, ileride Osmanlı Devlet yönetiminde en etkili kişiler olmuşlardır.

Makedonya'dan gelen elçilerin Sadrazamdan neler istedikleri hakkında fazla bilgi yoktur. Hürriyetin ilanından sonra eski devir hakkında hiçbir soruşturma yapılmadığına ve bir mahkeme açılmadığına göre, onların bir takım cezalandırma ve korkutma isteklerinde olmadıkları da söylenebilir.[76]

---

[73] Yalçın, s. 39.
[74] Yalçın, s. 23.
[75] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt II, s. 52.
[76] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt II, s. 53.

Artık sıra parlamentonun açılmasına gelmiştir. Bunun için de seçimler yapılacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerden önce bir parti vücuda getirir. Yapılan kongre görüşmelerinin 3. maddesinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Mebuslar Meclisi'nde bulunacak üyeleri İttihat ve Terakki Siyasal Partisi adı altında çalışacaklardır" denir.[77] Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti için parti dönemi başlamış olur. Ancak bu durum beraberinde ikili bir yapıyı da getirmiştir. Bir yanda cemiyet, diğer yanda parti. Cemiyetin parlementoda yer alan milletvekili üyeleri parti adı altında toplanır ve bu parti Cemiyet tarafından denetlenir. Cemiyetin böyle ikili bir yapıyı seçmesi, birçok sorunlar yaratmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisini parlementonun dışında bir güç olarak korumak eğilimindendir. Parlementoyu kendi gölgesi altında tutmayı yeğlemiştir. Zaten Cemiyetin politikası, Genel Merkezi hükümetin ve parlementonun üstünde bir kudrete yükseltmek ve düzenleyici rolü oynamasına çalışmaktır.[78] İttihat ve Terakki Cemiyeti bu strateji ile Meclisteki grubu ile halk arasında bağlantı görevi göreceğini düşünmüş, böylece çalışma alanları ayrı görülen grup-cemiyet birliği ortaya çıkmıştır.[79] Ancak bu durum parti-cemiyet sorunlarına da yol açmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Partinin ilişkisi Meşrutiyetin sonuna dek akıllıca bir biçime sokulamamıştır.[80]

Seçimler 11 Aralık 1908'de yapılır ve İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti adaylarının tamamı milletvekilliğini kazanırlar. Mebusan Meclisi ile Ayan Meclisi 17 Aralık'ta açılır. Meclisin açılışında Sultan II. Abdülhamit'in kendisinin de Mecliste bulunduğu ve nutkunun okunduğu sürece ayakta durduğu, dolayısıyla mebusların da ayakta dinlemek zorunda kaldıkları nutkunu başkatip Cevat Bey okumuştur:

"Ayan ve Mebusan,

> Cülusum sırasında vazetmiş olduğum Kanun-i Esasi'nin mevkii tatbikinde bazı müşkülata uğramış ve o zamanki devlet ricalinin gösterdiği lüzum üzerine, Meclisi Mebusan'ı muvakkaten tatil etmiştim. Bundan sonra Memaliki Şahanemde maarifin terakkisi ve halkın kabiliyet ve idrakinin inkişafı müşahade olunduğundan, bu mesut günde Meclisi Mebusan'ın tekrar küşadına ve Memaliki Şahanemin her tarafında mektebler tesisiyle maarifin tezyidine gayret edilmesini muvafık gördüm.

---

[77] Yalçın, s. 50.

[78] Samih Nafız Tansu, **İki Devrin Perde Arkası,** Anlatan: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İstanbul: Ararat yay., 1969, s. 28.

[79] Tansu, **İttihat ve Terakki...,** s. 64.

[80] Yalçın, s. 51.

> İşte bu sebeple bilatereddüt Kanun-i Esasi'yi ilan ve intihabatın icrasını ve Meclisi Mebusan'ın içtimaa davetini irade eyledim."[81]

Padişahın bu nutku okunduktan sonra Sultan II. Abdülhamit Meclisten ayrılır ve Mebuslar Meclisi ile Ayan Meclisi de çalışmalarına başlar.

27 Aralık'ta Mebusan Meclisi Reisliği'ne Ahmet Rıza Bey, birinci reisvekilliğine Edirne Mebusu Talat Bey, ikinci reisvekilliğine de İzmir Mebuslarından Aristidi Paşa seçilirler.[82] Meclis Başkanlığına seçilen Ahmet Rıza Bey aynı zamanda padişahın da tercih ettiği bir isimdir.[83] Meclisteki 266 milletvekilinden 265'i İttihat ve Terakki Cemiyetindendir. Bir kişi Mahir Sait Bey, Ahrar Fırkasından olup, Ankara'da kendi çabalarıyla seçilmiştir.

İhtilali gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti doğrudan iktidara gelmeyi düşünmemiştir. Hükümet yine eskilerden oluşturulurken, İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti ve parlamentodaki grubu denetleyen dışarıda bir güç olarak kalmayı yeğlemiştir. Durumu bu şekilde götürmek ve işi kendi akıntısına bırakmak zorundaydı ki, bırakmamak da elinde değildi. Çünkü, sıradan adamların, ufak katiplerin, genç teğmen ve yüzbaşıların bir kabine kurabilmeleri olanağını, herkesten önce doğru bulmayan kendileriydi.[84] Bu durum biraz da kendi kişiliklerinden kaynaklanmaktaydı. Yeterince deneyimli olmayan bu liderler Osmanlı devlet geleneğinin etkisi altında yetişmiş, iktidar olmaya kendilerini psikolojik olarak da, fiziksel olarak da hazırlamamışlardır. Nitekim hükümeti devralmaya hazırlıksız olduğunu bilen cemiyet, iktidara geçmek yerine "vatanî" bir cemiyet olarak kalma kararını verdi.[85]

1908'de rejim değişikliği Makedonya'da bir ihtilal patlaması ile meydana gelmişti. Ama ortada ne lider ne de kadro olmadığı, yeni bir ihtilalci güç idareye el

---

[81] Tansu, **İki Devrin...**, s. 35.

[82] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt II, s.93. Ahmet Rıza Bey anılarında Mebuslar Meclisi Başkanlığına 23 Aralık'ta seçildiğini söyler. **Ahmet Rıza Bey'in Anıları,** s. 27.

[83] Yalçın, s. 59.

[84] Yalçın, s. 24.

[85] Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul: Afa yay., 1996, s. 38.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

koymadığı için, devlet otoritesi boşlukta kaldı.[86] 23 Temmuz'dan sonra ihtilalcilerin iktidarı ele almamaları, yeni düzenin eski adamlarla devamına yol açmıştır. Oysa eski rejimde deneyim sahibi oldukları sanılan insanlar, yeni bir ruhla işe sarılamazlar, devrimin istediği ruhta çalışamazlardı.[87] Çünkü devrimci ruha ve devrimci coşkuya sahip değillerdir.

İttihat ve Terakki'yi kuranlar, yaşamı, dünyayı, politikayı bilmeyen deneyimsiz gençlerdi. Bunlarda yalnız yüksek bir ateş vardı: "Yurt Sevgisi."[88] Bu yurt sevgisi iledir ki kendilerini uzun süre iktidara layık görmezler. Nitekim I.Dünya savaşının ortalarına kadar sadrazamlığı hiç düşünmemişlerdir.[89] Hatta Talat Paşa'ya Dahiliye Nazırlığı önerildiğinde, bu görevi deneyimi olmadığı gerekçesiyle geri çevirdiyse de Cemiyetin ısrarı ile kabul etmek zorunda kalmıştır.[90]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde önemli bir kliğin başını çeken Mustafa Kemal de bu durumdan hiç hoşnut değildir. Meşrutiyetin ilan edilmiş olmasına karşın, eski devrin adamlarının iktidarda oluşunu Mustafa Kemal, Cemiyetin zaafı olarak nitelendirmektedir. Çünkü daha ihtilalden önce görüşlerini dile getiren Mustafa Kemal için ihtilal sonrası önemlidir. Mustafa Kemal'in ihtilalden önce sonrasına ilişkin sorular sorması Cemiyetin ileri gelenlerinin canını sıkmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kendini Anayasanın yürürlüğe girmesine endekslemiş, padişahın bunu kabul etmesi durumunda daha sonra ne yapılacağı üzerinde pek de düşünülmemiştir. Nitekim Ali Fuat Cebesoy'un bu yönde sorduğu soruya aldığı karşılık, "sonrası kolay" olmuştur.[91]

Cemiyetin büyük hedefleri yoktur. Meşrutiyetin ilanı ile sorunların büyük ülçüde aşılacağını düşünmektedirler. O nedenle çok geniş, programatik bir hazırlık yapmamışlardır. Selefleri gibi imparatorluğu nasıl kurtarırız sorusuna yanıt aramışlar ve aynı onların vardığı sonuca ulaşmışlardır. Bu da Osmanlı Devleti içinde bir revizyon anlamı taşımaktadır.

---

[86] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt II, s. 59.
[87] Kazım Nami Duru, s. 51.
[88] Yalçın, s. 22.
[89] Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı,** İstanbul: MEB yay.,1989, s. 13.
[90] Ziya Şakir Soko, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar,** İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944, s. 22.
[91] Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım...,** s. 107.

Meşrutiyet ilan edildikten sonra Mustafa Kemal'in bütün korkuları ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki, orduya dayanan bir gizli komite niteliğinde kalıp, devlet idaresini Sait ve Kamil Paşalar gibi eski Osmanlı yaşlılarına bırakmışlardır.[92] Mustafa Kemal "Meşrutiyet ilan edildi. Peki şimdi ne olacak?" sorusunu sormaktadır. Çünkü İhtilalin lideri ve uygulayacağı bir programı yoktu.[93]

İhtilali başaran güç iktidarı ele almak cesaretini gösteremiyordu. Ülkeye egemen olan düşünce yapısının henüz buna uygun olmadığı sanılıyordu. Abdülhamit'in istibdadına mümkün mertebe az alet olmuş ve temiz kalmış eski devlet adamlarını iş başında tutmanın çıkar yol olduğu düşünülüyordu. Bu suretle sorumluluk devrimcilerin sırtında, icra da başkalarının elinde kalmıştır.[94]

Ahmet Rıza Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin neden iktidarı ele almadığı şeklindeki eleştirileri arkadaşlarına iletir. Bunun üzerine Talat Bey Dahiliye Nezaretini, Cavit Bey de Maliye Nezaretini almaya karar verirler.[95]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı doğrudan doğruya ele almaması bizzat Cemiyetin içinde de eleştirilere uğrar. Çünkü ihtilali gerçekleştiren gücün iktidara gelmemesi, ihtilalin ne oranda başarıya ulaştığının sorgulanmasını da beraberinde getirecektir. Bu sorgulama hep kendilerini iktidara layık görmemekle sonuçlanacaktır. Ayrıca örgütün tüm Anadolu'ya yayılmış bir ağının olması ve devlet yönetiminde deneyimsiz oluşlarından, halkın bu genç kişilerin önemli makamlara gelmesini hoş karşılamayacağı sonucuna sahip olmaları, Cemiyetin iktidarı doğrudan ele almamasının etkenleri arasındadır.[96]

Meşrutiyetin ilanının her soruna çözüm olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan bağımsızlığını duyurmuştur. Yurt içinde ise azınlıklar ilk başlarda Meşrutiyete destek olmuşlar, ancak yeni yönetim de azınlıkları tatmin edememiştir.

---

[92] Atay, **Çankaya**, s. 53.
[93] Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım...**, s. 134.
[94] Bayar, Cilt I, s. 142.
[95] **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, s. 35.
[96] Ahmad, s. 41.

Meşrutiyetin ilanının her soruna çözüm olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan bağımsızlığını duyurmuştur. Yurt içinde ise azınlıklar ilk başlarda Meşrutiyete destek olmuşlar, ancak yeni yönetim de azınlıkları tatmin edememiştir.

Bununla birlikte hürriyetin ilanı ülkede birçok düşünsel ve siyasal kümelenmeleri yaratmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif odaklar oluşmaya başlamıştır. Önce basında başlayan bu muhalefet, orduya da yansımış, orduda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üstünlük kurmasından rahatsız olan bir gurup asker de "Halaskar" adı verilen bir birlik oluşturmuşlardır.

Gittikçe Meşrutiyet yönetimi ile herşeyin düzelebileceğine olan inanç sarsılmaya başlamış, yönetim karmaşasının da etkisiyle ülke bir kaosa doğru sürüklenmiştir. İttihatçıların orduda başlattıkları gençleştirme operasyonu, "alaylı" ve "okullu" ayrımı, orduda bölünmelere neden olmuştur. Yine devletin önemli bir sınıfından olan ulemanın da bazı çıkarları zedelenmeye başlamıştır. Medrese öğrencilerinin askere alınması bu sınıfta rahatsızlık yaratmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin komitacı faaliyeti de henüz sona ermemiştir. Nitekim Cemiyet-Parti düalizmini seçmeleri bu faaliyetin hala gerekli olabileceği düşüncesinden kaynaklanmıştır. 6-7 Nisan 1909 gecesi muhalif Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve katilinin bulunamaması, halkta cinayetin sorumlusu olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olduğu izlenimini yaratmıştır. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne tepkiler yoğunlaşmış ve 31 Mart Olayı patlak vermiştir.

31 Mart Olayı'nı çıkaranların başında Derviş Vahdeti adında bir softa bulunuyordu. Bunun çıkardığı Volkan gazetesi olayların kışkırtıcısı idi. 28 ve 31 Mart 1909 günkü Volkan gazetesinde er ve erbaşların İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti lehinde ve İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde mektupları çıkmıştır. Bu, muhalefetin er ve erbaşlar yoluyla orduya sızdığını göstermiş oluyordu.[97] Ayaklanmacıların istekleri, şeriatın uygulanması, ayaklanmadan ötürü bir sorumluluk yüklenmemesi, hükümetin

[97] Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki,** İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987, s. 122.

istifası, bazı komutanların değişmesi ve başta Ahmet Rıza Bey olmak üzere birtakım İttihatçıların istifası ya da uzaklaştırılması.[98]

Ayaklanma üzerine Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa komutasındaki "Harekat Ordusu" İstanbul'a gelir ve ayaklanmayı bastırır. "Harekat Ordusu" ismini veren de Mustafa Kemal'dir.[99] Bu ordu içinde tanınmış İttihatçılar vardır.[100]

31 Mart Olayı muhalefetin İttihat ve Terakki'ye karşı kalkıştığı bir askeri hükümet darbesi denemesidir.[101]

1908 ile 1913 arası dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin denetleme iktidarı olarak adlandırılabilecek dönemidir. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif hareketler olmuşsa da, bu hareketlerin çok güçlü olduğu ve geniş kitlelerde taraftar bulduğu söylenemez. Tüm bu muhalif hareketlere karşın ülkede en yaygın örgüt yine de İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Buna en büyük kanıt, önemli olaylar sırasında Meclis-i Mebusan'a çekilen telgraflardır. 31 Mart Olayı'nı protesto için gelen telgraflar, Cemiyetin en küçük ilçelere kadar daha 1909'da kök saldığını gösterir. Girit'in ilhakını protesto eden 1910 Nisan ve Mayıs'ında çekilen telgraflar da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin daha geniş bir örgütlenmeye ulaştığının kanıtıdır.[102]

31 Mart Olayının bastırılmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti iki yeni adam bulmuştur: Mahmut Şevket Paşa ile Sait Halim Paşa. Bunlar da yine Osmanlı-İslam vezirleri idi.[103]

1913 yılına kadar süren denetleme iktidarı döneminden sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara doğrudan gelmek için kendini yeterli görmüş ve Edirne'nin Bulgarlara bırakılacağı söylentisi üzerine Babıali baskınına karar vermiştir. Babıali

---

[98] Akşin, **Jön Türkler...**, s. 126.

[99] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt V, haz. Sadi Borak-Dr.Utkan Kocatürk, Ankara: TİTE yay., 1972, s. 91.

[100] Hareket Ordusu'nda bulunan tüm subayların adları için bkz. Tansu, **İki Devrin...**, ss. 40-41.

[101] Akşin, **Jön Türkler,** s. 125.

[102] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, İstanbul: Hürriyet Vakfı yay., 1989, s. 199.

[103] Atay, **Zeytindağı,** s. 13.

baskınının gerekçelerinden olan Edirne'nin Kamil Paşa hükümeti tarafından terkedilmesi, aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara yalnız başına yerleşmek amacıyla ve Balkanlardan sonra İstanbul'a çok yakın Edirne'nin elden çıkmasına duygusal bir tepkiden dolayıdır. Nitekim Kamil Paşa Hükümeti ile daha sonra kurulan Mahmut Şevket Paşa hükümetinin Edirne konusundaki tavırları birbirine benzemektedir.[104] Mahmut Şevket Paşa günlüğünde bu baskına gerek olmadığını, ama yapıldıktan sonra da birlikte çalışmaktan başka çare kalmadığını söyler.[105] Fethi (Okyar) Bey de halka hizmet yolunun böyle baskınlar, darbeler ve cinayetler olmayacağı görüşündedir.[106]

Babıali baskınından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara daha sağlam ellerle yapışmıştır. Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa ile Cemiyet arasında birçok anlaşmazlıklar yaşanmıştır.[107] Ama sonuç olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun seçtiği bir kişi iktidara sahiptir. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan uzaklaşmasını sağlayamayacak, kısa süren bir karışıklıktan sonra, İttihat ve Terakki bu kez çok daha güçlü bir biçimde iktidara gelecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti 30 Ocak 1914'de Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı ve Cemal Paşa'nın da Bahriye Nazırı olması ile ilk kez kendisinin ağırlıkta olduğu ve iktidara tam anlamıyla yerleştiği kabineyi kurmuş oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelişi bu iki nazırlığı elde etmesiyle kesinleşti denilebilir.

§ 2. I.DÜNYA SAVAŞI VE SONUÇLARI

1914 yılına gelindiğinde Avrupada iki askeri blok meydana gelmişti. Üçlü İtilaf olarak adlandırılan birinci blokta İngiltere, Fransa ve Rusya; Üçlü İttifak olarak adlandırılan ikinci blokta da Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya yeralmıştır.

---

[104] Yusuf Hikmet Bayur, "Yeni Bulunan Bir Belge Dolayısıyla," **Belleten,** Cilt XXX, Sayı 117, (Ocak 1966), s. 103.

[105] **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü,** İstanbul: Arba yay.,1988, s. 25.

[106] Okyar, ss. 184-185.

[107] Cemiyet ile Mahmut Şevket Paşa arasındaki anlaşmazlıkları, Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü'nden izlemek mümkündür.

Savaşın başlamasından sonra İtalya saf değiştirerek İtilaf blokuna katılmış, yerini Osmanlı Devleti almıştır.

I.Dünya Savaşı başladığında Enver Paşa Harbiye Nazırı, Talat Paşa Dahiliye, Cemal Paşa da Bahriye Nazırıdır. Savaşın başlarında İstanbul'da üç şey üzerinde duruluyordu: Rus düşmanlığı, Alman gücü ve İngiliz yenilmezliği. Eğer İngiltere olmasa, Almanya'nın Fransa ve Rusya'yı birkaç hamlede dağıtacağından kimsenin şüphesi yoktu.[108] Savaşın başlaması ile imparatorluk sınırlarının genişletilebileceği fikri ortaya çıktı. İslamcılar, Mısır, Tunus, Trablusgarb'ı; Türkçüler de Rusya'nın dağılması ile Türkçe konuşan topluluklarla büyük bir Türk İmparatorluğu kurulabileceğini düşünüyorlardı. Ancak bunları gerçekleştirmek için güçlü bir devletle ittifak yapmak zorunluydu. Bu da Almanya'dan başkası olamazdı. Çünkü Almanya, Osmanlı Devleti ile hiç savaşmamış, Osmanlı toprakları üzerinde görünürde iddiası olmayan, ayrıca Slav ve Rus düşmanı olarak bilinen bir ülkeydi.[109] İttihat ve Terakki yönetimi Almanya'yı açıkça Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma yanlısı olan Müttefik ülkelerin girişimlerine karşı, ülke bütünlüğünün koruyucusu ve savunucusu olarak görmüştür.[110] Enver Paşa daha sonraları Bakü Kurultayı'na sunduğu bildiride de Almanya'nın yanında savaşa girme gerekçesi olarak her ne kadar Almanya'nın da emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek için Türkiye'den yararlanmak isteğinde olsalar da en azından Türkiye'nin varlığına kastetmemeleri ve bağımsızlıklarını korumaları olarak gösterir.[111] Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesinin diğer bir nedeni de ekonomik ve sınıfsaldır. Selanik'te yükselen ticaret burjuvası daha çok dönmeler ve Musevilerden oluşuyordu. Rum ve Ermeni işadamlarının tekellerini yıkmak amacıyla Jön Türkleri destekliyorlardı. Bunlar çıkarları gereği daha çok Almanya ve Avusturya'ya yakındı. İngiliz ve Fransızlar Türkiye ile olan ilişkilerinde genellikle Rum ve Ermenilere yaslanıyorlardı. Türkiye ile ekonomik ilişkileri hızla gelişen Almanlar ise, daha çok Musevi ve Müslüman burjuvaziye dayanma eğilimi gösteriyordu.[112]

---

[108] Atay, **Zeytindağı,** s. 26.

[109] Enver Ziya Karal "Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları," **Yeni Türkiye,** İstanbul: Nebioğlu yay.,1959, s. 44.

[110] SSCB Bilimler Akademisi, **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi,** çev.A.Hasanoğlu, İstanbul: Bilim yay., 1979, s. 12.

[111] **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri),** çev. Ali Alev 2.b., İstanbul: Koral yay., 1990, s. 120.

[112] Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni,** s. 121.

Türk-Alman ittifakı 2 Ağustos 1914 yılında yapıldı ve daha çok savunma karakterliydi.[113] Bu savaşın başlamasından bir gün sonradır ve anlaşmanın 2.maddesine göre, Rusya, Avusturya-Macaristan'la savaşa girerse, Almanya da savaşa girmek zorunda kalırsa, bu durum Türkiye'nin de savaşa katılması için bir neden olacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, savaşa girmenin, kaçınılmaz olduğu düşüncesindedir. Ayrıca Almanya'nın yanında da katılmaktan başka çare yoktur. İtilaf devletlerinden İngiltere ve Fransa'ya başvurulmuş, fakat onlar, Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmasını istemişlerdir. Ancak Türkiye'nin tarafsız kalması, kendi kendini koruyamayacağı düşüncesinden dolayı, Rusya'nın saldırılarına maruz kalması demekti. Savaş süresince ve savaş sonunda Rusya'nın emelleri ortadan kalkmazdı.[114] Nitekim Almanlarla yapılan anlaşma sırf Ruslara yönelik olarak düşünülmüştür.[115] Bütün düşünceler Almanya'nın yenilmeyeceği olasılığına göre yürütülmüştü. Hiç kimse savaşa girildiğinden dolayı pişmanlık duymuyordu. Padişah, Veliaht (Vahdettin), Ayan ve Mebusan Meclisleri, subaylar, halk ve memurlar, ülkenin kurtarılmış olduğuna inanmaktaydılar. Ancak savaşın dört yıl süreceğine ihtimal verilmemişti.[116]

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra, İngiliz donanması önünden kaçan iki Alman gemisi Goben ve Breslau, Çanakkale boğazından geçerek Türkiye'ye sığınır. İtilaf Devletleri bu iki gemiyi Türkiye'den isteyince, Türkiye zor duruma düşmüştür. Çözüm olarak bu iki gemi satın alınır. Bu çözümü bulan Halil (Menteşe) Bey'dir.[117] Bazı tereddütlerden sonra Wangenheim de bu öneriyi kabul etmiştir. Talat Paşa'ya göre gemilerin satın alınması bir gösteriş değil, gerçektir.[118]

Bu sırada savaş devam etmekte, Almanya ve Avusturya Osmanlı Devleti'ne savaşa girmesi için baskı yapmaktadırlar. Çünkü imzalanan anlaşma Osmanlı Devleti'ni savaşa katılmak zorunda bırakıyordu. Sadrazam ise her iki ülkeyi de oyalamakla meşguldür. Sait Halim Paşa, bir süre daha beklemek niyetindedir. Ancak Talat Paşa ve

---

[113] İttifak Anlaşması için bkz. Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt II, s. 510.
[114] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt 1, Sayı 1, (1 Mart 1962), s. 20.
[115] Menteşe, **Cumhuriyet,** 9 Kasım 1946.
[116] **Talat Paşa'nın Anıları,** s. 36.
[117] Menteşe, **Cumhuriyet,** 9 Kasım 1946.
[118] **Talat Paşa'nın Anıları,** s. 33.

arkadaşları bir an önce kesin karar verilmesinden yanadırlar. Çünkü bu davranışla, bir yandan yapmış oldukları anlaşmayı çiğniyorlar, öte yandan da Almanya'ya karşı sempatinin açığa vurulmasından tarafsızlıklarını kötüye kullandıkları, bunun sonucunda her iki gurubun da hoşnutsuzluğuna yol açtıklarını düşünmektedirler.[119]

Sadrazam Sait Halim Paşa Almanları oyalarken ve Talat Paşa ile arkadaşlarına bir süre daha beklenmesi gerektiğini salık verirken, Yavuz ve Midilli adını alan iki Alman gemisi, Rus Sahillerini bombalar. Rusya, Osmanlı Devletine bir ültimatom verir ve ardından savaş ilan eder. Bu olayın Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde olduğu düşünülmektedir. Gerek Talat Paşa, gerekse Mecliste bu iddiaları gündeme getiren Cavit Bey ile, Çürüksulu Mahmut Paşa bu kanıdadırlar.[120] Ancak Enver Paşa, Talat Paşa'ya bu olaydan haberli olmadığını söylemiştir.[121] Cavit Bey ile Çürüksulu Mahmut Paşa da herhangi bir kanıt gösteremezler.[122]

Talat Paşa 1 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kongresinde, savaşa girilmesiyle ile ilgili bir değerlendirme yapmış ve olayların gelişimini özetlemiştir. Bu konuşmanın tam metni bulunmamakla birlikte, kongrede hazır bulunanların anlatımları ve gazete haberlerinin değerlendirmesiyle Celal Bayar bu nutku vermiştir.[123] Ali Fuat Paşa da Moskova'da iken görüştüğü Enver Paşa'dan savaşa girilmesi konusunda bir değerlendirme almış, Enver Paşa, "Savaş'ın çabuk biteceğini düşünüyordum" demiştir.[124]

I.Dünya Savaşının başladığı sırada Sofya'da Ataşemiliter olan Mustafa Kemal, cephede görev almak istediğini Harbiye Nezaretine bildirir ve İstanbul'a gelir. Savaş boyunca başta Çanakkale olmak üzere çeşitli cephelerde kumandanlık görevi üstlenir. Mustafa Kemal, çıkacak bir savaşta tarafsız kalmaktan yanadır. Ancak bunun çok da mümkün olmadığını görmektedir.[125] Mustafa Kemal çıkacak bir savaşın uzağında kalamayacaklarını düşünmektedir. Bu görüşünü sürekli korumuştur. Savaşa girme

---

[119] Talat Paşa'nın Anıları, s. 30.
[120] Menteşe, **Cumhuriyet,** 16 Kasım 1946.
[121] **Talat Paşa'nın Anıları,** s. 35.
[122] Menteşe, **Cumhuriyet,** 16 Kasım 1946.
[123] Bayar, Cilt 1, s. 109.
[124] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953, s. 17.
[125] Okyar, s. 127.

konusundaki eleştirisi acelecilik üzerinedir. Tarafsız kalmak da ancak silahlı tarafsızlıkla mümkündür ki, bu sırada ordunun durumu böyle bir tarafsızlığa uygun değildir.[126]

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan cephede ordu kumandanlığı yaparken, diğer yandan savaşın gidişatı hakkındaki görüşlerini de dile getirmekten kaçınmaz. Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya Halep'ten gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli raporda, ülkenin iç durumunu özetledikten sonra karamsarlığa kapılmadığını, ancak sorunların çözümü için güçlü bir hükümetin varlığının şart olduğunu, yolsuzlukların sona erdirilmesi gerektiğini belirtir. Askeri alanda da ileride ülke savunması için, tek bir askerin harcanmaması gerektiğini ve savunmaya çekilmenin şart olduğunu yazar.[127]

Mustafa Kemal Paşa savaşın son dönemlerinde gidişatın kötü olması ve Talat Paşa hükümetinin istifasından sonra kurulması düşünülen hükümet için padişaha bir telgraf çeker. Ekim 1918'de çekilen bu telgrafta Mustafa Kemal yeni kabinenin İzzet Paşa tarafından kurularak, bu kabinede Fethi (Okyar) Bey, Tahsin (Uzer) Bey, Rauf (Orbay) Bey, İsmail Canbolat, Azmi Bey, Şeyhülislam Hayri Efendi ve kendisinin bulunmasını ister.[128] Böylece güçlü bir hükümetin oluışabileceğini düşünmekte ve bildirmektedir.[129] Ancak padişah Mustafa Kemal Paşa'nın bu başvurusunu dikkate almaz. İzzet Paşa da kurduğu kabinede Mustafa Kemal Paşa'ya yer vermez.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi Birinci Dünya Savaşının son yılında zaferden umudunu kesmiş, bu arada Rusya da savaştan çekildiği için tekli bir barış yapma olanağını aramak düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ahmet Rıza Bey, Şeyhülislam Hayri Bey'e yazdığı mektupta, milletin Meşrutiyete olan güveninin sarsıldığını ve birçok toprak parçasının elden çıktığını yazarak, "zararın neresinden dönülürse kardır" anlayışı ile ayrı bir barış yapmak gerektiğini söyler.[130] Bu arada Talat Paşa'nın da bir girişiminden sözedilmelidir. Mütarekeden 5-6 ay önce Talat Paşa, Bilecik'te sürgünde

---

[126] Atatürk, **Söylev,** Cilt III, Belgeler, haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul: Çağdaş yay., 1988, Belge No, 142, s. 145.

[127] İsmet İnönü, **Hatıralar,** Cilt I, haz. Sebahattin Selek, Ankara: Bilgi yay., 1987, s. 255.

[128] Hikmet Bayur, "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu ile Padişaha Bir Başvurması," **Belleten,** Cilt XXI, Sayı 84(Ekim 1957) ss. 563-564.

[129] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt 1, sayı 15, (29 Mart 1962), s. 146.

[130] **Ahmet Rıza Bey'in Anıları,** s. 54.

bulunan Ferit (Tek) Bey'i İstanbul'a çağırarak, yeni bir parti kurma fikrinde olduğunu, kurulacak bu partiye kendisinin ve Enver Paşa ile diğer arkadaşların katılmayacağını, yalnızca savaşa karşı oluşları ile tanınan Cemal Paşa ile Cavit Bey'in yeni partide yer alacaklarını, Ferit Bey'in de bu parti ve kurulacak yeni kabinede görev almasını ister.[131] Böyle bir girişim ile Talat Paşa'nın mütareke düşüncesinde olduğu görülmektedir. Mütarekeyi yapmak için de ayrı bir parti ve bu partinin kuracağı yeni bir kabinenin kurulması düşüncesindedir. Talat Paşa'nın bu girişimi başarılı olamamıştır. Çünkü bu düşünceye kaç kişinin katıldığı belli değildir. Belli olan bir şey ise Enver Paşa'nın savaşa devam edilmesinden yana oluşudur. Dolayısıyla İttihat ve Terakki'ye bu girişimi kabul ettirmek kolay değildir.

Sonunda Talat Paşa kabinesi gider ve kurulan İzzet Paşa kabinesi İtilaf devletlerinden barış ister. Böylece Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem açılmıştır: "Mütareke Dönemi."

§ 3. MUSTAFA KEMAL PAŞA VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

Mustafa Kemal Paşa, Harp Okulundan mezun olduktan sonra ilk görev yeri olarak Şam'a gönderilir. Şam, O'nun için bir çeşit sürgün yeridir. Çünkü Makedonya'nın canlı siyasal ve toplumsal atmosferinden, Osmanlı ülkesinin uzak bir köşesinde görevlendirilmek O'na sürgün gelir. Zaten dosyasında da işaret vardır ve bu görevlendirme hiç de tesadüf değildir.[132]

5 Şubat 1905 de Şam'daki görevine atanan Mustafa Kemal Paşa burada, bir cemiyet kurma hazırlıklarına girişir. Şam'da bu tür siyasal faaliyetlerde bulunan tüccarlık yapan (Tıbbiyeden siyasetle uğraştığı için kovulmuş, üç yıl kalebentliğe mahkum edilmiş) Dr. Mustafa (Cantekin) ile tanışır. Dr. Mustafa Cantekin, daha 1904 yılı sonu veya 1905 yılı başlarında "Vatan" adlı bir örgütü, arkadaşları Dr. Yusuf, Eczacı Raşit Tahsin, Baytar Mehmet, Kimyager Hüseyin, Kazım ve Lütfi ile birlikte

---

[131] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali,** 8.b., Cilt 1, İstanbul: Kastaş yay., s. 24.

[132] Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım...,** s.71. Okyar, s. 7.

kurmuştu.[133] Mustafa Kemal'in Şam'a gelmesiyle, Dr. Mustafa (Cantekin)'nin evinde bu kez Vatan ve Hürriyet Cemiyeti kurulur. Kurucular Mustafa Kemal, Dr. Mustafa ve Müfit (Özdeş)'tir. O geceki toplantıda Süvari kumandanı Lütfi Bey de vardır. Ancak Lütfi Bey arkadaşlarının bu radikal tutumuna ayak uyduramaz. Mustafa Kemal de ondan kalkıp gitmesini rica eder.[134] Böylece o gece Vatan ve Hürriyet Cemiyeti kurulur. Cemiyetin kuruluş tarihi kesin belli değildir. Ancak olayların gelişimine bakıldığında 1905 sonu veya 1906 başları olması muhtemeldir.[135]

Şam'da kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Kudüs'te, Yafa'da ve Hayfa'da şubelerinin açılmasına rağmen, burada yapılan çalışmalar, Mustafa Kemal'i tatmin etmez. Bölge halkının Türk olmayışı, bilinç düzeyinin Rumeli'ye göre geri ve okullu subayların daha az oluşu nedeniyle Cemiyet buralarda pek yayılamamıştır.[136] Mustafa Kemal'de işin Makedonya'da daha seri gideceği kanısı egemendir.[137] Bu amaçla Selanik'e gitmenin yollarını araştırır ve sahte bir belge ile İzmir'e oradan Selanik'e geçer. Burada 1906 yılı ilkbaharında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Makedonya şubesini açar.[138] Selanik'te dört ay kalır ve Makedonya şubesini Askeri Rüştiye Okulu Müdürü Tahir Bey, Hoca İsmail Mahir Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami ve Hakkı Baha Beylerle birlikte kurar.[139]

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi Hakkı Baha'nın evinde kurulur. Burada Mustafa Kemal bir konuşma yapar.[140] Topçu Subayı Hüsrev Sami (Kızıldoğan)'nin silahı üzerine devrim andı içilir. Mustafa Kemal Hüsrev Bey'e silahını geri verirken "Bu silah mukaddes bir silahtır, onu iyi sakla! Bir gün bana verirsin" der.[141]

---

[133] Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi,** 3.b., İstanbul: Rafet Zaimler yay., 1958, s. 79. Akşin, **Jön Türkler...,** s. 59.

[134] Afet İnan, "Vatan ve Hürriyet," **Belleten,** Cilt I, Sayı 2, (Nisan 1937), ss. 297-298.

[135] Akşin, **Jön Türkler...,** s. 59.

[136] Akşin, **Jön Türkler...,** s. 60.

[137] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt V, s. 89.

[138] Aktepe, "Atatürk'ün Sofya...," s. 263.

[139] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt V, s. 90.

[140] Kızıldoğan, s. 620.

[141] Afet İnan, "Mukaddes Tabanca," **Belleten,** Cilt I, Sayı 3-4, (Ekim 1937), s. 610.

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, II. Abdülhamit istibdadına karşı kurulmuş ilk örgütlerden biridir ve II. Meşrutiyet'in ilanına önemli katkısı bulunmuştur.[142]

Mustafa Kemal uzun süre Selanik'te kalamaz ve Şam'a geri döner. Bundan sonra 1907 yılında Selanik'e remen görevle gelene kadar gelişmelerden uzak kalmıştır. Bu sırada Selanik'te Talat Bey'in girişimiyle Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik şubesi de bu Cemiyete katılmış, birlikte çalışmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal Selanik'e geldiğinde arkadaşlarından beklediği ilgiyi bulamadı. Bu durum onu rahatsız etmeye başlamıştı ki, bu ilgisizliğin nedeni anlaşıldı. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik'te gelişemediği, çünkü daha güçlü bir cemiyetin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığı, yakın bir arkadaşı tarafından ona bildirildi.[143] Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleştiğini görünce bu olup bitti karşısında kendisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir üyesi olmak zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sokan ve yemin töreni yaptıranlar, Hakkı Baha ile Hoca İsmail Mahir Efendi'dir.[144] 29 Ekim 1907'de bu tören gerçekleşir.[145]

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, ama başından sonuna değin Cemiyetin liderleri ile yıldızı barışmamıştır. Ayrıca Cemiyetin izlediği politikadan da rahatsızdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görünürde tek bir lideri yoktu. Enver, Talat ve Cemal Paşalar işleri yönlendirenler olmakla birlikte henüz lider olarak ortaya çıkmamışlardı. Bu durum Mustafa Kemal'i ve ekibini şaşırtıyordu. Bu yüzden Mustafa Kemal liderlik konusunda "neden bir Mustafa Kemal olmasın" demekteydi.[146] Gerçekte İttihat ve Terakki Cemiyeti bir kaç başın etrafında bir kaç kola ayrılmıştı. Öne çıkan liderler Talat, Enver ve Cemal Paşalardı. Bunların da kendi grupları "adamları" vardı.[147] Mustafa Kemal, bu üçünden birinin adamı olamazdı, Her üçünün de eleştirdiği yönleri

---

[142] Kızıldoğan, s. 622.

[143] Jacques Benoist-Méchin, **Mustafa Kemal, Begründer der Neuen Türkei,** Çev. Günther Vulpius, Köln, 1955, s. 88. Mıkusch, s. 41.

[144] Şapolyo, **Kemal Atatürk...,** s. 92.

[145] Kazım Nami Duru, s. 13.

[146] Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım...,** s. 120.

[147] Atay, **Zeytindağı,** s. 35.

vardı. Kendisi bir grup oluşturmaya çalıştı. Ancak bu grup Cemiyet içinde etkin değildi ve Mustafa Kemal de hiç bir zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde lider olamadı. Cemiyete sürekli eleştiriler getiren ve bu eleştirileri Talat Paşa ile Enver Paşa tarafından sürekli gözardı edilen, hatta hafife alınan bir kişi olarak kaldı.

Mustafa Kemal, Cemiyetin açıktan açığa Türk milliyetçiliği fikirlerini savunan radikal kanadına mensuptur.[148] Çevresinde Fethi (Okyar) Bey, Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Rauf (Orbay) Bey, İsmet (İnönü) Bey ve Kazım Karabekir, Selahattin Adil Bey bulunmaktadır.[149]

Mustafa Kemal İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosunun bazı politikalarına karşı çıkmasına karşın II. Meşrutiyet'ten sonraki dört yıl boyunca Cemiyetin askeri kanadının normal bir üyesi olarak görev yaptı. Daha sonraki yıllarda bu lider kadrosuna gittikçe daha çok yabancılaştı.[150] Ancak Cemiyetten hiçbir zaman ayrılmamış, gerektiğinde Cemiyeti birçok defalar savunmuştur. Bir örnek olarak İstanbul'da iken Rahip Frew ile yaptığı görüşme gösterilebilir.[151] Nitekim 1919'da da hem İttihatçılar hem de onların düşmanları tarafından bir İttihatçı sayılmaktaydı.[152]

Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilk ayrılık, Mustafa Kemal'in Meşrutiyet sonrası için düşüncelerinden doğmuştur. Mustafa Kemal daha çok Meşrutiyet sonrasını düşünmektedir ve neler yapılacağı konusunda Genel Merkez'in tutumunu öğrenmek isteğindedir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti tam bir kayıtsızlık örneği sergilemektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli bir toplantısında düşüncelerini açıkça ortaya koyunca, bir daha toplantılara çağrılmaz olmuştur.[153] Ancak Mustafa Kemal düşüncelerini söylemekten çekinmemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 kongresi 22 Eylül'de Selanik'te toplanır. 31 Mart Olayından sonrasına denk düşen bu kongrede Mustafa Kemal bilinen

---

[148] Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık,** çev. Nüzhet Salihoğlu, 2.b., İstanbul: Bağlam yay., 1995. s. 89.

[149] Hikmet Bayur, **Atatürk, Hayatı ve Eseri,** Cilt I, Ankara: Güven Basımevi, 1963, s. 56.

[150] Zürcher, s. 91.

[151] Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Hatıraları, 1914-1919,** Ankara: İş Bankası yay., 1965, s. 94.

[152] Zürcher, s. 91.

[153] Atay, **Çankaya,** s. 48.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
...Kİ ...KEZİ

görüşlerini ortaya atar. Mustafa Kemal bu yeni devrede devletin idare sisteminde temelli değişiklikten yanadır. Aynı zamanda ordu mensuplarının İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde görev almamalarını önerir. Ordunun ıslahı ve subayların talim ve eğitiminin esas olması gerektiğini belirtmiştir.[154]

Meşrutiyetin ilanından sonra orduda üst-ast ilişkisi bozulmuştu. Ne İttihat ve Terakki Cemiyeti subaylara, ne de subaylar Cemiyete söz geçirir oldular. Genel Merkez insiyatifini yitirdi. Bu durumda Talat Paşa da şaşkın kalmıştır.[155]

Mustafa Kemal'in düşünceleri beş maddede özetlenebilirdi:

1) İttihat ve Terakki Cemiyeti bir siyasal parti durumuna geçsin,
2) Ordu kesin olarak politikadan ayrılsın,
3) İttihat ve Terakki ile Masonluk arasında ilgi kalmasın,
4) İttihat ve Terakki içinde eşitlik olsun ve gizli bir hizip egemenliği kurulmasın,
5) Devlet ve din işleri birbirinden ayrılsın.[156]

Mustafa Kemal'e göre Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki artık görevini tamamladığından hükümetin arkasında bir güç olarak durması doğru değildir. Dr. Nazım ise bu düşünceye, "Bizim rolümüz sona ermemiştir, bilakis yeni başlamıştır" diyerek karşı çıkmıştır.[157] Ayrıca Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki yöneticilerinin büyük bir bölümünün Mason Localarına üye olmalarını da doğru bulmuyordu.[158] Nitekim İttihat ve Terakki ile Masonluk arasında bir ilgi kalmasın diyerek bu düşüncesini açıklamıştı. Çünkü cemiyet artık açığa çıkmıştı. Kendisini hala esrarlı bir havaya büründürmesinin, gizli bir takım çalışmalar içersine girmesinin anlamı yoktu. Bu esrarengiz havayı vermesine neden olan Masonluk ile bir bağın kalması artık düşünülemezdi.

---

[154] Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, 2.b., Ankara: TTK yay., 1991, ss. 3-4.

[155] Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım...**, ss. 134-135.

[156] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt 1, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987, s. 146. Bayur, **Atatürk**, Cilt I, s. 27.

[157] Mıkusch, s. 59.

[158] Fritz Rössler, **Kemal Pascha**, Berlin, 1934, s. 19.

Mustafa Kemal 1909'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresinde bir konuşma yapar:

> "Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça millete dayanan bir parti kuramayız. Orduyu da zaafa uğratırız. Bugün mensuplarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan 3.Ordu, esas itibariyle modern bir ordu sayılamaz. Ordu ile Cemiyeti ayıralım. Cemiyet tam anlamıyla siyasal bir parti halinde milletin bünyesinde kök salsın. Ordu da asli vazifesiyle uğraşsın.
>
> Bunun için Cemiyetin muhtaç olduğu subayları veyahut Cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım. Cemiyete maledelim. Bundan sonra askerlerin herhangi bir partiye, siyasal bir kuruluşa girmelerini önleyecek yasal hükümler koyalım."[159]

Bu konuşması ile Mustafa Kemal, grubunun sözcülüğünü yaparak ilk kez siyaset sahnesinde görünmüş oluyordu.[160] Ancak bu konuşma İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çoğunluğunca onay bulmaz. Özellikle Enver Bey çok rahatsızdır. Çünkü bu sırada kendisi Genel Merkez üyesidir. Dolayısıyla Enver Bey, Mustafa Kemal'in bu girişimini kendisine karşı değerlendirmiş, Mustafa Kemal'in öne çıkma eğilimi olarak görmüştür.[161] Enver Bey Mustafa Kemal'in bu sözlerini "ileri gidiyor" diye değerlendirir ve bu tutumunu değiştirmesi için Fethi Bey'i araya sokar. Mustafa Kemal, en yakın arkadaşlarından Fethi Bey'in uyarılarına "bunu senden beklemiyordum" diyerek karşılık verir.[162]

Mustafa Kemal'in kongredeki konuşmasına istinaden Edirne'ye bir heyet gönderilmiştir. O sırada Kazım Karabekir ile İsmet (İnönü) Bey, Edirne'de 3.Ordu'da görevli komutanlardır. Her ikisi de Mustaf Kemal'in düşünceleri doğrultusunda görüş bildirirler.[163] Bunun sonucunda Mustafa Kemal'in görüşü kongre tarafından kabul edilir. Bu karar üzerine orduda İttihatçılığı ile ünlü bir takım subaylar istifa ettirilir, ancak karar hakkıyla uygulanamaz. Enver ve Niyazi gibi önemli kişiler orduda kalır, ama politika ile ilgilenmeyi sürdürürler.[164]

---

[159] Bayar, Cilt 1, s. 507.

[160] Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, 9.b., İstanbul: Sander yay.,1984, s. 72.

[161] Akşin, **Jön Türkler...**, s. 148.

[162] Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım...**, ss. 136-137.

[163] İnönü, Cilt I, s. 81.

[164] Bayur, **Atatürk**, Cilt I, s. 45.

Mustafa Kemal'in bu görüşüne karşı çıkanların gerekçesi, subaylar Cemiyetten ayrılırlarsa irticanın başkaldırıp Meşrutiyet'in elden gidebileceğidir. Nitekim 31 Mart Olayı'nın kendilerini haklı gösterdiğini dile getirmektedirler. Bu yüzden birçok İttihatçı Mustafa Kemal'e düşman olurlar ve ona mürteci damgası vurmaktan çekinmezler.[165] İhtilali başarmak için orduya dayanan İttihatçı liderler, iktidarlarını devam ettirebilmek için de ordunun siyasal faaliyetlerine ihtiyaç duymaktaydılar.[166]

Mustafa Kemal'in bu görüşleri kendisine karşı düşmanların yaratması sonucunu doğurmuştur. Bazı İttihatçılar onu öldürmeye karar verirler. Ancak teklif ettikleri Yakup Cemil ve Hüsrev Sami, kendisini çok sevdikleri için reddetmişlerdir. Hatta Yakup Cemil, Mustafa Kemal'e tedbirli olmasını söylemiştir.[167]

Mustafa Kemal'in ordunun politikadan ayrılması konusundaki görüşlerinin doğruluğu daha sonraları anlaşılacaktır. 1912'de birtakım subayların "Halaskar" adıyla bir örgüt kurup Manastır bölgesinde dağa çıkmaları üzerine Harbiye Nezareti, subayların politika ile ilgilenmemesi doğrultusunda bir genelge yayınlar ve 2 Temmuz 1912'de bu yolda bir yasa Mebuslar Meclisi'nden çıkar.[168] Aslında Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da bu düşüncededir. 31 Mart Olayı'nın arkasından yayınladığı bildiride Ordunun bir siyasal partiye bağlı olarak çalıştığını yalanlamış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkisini Meşrutiyetin kurulması üzerine kesip attığını kamuoyuna duyurmuştur.[169] Mahmut Şevket Paşa'nın bu düşünceleri dolayısıyla Mecliste İttihat ve Terakki Grubu içinde bölünmeler de meydana geliyordu. Aynı düşüncede olan Miralay Sadık Bey, bu sırada ayrı bir grup kurmak hazırlığında idi.[170] Hatta Hüseyin Cahit (Yalçın) bile Tanin'de bu yönde yazılar yazmıştı.[171]

1913 İttihat ve Terakki Kongresi'nde Fethi (Okyar) Bey Cemiyetin Genel Sekreteridir. Bu durum, Mustafa Kemal'in Cemiyette mücadeleye girişmesinin yeni bir aracı olur. Fethi Bey'in de bu görevi alırken ilk şartı Ordunun politika dışında

---

[165] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 44.
[166] Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım...,** s. 137.
[167] Atay, **Çankaya,** s. 57.
[168] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 46.
[169] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 253.
[170] Okyar, ss. 108-109.
[171] Ahmad, s. 102.

kalmasıdır.[172] 1913 Kongresinde Fethi Bey'in okuyacağı söylevi Mustafa Kemal hazırlar. Bu söylevde üç esas göze çarpar:

1) Ordu kesin olarak ve gerçekten politikadan ayrılmalıdır.

2) Devlet politikasını partinin genel merkezi değil meclis grubu yapmalıdır ve denetlemelidir. Ona göre gerekli kimseler mebus seçtirilmelidir.

3) Genel Merkez İstanbul ve taşralardaki örgütlenme işleriyle uğraşmalıdır.[173]

Ancak bu söylev verilemez ve Fethi Bey Talat Paşa'nın kurnaz bir oyununa getirilir. Dolayısıyla da bu kongreden sonuç alınamaz.[174]

Ordunun politikadan ayrılması konusu, İttihat ve Terakki iktidarı süresince en çok tartışılan konusudur. İttihatçıların en yaşamsal sorunu bu bağlamda düğümlenmiş, iktidarla muhalefetin en sert gerilimi bu konuda yaşanmıştır.[175]

Mustafa Kemal, Cemiyet içinde verdiği bu mücadelede başarı sağlayamamış, onu Cemiyetten iyice soğutmuş, kendisini tamamen askeri konularda ve bu alandaki bilgilerini geliştirmeye vermesine neden olmuştur. Mustafa Kemal artık İttihat ve Terakki içinde kendi başına bir şeyler yapmaktan kaçınmış, hatta arka planda kalmayı tercih etmiştir.[176] Bu arada Fethi Bey de Sofya'ya büyükelçi olarak atanmış, Mustafa Kemal de ataşemiliter olarak onunla beraber görev almıştır. Gerek Mustafa Kemal'in gerekse Fethi Bey'in bu suretle İstanbul'dan uzaklaşmaları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve onun liderlerine geniş bir soluk aldırmıştır.

---

[172] Okyar, s. 150.
[173] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, ss. 56-57.
[174] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 57.
[175] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 249.
[176] Mıkusch, s. 44.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ

§ 4. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ÇALIŞMALARI

I. Dünya Savaşının kaybedildiği artık anlaşılmıştı. Yapılacak bir barışta İttihat ve Terakki'nin hükümette olması durumu güçleştirebilirdi. Bu nedenle Talat Paşa kabinesi 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir. Sultan Vahdettin, Tevfik Paşa'yı Sadarete getirmek istemişse de, Tevfik Paşa yeni bir kabine kuramamış, görev İzzet Paşa'ya verilmiştir.

Ahmet İzzet Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye eğilimi olduğu bilinmektedir. O nedenle yeni kurulan kabine İttihat ve Terakki'nin ardılı olmuş, "Artçı Kabine" adı verilmiştir. Zaten İzzet Paşa'yı hükümdara, Talat Paşa tavsiye etmiştir.[1] İzzet Paşa, kabinesini 14 Ekim 1918'de kurmuş, bu kabineye, İttihatçılardan bazılarını da dahil etmiştir: Maliye Nazırlığı'na Cavit Bey, Dahiliye Nazırlığına Fethi Bey, Adliye Nazırlığına Hayri Efendi ve Bahriye Nazırlığına Rauf Bey.

İzzet Paşa'nın bu İttihatçıları göreve getirmesi, hala ülkede etkisi bulunan İttihat ve Terakki'den çekinmesi dolayısıyladır. Çünkü Tevfik Paşa İttihat ve Terakki'yi yeterince tatmin edemediği için, kabineyi kuramamıştı.[2] Ayrıca İzzet Paşa, İttihat ve Terakki'nin yapılacak barışın koşullarını beğenmeyerek bir darbe yapmasından çekinmektedir. Bu yüzden Rauf Bey aracılığı ile Talat Paşa'dan güvence almak ister. Talat Paşa, Rauf Bey'e, İzzet Paşa hükümetini destekleyeceklerini, ona zorluk çıkarmayacaklarını belirttikten sonra, savaşı kaybettiklerinde, ve savaş sırasında bazı idaresizlikler, yolsuzluklar ve ihtikarlar dolayısıyla sorumlu olduklarını ve yasaların emrettiği uygulamaya tabî olmalarını doğal karşıladığını söyler ve devamla "ancak yenilgimizin doğurduğu durum ve fırsattan düşmanlarımızın istifadeye kalkışıp

---

[1] Menteşe, **Cumhuriyet,** 29 Kasım 1946,

[2] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** Cilt I, 2.b., İstanbul: Cem yay., 1992, s. 27.

namusumuzla oynamalarına asla izin vermeyeceğiz"der.[3] Talat Paşa'nın söylediği bu son söz, örgüt olarak siyasal yaşamdan çekilmeyeceklerinin de bir işareti sayılmalıdır.

Savaşın yitirilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de yenilgisi demekti ve bu durum Cemiyetin sonunu hazırlamıştır. Talat Paşa, Cemiyetin dağılmasından, bütün çalışmaların Meclisdeki parti grubuna bırakılmasından ve İttihat ve Terakki adının kaldırılmasından yanadır.[4]

İttihat ve Terakki Fırkası'nın son kongresi 1 Kasım 1918 Cuma günü Genel Merkez binasında yapılmıştır. Kongrede iki tez çarpışmıştır. Bir görüşe göre (savunucuları, Şemseddin Bey ve Abdullah Azmi Bey) fırka artık gereksizdir. Diğer bir görüş ise, fırkanın eski liderlerinden arınmış, sabıkasız olanlarıyla yeniden oluşturulması yönündedir. Yeni bir programla kamuoyunun karşısına çıkılması gerektiği düşüncesidir. Sonuçta kongre bu yönde karar alarak, bir program komisyonu kurulur. Bu komisyonda İsmail Canbolat, Yunus Nadi, Fazıl Arif, Orfanidis, Şemsettin, Tevfik Rüştü ve Hamdi Beyler yer almıştır.[5] Yeni bir parti kurulmasıyla İttihat ve Terakki feshedilmiş sayılmayacak, biçim değiştirerek, aynı özle başka bir siyasal partiye dönüşecektir.[6] Kongre bir bakıma İttihat ve Terakki'nin fesih işlemini yerine getirmiştir. Fakat İttihat ve Terakki'nin sonu, İttihatçıların sonu olmamıştır.[7] Çünkü İstanbul'da belli başlı üyelerinin ve mebuslarının bir kısmı "Hürriyetperver Avam", "Teceddüt" ve "Radikal Avam" fırkalarına girmişler, parlemento ve siyasal yaşamdan ayrılmamışlardır. Yine, henüz kapanmayan şubeleri ve kulüpleri ile İttihat ve Terakki Anadolu'da ve Trakya'da hala ayaktadır. Örgütün Müdafaa-i Hukuk hareketinin oluşmasında büyük etkisi olmuştur.[8]

Talat Paşa bu son kongrenin ilk gününde bir konuşma yapar. Konuşması genel olarak bir devir üzerine olmamakla birlikte, I.Dünya savaşına neden ve nasıl

---

[3] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt I, Sayı 2, (8 Mart 1962), s. 52.
[4] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 16 Ağustos 1945.
[5] **Hadisat,** 2 Kasım 1918.
[6] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, 2.b., İstanbul Hürriyet Vakfı yay., 1986, s. 51.
[7] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 554.
[8] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 52.

girildiğinin açıklanmasıdır.[9] Konuşmasının sonunda kendileri için iktidarın artık sona erdiğini, bir köşeye çekilerek mukadderatlarının sonucunu beklemekten başka çare kalmadığını ve Cemiyetin görevinin bittiğini söyler.[10] Yıllar sonra H.C. Yalçın da, "İttihat ve Terakki için herşey bütünüyle yitirilmişti. Ulusun kamuoyu karşısında savaşın sorumluluğunu yüklenen ve bu kadar ağır bir bozguna uğrayan bir hükümet ve parti için ülkede yaşama hakkı kalmış olamazdı. İttihat ve Terakki'nin tarihe geçmiş olması gerekirdi. Doğmuş, yaşamış, elinden geldiği kadar hizmet etmiş ve savaş acısı içinde ortadan kalkmıştı" der.[11]

İttihat ve Terakki'nin son kongresi sürerken üçüncü gün gazetelerde Talat, Enver ve Cemal Paşaların yurt dışına kaçtığı haberleri çıkar. Bu haber kongre üzerinde şaşkınlık yaratır. Çünkü çoğunluğun bu kaçış hazırlıklarından haberi yoktur. Her üçü de Sadrazam İzzet Paşa'ya bir veda mektubu gönderir. Talat Paşa mektubunda, her türlü hesabı vermeye hazır olduğunu ve bunun için geri döneceğini yazar.[12] Enver Paşa ise mektubunda mütarekeden sonra artık ülkede hizmet etmek imkanı bulamadığını ve Kafkasya'da bir Hükümet-i İslamiye kuracağını, bu amaçla Avrupa'ya gittiğini söylemiştir. Cemal Paşa da mektubunda yasal olmayan tecavüzlere uğrayacağını tahmin ettiğini, bu tevavüzlere bilfiil karşılık vermek zorunda kalacağını bu durumun da kendisi için vahim olacağını, ülkede milli hükümetin kurulmasından sonra geri döneceğini belirtmiştir.[13] Cemal Paşa'yı savaştan sonra ziyarete giden Şeref Çavuşoğlu'na da, "İktidarda bulunanlar her zaman millete hesap vermelidir. Ancak bu dönemde bir süre ortadan kaybolmak lazımdır. Yoksa hesap vereyim derken güme giderler" demiştir.[14]

Cemal Paşa ayrıca Falih Rıfkı'ya da 1 Kasım 1918'de bir mektup yazarak yurt dışına çıkış gerekçelerini aynen belirttikten sonra, basında aleyhine çıkabilecek yazılara

---

[9] Konuşma metni için bkz. Bayar, Cilt 1, s. 109.
[10] Soko, s. 69.
[11] Yalçın, s. 246.
[12] **Talat Paşa'nın Anıları,** s. 11.
[13] **Hadisat,** 5 Kasım 1918.
[14] Şeref Çavuşoğlu, "İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı," **Yakın Tarihimiz,** Cilt I, Sayı 9, (26 Nisan 1962), s. 263.

ve saldırılara karşı kendisini korumasını bekler ve bu mektubunu Süleyman Nazif ve Cenap Şahabettin'e de göstermesini ve Yahya Kemal'e de selam söylemesini ister.[15]

Talat Paşa ve arkadaşlarının yurt dışına çıkmaları üzerine heyecan ve galeyana kapılan mebuslar İttihat ve Terakki ve liderleri aleyhine dönerek, ülkeyi savaşa sokup yenildikten sonra kaçan bu kişilere veryansın etmişlerdir. Oysa savaşa girerken Meclis'in haberi olmamasına karşın haberi olduğunda da bu kararı uygun bulmuştu.[16] Birtakım mebuslar bu saldırıları gerçekleştirirken Aydın Mebusu Veli Bey, "Parlemento hayatımızda övülmeye değer" bir konuşma yaparak sorumluluğun cesaretle kabul örneğini vermiştir.[17]

İttihatçı liderlerin kaçması üzerine İzzet Paşa kabinesi, bu olayın kamuoyundaki etkisini hafifletmek için, önde gelen diğer İttihatçıların tutuklanmasını istemiştir. Ancak Dahiliye Nazırı Fethi Bey, böyle bir olaya kalkışmayacağını, bunun için hiçbir şey imza etmeyeceğini, bu işi Divan-ı Harb-i Örfi'nin yapması gerektiğini söyler. Ancak Merkez Kumandanı da elde herhangi bir kanıt olmaksızın tutuklama yapamacağını söyleyince, bundan bir sonuç alınamaz.[18] Buna karşın adı tutuklanacaklar arasında geçen Cavit Bey, İstanbul'da 174 gün saklanır ve 30 Ağustos 1919'da ülkeyi terkederek, İsviçre'ye gider.[19]

İttihat ve Terakki'nin liderleri yurt dışına çıkmakla birlikte kendilerini ülkenin siyasal olaylarının dışında görmemişlerdir. Nitekim daha yurt dışına çıkmadan önce ülkede kalan İttihatçılara gerek Talat Paşa, gerekse Enver Paşa bir takım talimatlar vermişlerdir. Talat Paşa giderayak İttihatçıların ünlü İaşe Nazırı Kara Kemal'e verdiği bir talimat ve tavsiye üzerine Karakol Cemiyeti kurulmuştur.[20] Enver Paşa da Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk'e, Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvedeceklerini fakat gerçekte bu teşkilatı asla ortadan kaldırmamalarını söyler ve teşkilatın bundan

---

[15] Atay, **Çankaya,** s. 127.
[16] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt II, Sayı 21, (19 Temmuz 1962), s. 242.
[17] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt II, Sayı 22, (26 Temmuz 1962), s. 272.
[18] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 25 Ağustos 1945.
[19] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 2 Aralık 1945.
[20] Fethi Tevetoğlu, "Karakol Cemiyeti," **Türk Ansiklopedisi,** Cilt XXI, Ankara: MEB, 1974, s. 293.

sonra "Umum Alem İslam İhtilal Teşkilatı" olarak faaliyetlerini sürdüreceğini belirtir.[21]

Savaş bittikten sonra İttihatçılar silahlarını bırakmak niyetinde değillerdi. Onlara göre savaş henüz bitmemiştir. Mütareke bu savaşın yalnızca bir aşamasıdır.[22] Bu düşünceden yola çıkan İttihatçılar, hem yurt dışında hem de yurt içinde çalışmalara girişirler. Yurt dışına çıkan Enver Paşa ile Talat Paşa'nın yolları ayrılmıştır. Enver Paşa Kafkasya'ya gitmek niyetindedir. Talat Paşa ise Berlin'de siyasal faaliyetlerini sürdürmek istemektedir.

İttihat ve Terakki liderleri yurt dışına çıkarak buralarda siyasal faaliyetlerini sürdürürken, yurt içinde kalan İttihatçılar da boş durmamışlardır. Zaten daha I. Dünya Savaşı sürerken İttihat ve Terakki'nin savaşın kaybedilmesi olasılığına karşı planları vardır. Bu plan gereğince savaş yitirilirse, mücadeleye Anadolu'dan devam edilecekti. Nitekim Çanakkale Savaşlarında zorlanıldığı bir sırada, bu plan gereğince görevlendirilenler Anadolu'ya geçmişlerdi. Eğer İstanbul işgal edilirse Bursa'da direniş kuvvetleri oluşturulacak, bu kuvvetlerin başında Şeref Çavuşoğlu bulunacak, Dr. Esat Paşa da İstanbul'da kalarak buradan Bursa'ya insan, silah ve malzeme gönderecekti.[23] Bu plan İttihat ve Terakki liderleri yurtdışına çıkarken uygulanmaya başlandı. Bu çalışmada Dr. Esat Paşa'nın büyük rolü olmuştur. Anadolu'ya insan ve malzeme kaçırmada Esat Paşa'nın Çamlıca eteğindeki bir çiftliği Anadolu'ya sevkiyat merkezi haline gelmiştir. Ş. Çavuşoğlu da Sarıyer'de karakolun karşısında kiraladığı yalıda birçok kişiyi barındırıyor ve geceleri Maçka ve Zeytinburnu depolarından kaçırılan silah ve cephaneyi takalarla Anadolu'ya gönderiyordu.[24]

İttihat ve Terakki'den arta kalanlar da boyun bükecek kimseler değildi ve esasen taşralarda yurtseverce çalışmaktaydılar.[25] Müterekeden sonra, Kara Kemal'i görmeye giden Dr. Fahri Can, ondan aldığı direktifle Yenibahçeli Şükrü (Oğuz), Dayı Mesut

---

[21] Tansu, **İki Devrin...**, ss. 182-183.
[22] Halil Paşa, s. 251.
[23] Çavuşoğlu, "İttihat ve Terakki'nin...," **Yakın Tarihimiz,** Cilt I, s. 263.
[24] Çavuşoğlu, "İttihat ve Terakki'nin...," **Yakın Tarihimiz,** Cilt I, s. 263.
[25] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 222.

(Gürbüz) Fehmi Yavuz ve Bafra Jandarma Kumandanı Nail, Hulusi ve Demir Bey'lerle birlikte Kocaeli'nde ilk silahlı kuvvetin kuruluşunu sağlar.[26]

Bu dönemde İttihatçılar arasında bölünmeler de vardır. Her biri ayrı bir siyasal örgütlenme içine girmişlerdir. İstanbul'da bulunan yurtseverler mevcut duruma isyan ediyor, herkes örgütlenmekten sözediyordu. Bu yolda bir takım örgütlenmeler olduğu duyuluyordu. İttihatçılar İsmail Canbolat'ın başkanlığında ayrı bir mukavamet hareketi yaratmaya çalışıyorlardı.[27]

Mütareke dönemi İttihat ve Terakki için oldukça sıkıntılıdır. Çünkü tüm sorumluluk onların üzerine atılmakta, Ermeni tehcir ve katliamından sorumlu tutulmaktadırlar. Bu nedenle İttihatçılar biraraya gelme gereksinimi duymuşlar ve örgütlenme çalışmaları içine girmişlerdir. Gerek Karakol Cemiyeti, gerekse diğer cemiyetlerin kuruluş gerekçelerinden biri de budur.[28] Rauf (Orbay) Bey de İstanbul'da iken İttihat ve Terakki'den bazıları ile ilişki halindedir. Özellikle Kara Vasıf Bey'le sürekli dertleşmektedir. Yenibahçeli Şükrü, Japon Rıza ve Kara Vasıf Bey, iktidarı bırakan İttihat ve Terakki Fırkası'nın etkin elemanlarıdır. Bunlar, Talat, Enver ve Cemal Paşaların daha İstanbul'da iken, ülkenin kötüye giden durumunu gözönüne alarak, her ihtimale karşı, son bir savunma önlemi almak amacıyla gizlice kurmuş oldukları "İslam İhtilal Komitesi" erkanından idiler.[29]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kuruluşundan itibaren ülkenin birliği ve bağımsızlığı için mücadeleyi amaç edinmiş, bu amaca ulaşmanın yolu olarak gördükleri Meşrutiyet yönetimini ülkeye kazandırmıştır. Aynı amaca ulaşmak ve yabancı devletlerin baskısını üzerinden atmak için I. Dünya Savaşına girmiş, ancak bu savaştan yenik ayrılmıştır. Fakat ülkede aynı koşullar, savaş sonrası daha da ağırlaşarak sürmektedir. Mütareke koşulları oldukça ağırdır. Ülke hala zor durumdadır. Ayrıca

---

[26] Fahri Can, "İzmir Suikasti Teşebbüsü ve Kara Kemal Bey," **Yakın Tarihimiz,** Cilt I, Sayı 6, (5 Nisan 1962), s. 169.

[27] Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım,** İstanbul: Gözlem yay., 1977, s. 85.

[28] Tansu, **İki Devrin...,** s. 227.

[29] Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay,** İstanbul: Yakın Tarihimiz yay., 1965, ss. 28-29.

liderleri yurt dışına kaçmak zorunda kalmış, yurt içindeki üyelerinin de durumu parlak görünmemektedir. Bu nedenle İttihatçılar için direnmekten başka seçenek ortada yoktur. Direnerek mücadeleye devam etmeleri ve başarmaları halinde hem ülke ve ulus kurtulacak, hem de yeniden iktidara sahip olabileceklerdir. İşte bu amaçla hem gizli direniş örgütleri oluşturmuşlar, hem de siyasal partiler kurmak yoluyla, mücadeleyi sürdürmüşlerdir.

I. Teceddüt Fırkası

1 Kasım 1918'de son kongresini toplayan İttihat ve Terakki, yeni bir adla ve daha önce öne çıkmayan isimlerle bir parti oluşturma kararını almıştı. Böylece resmi olarak İttihat ve Terakki Fırkası feshedilmiş bile olsa, fiilen yaşamaya devam edecekti. Kurulan yeni fırka ile, bir başkalaşım sağlanacak, durum atlatılıncaya kadar ve işler yatıştıktan sonra yeniden iş başına gelmek düşünülmüştür.[30] Yeni parti olayını İstanbul delegesi Kara Kemal ve katiplerden Hamal Ferik ve arkadaşları kabul etmemişler, kongreyi protesto ederek terketmişlerdir. Bunlar İttihat ve Terakki'ye ilişilmemesi düşüncesindedirler.[31]

9 Kasım 1918'de kurulan Teceddüt Fırkası'nın başkanlığına Ayan'dan Hüseyin Hüsnü Paşa getirilmiştir. İkinci başkanlıklarına İstanbul mebusu İsmail Canbolat Bey ile M. Şemsettin (Günaltay) Bey seçilmişlerdir. İdare Meclisi üyeleri, Edirne mebusları, Faik (Kaltakkıran) Bey, Yunus Nadi (Abalıoğlu), Çorum mebusu Muhiddin (Birgen) Bey, Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Trakya Paşaeli Cemiyeti'nden Galip Bahtiyar Bey, Amasya mebusu Babanzade Hikmet Bey, Saruhan mebusu Sabri (Toprak) Bey, İzmir mebusu Rahmi (Aslan) Bey, Sivas mebusu Rahmi (Köken) Bey, Saruhan mebusu Mustafa Fevzi Efendi, Mardin mebusu Ali İhsan Bey, Konya mebusu Ahmet Hamdi Bey, Ayan'dan Seyyit Bey, İstanbul mebusu Orfanidis, Efendi, Sivas mebusu Dikran Barsamyan Efendi, Bagdat mebusu Sason Efendi'dir.[32] Fırkanın reisliğine her ne kadar

[30] Yalçın, s. 247.
[31] Bayar, Cilt 1, s. 121.
[32] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, ss. 92-93.

Ayan'dan Hüsnü Paşa getirilmişse de bu görevi Saruhan mebusu Sabri Bey üstlenmiştir.[33]

Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki'nin 1918 yılında yok olmamak için bir dönüşüm arayışı ve çözümüdür.[34] Aksi halde siyaseten sona ereceklerini düşünmektedirler. Bu yeni parti İttihat ve Terakki'nin doğrudan devamı sayılmaktadır. Çünkü üyelerinin tamamı tanınmış İttihatçılardan meydana gelmektedir. Ayrıca parti İttihat ve Terakki'nin son kongresinde ortaya çıkmıştır. Nitekim, Teceddüt Fırkası için özel bir örgütlenme çalışmasına da gerek kalmamıştır. İttihat ve Terakki'nin ülke içindeki kulüpleri, Katib-i Mesulleri hala ayaktadır. Bunlar İttihatçıların mirasçısı olmuşlardır.[35] Teceddüt Fırkası esas olarak kendisinin İttihat ve Terakki'nin bir devamı olduğunu resmen kabul etmemekle birlikte, eski teşkilatın en büyük kısmı ona bağlı kalmıştır.[36] Tüm tartışmalar ve hükümet önlemleri de bu durumdan kaynaklanmıştır.[37] Teceddüt Fırkası ise kendisini, şöyle tanıtmaktadır:

> "Malumunuzdur ki Kongre İttihat ve Terakki'yi feshedilmiş saymamıştır. İttihat ve Terakki daha liberal bir programla Teceddüt ismiyle kendisini tanıtmıştır. Şu halde bu bir inkılaptır. Şeklini yenilemek istemiş, Teceddüd'e dönüşmüştür. Kongrenin kararı budur. Bu hükümete söylendi, onlar habersiz göründüler. Biz de bu duruma ses çıkarmamayı yurdun çıkarlarına uygun gördük".[38]

Teceddüt Fırkası 175 maddelik bir program yayınlamıştır. Bu programda İttihat ve Terakki içinde çatışma yaratmış bazı sorunlara açıklık getirmeye çalışılmıştır. Ancak programın yazılması aceleye gelmiş bu metinde, İttihat ve Terakki için yeni sayılacak birçok madde bulunmaktadır.[39] Zürcher, bu kadar kısa bir sürede 175 maddelik bir programın ortaya çıkmasını, partinin kuruluş hazırlıklarının İttihat ve Terakki kongresinden daha önce başladığının işareti saymaktadır.[40] Gerçi, aralarında Maliye

---

[33] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 100.
[34] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 93.
[35] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 93.
[36] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 197.
[37] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 93.
[38] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 98.
[39] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 99.
[40] Zürcher, s. 115.

Nazırı Cavit Bey gibi kendi alanında büyük otorite sayılan kişilerin de bulunduğu bir grup, Sadrazam Sait Halim Paşa ile birlikte, Enver-Talat-Cemal Paşa üçlüsünün görünürde birlik arzeden, gerçekte kendi aralarında da ayrılıklar olan tarz ve felsefelerine karşıydılar ve bu gruplaşma Mebusan Meclisi'nde hizipleşmelere neden oluyordu. Teceddüt fırkası da bu grubun bünyesinden ortaya çıkmıştı.[41] Ama bu grubun daha o zamanlardan herhangi bir tasarıda bulunduklarına ya da bir parti çalışmasına girdiklerine ilişkin bir işaret bulunmamaktadır. Nitekim, bu gruptan olduğu belirtilen Cavit Bey, yeni parti ile hiç ilgilenmemiş, daha sonra da hatıralarında "program aşağı yukarı aynı insanlar yine o insanlar. Fikirleri hepimizce bilinen adamların oluşturdukları Teceddüt Fırkası'nda en az görülecek şey de teceddüttür (yenilik) sanırım" diye eleştirmektedir.

Teceddüt Fırkası'na Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın da üye olduğu haberi Söz ve Minber gazetelerinde yayınlanır. Bu sırada Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Mustafa Kemal Paşa'nın İdare Meclisine girmesi, hatta başkan olması için çalışır. Amaç güçlü kalacak olan, bir teşkilatı ele geçirmektir. Ancak Sabri (Toprak) Bey ile İsmail Canbolat, Mustafa Kemal Paşa'ya karşıdırlar.[42] Mustafa Kemal Paşa da zaten haberi ertesi gün Söz gazetesine gönderdiği yazıyla tekzip etmiştir.[43] Mustafa Kemal Paşa'nın Teceddüt Fırkası'na girmesi Fırkayı güçlendirirdi, ama Mustafa Kemal Paşa'yı zayıflatırdı.[44]

Teceddüt Fırkası, parlamento içinde Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa hükümetleri ile çatışma halinde olmuştur. Ama Tevfik Paşa hükümetine de güvenoyu veren kendisidir. Oysa bu kabinede en şiddetli düşmanları vardı. Tevfik Paşa'nın nezaketine ve siyasal yaşamının içtenliğine dayanarak güvenoyu vermişlerdir.[45] Ayrıca Tevfik Paşa hükümetine destek olacaklarını, özellikle kendileri için en önemli sorun olarak gördükleri, mütareke hükümlerinin uygulanması ve barışın sağlanması konusunda, hükümete yardımcı olacaklarını Genel Sekreter Sabri Bey, Meclis'te dile

---

[41] Okyar, ss. 218-219.
[42] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 196.
[43] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 94.
[44] Akşin, **İstanbul Hükümetleri...,** Cilt I, s. 191.
[45] Bayar, Cilt 5, s. 1429.

getirmiştir.[46] Buradan Teceddüt Fırkası'nın ruh halini de çıkarmak mümkün. İktidardan düşen ve geçmişin sorumluluğu üstlerine yıkılan eski İttihat ve Terakkililer bunu kabullenir görünmekle, bundan sonrası için iktidarı teslim ettiği kişilere yardımcı ve yapıcı olacağına ilişkin işaretler vermektedir. Zaten Teceddüt Fırkası ile İttihatçıların amacı, geçici bir süre için hükümetten el çekerek, buhranların sona ermesini ve ne şekilde olursa olsun herhangi bir barışın yapılmasını beklemekti.[47]

Teceddüt Fırkası umduğu gibi kalıcı olmamıştır. 21 Aralık 1918'de Meclis Padişah tarafından feshedilmiştir. Fırka, Meclisin feshinden sonra bir süre daha yaşamış, nihayet Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından 5 Mayıs 1919'da feshedilmiştir. İttihat ve Terakki adının atılması ve birkaç kişinin dışarıda bırakılmasıyla, "yenilik" adı altında sanki yeniymiş gibi bir parti kurulması, ne kimseyi aldatabilmiş, ne de düşmanları susturmuştur.[48] Nitekim Meclis-i Vükela'nın kapatma gerekçesi olarak, partideki yönetim kurulları üyelerinin hemen hepsinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyesi olmaları gösterilmiştir.[49]

II. Karakol Cemiyeti

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti için zor günlerin başlangıcı olmuştur. Mütareke hükümlerine dayanan İtilaf Devletleri İstanbul'a çıkmış ve azınlıklar tarafından da büyük bir coşkuyla karşılanmışlardır. Gerek İtilaf Devletlerine bağlı askerlerin, gerekse İstanbul'daki azınlıkların taşkınlıklarına karşı, yurtsever insanlarda bir tepki başgöstermiş, bu olaylara karşı örgütlenerek karşı koyma isteği ortaya çıkmıştır. Ayrıca Anadolu'da ve Trakya'da kurulan direniş örgütlerinin de varlığı, İstanbul'daki çalışmalara hız kazandırmıştır. Bunun sonucunda milliyetçi faaliyetler de başlamış, Anadolu'daki milli mukavemeti maddi ve manevi alanda

---

[46] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 235.

[47] Emir Şekip Arslan, **Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları,** çev. Aziz Akpınarlı, Samsun: 1952, s. 7.

[48] Yalçın, s. 258.

[49] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 102.

desteklemek üzere bir takım cemiyetler kurulmuştur.[50]

İstanbul'da ilk direniş hareketi Karakol Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu cemiyet, 13 Kasım 1919'da Kurmay Albay Kara Vasıf Bey başkanlığında, Kurmay Albay Galatalı Şevket, İstanbul'daki 10. Kafkas Tümeni Komutanı Kurmay Yarbay Kemalettin Sami, Kurmay Yarbay Edip Servet (Tör) gibi bir bölüm vatanseverler tarafından kurulmuştur.[51] Cemiyetin kuruluş hazırlıklarının daha eskiye gittiği anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşının son ayları içinde Kuruçeşmedeki Enver Paşa yalısında İttihatçılardan Kara Kemal'in yurdu terketmekte olan Talat Paşa'dan aldığı bir talimat ve tavsiye üzerine, Karakol Cemiyeti kurulmuştur.[52]

Karakol Cemiyeti'nin ilk kurucuları Kara Vasıf Bey, Refik İsmail Bey ve Baha Said Bey'dir.[53] İsim babası Baha Said Bey'dir.[54] Bu cemiyetin Genel Merkezi de, Kara Vasıf Bey, Galatalı Albay Şevket Bey, Yarbay Edip Servet (Tör) Bey, Yarbay Kemalettin Sami Bey, Binbaşı Sevkiyatçı Ali Rıza Bey, Emekli Yüzbaşı Baha Said Bey ve Refik İsmail Bey'den oluşuyordu.[55] Bunlar cemiyetin "yediler" olarak anılan kişileriydi. Bunlardan başka cemiyete Yenibahçeli Şükrü, Ali Çetinkaya, Piyade Yarbay Rıza (Japon Rıza) ve Çerkes Reşit de katılmıştı. Ayrıca Dr. Adnan (Adıvar) Bey ile Çolak Selahaddin Bey de bu cemiyette görevli idiler. Karakol Cemiyeti, (K.G.) rumuzlu bir de mühür kazdırmıştır.[56]

Cemiyetin kuruluş merkezi de İstanbul'da Bab-ı Ali Caddesi Resne Fotoğrafhanesi'ndeki Baha Said Bey'e ait bürodur.[57] Cemiyet ilk toplantısını hiç umulmayacak ve göze gözükmeyecek bir yerde Mahmutpaşa Camii Avlusundaki kahvede yapmıştır.[58] Karakol Cemiyeti'nin Merkez heyetinden yalnızca ikisinin, Albay

---

[50] Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1965, s. 50.

[51] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım II, s. 50.

[52] Tevetoğlu "Karakol Cemiyeti," **Türk Ansiklopedisi,** s. 293.

[53] Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Ankara: TTK yay., 1988, s. 4.

[54] Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi,** Cilt 2, İstanbul: Tekin yay., 1985, s. 485.

[55] Mehmet Arif Bey, **Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları (1919-1923),** haz. Bülent Demirbaş, 2.b. İstanbul: Arba yay., 1992, s. 70.

[56] Tevetoğlu, **Milli Mücadele...,** s. 5.

[57] Tevetoğlu, **Milli Mücadele...,** s. 5.

[58] Muharrem Giray, "İstanbulun İşgalinde Gizli Bir Teşkilat, Karakol Cemiyeti," **Yakın Tarihimiz,** Cilt I, Sayı 11, (10 Mayıs 1962), s. 345.

Kara Vasıf Bey ile yine Albay Galatalı Şevket Bey'in adları bilinmektedir. Kalan beşinin adları bir sır olarak zafere kadar gizli tutulmuştur.[59]

Görüldüğü gibi Karakol Cemiyeti tamamı İttihatçılardan kurulmuş ve İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet öncesi dönemini anımsatmaktadır. Hemen herşeyi gizli olan cemiyetin, üyelerinin de birer numarası bulunmaktadır. Cemiyet kişileri ve ruhuyla İttihatçı bir karaketr arzetmektedir. Cemiyeti kuranlar, dışarıda kalan ve kovalanan İttihatçılardır.[60]

Cemiyetin kurucuları, aralarında yaptıkları görev bölüşümünde, Kemalettin Sami Bey askerlerle, Kara Vasıf Bey entellektüellerle, Ali Rıza Bey de takacı mavnacı gibi nakliyatçılarla temas edeceklerdi.[61] Bu görev bölüşümü Karakol Cemiyeti'nin mütareke koşullarında nasıl çalışacaklarının, izleyecekleri taktiklerin neler olacağını bize göstermektedir. Bir yandan ordunun içerisinde yurtsever subaylarla ilişki kurulacak ve onlar mücadeleye yönlendirilecekler, öte yandan aydın kesimde direniş ruhu yaratılmaya çalışılacaktır. Son olarak da İstanbulda edinilen kazanımlar (insan, silah ve cephane) nakliyatçılar aracılığı ile Anadolu'ya geçirilecektir. Karakol Cemiyetinin kurduğu bu düzenek Milli Mücadele boyunca ve Cemiyet devam ettiği sürece çalışacaktır. Ayrıca Kocaeli'de bir de menzil hattı oluşturulmuş ve komutanlığına da Yenibahçeli Şükrü Bey atanmıştır. Kurulan bu menzil hattı ile Anadolu'ya geçeceklerin de rahat ulaşımı sağlanmıştır.

İstanbul'da örgütlenen Karakol Cemiyeti bu örgütlenmeyi iki şekilde gerçekleştiriyordu. Birincisi semt örgütlenmesiydi. Diğeri ise İstanbul'dan Anadolu'ya kaçış yolunun örgütlenmesiydi.[62] Cemiyete bağlı ikincil gruplar Üsküdar ve Topkapı'da kurulmuştu. Kocaeli menzil hattını oluşturan Üsküdar grubu idi.[63] Genel Merkezde

---

[59] Giray, s. 345.

[60] Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** İstanbul: Milliyet yay., 1976, s. 143.

[61] Fahri Can, "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu," **Yakın Tarihimiz,** Cilt IV, Sayı 48, (24 Ocak 1963), s. 258.

[62] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey,** Ankara: TTK yay., 1989, s. 224.

[63] Cebesoy, **Milli Mücadele...,** s. 375.

olduğu gibi bu gruplarda da görev alanların hepsi ittihatçıdır.[64]

Karakol Cemiyeti'nin tüzük ve programı Kara Vasıf Bey tarafından yazılmıştır.[65] Tüzüğün birinci maddesi Cemiyetin kuruluş amacını açıklamaktadır. Buna göre Karakol Cemiyeti, "ulusun birliğini, özgürlüğünü, mutlak egemenliğini ve yurdun tam bağımsızlığını sağlamak için çalışır. Bu amaçlara yönelik olmayan her türlü anlaşmaları reddeder. Ayrıca bu amaçları gerçekleştirmek için gerektiğinde silaha başvurmaktan çekinmez" der.[66] Cemiyetin amaçları tamamen ulusal bağımsızlığa yönelik olarak ortaya konmuştur. Bunları gerçekleştirmek için de direniş örgütlemek durumundadır ve bu direniş yalnızca propoganda yoluyla değil, silahlı-askeri bir direniş olacaktır. Ancak bu silahlı hareket İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi yalnızca askerden beklenmemektedir. Çünkü Karakol Cemiyeti yurtsever bir örgüt olup, ortadan kaldırılmak istenen Türk ulusunun egemenliğinin sona erdirilmeye çalışıldığını gören maneviyatları sarsılmamış olan vatandaşları, silaha sarılmaya, bağımsızlığı korumaya teşvik eden ve bu uğurda bir örgütlenmeyi sağlamak için kurulmuştur.[67] Bu anlamıyla Cemiyeti sivil bir direniş hareketi olarak da saymak mümkündür.

Karakol Cemiyeti bir de gizli olarak bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri uygun görülen kişi ve yerlere gönderilmiştir. Bu bildiride Karakol Cemiyeti'nin ulusal bağımsızlığı ve ulusun haklarını koruyan ve yurdun bütünün savunmaya çalışan bir örgüt olduğu belirtildikten sonra, tüm ulusların özgürlüklerini ve haklarını, gelişme serbestliklerini tanıdıklarını, çalışmalarını bu insani çerçevede yürüteceklerini belirtirler. Yurt içindeki çalışmaları için oldukça sert ifadeler kullanılmıştır. "Karakol'un dahildeki faaliyeti, milli ve mülki birliği hürriyet ve tabii hakları meşru ve sessiz teşebbüsler ile temine matuf ve mahsur olup, şu kadar ki, her hürriyeti boğan, her hakkı ezen ve yalnız kuvvet ve menfaat önünde secde eden müstebitlere karşı zaruret duyuldukta, ihtilal silahına sarılacak ve kırılmaz bir azim ile yumruğunu sallayacak, hür ölecek fakat esir ve zelil yaşamıyacaktır."[68]

---

[64] Bu gruplardaki kişiler için bkz. Can, "Karakol Cemiyeti...," **Yakın Tarihimiz,** s. 258.

[65] Tansu, **İki Devrin...,** s. 217.

[66] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** Tıpkı Basım, İstanbul: Arba yay., 1995, s. 521.

[67] Hasene Ilgaz, "Milli Mücadelede Varlığı Gizli Kalmış Bir Cemiyet: Kara-Kol Cemiyeti," **Tarih ve Edebiyat Mecmuası,** Yıl 17, Sayıl, (Ocak 1981), s. 11.

[68] Can, "Karakol Cemiyeti...," **Yakın Tarihimiz,** s. 258.

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Karakol Cemiyeti, saltanata ve onun hükümetine karşı mücadele etmeyi de görev edinmiştir. Nitekim Cemiyetin kuruluş gerekçesi, Kara Kemal'in Kara Vasıf Bey'e söylediği, Ermeni komitacıların İttihatcıların ileri gelenlerine suikastler düzenlemeleri, İngilizlerin Ermeni tehcir ve katline karıştıkları iddia edilen İtihatçıları birer birer tutuklamalarıdır.[69] Bu tutuklamalarda İstanbul Hükümetinin de payı vardır. İngilizlerin isteği ile hükümet İttihatçıları sürekli izlemekte ve onları tutuklamaktadır. Bu nedenle Karakol Cemiyeti, hükümete karşı da en şiddetli şekilde mücadele edeceğini bildirmektedir.

Yine aynı bilidirinin üçüncü maddesinde "Karakol Cemiyeti'nin gücünü insanlık aleminin en soylusu bulunan barışsever kurulların ve bütün sosyalist ve işçi gruplarının uluslararası desteğinden ve Türk-müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her birey ve örgütün yardımından alır" demekle hem bir sivil direniş örgütü olduğunu açıklamakta, hem de Rusya'da gerçekleştirilen 1917 Ekim Devrimi'nden etkilendiğini göstermektedir.

Karakol Cemiyeti'nin tüzük ve yayınladığı bildiriden anlaşılan amacı, son bulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerine geçerek, öncelikle mütareke döneminde İttihatçılara karşı girişilen baskılara ve tutuklamalara karşı biraraya gelip direnmek, daha sonra ise İtilaf güçlerinin Türkiye'ye karşı yürüttükleri parçalama ve dağıtma hareketlerine karşı koymaktır. Nitekim Cemiyet bir süre sonra Anadolu'da başlatılan Milli Mücadeleye destek veren gizli bir örgüte dönüşmüştür.

Karakol Cemiyeti'nin Genel Merkez'e bağlı beş daire tarafından yürütülen faaliyetleri sekiz bölümde toplanmıştır: 1) Genel politika, haber alma, dış ilişkiler; 2) Propaganda ve Cemiyet Şubelerinin kurulması; 3) Milli ordu ve muharebe çeteleri teşkilatı; 4) Silah, cephane, malzeme bulmak ve hazırlamak; 5) Maliye ve hesap işleri; 6) Taşıma ve ulaştırma işleri; 7) Haberleşme, irtibat kurma; 8) Özlük muhakeme ve ceza işleri.[70] Karakol Cemiyeti gizli faaliyetlerini en çok yüksek öğrenim gençliği arasında göstermiş, yurtsever gençlerin Milli Mücadeleye katılmalarını sağlamıştır.[71]

---

[69] Tevetoğlu, **Milli Mücadele...**, s. 4.
[70] Tevetoğlu, "Karakol Cemiyeti," **Türk Ansiklopedisi**, s. 294.
[71] Giray, s. 346.

İstanbul halkının çeşitli tabaka ve sınıflarından kendisine birçok taraftar toplamıştı. Bunların arasında Erkan-ı Harbiye Okulu, Darülfünunun çeşitli şubeleri, Hukuk ve Mülkiye Okullarındaki öğrenciler vardı.[72] Ayrıca Cemiyet, devlet bürokrasisinden hükümete kadar uzanan çeşitli kademelerde de elemanlar kazanmayı başarmıştır. Özellikle Harbiye Nezaretindeki her şube Karakol Cemiyeti ile gizli bir çalışma yapar, böylece istenilen herşey kolayca sağlanırdı.[73] Bu durum İttihatçıların Harbiye Nezaretinde hala etkinliğinin sürdüğünü göstermektedir.

Cemiyet bir yandan İstanbul'da propaganda çalışmalarını, yürütürken diğer yandan da işgal güçleri askerlerinin İstanbul'da yaptığı insanlık dışı olaylarına ve taşkınlıklarına, bu işleri yapan askerleri öldürmek suretiyle karşılık veriyordu.[74]

Karakol Cemiyeti, Anadolu'ya insan, silah ve cephane geçirmek için, Anadolu'ya giden yolları da güven altına almaya çalışmış, bu amaçla Kocaeli'de bir menzil komutanlığı oluşturmuştur. Başına da Yenibahçeli Şükrü Bey getirilmiştir. Ayrıca bu bölgede Rumlar, Yunanlıların yardımlarıyla çeteler kurmuşlardı. Çerkesler ve Abazalar padişah yanlısı bir güç olarak örgütlendiriliyorlardı. Cemiyet bunlara karşı bu bölgede yaşayan Karadenizlilerden silahlı bir güç oluşturmak yoluna gitmiştir.[75] Arslan Çetesi, Yahya Kaptan Çetesi, Hoca Necati Çetesi, Hafız Mustafa Çetesi, Şile'den Giresun'a doğru İpsiz Recep Çetesi, Topal Osman Çetesi, Dayı Mesut müfrezeleri ve Albayrak Çetesi, bu amaçla bölgede kurulan çetelerdir.[76] İstanbul'dan gizli olarak kaçanları bu çeteler koruyordu. İstanbul'da bulunan işgal güçleri bu gizli örgüte ulaşamıyor, İstanbul hükümeti de bunlarla başa çıkamıyordu.[77] Bulgar Sadık ve Yahya Kaptan gibi gözü pek ve komitacı kişiler, İngiliz kordonu içersinden bile bazı kişileri Anadolu'ya kaçırıyorlardı.[78] Karakol Cemiyeti'nin Menzil örgütüne karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Kızıl Hançer ve Nigehbancılar adlı iki grup oluşturmuşlardı.[79] Ancak

---

[72] Cebesoy, **Milli Mücadele...**, s. 375.
[73] Ilgaz, s. 11.
[74] Giray, s. 345.
[75] Cebesoy, **Milli Mücadele...**, ss. 375-376.
[76] Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi,** İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1967, s. 20.
[77] Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa...**, s. 20.
[78] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım II, s. 51.
[79] Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa...**, s. 21.

Karakol Cemiyeti'ne bağlı 22 gezici grup, bu bölgedeki hıristiyan çetelerini tamamen temizlemiştir.[80]

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf güçlerince resmen işgal edilmesinden sonra, birçok yurtsever aydın Anadolu'ya geçip Milli Mücadeleye katılmak isteği ile Karakol Cemiyeti ile ilişkiye geçmişlerdir. Yunus Nadi ve İzmit Mebusu Sırrı Beyler binbir güçlükle Geyve'ye varmışlar, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, Zihni, Necati ve Necip Beylerle burada buluşmuşlar; Halide Edip Hanım, Adnan Bey, Hüsrev Bey, Besalet Bey, Cami Bey, Ali Rıza Bey ve Fuad Beylerle Geyve'de birleşmişlerdir.[81] Bu gizli yolculuklar Karakol Cemiyeti'ne mensup kişilerin yardımlarıyla gerçekleşmiştir.[82] Aynı şekilde Bekirağa Bölüğünden kaçan Halil Paşa ile Küçük Talat Bey'i de Anadolu'ya geçiren Karakol Cemiyeti'dir.[83]

Karakol Cemiyeti'nin bir diğer çalışma alanı da istihbarat işleriydi. İstanbul'da bulunmasının ve bürokraside tanıdıklarının ve sempatizanlarının bulunması istihbarat işlerini kolaylaştırıyordu. Damat Ferit Paşa hükümetinin Elazığ Valisi Ali Galip'e Sivas Kongresini bastırmak için verdiği talimatları Karakol Cemiyeti haber almış ve durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti.[84] Yine aynı şekilde İstanbul'un 16 Mart'ta işgal edileceği, Papaz Frew'nun gizli şifrelerini ve dış ülkelerde Türkler aleyhine yapılan tüm girişimleri şifrelerine varıncaya kadar elde etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir.[85]

Karakol Cemiyeti'nin Anadolu ile haberleşmesini Galatalı Şevket yapıyordu. Kara Vasıf Bey, işbaşında bulunan ya da bulunmayan Kuvayi Milliye'ye taraftar aydınlarla Anadolu arasındaki haberleşmeyi iletişimi sağlıyordu. Kemalettin Sami Bey ise askeri işlerle meşgul oluyordu.[86] Kara Vasıf Bey bu cemiyetin ruhu, Kemalettin

---

[80] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım II, s. 51.
[81] Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda...,** s. 768.
[82] Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı,** İstanbul: Çan yay.1962, s. 22.
[83] Tansu, **İki Devrin...,** s. 209.
[84] Ilgaz, s. 16.
[85] Ilgaz, s. 16.
[86] Cebesoy, **Milli Mücadele...,** s. 375.

Sami Bey ise eli kolu ve idare aygıtının başıydı.[87]

Anadolu'nun İstanbul'la haberleşmesinin Kara Vasıf Bey aracılığı ile olması fikrini ortaya atan Rauf Bey'dir.[88] Rauf Bey'in bu cemiyet hakkında epey bilgisi olduğu anlaşılmaktadır.[89] Mustafa Kemal Paşa da Rauf Bey aracılığı ile bu cemiyetin varlığını öğrenmiştir. Ancak Cemiyetin çok gizli çalışması, bu cemiyetin kimler tarafından oluşturulduğunun bilinmesini olanaksız kılıyordu. Nitekim Kara Vasıf Bey, Ankara'ya ve Sivas'a geldiğinde cemiyetin merkezinden ve kimler tarafından oluşturulduğu hakkında hiçbirşey söylememiştir. Üyelerinin herbirinin İstanbul'da önemli işlerin başında olduğu Ankara tarafından bilinmekle birlikte, Cemiyet merkezini oluşturduklarından haberli değillerdi.[90] Zaten Karakol Cemiyeti üyelerinin ikili bir konumu vardır. Bu kişiler bir yandan açık olarak oluşmakta olan örgütlerde yer almakta, öte yandan Karakol Örgütü üyeliğini gizli olarak sürdürmekteydiler. Nitekim bu örgütün kurucusu Kara Vasıf Bey aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyesiydi ve Alaşehir Kongresince de Ege'deki Sivil direniş için genel kumandan seçilmişti.[91] Karakol Cemiyeti üyelerinin bu ikili konumu gizli olarak sürdürülen bir İttihatçı dayanışmasıdır.[92]

Anadolu'nun İstanbul temsilcisi olan Kara Vasıf Bey, İstanbul'daki durum hakkında Anadolu'ya sürekli bilgi gönderiyordu. Ayrıca İstanbul'daki çeşitli kimselerin Milli Mücadele konusundaki düşüncelerini Anadolu'ya aktarıyordu. Bu arada kendi düşüncelerini de belirtmeyi ihmal etmiyor, Anadolu'da açılan bu bayrağın altında tüm yurtseverlerin toplanacağını dile getiriyordu. Gizli yürütülen işin zaman alacağını ve güç olacağını da ekliyordu.[93] Kara Vasıf Bey'in bu değerlendirmesi ilginçtir. Kendisi, gizli çalışan bir örgütün lideri konumundadır. İstanbul'daki çalışmalar için böyle bir gizlilik anlaşılabilir. Ancak Anadolu'nun bu cemiyet hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, Cemiyetin başka amaçlarının da varlığını kanıtlar ki, bu cemiyetin kuruluş gerekçesini Kara Vasıf Bey'e söyleyen Kara Kemal'in sözlerinden, başka hangi amaca

---

[87] Adıvar, s. 22.
[88] Cebesoy, **Milli Mücadele...**, s. 375.
[89] Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleriyle...**, s. 33.
[90] Cebesoy, **Milli Mücadele...**, ss. 374-375.
[91] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 224.
[92] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 224.
[93] Cebesoy, **Milli Mücadele...**, s. 94.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

yönelik olduğunu çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla, Karakol Cemiyeti, İttihat ve Terakki'nin mirasını devralmaya aday bir cemiyettir. Zafere ulaşıncaya kadar Cemiyetin bu özelliği ortaya çıkmayacaktır. O nedenle de Cemiyetin üyeleri Anadolu tarafından da, yani Mustafa Kemal Paşa tarafından da net olarak bilinmemektedir. Nitekim Karakol Cemiyeti yurt dışında bulunan İttihat ve Terakki liderlerinden Enver ve Talat Paşa ile bağlantısını da kesmemiştir.[94]

Karakol Cemiyeti Anadolu'ya silah ve cephane kaçırma işinde de önemli rol oynamış, takacılar ve mavnacılarla olan bağlantı sayesinde birçok silah, cephane ve malzeme Anadolu'ya gönderilmiştir. Karakol Cemiyeti İstanbul'daki İngilizlerin kontrolleri altında bulunan depolardan Anadolu'ya çeşitli tarihlerde, 56.000 tüfek mekanizması, 320 makinalı tüfek, 1500 tüfek, bir batarya top, 2000 sandık cephane, 10.000 takım elbise, 100.000 giyim nal ve mıh, 75.000 matara bin tona yakın malzeme ve çeşitli eşya alınarak gönderilmiştir.[95]

Karakol Cemiyeti Sovyetlerle de yakın ilişkiye girmiş, Anadolu'ya yardım sağlamak amacıyla Baha Sait Bey Sovyetlerle bir de anlaşma imzalamıştır. İlk olarak Odesa'dan Sovyet temsilcileri gelerek Karakol Cemiyeti ile ilişki kurmuşlardır.[96] Ekim 1919'da da Kafkaslardan bir komünist temsilci İstanbul'da Karakolcularla görüşür.[97] Bu dönemde Sovyetlerin Karakol Cemiyeti ile ilişki kurmaları büyük ölçüde Enver Paşa'dan kaynaklanmaktadır. Çünkü Kafkaslarda örgütlenmeye çalışan komünistler, bu bölgede Ekim 1918'de Enver ve Nuri Paşalar tarafından Azerbeycan'da ve Elviye-i Selase'de bırakılan Türk subayları ve Teşkilatı Mahsusa üyeleri ile karşılaşmışlardır. Bunların Karakol Cemiyeti ile bağlantılarının olması, Sovyetlerin Anadolu'da ilişki kurabilecekleri örgüt olarak Karakol Cemiyeti'ni görmüş olmaları sonucunu doğuracaktır.[98]

---

[94] Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul ve Yardımları,** Cilt 1, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1975, s. 82.

[95] Mehmet Arif Bey, ss.70-71. **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım II, s. 50.

[96] Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye,** İstanbul:Gözlem yay., 1979, s. 110.

[97] Yerasimos, s. 113.

[98] Yerasimos, s. 111.

Karakol Cemiyeti Sovyetlerle anlaşma yapmak için Baha Sait Bey'i Bakü'ye gönderir. Bakü'ye varan Baha Sait Bey, Karakol Cemiyeti temsilcisi sıfatının yanısıra, Mustafa Kemal Paşa yönetimindeki Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcisi olduğunu söyler. Böylece Kafkas Bölgesel Komitesi, tüm Anadolu hareketi ile anlaşma yaptığını sanmaktadır.[99] Baha Sait Bey, Bakü'de iken Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi Moskova'ya, "Karakol Gizli Cemiyeti hakkında bilgiler" ve "Türk ayaklanma hareketi" başlıklı ve 19 Kasım 1919 tarihli iki rapor gönderir. "Bu raporlardaki bilgiler Baha Sait Bey'den ya da Kafkaslarda bulunan Karakol Cemiyeti'ne bağlı diğer kişilerden kaynaklanmış olmalı ki, Türkiye'deki hareketin başlangıç ve odak noktası olarak bu cemiyet gösterilir. Buna bir de Eylül ayından beri Berlin'de Enver Paşa ile Karl Radek arasında yapılan görüşmeler eklenirse, Sovyetlerin ilk önce İttihat ve Terakki ve ona bağlı kuruluşlarla ilişki kurduğu görülür. Bunun bir nedeni de bu kuruluşların o tarihte daha çok tanınmış ve örgütlenmiş olmasıdır.[100] Gerçekten de bu dönem Milli Mücadelenin örgütlenme süreci içerisinde olduğu dönemdir. Sivas Kongresi yeni yapılmış, tüm Müdafaa-i Hukuk Örgütleri bu kongre kararı ile birleştirilmişti. Ancak fiili olarak bir birleşmenin henüz tam gerçekleşemediğini biliyoruz.[101] Milli Mücadelenin bu örgütlenme süreci ve örgütler arası ayrılıklar, Sovyetlerin hangi grup ile hareket edeceği tercihini net olarak ortaya koyamamasına yol açmıştır. Bu nedenle hem Enver Paşa ve İttihat ve Terakkici Karakol Cemiyeti ile, hem de Mustafa Kemal Paşa ile bağlantılarını bir süre daha birlikte götürmüşlerdir. Ancak Ankara Hükümetiyle kurulan ilişkilerden önce Sovyetlerin Merkez Yönetiminin, İttihatçılarla Türkiye üzerine herhangi bir anlaşmayı onayladığını gösterir hiçbir kanıt yoktur.[102]

Bakü'deki görüşmeler sonucunda 11 Ocak 1920'de Karakol Cemiyeti ile Rusya Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi arasında bir anlaşma imzalanır. Baha Sait Bey, Karakol Cemiyeti temsilciliği yanısıra, Uşak Kongresi Yürütme Kurulu adına da anlaşmaya imza koymuştur.

---

[99] Yerasimos, s. 114.

[100] Yerasimos, s. 114.

[101] Mustafa Kemal Paşa'nın 14.10.1919 tarihli genelgesi. **Söylev**, Cilt III, Belgeler, Belge No; 155/111 s. 161.

[102] Yerasimos, s. 115.

Baha Sait Bey'in imzaladığı bu anlaşmaya göre Türkiye büyük bir yükümlülük altına girmektedir. 15 maddeden oluşan bu anlaşmanın ikinci maddesi, anlaşmanın amacını açıklamaktadır. Buna göre bütün islam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtarılması, İran, Arabistan, Mısır ve Hindistan gibi müslüman ülkelerde emperyalist burjuva hükümetlerine özellikle İngiliz emperyalistleriyle mücadele edilmesi ve kurulmuş olan ve kurulacak olan Sovyet tarzı yönetimin kabul edilmesi antlaşmanın amaçlarını oluşturmaktadır. Bu amaçlara ulaşmak için Sovyetler, Türkiye İhtilalci örgütü olarak tanıdıkları Karakol Cemiyeti'ne silah, mühimmat, para ve diğer yardımlarda bulunmayı, Karakol Cemiyeti de aldığı bu yardımları, Denikin, Kolçak ve Sovyetlerin diğer düşmanlarına karşı kullanmayı taahhüt etmişlerdir. Karakol Cemiyeti, bu suretle, müslüman ülkelerde İngilizler aleyhine ayaklanmalar çıkartacak, Türkistan'da, Dağıstan'da ve Azerbeycan'da Denikin ve diğer Sovyet düşmanlarıyla mücadele edecek, bu ülkelerin kaderini, kendi işçi-köylü temsilcileri belirleyecektir. Anlaşma her iki örgütün merkezleri tarafından onaylanacak, ancak iki tarafın Kafkasya temsilcilerinin imzasından sonra, onay beklemeden ortak harekete başlayacaklardır.[103]

Görüldüğü gibi Baha Sait Bey'in yaptığı bu anlaşmadan Anadolu'dan çok, Anadolu dışındaki müslüman ülkelerin adı geçmektedir. Karakol Cemiyeti Milli Mücadeleye Sovyet yardımı sağlamak için, ölçüsüzce bir takım yükümlülükler altına girmiştir. Tüm bunları gerçekleştirebilecek gücünün olup olmadığı da ayrıca tartışılacak bir konudur. Bu anlaşma hükümleri, Enver Paşa'nın kurmuş olduğu Umum Alem İslam İhtilal Cemiyeti'nin amaçlarına çok daha yakındır. Karakol Cemiyeti'nin Enver Paşa'yla bağlantısını kesmemiş olması, anlaşmada bu etkiyi de gözden uzak tutmamayı gerektirmektedir.

Bu anlaşmaya Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisi iki yönden sert olmuştur. Bu durumun gerek Rauf Bey'e gerekse Kara Vasıf Bey'e yazdığı mektuplarda görmekteyiz.[104] İlk olarak anlaşma maddeleri için "genellikle bugünden yerine getirmeyi sağlıyamayacağımız konuları kapsıyor" diyerek bu anlaşma ile yapamayacağımız

[103] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** Cilt 1, Sadeleştiren: Faruk Özerengin, İstanbul: Emre yay., 1993, s. 638.

[104] Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** Cilt 1, ss. 641-642.

şeylerin vaad edildiğini belirtiyor. İkinci ve çok daha önemli tepkisi, Milli Mücadelenin yürütülmesinde yetkili olan Temsilciler Kurulu yanısıra bir de Karakol Cemiyeti'nin ortaya çıkmasıdır. Bu durum Milli Mücadelenin yürütülmesinde birden fazla baş ya da birbirinden ayrı örgütler olduğu sonucunu doğuruyor ki, bu Temsilciler Kurulu'nun da otoritesini sarsabilecek bir durumdur. Hele anlaşmanın temize geçip imzasından sonra Karakol Cemiyeti tarafından mühürleneceğinin belirtilmesi Mustafa Kemal Paşa'yı çileden çıkarmaya yetmiştir. Karakol Cemiyeti açıkça kendisini Temsilciler Kurulu'nun üstünde görmektedir.

Baha Sait Bey'in yaptığı bu anlaşma iki tarafın merkezince de onaylanmamıştır.[105] Daha sonra Ankara'dan giden heyet, anlaşmanın geçersiz olduğunu ve Baha Sait Bey'in Anadolu Hareketi adına anlaşma yapma yetkisinin olmadığı belirtilmiştir.[106]

Karakol Cemiyeti'nin çalışmalarından Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi kararlarının uygulanmasını sağlamaya çalışırken, cemiyetin bütün orduya, komutan ve subaylara dağıtılan tüzük ve yönetmeliğini görmesiyle net bir bilgi edinir. Bu yönetmeliği okuyan Mustafa Kemal Paşa'ya en yakın olan komutanlar da bile çeşitli kuşkular yaratmıştır. Bu işleri düzenleyenlerin İstanbul'da olmalarına karşın, herşeyin Mustafa Kemal Paşa adına yapılması, komutanları Mustafa Kemal Paşa'nın komitacılık işleriyle ilgilendiği sanısına kapılmalarına yolaçmıştır.[107] Karakol Cemiyeti'nin tüzüğünde gizli bir örgüt olduğunu belirtmesi ve sırlarını açıklayanların derhal asılacağı ibaresi; yönetmeliğinde de ulusal bir ordunun varlığı ve bu ordunun başkomutanı, genelkurmay başkanı, ordu kolordu ve tümen komutanları ve kurmayları seçilmiş ve atanmış olup gizli tutulduğu ve görevlerini gizli olarak yaptıkları ifadesinin bulunması, orduda bir kuşku ve güvensizlik ortamının doğmasına neden olmuştur.[108] Hatta Trabzon valisi, Mazhar Müfit Kansu'ya yazdığı mektupta, çalışmasından memnun kalınmıyorsa, bunu şimdiden söylemelerini rica ederek, işten el çektirmek ya da başka bir onur kırıcı

---

[105] Yerasimos, s. 115.

[106] Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde,** Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1981, ss. 154-155.

[107] Atatürk, **Söylev (Nutuk),** Cilt I, Ankara: TDK yay., 1978, s. 52.

[108] **Söylev,** Cilt I, s. 52.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DÜMANTASYON MERKEZİ

uygulamaya maruz kalmak istemediğini belirtir.[109] Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa komutanları uyararak, bu tüzük ve yönetmelik hükümlerini uygulamamalarını bildirir.

Sivas'a varışından sonra Mustafa Kemal Paşa bu işi yapan Kara Vasıf Bey ile arkadaşları olduğunu anlar. Kara Vasıf Bey'le görüşen Mustafa Kemal Paşa, gizli merkezin, gizli başkomutanın ve gizli genelkurmay başkanının kim olduğunu sorduğunda aldığı yanıt "hepsi siz ve arkadaşlarınızsınız" olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu yanıta şaşırmıştır: "Bu karşılık kuşkusuz akla ve mantığa uygun olamazdı. Çünkü hiç kimse bana böyle bir düzen ve kuruluştan söz açmış ve benden bu iş için izin almış değildi" der.[110]

Karakol Cemiyeti, yasaklanmasına karşın, çalışmalarını Sivas Kongresi'nden sonra da sürdürmüştür. İstanbul'un çeşitli yerlerinde Müdafaa-i Hukuk şubeleri açmış, İstanbul'a yakın Gebze, Yalova, İzmit gibi yerlerde de Müdafaa-i Hukuk örgütleri oluşturmuştur. Ayrıca "İslam Kadınlar Birliği" adı altında görünüşte hayır cemiyeti olan, aslında bir istihbarat örgütü olarak çalışan bir derneğin de kuruluşuna yardımcı olmuştur.[111] İstanbul'dan başka Bursa'da da çalışmalar yürüttükleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Bursa Delegesi Osman Nuri Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 12 Ekim 1918 tarihli telgrafından anlaşılmaktadır.[112] Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 14 Ekim 1919'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya, Bursa'da Komutan Bekir Sami Bey'e ve Balıkesir'de Kolordu Komutanı Kazım Bey'e bir yazı göndererek, gerek Karakol Cemiyeti'nin, gerekse Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyetlerinin çalışmalarının karışıklık yarattığını, oysa tüm ulusal derneklerin Sivas Kongresi ile birleştirildiğini, bundan böyle herhangi bir derneğin bağımsız olarak hareket etmesine gerek olmadığı ve bu çalışmalara son verilmesi gerektiğini yazar.[113]

---

[109] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** Cilt I, 3.b., Ankara: TTK yay., 1988, s. 140.

[110] **Söylev,** Cilt I, s. 53.

[111] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım II, s. 51.

[112] **Söylev,** Cilt III, Belgeler, Belge No:155/I, ss. 159-160.

[113] **Söylev,** Cilt III, Belgeler, Belge No:155/III, ss. 161.

Karakol Cemiyeti'nin 11 Ocak 1920'de Baha Sait Bey aracılığı ile Sovyetlerle bir anlaşma imzalaması, Karakol Cemiyeti'nin tasfiyesini zorunlu kılan diğer bir etken olmuştur. Ayrıca 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali bu cemiyetin İstanbul'daki etkinliğini tamamen sona erdirmiş, cemiyet (M.M) grubu olarak Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı bir halde çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak Mustafa Kemal Paşa da Karakol Cemiyeti'nin dağılmasından sonra İstanbul'da yeni bir örgüt kuruncaya değin birçok sıkıntı çekmek ve para harcamak zorunda kaldıklarını da belirtmektedir.[114]

Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki bu mücadelenin İttihatçılarla Mustafa Kemal Paşa hareketinin bir mücadelesi olarak görmek yanlış olmaz. Çünkü her ikisi de aynı zamanda iktidar mücadelesi vermektedirler. Karakol Cemiyeti bir yandan Milli Mücadeleye destek olurken, öte yandan kendini Milli Mücadeleye katılan tüm örgüt ve kişilerin üstünde görmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'ne karşı olması, kendi izni ve denetimi dışında bu cemiyetin çalışmalarda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin önderliğine talip olduğu ulusal hareketin esas itibariyle İttihatçı girişim ve örgütlenmelere dayalı oluşu ve bu nedenle İttihatçıların potansiyel bir tehlike oluşturması, iktidar mücadelesinde İttihatçılık adına hareket eden Karakol Cemiyeti'nin tasfiyesini zorunlu kılmıştır.[115] Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Sivas'da Kara Vasıf Bey'le yaptığı görüşmede cemiyetin amacının kapatılmış İttihat ve Terakki'yi diriltme ve bu suretle iktidarı yeniden ele geçirmek olduğunu söylemiş ve başkumandanlarının da Enver Paşa olduğunu eklemiştir.[116] Mustafa Kemal Paşa, çalışmalarını sürdürdüğü sürece bu cemiyete güvensizlik beslemiş ve "sıkışınca bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerin içtenlikli olduğu ileri sürülemez" demiştir.[117]

---

[114] **Söylev,** Cilt I, s. 307.
[115] Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet,** 2. b., İstanbul: İletişim yay., 1995, s. 79.
[116] Tansu, **İki Devrin...,** s.350. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda ...,** s. 791.
[117] **Söylev,** Cilt I, s. 53.

Tüm bu yönlerine karşın Karakol Cemiyeti'nin Milli Mücadeleye büyük katkıları olmuştur. İstanbul'da ilk ciddi örgütlenmeyi gerçekleştiren Cemiyet, İtilaf güçleri denetimindeki depolardan silah ve cephane kaçırmak, Milli Mücedeleye katılmak amacıyla Anadolu'ya gitmek isteyen asker ve sivilleri güvenli olarak Anadolu'ya geçirmek ve istihbarat işleri gibi üzerine aldığı tüm görevleri yerine getirmeyi başarmıştır. Ancak İttihatçı geleneğini sürdürmesi ve bu özelliği ile Milli Mücadeleye katılan İttihatçıları elde edebileceğini ve böylece yeniden iktidara gelebileceğini düşünmesi, kendi başına buyruk ve bağımsız hareket etmesi Cemiyetin tasfiye edilmesine neden olmuştur.

III. Milli Kongre Cemiyeti

Milli Kongre Cemiyeti, Mondros Mütarekesinden sonra 29 Kasım 1918'de Göz Hekimi Esat Paşa'nın öncülüğünde kurulmuştur. Kuruluş kararı İstanbul Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Merkezi'nde alınmış ve toplam 52 dernek ve siyasal partinin biraraya gelmesi ile oluşmuştur.[118] Milli Mücadele döneminin ilk kongre hareketi niteliğini taşımaktadır.[119] Ancak çalışmalarına bakıldığında bunun bir kongreden çok cemiyet olduğu anlaşılmaktadır. Kongre, adını birçok cemiyet ve partinin biraraya gelmesinden dolayı benimsemiş olması yüksek bir olasılıktır. Ayrıca Milli Kongre bir siyasal parti olmayıp, kendini partilerüstü bir kuruluş olarak tanıtmıştır.[120] Ancak, gerek önücülüğünü yapan Dr. Esat Paşa, gerekse bu kuruluşa katılan derneklerin hemen tamamı ittihatçıdır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da büyük tepkisini çekmesi bu yüzdendir.

Milli Kongre Cemiyeti, İttihat ve Terakki'den arta kalan boşluğu doldurmak amacıyla kurulmuştur.[121] Esat Paşa ile Şeref Çavuşoğlu, bu hareketin başına önce Ahmet Rıza Bey'i geçirmek istemişlerdir. Ancak Ahmet Rıza Bey, "Ben Ayan Reisiyim, padişah bana güveniyor. En önemlisi ise ben size tertemiz bir bayrak verdim.

---

[118] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 150.

[119] Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşında Kongreler," **Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Semineri,** Ankara: TTK Basımevi, 1975, s. 149.

[120] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 150.

[121] Şerafettin Turan, s. 149.

Siz onu kirlettiniz. Artık benden sonra Enver ve Talat'ın kirlettiği bayrağı alamam, sizin teşkilatınıza girmem mümkün değil" diyerek bu öneriyi geri çevirmiştir.[122]

Milli Kongre'nin başkanı olmamakla birlikte tüm yönetim ve gelişmeler göz tabibi ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Reisi Esat (Işık) Paşa'nın kişiliğine ve eylemciliğine bağlı kalmıştır.[123] Düzenli bir örgüt yapısı olmamasına karşın Milli Mücadele döneminde en uzun ömürlü örgütlerden biri olmayı başarmıştır.[124] Bir kadro hareketi yaratmaya çalışmış[125] bunda başarı da sağlamışlardır. Avrupa kamuoyunu ve diplomatik çevrelerini olumlu yönde etkilemek amacıyla birkaç dilde kitap ve broşürler yayınlaması, Milli Kongre'yi kısa sürede tanıtmış ve Şuray-ı Saltanat'a davetlerini sağlamıştır.[126] Şuray-ı Saltanat'a Esat Paşa, Rüstem ve Hüsnü Bey'le birlikte katılmıştır.[127] Yapmış olduğu yayınlar ve muhtıralarla, dünya kamuoyunun Türkler aleyhine yapılan propagandaları bertaraf etmeye çalışmıştır. Örneğin Amerikan Başkanı Wilson'a da bu yönde bir muhtıra gönderilmiştir.[128]

Milli Kongre Cemiyeti, programının ilk maddesinde tüm ulusal güçleri birleştirmek amacıyla İstanbul'da bulunan bütün kurulu derneklerin davet edilmesiyle oluştuğunu belirtir. Kongre, kapısını açık tutarak, bundan sonra da dışarıda kalan tüm dernek, ve partilerin ikişer delege göndermek suretiyle Kongre'ye katılabileceklerini öngörür. Kongre yurdun ve ulusun haklarını ve çıkarlarını savunmayı hedeflemiştir. Ayrıca bir de beyanname yayınlayarak amaçlarını daha açık bir dille ortaya koymuştur.[129] Milli Kongre'nin önemi, imparatorluğun çözülüp dağıldığı devirde Türk ulusunun ve Türk yurdunun hürriyet ve bağımsızlığı uğrunda bütün ulusal güçleri biraraya getirmiş olmasıdır.[130] Milli Kongre, siyasal olmayan kuruluşlarla, siyasal

---

[122] Şeref Çavuşoğlu, "Esat Paşa Neler Yaptı," **Yakın Tarihimiz,** Cilt I, Sayı 8, (19 Nisan 1962), s. 227-228.

[123] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 151.

[124] Alev Er, "Milli Mücadele'de Siyasal Kuruluşlar," **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 4, İstanbul: İletişim yay., 1985, s. 1123.

[125] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 151.

[126] Er, s. 1124.

[127] Saltanat Şurası'nda Hüsnü Bey bir konuşma yapmış, bu konuşmasında, milli bir şuranın toplanmasından yana tavır sergilemiştir.

[128] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** Cilt 1, ss. 135-136.

[129] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, ss. 155-156.

[130] Mithat Sertoğlu, "Tarihimizde İlk Milli Kongre," **BTTD,** Sayı, (Eylül 1969), s. 8.

kuruluş ve partileri biraraya getirmekle, partiler dışındaki kuruluşları da bir siyasallaşma sürecine katmıştır.[131]

Milli Kongre, birçok kuruluşu içinde barındırmasının verdiği avantajla İstanbul'da etkin bir çalışma yürütebilmiştir. 24 Mayıs 1919'daki Sultanahmet mitingini düzenlemiş ve yönetmiştir.[132] Ancak İstanbul hükümetinin hışmına uğramaktan da geri kalmamıştır. Nitekim bu çalışmalarından dolayı 1919 Haziran ayında Milli Kongre merkezi polis tarafından basılmış, hükümet bununla da yetinmemiş, Esat Paşa tutuklanmış ve Kütahya'ya sürgüne gönderilmiştir. İki aylık bir sürgünden sonra Esat Paşa İstanbul'a dönebilmiştir.[133]

Bu sırada Müdafaa-i Hukuk hareketi hızla gelişiyor ve İstanbul'un karşısına bir taraf olarak çıkıyordu. Bunun sonucunda İstanbul hükümeti Anadolu ile anlaşma gereği duymuş ve Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu ortamda Milli Kongre de seçimler üzerinde siyasal partileri uzlaştırma görevini yüklenmiştir.[134] Bu amaçla siyasal partileri biraraya getiren Milli Kongre, siyasal partilerin seçim konusundaki tartışmalarına sahne olmuştur. Bu tartışmalarda delegeler, özellikle Müdafaa-i Hukukçuların Anadolu illerinde etkin oldukları ve bu koşullarda serbest seçim yapılamayacağını, ileri sürmüşler ve Heyet-i Temsiliye'ye sert bir protesto telgrafı çekilmesi için Milli Kongre'ye baskı yapmışlardır. Zor durumda kalan Esat Paşa bu telgrafı mümkün olduğu sürece geciktirererk çekmiştir.[135] Bu telgrafta Milli Kongre, Heyet-i Temsiliye'nin İttihatçıları seçtirmek için baskı yaptığı suçlamasını getirmiş, oysa bunların ülkenin bu hale gelmesinde baş sorumlu olmasından dolayı Mebuslar Meclisi'nde temsil edilmemesi ve Heyet-i Temsiliye'nin İttihatçıları desteklememesini, seçimlere müdahale etmemesini istemiştir.[136]

3 Kasım 1919'da gazetelerde de yayınlanan bu telgrafa[137] Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisi sert olmuştur. 5 Kasım 1919 günü verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa,

---

[131] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, ss. 150-151.
[132] Sertoğlu, "Tarihimizde İlk...," s. 8.
[133] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 152.
[134] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 152.
[135] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 153.
[136] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 153.
[137] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 158.

Milli Kongre'nin ortaya attığı bu söylentilerin sağlıklılığının belirlenmesinin güç olduğunu belirttikten sonra, asıl Milli Kongre'nin, "Çiftçi Derneği" adı altında İttihat ve Terakki Kulübü olan "Teceddüt Fırkası"nın üyelerini mebus yaptırmak için Eskişehir, İzmit, Kastamonu, Kütahya, Bursa, Trabzon, Erzurum ve Sivas gibi yerlerde birçok kulüpler ve hatta özel görevliler gönderdiklerini ve bazı kişilere Teceddüt Fırkası'nın aday listesini yolladıklarını söyler. Oysa Heyet-i Temsiliye'nin seçimlerde halkın oyuna güvendiğini herhangi bir parti lehinde bulunmadığı, çünkü kendilerinin belli bir amaç altında ulusun birliği için çaba harcadıklarını belirtir.[138]

Erzurum'da ulusal hareketin sözcüsü olarak çıkan Süleyman Necati'nin Albayrak gazetesi de Milli Kongre'nin sözünü ettiği bu söylentilere hemen karşı çıkmış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasal görüş ayrımı yapmaksızın, üyeleri arasında her partiden insanların bulunduğunu yazmıştır.[139] Ali Fuat Paşa da, asıl İttihatçıları diriltmek isteyen Esat Paşa olduğunu Heyet-i Temsiliye'ye resmen yazmıştır.[140] Ayrıca bu dönemde Milli Kongre ile ilgili olarak Ankara'nın, Anadolu'nun İstanbul'daki temsilcileriyle de yazıştığı anlaşılmaktadır. Galatalı Şevket Bey'in Esat Paşa'yı savunmasına karşılık[141] Mustafa Kemal Paşa temkinlidir. 4.11.1919'da Kara Vasıf Bey'e gönderdiği yazıda "Göz hekimi Esat Paşa hakkında kesin bir düşüncem yoktur. Yalnız kendisini yakından tanıyan arkadaşlardan bir bölümü bu kimseyi, son derece sınırlı düşünen ve pek aşırı ün kazanma tutkusu olan bir kişi olarak gösteriyorlar" der.[142]

Milli Kongre ile Heyet-i Temsiliye'nin bu telgraf yüzünden araları açılmış, ancak Milli Kongre seçim çalışmalarını sürdürmüştür. 1919 Kasım ayı sonunda gazetelerde Milli Kongre'nin İstanbul adayları başlığı ile bir liste yayınlanmıştır. Milli Kongre, bunların cemiyetin adayları olmadığını takdir ettiği kişiler olduğunu açıklamıştır.[143]

---

[138] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 159.
[139] Naşit H.Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı,** İstanbul: Milliyet yay., 1973, s. 144.
[140] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 153.
[141] **Söylev,** Cilt III, Belgeler, Belge No:180, s. 187.
[142] **Söylev,** Cilt III, Belgeler, Belge No:182, s. 189.
[143] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 154.

Yapılan seçimleri sürpriz bir şekilde İttihatçı ve Müdafaa-i Hukuk yanlısı adaylar kazanmıştır. Bu durum İttihatçıların kamuoyunda ne kadar kötü bir ünü olsa da hala etkisinin varlığını göstermektedir.

Milli Kongre Cemiyeti kuruluşundan, sonuna değin İstanbul'da, özellikle elit tabakada etkin bir çalışma yürütmüş, yapmış olduğu yayınlarla tüm dünya kamuoyunda Türkiye'nin haklarını savunmuştur. Milli Mücadele yanlısı bir tutum sergilemiş, görüş ayrılıklarına düşseler de ana hedeften sapmamışlardır. Birçok kuruluşu içinde barındırmasının da etkisiyle, bir birlik yaratmayı ve bu birlik sayesinde kamuoyunda önemli bir yere sahip olmayı başarmıştır. Halide Edip (Adıvar)'ın bu girişim hakkında söylediği "toplandılar, oturdular, konuştular ve dağıldılar"[144] sözünden çok daha fazla şeyler gerçekleştirdikleri bilinmektedir.

Milli Kongre Cemiyeti İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki bir takım kuruluşları biraraya getirmiş, ancak Hürriyet ve İtilafçılarla ona bağlı dernekler, Milli Kongre'nin çatısı altında yer almamışlardır. Bu nedenle Milli Kongre'nin, İtilafçılarla, İttihatçıları ve diğer unsurları ortak bir ideoloji etrafında topladığını söylemek doğru olmaz.[145]

Milli Kongre Cemiyeti açıkça bir İttihatçı girişimidir. Ancak tıpkı Teceddüt Fırkasında olduğu gibi İttihatçılık sözünü kullanmaz. Kendisini İttihatçı olarak göstermez. Gerek Esat Paşa, gerekse bu oluşuma dahil olan kuruluşların bir çoğu İttihatçıdır. Ayrıca Mütareke döneminde, hele İstanbul'da büyük bir İttihatçı avı sürdürülürken Milli Kongre'nin İttihatçılık parolası ile ortaya çıkması olanaksızdır.

Milli Kongre Cemiyeti, İstanbul'un işgali ve Meclisi Mebusanın feshinden sonra faaliyetlerini sürdüremez olmuş, Esat Paşa'nın tutuklanıp Malta'ya sürülmesinden sonra çalışmalarına son vermiştir. Üyelerinden bir bölümü Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin saflarında devam etmişlerdir.

---

[144] Adıvar, s. 21.
[145] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 152.

§ 5. İSTANBUL HÜKÜMETİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ

Talat Paşa Kabinesinin 8 Ekim 1918'de istifa etmesinden sonra 14 Ekim 1918'de kurulan İzzet Paşa kabinesi de uzun süre kalamamış, Sultan Vahdettin'in kabineye müdahale etmesi üzerine İzzet Paşa bunun Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle istifa etmiştir. Yerine 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa kabinesi kurulmuştur.

Vahdettin, II. Abdülhamit'in yönetim çizgisini benimsemişti. İttihat ve Terakki Partisi ile anlaşması mümkün görünmüyordu. Ancak savaşın buhranlı döneminde İttihat ve Terakki ile ve onu temsil eden bir hükümete cephe alması beklenemezdi.[146] Vahdettin, padişah olmuş, ama iktidar olduğunu düşünmüyordu. Yönetime tamamen hakim olması için de fırsat bekliyordu. Savaştan yenilgiyle çıkılması ve Talat Paşa'nın istifası ardından İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçmaları, Vahdettin'e kesin iktidarın yolunu açmıştır. İzzet Paşa kabinesinin geçiş rolünü üstlenmesinden sonra Vahdettin Tevfik Paşa'yı üstüste iki kez hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.

Padişaha dışarıdan da telkinler yapılıyordu. Özellikle Damat Ferit Paşa, dünyanın her yerinde savaşa giren uluslar, sorumluluğu savaş hükümetlerine bırakıyor, onları daha sonra yargılamak suretiyle, ulusun üzerindeki yükü atıyor ve barış masasında savaş suçlularını yargılamış olmaları dolayısıyla güçlü oluyorlar. Eğer Türkiye de aynı yolu dener ve İttihat ve Terakki hükümetleri yargılanırsa, galip devletler üzerinde etkili olacaktır, diyordu.[147] Bu sırada Meclis'te eski hükümet üyelerinin Divan-ı Ali'ye sevki sorunu tartışılıyordu. Bu sorun ile ilgilenmek üzere özel bir komisyon kurulmuştu. "Beşinci Şube" adı verilen bu komisyon, eski kabine üyelerini sorguya çekiyordu. Sorguya çekilenler arasında Sait Halim Paşa, Cavit Bey, İsmail Canbolat gibi isimler vardı.

2 Aralık 1918'de Ayan üyesi olan Damat Ferit Paşa bir önerge ile savaş suçluları konusunu ve Meclis'in dağıtılması işini ortaya atar. Önergede, Meclis-i Mebusan'da

---

[146] Cebesoy, **Milli Mücadele...**, s. 7.
[147] Cemal Kutay, **Siyasi Sürgünler Adası Malta,** İstanbul: Posta Kutusu yay., 1978, s. 113.

birtakım eski nazırların soruşturmasının yapıldığını, ama bugün 216 mebustan 156'sının olmadığı, 48 ayandan da yalnız 32'sinin bulunmasından dolayı bu iki meclisin Divan-ı Ali işini çözemeyecekleri belirtilir. Ayrıca "şu andaki mebusların hepsi İttihat ve Terakki adaylarıdır. Aynı kişiler hem suçlu, hem de yargıcı olamazlar. Divan-ı Ali işi gelecek meclise bırakılmaktadır. Şimdilik Divan-ı Harbler ve adliye mahkemeleri iş görsün" denilir.[148]

Basın da İttihat ve Terakki'ye karşı saldırıya geçmiş ve padişahı İttihat ve Terakki aleyhine kışkırtmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenlerinin Divan-ı Harblerde yargılanarak idam edilmeleri yönünde yazılar yazılır.[149] Tevfik Paşa 26 Kasım 1918'de bir irade yayınlayarak, Enver ve Cemal Paşa'ların yargılanması için bir Divan-ı Harb'in oluşturulduğunu belirtmişti.[150] Ancak muhaliflerin asıl hedefi hala yurt içinde bulunan ve onlara göre ellerini kollarını sallayarak dolaşan İttihatçılardı.

İttihat ve Terakki'ye karşı yaratılan bu hava sonucunda 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan padişah tarafından feshedildi. Feshin gerekçesi, Meclis'in çoğunluğunun İttihat ve Terakki'den oluşması ve Tevfik Paşa hükümetine yardımcı olmamalarıydı.[151] 12 Ocak 1919 günü akşam da Tevfik Paşa istifa etti. Ancak yeni kabine kurma görevi yeniden kendisine verildi. Kabine değişikliğinden amaç, Vahdettin'in çizgisine daha yakın bir kabine kurmaktı.[152]

İkinci Tevfik Paşa hükümeti İttihat ve Terakki'ye karşı tutumunu daha da sertleştirmiştir. Hükümet tehcir ve savaş suçlusu olarak ilan ettiği İttihat ve Terakki ileri gelenlerini tutuklamaya başlar. İlk olarak Diyarbakır Mebusları, Feyzi ve Zülfü Beyler tutuklanmışlardır. (16-19 Ocak 1919) Vehip Paşa'nın da yargılanması kararlaştırılmıştır. (15 Ocak 1919)[153] Bu arada tutuklu bulunan Dr. Reşit Bey hapishaneden kaçmış daha sonra izlenirken sıkışınca intihar etmiştir. 30 Ocak 1919'da ilk büyük tutuklamalar başlamıştır. Toplam 27 kişi tutuklanmıştır. Aralarında Ziya

---

[148] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 240.
[149] Bayar, Cilt 5, s. 1432.
[150] **Takvim-i Vekayi,** 2 Aralık 1334, No:3407, s. 2.
[151] M.Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken,** Cilt 1, Ankara: İş Bankası yay., 1959, s. 21.
[152] Akşin, **İstanbul Hükümetleri...,** Cilt 1, s. 148.
[153] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 557.

Gökalp, Hüseyin Cahit, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Dr. Tevfik Rüştü gibi kişiler de vardır. Bu tutuklamalar başladığında Hüseyin Cahit, Mithat Şükrü (Bleda) ve Cavit Bey, ülkeden kaçmayı ya da herhangi bir yerde saklanmayı düşünmemişler, tutuklanmayı ve yargılanmayı göze almışlardır.[154] Bu tutuklamalarda ordu komutanları bu kovuşturmanın dışında bırakılmışlardı. Saray, orduyu karşısına almamayı gerekli görüyordu.[155] 2 Şubat 1919'da da Cemiyetin tüm mallarına hükümetçe el konulmuştur.[156] Bu müsadereden İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki Celal (Bayar) Bey adına kiralanan kulüp binası da nasibini almıştır.[157]

Kurulan Divan-ı Harp'te ilk yargılama Ermeni tehcirinde elabaşılık ettiği ileri sürülen eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in 5 Şubat 1919'daki duruşması ile başlamıştır.[158] İstanbul Hükümeti'nin İttihat ve Terakki'ye karşı izlediği politikasında ilk kurban da Kemal Bey olur. Kemal Bey idama mahkum edilir. Ancak cenazesi büyük bir mitinge dönüşür. Özellikle Tıbbıyeli öğrencilerin bu mitingte rolleri büyük olur. Kemal Bey'in cenazesinin böyle görkemli olması, Mütareke döneminin baskıcı günlerinde bile İttihat ve Terakki'nin etkinliğinin yüksek olduğunu ve İstanbul halkının, İttihat ve Terakki'ye karşı izlenen politikadan hoşnut kalmadığının göstergesidir.

İttihatçıların Divan-ı Harp'te yargılanması Anayasaya aykırı olmakla birlikte İstanbul hükümeti bunu dikkate almamıştır. Bu durumu Talat Paşa anılarında, Anayasa'nın 92. maddesinin açık olarak ihlali olarak niteler ve bu yolla Kanun-i Esasi'ye bir darbe indirilmiştir"der.[159]

Tevfik Paşa'dan sonra 4 Mart 1919'da hükümeti kuran Damat Ferit Paşa'nın ilk üç kabinesi süresince İttihat ve Terakki'ye karşı izlenen politika daha da şiddetlenmiştir. 8 Mart 1919'da daha önce İttihatçıların yargılanması için kurulan Divan-ı Harbi lağvetmiş, yerine yalnızca askerlerden kurulu yeni bir Divan-ı Harp oluşturmuştur.[160]

---

[154] Yalçın, ss. 258-259.

[155] Sina Akşin, "Mustafa Kemal Atatürk'ün İktidar Yolu," **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı yay., 1983, s. 69.

[156] **Takvim-i Vekayi,** 3 Şubat 1335, No:3462, s. 2.

[157] Bayar, Cilt 5, s. 1544.

[158] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 558.

[159] **Talat Paşa'nın Anıları,** s. 127.

[160] **Takvim-i Vekayi,** 11 Mart 1335, No:3493, s. 2.

9 Mart 1919'dan itibaren de İttihatçıların yeniden tutuklanmasına başlanmıştır. Bu tutuklamalar çok daha geniş tutulmuş, ılımlı İttihatçılar bile tutuklanmaktan kurtulamamışlardır. Eski Dahiliye Nazırı Fethi (Okyar) Bey'de tutuklananlar arasındadır.

Damat Ferit Paşa hükümeti, Talat, Enver ve Cemal Paşaların kaçışından, o zamanki Dahiliye Nazırı Fethi (Okyar) Bey'i sorumlu tutuyordu. Ancak Fethi Bey savaş kabinelerinden hiçbirinde görev almamıştı. Ayrıca tehcir ve yolsuzluk suçlamalarının da hedefi değildi. Hatta İttihat ve Terakki'nin muhalifleri arasında sayılabilirdi.[161] Toplam 66 kişi bir günde tutuklanmış ve bu tutuklamaların arkası kesilmemiştir.[162] Anadolu'daki İttihat ve Terakkililer ya da İttihat ve Terakki'ye yakın olanları da tutuklamak üzere jandarmaya yardımcı bir örgüt kurulmuş, 11 Mart'ta Konya, Ankara ve Sivas'a doğru geniş bir tutuklama başlamıştır.[163] Bu arada bazı gazetelerde İttihatçıların tutuklanmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in dışarıda olmaları eleştiriliyor, onların da tutuklanması gerektiği yazılıyordu.[164]

Bu ortamda Divan-ı Harp'te ölüm cezasına çarptırılan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, 10 Nisan'da idam edilmiştir. Kemal Bey'in idamı halkta büyük bir tepki yaratmış, cenaze töreni bir mitinge dönüşmüştü. İttihat ve Terakkililerin kovuşturulmasının kamuoyunda hoşnutsuzluk yarattığının bir diğer göstergesi de, Divan-ı Harp kadrosunda sürekli değişmeler meydana gelmesidir.[165]

Damat Ferit Paşa hükümeti bu tutuklamaları gerçekleştirirken yalnız değildi. İtilaf güçleri, özellikle İngilizler, Damat Ferit hükümetinin en önemli desteği idiler. İşgal güçleri ile Damat Ferit hükümeti birlikte hareket ediyorlardı. Sultan Vahdettin de İngilizlerin bu konuda yardımını sağlamak için 10 Ocak 1919'da güvenilir bir adamı ile İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir mesaj iletmiştir.[166] Sultan, Enver Paşa ve taraftarlarına karşı, derin bir kin beslemekte bunların cezalandırılmalarını isteyerek

---

[161] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt III, Sayı 27, (30 Ağustos), s. 16.
[162] Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** 4.b., Ankara: TTK yay., 1987, s. 199.
[163] Akşin, **İstanbul Hükümetleri,** Cilt 1, s. 199.
[164] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt III, Sayı 27, (30 Ağustos 1962), s. 16.
[165] Akşin, **İstanbul Hükümetleri,** Cilt 1, s. 201.
[166] Şimşir, **Malta...,** s. 36.

İngilizlerin sevgisini kazanmak düşüncesindeydi. The New York Herald gazetesinden Willian Elis'e 1919 yılının Mart ayında, İttihatçılara savaş ilan ettiğini, onları sonuna kadar izleyeceğini söyler.[167] Velihat Abdülhamit de 1 Aralık 1918 tarihli The Morning Post gazetesi ile yaptığı mülakatta, İttihat ve Terakki'nin hala var olduğunu, tekrar iktidara gelmek için fırsat kolladığını, yalnız başına önleyemeyeceklerini ve İttihat ve Terakki'ye karşı İngilizlerin yardımına ihtiyaçları olduğunu söyler.[168]

Nitekim, İngilizlerin hükümete destek olması ile tutuklu bulunan İtthatçılar Malta'ya sürgüne gönderilir. Malta adasına sürgün 1919 yılı Mart ayının ortalarında başlamış ve 1921 Kasım sonuna kadar sürmüştür.[169] Aralarında Sadrazam Sait Halim Paşa'nın da bulunduğu 36 İttihat ve Terakki ileri geleni 9 mart 1919'da tutuklandı ve Malta'ya sürüldü. Ertesi günü de aralarında Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Halil (Menteşe) Bey, Rıfat Bey (Ayan Meclisi Başkanı), Ali Fethi (Okyar) Bey; iki gün sonra da Şükrü Bey, Ahmet Nesimi Bey, Hüseyin Cahit, Celal Nuri İleri, Ahmet Emin Yalman gibi gazeteciler de dahil olarak 22 İttihatçı önce tutuklandılar, daha sonra Malta'ya sürüldüler.[170] Sürgünler büyük grupların yanısıra birer ikişer kişilik yollamalarla da yapıldığı için tutsakların kesin sayısını vermek zordur. Ancak 150'yi aşkın fikir, siyaset adamı ve komutan Malta'ya sürülmüştür.[171] Böylece Damat Ferit Paşa, birkaç amaca birden ulaşmış oluyordu. İttihat ve Terakkicilerin tutukluluğu sağlama alınıyor ve mahkumiyet ihtimalleri artmış oluyordu. Ayrıca bu işi İngilizler yapmış olduğu için kendisinin eleştiri ve sorumluluktan sıyrılabileceğini düşünüyordu.[172] Damat Ferit Paşa, İttihatçıların toplanarak hapishaneye hücum etmeleri ve tutsakları kurtarması ihtimalini mümkün görmesi yüzünden tutsak İttihatçıların Malta'ya sürülmesini istemiştir.[173] Dahiliye Nazırı Ali Kemal de İttihatçıların Malta'ya sürülmesinden sonra, bunları ne mahkum edebildiklerini, ne de tahliye edebildiklerini, dolayısıyla bu dertten kurtulduklarını belirtir.[174]

---

[167] Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,** çev. Cemal Köprülü, 2.b., Ankara: TTK yay., 1991, s. 169.
[168] Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı...,** s. 12.
[169] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 21.
[170] Kutay, **Siyasi Sürgünler...,** ss. 154-155.
[171] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, s. 21.
[172] Akşin, **İstanbul Hükümetleri,** Cilt 1, s. 202.
[173] Bayar, Cilt 5, s. 1530.
[174] Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab,** İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1964, s. 134.

Bundan sonra gerçekten Damat Ferit Paşa hükümeti rahatlamış, İtilaf güçleri ile işbirliği halinde İstanbul'da bildiği gibi davranmaya başlamıştır. Bazı hayır kurumlarına da İttihatçı Ocakları diye el konulacağı haberleri yayılmıştır.[175] İstanbul Hükümeti İttihatçı avını o dereceye getirmiştir ki, İzmir'in işgal edileceği haberini daha önceden veren Muvaffak Bey'in İttihatçı olmasından dolayı halkı tahrike sürüklediğini ileri sürerek, derhal tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir.[176] 5 Temmuz 1919'da da Divan-ı Harb'in açıkladığı kararına göre Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar ile Dr. Nazım idam cezalarına, Cavit Bey'le eski Ziraat ve Ticaret Nazırı Mustafa Şerif Bey onbeşer yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin cezası daha önce 15 yıl kürek cezası iken, İlmiyeden olması nedeniyle geçici sürgün cezasına çarptırılmıştır.[177]

Damat Ferit Paşa hükümeti bir yandan İttihat ve Terakki elemanlarını tutuklayıp Malta'ya sürülmesini sağlarken, diğer yandan Anadolu'da başlayan Mili Mücadeleyi de İttihatçı bir hareket olarak nitelendirmiştir. Damat Ferit Paşa'nın ve padişahın böyle düşünmesi için birçok nedeni vardır. Birincisi, Milli Mücadeleyi başlatan liderlerin tümü İttihat ve Terakki kökenlidir. Her ne kadar bu kimseler İttihat ve Terakki'de öne çıkmamışlarsa da İttihat ve Terakki'nin içinde bulunmuşlardır. İkincisi, Müdafaa-i Hukuk hareketi Anadolu'da eski İttihat ve Terakkililerce sürdürülmektedir. Üçüncüsü, Milli Mücadele hareketi büyük ölçüde ordudaki subaylara, komutanlara dayanmaktadır ki, İttihat ve Terakki de aynı yöntemle Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştı. Dördüncü bir neden de saray ve çevresinin kendisine yönelik her hareketi İttihatçı sanması, dolayısıyla İttihatçılık vehmidir.

Hükümetin Milli Mücadeleyi İttihatçı olarak tanıtmasının stratejik bir nedeni de vardır. Dünya savaşında yenilen ve kamuoyunda saygınlığı düşen İttihat ve Terakki'ye halkın eğilim göstermeyeceği düşüncesinden hareketle, Anadolu hareketinin İttihatçı olarak tanıtılıp, bu harekete halkın katılımını engellemek. Bu çerçevede Enver Paşa'nın Erzurum'da olduğu söylentisi bile yayılmıştır.[178]

---

[175] Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayının Son Günleri,** İstanbul: Hürriyet yay., t.y., s. 457. Bu kurumlar Hilal-i Ahmar, Dar'ül Eytam ve Donanma Cemiyeti'dir.

[176] Karay, ss. 113-114.

[177] **Takvim-i Vekayi,** 14 Temmuz 1335, No: 3597, s. 2.

[178] Cebesoy, **Milli Mücadele...,** s. 138.

Damat Ferit Paşa, Milli Mücadeleyi yabancılara karşı da İttihatçı olarak tanıtmıştır. Le Temps'in İstanbul muhabirine, bu hareket için çok paralar harcandığını, bu paranın kaynağının, savaş sırasında büyük servetler toplayan İttihat ve Terakki olduğunu, dolayısıyla hareketin de tamamen İttihatçı olduğunu söylemiştir.[179]

Padişah için de Milli Mücadele İttihatçı bir harekettir. Vahdettin, İttihat ve Terakki'nin derlenip toparlanarak şahsına ve tahtına karşı harekete geçmesinden korkuyordu. Bu nedenle her hareket içinde İttihatçılık seziyordu.[180] O nedenle Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı da sert tutum takınmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin muhalifleri için de durum aynıdır. Muhalifleri de İttihat ve Terakki'nin ülkede en geniş siyasal, sosyal ve ekonomik bir örgüt olduğunun farkında idiler.[181] Nitekim, saray ve çevresinin Anadolu hareketini sürekli olarak İttihatçılıkla suçlaması, iktidarına tehlike oluşturan İttihat ve Terakki'nin gücünü ve etkisini kırma düşüncesinden kaynaklanmaktadır.[182]

2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti, Anadolu ile temasa geçmeyi uygun bulmuştu. 9 Ekim 1919'da, Harbiye Nazırı, Cemal Paşa aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgrafta İttihatçılıkla ilişki bulunmadığı, Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na katılmasının doğru olmadığı ve buna neden olanlara karşı, ad gösterilerek bazı yayınlar yapılması ve haklarında yasal kovuşturma yapılıp ceza uygulanması ve savaş sırasında yapılan her türlü cinayeti işleyenlerin cezalandırılmaktan kurtulamayacakları konusunda Temsilciler Kurulu'nun bir beyanname yayınlaması istenir.[183] Mustafa Kemal Paşa 10 Ekim 1919'da verdiği yanıtta, İttihatçılıkla bir ilginin bulunmadığını ve Sivas Kongresi'nde bunun üzerine and içildiğini vurgulamış, ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni toptan suçlamamıştır. Bu cemiyet içinde küçük bir azınlığın hatalı olabileceğini, bu durumun, diğerlerinin yurtsever olduğundan kuşkulanmayı gerektirmeyeceğini belirtmiştir. İkinci maddeye ilişkin olarak I. Dünya Savaşı'na girilmesinin sorumlusu olarak başlıbaşına İttihat ve

---

[179] Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara: TTK yay., 1988, s. 85.

[180] Kutay, **Siyasi Sürgünler...**, ss. 151-152.

[181] Kutay, **Siyasi Sürgünler...**, s. 151.

[182] Demirel, s. 54.

[183] **Söylev**, Cilt III, Belgeler, Belge No: 141, s. 145.

Terakki'nin gösterilemeyeceği, zira savaş ilanının padişahın yetkisinde olduğunu ve o zamanki kabinenin savaş ilanından dört ay sonra toplanan Mebuslar Meclisi'nde yaptığı açıklama üzerine alkışlarla güvenoyu aldığını belirtmiş, konunun Divan-ı Ali'de incelenmeden dorudan doğruya bazı kimseleri suçlamanın doğru olmayacağını söylemiştir. Son olarak da aynı konuda, savaş dönemindeki suçluların ortaya çıkarılmasını kendilerinin de istediğini, ama bunun tam bir yansızlıkla yapılması gerektiğini, reklam biçiminde yapılmamasını dile getirmiştir.[184]

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların tamamını suçlamaktan kaçınmaktadır. Çünkü, gerçekten de Milli Mücadelede yer alan birçok İttihatçı vardır. İttihat ve Terakki'yi toptan suçlamak, Milli Mücadeleyi de zaafa uğratabilirdi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Milli Mücadele İttihatçılığın son ölüm kalım mücadelesi değildi. İttihat ve Terakki döneminde, hatalara bulaşmamış, ya da en az bulaşmış olan İttihatçılar da Milli Mücadele içinde yer almışlardı ve bunların yurtseverliğinden kuşkulanmak mümkün değildi.

Ali Rıza Paşa hükümeti bundan sonra da Anadolu ile ilişkilerini sürdürmüş, 20-22 Ekim 1919'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmeler sonunda imzalanan protokollerden birinci ve üçüncü protokolde İttihatçılarla ilgili hükümler vardır. 21 Ekim 1919'da imzalanan protokolün ilk maddesinde, askerin politikayla uğraşmaması ve uğraştığı düşüncesinin uyandırılmaması ifade edildikten sonra "İttihatçılığın, İttihat ve Terakki düşüncesinin ülkede yeniden uyanması, dahası bazı belirtilerinin görülmüş olması, politika bakımından çok zararlıdır. Çünkü bütün İtilaf Devletleriyle Müslüman olmayan uyruklar, İttihatçılık ideolojisi ve düşüncesine karşıdırlar ve yabancı temsilciler bunun yurt için felaket getireceğini, Barış Konferansına kötü etki yapacağını ağız birliğiyle bildirmektedirler. Ortam ve zaman kötü yorum ve yanlış anlamaya çok elverişli olduğundan, en ufak bir eylem ve durumdan bile kaçınmak gereklidir" denmektedir.

III. Protokolde, yapılacak seçimlerde milletvekilleri arasında İttihat ve Terakki üyesi ve orduda kötülüğü görülmüş kimselerin bulunmaması için her türlü önlemlere

[184] **Söylev,** Cilt III, Belgeler, Belge No: 142, s. 145.

başvurulacağı söylenmiştir. Ancak bu önlemlerin kişi haklarına ve yasal kurallara saldırı niteliğinde olamayacağı da belirtilmiştir.[185]

Mustafa Kemal Paşa Amasya Protokollerindeki yazılanların hemen hemen hepsinin Salih Paşa'nın önerileri olduğunu belirtmekte ve kabulünde sakınca görülmeyen birtakım maddeler olduğunu söylemektedir.[186]

Tüm bunlar gösteriyor ki İstanbul, Anadolu hareketini İttihatçı olarak görmekte, bu protokollerle, Milli Mücadelenin İttihatçılardan arındırılmasını da hedefleyerek kendi iktidarını sağlama almak niyetindedir. Çünkü İttihatçı hareketi, saltanat iktidarına karşı bir hareket olarak görmekte, İttihatçılığı tasfiye etmek için büyük bir uğraş vermektedir. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa ile de anlaşmaktan çekinmemiştir. Ancak Milli Mücadele hareketi başarısını sürdürdükçe, İstanbul, bu suçlamasında ısrar edecek, 4 Ağustos 1920 tarihinde, bir hükümet bildirisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Kuvayı Milliye" adıyla faaliyette bulunduğunu belirtecektir.[187]

§ 6. İTİLAF DEVLETLERİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ

İtilaf Devletleri, özellikle de İngilizlere göre Osmanlı Devleti'nin kendilerine karşı savaşmasında başsorumlu İttihat ve Terakki'dir. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin gücünün kırılması ve kamuoyundaki saygınlığının düşürülmesi için, savaşın bitiminden itibaren büyük bir çaba harcamışlardır. Yalnız, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkiye'de en güçlü ve en gelişmiş örgüt olduğunun da ayırdındadırlar. O nedenle bu güçlü örgüte karşı stratejilerini de inceden inceye gözden geçirmek gereğini hissetmişlerdir. Kendileri doğrudan İttihat ve Terakki'ye saldırmamışlar, İttihat ve Terakki'nin muhalifleri ve Saray'ın desteği ile bu eylemlerini sürdürmüşlerdir.

---

[185] **Söylev**, Cilt III, Belgeler, Belge No: 159-160, s. 170.
[186] **Söylev**, Cilt I, s. 177.
[187] Zekai Güner ve Orhan Kabataş (haz.), **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yay., 1990, s. 204.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İngilizlerin savaştan sonra İttihat ve Terakki'nin hükümetten çekilmemesini istediğini, Lord Balfour'un 9 Kasım tarihli İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a yazdığı özel mektubundan anlıyoruz. Lord Balfour, Türkiye'de sözde muhalif partilerin iktidar taleplerinin kabul edilmemesini belirtiyor ve "Majeste İngiliz Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu ile gelecekte yapacağı anlaşma ciddi ve kesindir. Bu bakımdan yeni koşulların uygulanması konusunda sağlam temellere dayalı ilkelerimizden ayrılmak istemiyoruz. Bunun için İttihat ve Terakki Partisi'nin Mütareke koşullarının uygulanmasına kadar hükümette kalması ve sonuçta koyacağımız barış şartlarından dolayı kendilerini küçük düşürmeleri tercihimizdir. Şu halde onları iktidardan uzaklaştırmak için hiçbir çaba harcamamalısınız" der.[188] Böylece İngilizler, İttihatçıların kamuoyundaki saygınlığını yitirmelerine neden olacaklarını düşünüyorlardı. Zira yine Balfour'a göre İzzet Paşa kabinesi, bir kukladan ibaret olup arkasında İttihat ve Terakki Komitesi bulunmaktaydı.[189] Memuriyetlerin birçoğunda da hala eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyelerinin bulunduğu biliniyordu.[190]

İngilizler için İttihatçıların, savaşa girmelerinden ve Çanakkale, Kutulamare gibi yerlerde kazandıkları başarıların ötesinde bir önemi vardı. O da İttihatçıların Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile Asya ve Afrika ülkelerinde İngilizlere karşı direnişi örgütlemesiydi. Bu nedenle İttihatçılar, şiddetle cezalandırılmalıydı.[191] İngilizler, İttihat ve Terakki'nin Pan-İslamist politikasından çok rahatsızlık duymuşlar, İslam ülkelerinde kendilerine karşı hareketin yoğunlaşmasından ürkmüşlerdir. Şimdi İttihatçıları bu politikalarından dolayı cezalandırmaya gidiyorlardı.

İngilizler Anadolu'da meydana gelen en küçük kıpırdanmalarda bile İttihat ve Terakki'nin etkisi olduğunu düşünüyorlardı. 9 Mart 1919'da Samsun'a küçük bir askeri birlik çıkaran İngilizler, 17-18 Mart gecesi Hamdi adında bir teğmenin askerleriyle dağa çıkması üzerine, bu olayı İttihatçı bir hareketin başlaması olarak görüp endişeye kapılmışlardır.[192]

---

[188] Bayar, Cilt 7, ss. 2185-2186.
[189] Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı...**, s. 22.
[190] Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı...**, s. 168.
[191] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 32.
[192] Selek, s. 210.

İngilizler, 2 Kasım günü yurt dışına kaçan İttihat ve Terakki liderlerini de uzun süre kovalamıştır. 10 Şubat 1919'da Almanya'dan bunların teslim edilmesini isterler. Ancak Almanya bu öneriyi redder. Talat Paşa'nın Berlin'de öldürülmesinden sonra, Almanya diğer İttihatçılardan ülkeyi terketmelerini ister.

Özellikle Damat Ferit hükümeti ile işbirliği halinde İngilizler, İttihatçıların cezalandırılmaları için arayışlar içerisine girmişlerdir. 10 Nisan 1919'da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idamı, halkta büyük bir tepki uyandırmıştı. Cenaze töreninde İngilizler aleyhine sloganlara atılmıştı. İngilizlerin İstihbarat subayları bu töreni hükümetlerine rapor etmişler, bu raporlar karşısında İngiliz makamları irkilmişlerdir. Amiral Calthorpe, İttihat ve Terakki'nin Türkiye'de hala geniş nüfuzu olduğunu, bu nedenle Kemal Bey'in haklı bir davanın ilk şehidi ilan edildiğini söyler.[193] Bundan sonra İngilizler kolay kolay İttihatçıları idam edemeyeceklerini anlarlar. Bir İngiliz Dışişleri görevlisi, "bu idamı İttihat ve Terakki Komitesi kendisine bir sermaye yaptı, idamlar devam ederse yine sermaye yapacak; idamlar durdurulursa daha da fazla sermaye yapacak" diyordu.[194] Bu ifade İngilizlerin İttihatçılar konudaki çaresizliğini de dile getirmektedir. Bundan sonra tutukluların Malta'ya sürülmesi fikri ön plana geçer.[195] Sürgün fikrine Fransa karşı çıkar.[196] Ancak sürgünler gerçekleştirilecektir.

Anadolu'da başlayan Milli Mücadele de İtilaf Devletleri'nce İttihatçı bir hareket olarak nitelendirilmiştir. Bu niteleme stratejik olmayıp, İtilaf Devletleri'nin o zamanki gerçek görüşüdür. Çünkü İtilaf devletleri, Anadolu'da böyle bir hareketi başlatacak, başka bir gücün olmasına ihtimal vermiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "İtilaf Devletleri'nin temsilcileri, politikacıları, hatta askerleri bir noktayı anlamaya çok önem veriyorlardı: Türkiye'de bütün ülkeye etkisini hissettirecek bir teşkilat olmasına ihtimal var mıdır? Böyle bir teşkilat varsa, onun başına geçebilecek kişiler kimler olabilir? İttihat ve Terakki'yi hiç hatırlarından çıkarttıkları yoktu."[197] İtilaf Devletleri Anadolu hareketinin İttihatçıların bir hareketi olduğuna o kadar emindir ki, Amiral Calthorpe, 2 Temmuz 1919'da Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notada, Sivas ve

[193] Şimşir, **Malta...**, s. 91.
[194] Şimşir, **Malta...**, s. 91.
[195] Şimşir, **Malta...**, s. 93.
[196] Şimşir, **Malta...**, s. 127.
[197] Atay, **Atatürk'ün Hatıraları**, s. 95.

Konya'daki akımın, İttihat ve Terakki'nin ajanları tarafından yönetildiğini ileri sürüyordu.[198] General Milne de 30 Haziran'da Harbiye Nazırı Ferit Paşa'ya yazdığı yazıda aynı noktayı dile getirmiş, Sivas ve Konya'daki olayların Osmanlı hükümetinden ayrı bağımsız hedefleri olduğunu söylemiştir.[199] İtilaf Devletlerinin Doğu Orduları Başkomutanı General Franchet d'Esperay, Fransız Savunma Bakanı'na yazdığı özel mektupta canlı ve güçlü olan herşeyin İttihat ve Terakki Partisi'ne ait olduğunu bildiriyordu.[200] İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda Müsteşar Yardımcısı Sir Eyre Crowe da 29 Kasım 1919'da Paris'ten Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği mektupta, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin, İttihat ve Terakki Komitesi'nin hareketinin aynısı olduğunu ve Türkiye'yi her türlü dış kontrollerden uzak tutmak, Rum, Ermeni ve Kürt gibi unsurların yoğun olarak bulunduğu bölgeleri de ellerinde tutmak amacında olduklarından, İttihat ve Terakki taraftarı ve emperyalist olduğunu söylemektedir.[201]

İtilaf Devletleri, Türklerin hala İttihat ve Terakki Partisi'nin etkisi altında olduğunu düşünmektedirler. Son Osmanlı Mebuslar Meclisi için yapılan seçim sonuçlarını Le Temps, İttihatçıların başarısı olarak duyurur ve İstanbul muhabirinin "İttihat ve Terakki hala yaşıyor" başlıklı mektubunu yayınlar.[202]

16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal eden İtilaf Devletleri yayınladıkları bildiride Anadolu hareketinin isim değiştirmiş İttihat ve Terakki hareketinden başka birşey olmadığını söylemektedirler.[203] İngilizler Mustafa Kemal Paşa'yı önceleri bir İttihatçı ya da İttihatçılık düşüncelerini benimseyen birisi olarak görüyorlar ve birçok İttihatçıların da kendisi ile işbirliği yaptıklarını kabul ediyorlardı.[204] İstanbul'da Yüksek Komiser Amiral de Robeck de raporlarında Mustafa Kemal Paşa'dan "İttihatçıların evladı" diye sözedecektir.[205] İtilaf Devletleri İttihat ve Terakki'yi Osmanlı İmaratorluğu

---

[198] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** Cilt 1, Ankara: TTK yay., 1973, s. 68.

[199] Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı...,** s. 133.

[200] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 555.

[201] Sonyel, s. 68. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı...,** s. 170.

[202] Akyüz, s. 95.

[203] **Söylev,** Cilt I, s. 301.

[204] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921,** 2.b., y.y., Kent Basımevi, 1981, s. 38.

[205] Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondrostan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922),** Ankara: TTK yay., 1970, s. 64.

içinde temeli Türklüğe dayalı bir ulusal hareketin biricik kadrosu ve düzenleyicisi sayıyorlardı.[206]

İtilaf Devletleri'nin basını da Milli Mücadeleyi İtithatçı bir hareket olarak görmüştür. Milli Mücadeleyi yürütenlerin yurt dışındaki İttihat ve Terakki liderlerinden de yardım aldıkları ve onların adına hareket ettikleri yazılmıştır. 19 Mart 1920 günü Peyam'da Orient News'in bir makalesi yayınlanır. Bu makalede Kuvayi Milliye hareketi eleştirildikten sonra, "bu teşkilatın başındakiler ağır söylevler vermişler ve taşra halkını zulüm altında yaşatmışlardır. Bu liderlerin İttihat ve Terakki'nin kaçak elamanlarından gizlice para aldıklarına ve Bolşeviklerle ilişkide bulunduklarına şüphe yoktur.[207] Le Petit Parisien, başmakalesinde Mustafa Kemal Paşa'nın 200.000 kişiye yakın bir kuvveti bulunduğunu hareketinin gizli liderinin ise Enver Paşa olduğunun ileri sürüldüğünü yazıyordu.[208] Le Temps muhabiri, Mustafa Kemal Paşa'nın, Talat ve Enver Paşaların eski arkadaşı olduğunu, Enver Paşa'nın hasmı olduğu söyleniyorsa da İttihatçı olduğunu ve onun ismi altında İttihat ve Terakki Partisi ülkenin idaresini ele geçirmeye çalıştığını yazıyordu.[209] Lyon Republicain de Enver Paşa'nın Anadolu hareketinin ruhu olduğunu yazıyordu.[210]

İtilaf Devletleri Milli Mücadelenin bir İttihatçı hareketi olduğuna o denli emindirler ki, hem Enver Paşa'ya hem de Talat Paşa'ya Sevr üzerinde yapılacak değişiklikler konusunda başvururlar. Talat Paşa'ya başvurularında, Enver Paşa'nın Bolşeviklere angaje olduğunu söylerler ve kendisinin Mustafa Kemal Paşa üzerinde etkisinin ne olduğunu öğrenmek isterler. Talat Paşa verdiği yanıtta, Mustafa Kemal Paşa üzerinde etkisi olup olmadığını belirtmeksizin, bu sorunun ciddi olduğunu, yetkili bir kişi ile karşı karşıya gelmeden görüş bildirilemeyeceğini söyler.[211]

Görüldüğü gibi İtilaf Devletleri Milli Mücadeleyi İttihat ve Terakki Partisi'nin yönettiğini düşünmektedir. Çünkü Anadolu'da bildikleri en yaygın örgüt İttihat ve

---

[206] Kutay, **Siyasi Sürgünler...**, s. 151.
[207] **HTVD,** Yıl 7, Sayı 26 (Aralık 1958) Vesika No: 677.
[208] Akyüz, s. 83.
[209] Akyüz, s. 86.
[210] Akyüz, s. 90.
[211] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 8 Kasım 1944.

Terakki örgütüdür. Bunun dışında Mütareke dönemine, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışına değin bildikleri bir örgüt yoktur. Bu konuda İtilaf Devletleri haklıdır. Gerçekten tek örgüt İttihat ve Terakki'dir. Böyle olunca, Anadolu'da başlayan bir hareketin İttihat ve Terakki örgütlerine dayanma zorunluluğu vardır. İşte Milli Mücadele bu örgütsel form üzerinde yükselmiş, en çok katılımı da yine bu örgütten sağlamıştır. Bu durumu gören, İtilaf Devletleri de Milli Mücadeleyi İttihatçılıkla, İttihat ve Terakki hareketi ile aynı görmüştür. Anadolu hareketi, İttihat ve Terakki örgütlerine dayanarak yükselmiş, ancak ondan daha farklı bir çizgiyi benimsemiştir.

§ 7. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ ÇALIŞMALARI

Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevini sürdürürken, İstanbul'un siyasal havasını da mümkün olduğunca yakından izlemeye çalışıyordu. Talat Paşa'nın istifasından sonra, yeni kabineyi kurma görevi Tevfik Paşa'ya verilmişti. Ancak Tevfik Paşa kabine kurmakta güçlük çekiyordu. Çünkü İttihat ve Terakki bu hükümete üye vermekte direniyor, Tevfik Paşa ise bunu istemiyordu. Bu haberleri alan Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdettin'in Başyaveri Naci (Eldeniz) Bey aracılığı ile padişaha sunulmak üzere bir telgraf çeker. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa, bir an önce barışın yapılmasını dile getirdikten sonra Tevfik Paşa'nın kabineyi oluşturmakta güçlük çekmesi üzerine Sadaretin İzzet Paşa'ya verilmesini ve onun kuracağı kabinede Fethi, Rauf, Canbolat, Azmi, Tahsin Bey ve Şeyhülislam Hayri Efendi'nin ve kendisinin yeralmasını ister. Tevfik Paşa'nın da bu kişilere başvurduğu takdirde kolaylık göreceğini ekler. Ancak bu konudaki girişimi başarısızlıkla sonuçlanır. İzzet Paşa'ya da aynı yolda bir telgraf çeker, ancak İzzet Paşa'dan aldığı yanıt da olumsuzdur. İzzet Paşa'dan Harbiye Nazırlığını talep etmiş, ancak İzzet Paşa sözkonusu nazırlığı kendisinde tutacağını belirtmiştir.

Mütarekenin imzalanmasından sonra 7 Kasım'da Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı lağvedilince, Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a gelmiştir. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a varan Mustafa Kemal Paşa, padişah, hükümet ve hükümete yakın kimselerle, İttihat ve Terakki'den geriye kalan tanıdıklarıyla, Ordu Kumandanı

arkadaşlarıyla ve yabancılarla temas etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu temaslarını, yurdun için düştüğü durumdan kurtarmak için çözüm arayışları olara nitelendirmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldiğinde bir süre ortamı izlemek, her çevreden insanlarla görüşmek, onların düşüncelerini almak, yakın arkadaşları ile düşüncelerini paylaşmak yolunu izlemiştir. Böylelikle "ne yapılabilir?" sorusuna geniş ve etraflıca bir yanıt bulmak kolaylaşacaktır.

İstanbul'da temas ettiği üç grup insan vardır. Birincisi, kendisine yakın bulduğu ve birlikte tasarılar kurduğu kişilerdir. Bunların başlıcaları, Fethi (Okyar), Tevfik Rüştü (Aras), Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay), İsmet (İnönü) ve Dr. Rasim Ferit (Talay)'dır. İkincisi o zamanki iktidara yakın kişilerdir. Bunlar arasında Dahiliye Nazırlarından Mehmet Ali Bey ve Bahriye Nazırı Avni Paşa vardır. Üçüncü grup ise İttihat ve Terakkililerdir. Bunlar da Albay Kara Vasıf Bey ile sevkiyatçı binbaşı Ali Rıza Bey'dir.[212] Mustafa Kemal Paşa'nın bu üç grup insanlarla görüşmesinin haklı bir nedeni vardır. Çünkü bu dönemde ülkede örgütlü üç tane güç vardır: Bunlar, padişah ve çevresi, İtilaf güçleri ve Kara Kemal'in elinde tuttuğu İstanbul İttihatçı örgütü.[213] İtilaf güçlerini dışarıda tutarsak, Mustafa Kemal Paşa'nın ülkede herhangi bir işe kalkışması için dayanabileceği iki güç kalır. Bunlar da ya saltanat, ya da geniş bir örgütlenmeye sahip İttihatçılar olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiği ilk günlerde daha önce de düşündüğü yol olan padişah ve hükümete yakın çevrelerle görüşmek suretiyle, kendisine hükümette bir yer bulmak, özellikle de Harbiye Nazırlığına gelmek için çaba harcamıştır. Bu amaçla padişahla görüşmüş, bu dönemde güçlü bir hükümet formülü arayışlarına girişmiştir. Ancak Padişahtan istediği yakınlığı görmedikten başka, padişah Mustafa Kemal Paşa'dan, kendisine yönelik olarak ordunun herhangi bir harekette bulunmaması için güvence istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a vardığında gördüğü durumu şöyle özetler: "Meclis-i Mebusan nasıl hareket lazım geleceğinde müteredditbulunuyordu. Yeni sükut

[212] Bayur, **Atatürk**, Cilt I, s. 281.
[213] Bayur, **Atatürk**, Cilt I, s. 278.

etmiş zevatla ve mebuslarla ayrı ayrı görüştüm. O zaman düşündüğüm şey, her ciheti tatmin ederek, müdafaa-i memleket için kuvvetli bir vaziyet ihdas olabileceği merkezinde idi. Fakat bu düşünce üzerinde lüzumu kadar çalışmaya vakit kalmadan Meclis'in feshine şahit olduk."[214] Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa bu dönemde mebuslarla görüşerek Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verdirmemeye çalışıyordu. Ancak Meclis'te Dahiliye Nazırının sert konuşması, Meclis biraz daha ileriye gidecek olursa hemen dağıtılabileceği izlenimini vermiştir.[215] Bunun üzerine daha önce Mustafa Kemal Paşa'ya söz verenler, Meclis'in fesholacağı gerekçesiyle Tevfik Paşa hükümetine güvenoyu vermişlerdir. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini dile getiren Dr. Rasim Ferit Talay, Teceddüt Partisi grup başkanları Şemsettin (Günaltay) ve Babanzade Hikmet Bey'e, Tevfik Paşa'nın Meclisi dağıtmaya karalı olduğunu, hiç olmazsa güvensizlik oyu vererek, Meclis'in saygınlığının kurtarılması gerektiğini söyler. Babanzade Hikmet Bey bu sözleri doğru bulur, Şemsettin Bey ise oyları serbest bırakmaktan yanadır.[216] Nitekim Tevfik Paşa kabinesi güvenoyu almasına karşın, Meclis feshedilir. Üstelik bu işlemin padişahın Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden sonra gerçekleşmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın padişaha tavsiyesi üzerine olduğu şeklinde dedikodulara neden olmuştur. Bu dedikodular daha Meclis'in feshinden önce ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 18 Kasım 1918'de Vakit gazetesine verdiği demeçte, Meşrutiyet yönetiminin faziletlerinden ve Meclis'in gerekliliğinden sözederek, bu dönemde böyle dedikoduların anlamsız olduğunu ve yapılacak barışta Meclis'in bulunması gerektiğini ısrarla vurgulamıştı.[217]

Mustafa Kemal Paşa, mütarekenin ilk günlerinde hala etkisini koruyan İttihat ve Terakki'nin yurtta kalan elemanlarıyla yoğun bir şekilde görüşmüştür. Özellikle Teceddüt Partisi ve Fethi (Okyar) Bey'in Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ile yakın ilişki içinde olmuştur. Bu partilerle birşeyler yapabilmenin yollarını aramış, ancak özellikle Teceddüt Partisi'nden gerekli işbirliğini görememiştir. Teceddüt Partisi'nde yer alan ülkedeki İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa'ya kuşkuyla bakmaktadırlar. Onu bir önder olarak görmeye niyetleri yoktur. Daha önce İttihat ve Terakki önderlerinin

---

[214] **Söylev ve Demeçler,** CiltV, s. 93.

[215] Tarık Mümtaz Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında,** İstanbul: Garanti Matbaası, 1969, s. 63.

[216] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 237.

[217] Bayar, Cilt 5, s. 1440.

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı takınmış oldukları güvensiz tavrı sürdürmekte, bir bekle gör siyasetini yeğlemekteydiler.[218]

Teceddüt Partililerin bu tavrına karşın Mustafa Kemal Paşa, İttihatçılarla ilişkisini kesmemiş ve bunların İstanbul'da nasıl bir çalışma içerisinde olduğunu öğrenmek istemiştir. Bu amaçla Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanı Hüsamettin Ertürk'le yaptığı görüşmede, teşkilatın elemanlarını sormuş ve bunlardan ülkenin kurtuluşu için hizmet beklenip beklenilmeyeceğini öğrenmek istemiştir. Ayrıca Enver Paşa'nın da düşüncesinin ne olduğunu, gücünü ve dayanaklarını sormuştur.[219] Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların boş durmayacaklarını, mutlaka bir işe kalkışacaklarını, Enver Paşa'nın da bu yönde planlarının olabileceğinin hesaplarını yapmaktadır. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da İttihatçılara ilişkin bilgileri sevkiyatçı Rıza'dan almaktadır.[220] Sevkiyatçı Rıza bilindiği gibi Karakol Cemiyeti'ndedir.

Yine aynı amaçla Halil Paşa ile Pera Palas'ta görüşür. Bu görüşme talebi kendisinden gelmiştir. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa'nın fikrini yoklar. Halil Paşa, Bolu, Hendek, Adapazarı'nda yaşayan Abazalardan bir kuvvet oluşturarak, mücadele etmek fikrinde olduğunu söyler. Mustafa Kemal Paşa bu hareketin dar olacağını, daha kapsamlı bir harekete kendisinin girişeceğini söyler. Halil Paşa, bu görüşmeden Mustafa Kemal Paşa'nın isteği olmadan herhangi bir işe kalkışmaması gerektiğini anlar.[221]

Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin kendisine karşı kuşkulu olduğunun ve kendisini bir önder olarak görmekte zorlanacaklarının bilincindedir. Kendisi de İttihat ve Terakki'ye çok güvenmemektedir. Ancak bir mücadeleye girişilecekse, bu mücadelenin İttihat ve Terakki örgütü olmaksızın güçlü olamayacağı hatta verilmesinin de güç olacağının farkındadır. O nedenle Mustafa Kemal Paşa kuşku ve güvensizliklerin şimdilik bir yana itilerek yurdu kurtarma mücadelesinde birlikte davranmayı önerir. Mustafa Kemal Paşa'nın "elbirliğiyle yurdu kurtaralım, öbür işleri sonra düşünürüz"

---

[218] Akşin, "Mustafa Kemal...," s. 68.
[219] Tansu, **İki Devrin...**, s. 336.
[220] Tansu, **İki Devrin...**, s. 335.
[221] Halil Paşa, s. 258.

parolası ona en karşı olan İttihat ve Terakki ileri gelenlerini, onu başlarına geçirmeye razı edemese bile, desteklemek zorunda bırakmıştır.[222]

Mustafa Kemal Paşa, hükümetten kişilerle görüşmesinde İttihat ve Terakki'ye herhangi bir suçlama getirmekten özenle kaçınmıştır. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Bahriye Nazırı Avni Paşa ile yaptığı görüşmelerde İttihat ve Terakki'nin kurulmasında ve temel amacında onunla birlikte olduğunu, Enver Paşa'nın zamanının güçlü bir kişisi olduğunu, ancak kendisinin hiçbir zaman Enver Paşa ile yakın ilişkide olmadığını ve bundan sonra yurdun içine düştüğü durumdan kurtarılması için çaba gösteren herkesle birlikte davranmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.[223] Aynı şekilde İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Papaz Freu ile yaptığı görüşmede Papaz Freu'nun, İttihat ve Terakki'nin yaptığı kötülükleri anlatarak, bu örgütün cinayetlerini Mustafa Kemal Paşa'dan kabul etmesini isteyince Mustafa Kemal Paşa; "Ben İttihat ve Terakki'nin mümessili değilim. Fakat izninizle söyliyeyim ki, İttihat ve Terakki vatanperver bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu Cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir zaman sizin bu suçlamalarınıza hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ama, vatanperverliği tartışmaların üstündedir" der.[224]

Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakkililer ile bu tür temasları, onun İttihatçıların oluşturacağı bir kabinede görev alacağı şeklinde Sabah gazetesinde bir haber yayınlanmasına neden olur. Mustafa Kemal Paşa haberi tekzip eder. Tekzipte bu olaylardan haberli olmadığını ve bu işte onayının ve rızasının alınmadığını belirtir. Sabah gazetesi tekzibi yayınlar ancak görüşünde ısrar ederek, haberde Mustafa Kemal Paşa'nın rızasına ilişkin bir kaydın olmadığını yazar.[225]

Basında ordu aleyhine çıkan yazılara da Mustafa Kemal Paşa cevap vermeyi ihmal etmez. Hukuku Beşer gazetesinde Mevlanzade Rıfat'ın ordu komutanları için "haydutbaşılar" demesi üzerine Harbiye Nezaretine 24 Mart 1919'da bir mektup

---

[222] Bayur, **Atatürk**, Cilt I, s. 280.

[223] Cevat Abbas Gürer, "Tarihi Güne Bir Bakış," **Ülkü**, Cilt IX, Sayı 52, (Haziran 1937), ss. 252-253.

[224] **Atay, Atatürk'ün Hatıraları**, s. 94.

[225] Göztepe, s. 98.

yazmıştır. Bu mektubunda orduya ve komutanlara dil uzatanları ağır bir şekilde suçlamıştır.[226] Bu mektup aynı zamanda İttihat ve Terakki'ye hakaret edenlere de bir cevap niteliği taşır. Çünkü sözkonusu yazarın hedefi İttihat ve Terakkili ordu komutanlarıdır.

İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin tutuklanması bile Mustafa Kemal Paşa'yı bu kişilerle temas kurmaktan alıkoymamıştır. Hapishanede bulunan Fethi ve Tevfik Rüştü Bey ile ileri gelen İttihatçıları, eski Sadrazam Sait Halim Paşa'yı ve bir takım nazırları, üniforması üzerinde ve yaveri yanında olarak ziyaret etmiştir. Onun bu ziyaretleri İstanbul'da ihtilal yapabilecek unsurlarla dostluk kurmaya yarayabilecek bir hareket sayılabilir.[227]

Bu arada Fethi (Okyar) Bey'in sahibi olduğu Minber gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'yı gündeme oturtma çabasındadır. 17 Kasım 1918'de sözkonusu gazetede Mustafa Kemal Paşa ile yapılan bir röportaja yer verilir. Bu röportaj ile Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini açıklaması fırsatı yaratılmıştır. 19 Kasım 1918'de de Ahmet Hulki imzalı "Nühüfte Bir Sima" başlıklı yazıda Mustafa Kemal Paşa hakkında bilgi verilmiş ve övgü dolu sözler söylenmiştir.[228]

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki çalışmalarından son olarak değinilecek bir konu da, onun ihtilalci bir takım girişimlerde bulunmasıdır. Bu girişimler için de bir örgüt ve deneyimli kişiler gereklidir. Bunlar da İttihat ve Terakki'nin elemanlarından başkaları olamayacaktır. Nitekim, daha önce Mustafa Kemal Paşa Kara Kemal ile birlikte şöförünü elde ederek Sadrazam Tevfik Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak ya da ortadan kaldırmak suretiyle kabineyi düşürmeye çalışmış, ancak İsmail Canbolat'ın itirazı üzerine bu olaydan vazgeçilmişti. Bu olayın içeriğini soran Rauf Bey'e Mustafa Kemal Paşa, kendisinin komitacılık yapmayacağını, Kemal Bey'in ağzını aradığını söylemiştir.[229] Bu girişim Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekten de İttihatçı teşkilatı büyük ölçüde elinde tutan Kara Kemal Bey'in düşüncelerini yoklamak için olabilir. Çünkü bu

---

[226] Sadi Borak, **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları,** İstanbul: Çağdaş yay. 1980, s. 139.
[227] Bayur, **Atatürk,** Cilt I, s. 286.
[228] **Minber,** 19 Kasım 1918.
[229] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 26, (23 Ağustos 1962), s. 402.

dönemde Mustafa Kemal Paşa, kimin ne yapmak istediğini inceden inceye araştırmaktadır. Ancak özellikle Meclis feshedildikten sonra açık faaliyetlerinden başka gizli bir takım çalışmalar içerisine de girmiştir. Çünkü yasal yollardan bir iş yapabilme olanağı gittikçe azalmıştır. Bu amaçla gizli bir cemiyet kurarak, padişahı değiştirmek kabineyi düşürmek, yeni bir kabine kurarak daha azimli hareketlere başvurmak gibi ihtilalci yöntemler üzerinde çalışır. Ancak arkadaşlarından İsmail Canbolat bu işten çekildiğini söyler. Cemiyet kalanlar tarafından yeniden kurulur.[230] Bu girişim çok kısa ömürlü olmuş, bu yöntemlerle bir yere varılamayacağı, hükümet değişikliği sağlansa bile İtilaf güçlerinin kontrolündeki İstanbul'da birşeyler yapabilme olanağı gittikçe azaldığından, bu yoldan vazgeçilmiştir. Kurulan bu cemiyet hakkında Atatürk anılarında yeterli bilgi vermez. İsim de belirtilmemiştir. Ancak Mevlanzade Rıfat'ın sözünü ettiği Ay-Yıldız Cemiyeti vardır.[231] "Ay-Yıldız Cemiyeti açıkta kalmış olan İttihat ve Terakki'ye mensup subaylar tarafından kurulmuş, başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa getirilmişti. Bu cemiyetin kulaktan kulağa fısıldanan programı, yer yer başlayan ve Osmanlı Devleti'nin taksimini hedefleyen yabancı işgallerine karşı koymak, ordunun dünya savaşında uğradığı yenilgiyi silmeye çalışmaktı."[232] Mevlanzade Rıfat'ın verdiği bu bilgilere ek olarak, Ay-Yıldız adlı bir cemiyetin Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulduğuna ilişkin bir kaynak da Ali Kemal'in 14 Kasım 1919 tarihli Peyam gazetesinde yazdığı bir yazıdır.[233] Atatürk'ün sözünü ettiği cemiyet ile Ay-Yıldız Cemiyeti aynı olabilir. Ancak önemli olan bunun çok kısa sürmesi ve bu yöntemlerden vazgeçilmesidir. Önemli olan diğer bir yön de, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da iken tıpkı İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi ihtilalci yöntemlere bile başvurmayı düşünmüş olmasıdır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki tüm girişimlerinin sonuç vermemesi üzerine Anadolu'ya geçmeye ve Anadolu'da mücadeleye devam etmeye karar verir. Bu düşünceye yakın arkadaşları, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Refet ve Rauf Bey'le sürekli görüşmeleri sonucunda varır.

---

[230] Atay, **Atatürk'ün Hatıraları,** ss. 88-89.

[231] Mevlanzade Rıfat, **Türkiye İnkılabının İçyüzü,** haz. Metin Hasırcı, İstanbul: Pınar yay., 1993, s. 209.

[232] Mevlanzade Rıfat, s. 236.

[233] Gökbilgin, Cilt 2, s. 231.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da hemen her kesimle görüşmüş, ülkenin bu zor durumdan kurtarılması için kim hangi çaba içerisindeyse onlarla ilişki kurmayı denemiştir. En çok da İttihat ve Terakki'nin yurt dışına çıkmamış kadrolarıyla temaslarda bulunmuştur. Bu yadırganacak bir durum değildir. Çünkü ülkenin mücadeleye taraftar tek örgütlü gücüdür. Böyle olunca İttihat ve Terakki kadrolarıyla birlikte önce İstanbul'da neler yapabileceğine ilişkin araştırmalarda bulunmuş, ancak kendisi İttihat ve Terraki tarafından pek de tutulmamıştır. Karşılıklı güvensizlik ve kuşkular, İstanbul'da birlikte hareket etmeyi olanaksız kılmış, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da Milli Mücadelenin önderi olunca, İstanbul'daki İttihatçı gruplar da kendisine destek olmak zorunda kalmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

§ 8. MİLLİ MÜCADELENİN ÖRGÜTLENME SÜRECİ

Mondros Ateşkes Antlaşması, Anadolu'nun İtilaf Devletleri'nce paylaşımına zemin oluştururken, Milli Mücadelenin de örgütlenme sürecini başlatmış oluyordu. Bu ağır koşullu antlaşmanın uygulanmaya konulması halinde, Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir ülke olarak bırakılmayacağı tüm yurtta hissediliyordu. Bu nedenle antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından çeşitli bölgelerde yerel nitelikli kuruluşlar ortaya çıkmaya başladı. 2 Kasım 1918'de Trakya Paşaeli Cemiyeti bu kuruluşların ilki olarak kuruldu. Daha sonra 4 Aralık 1918'de Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetlerin kurulmasının ardından Anadolu'nun çeşitli yerlerinde aynı nitelikte dernekler oluşmaya başladı.

Bu arada ülkeyi I. Dünya Savaşına sokmakla suçlanan İttihat ve Terakki'nin ileri gelen liderleri yurdu terketmişler, ancak gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da birçok İttihat ve Terakki üyesi mücadeleyi elden bırakmamıştır. Açıktan çalışma yürüten Teceddüt Partisi ve Milli Kongre Cemiyeti gibi oluşumların yanısıra gizli faaliyetlerde bulunan örgütler de İttihat ve Terakki üyeleri tarafından kurulmuştur.

İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı yenilgisinin arkasında teslimiyetçi bir anlayışa sığınmamış, yurtsever duygularla yurdun kurtuluşu için kapsamlı bir çalışma içersine girmiştir. Amaç ulusal bir direniş hareketi yaratmaktır. Bu direniş hareketi daha I. Dünya Savaşı'nın son zamanlarında düşünülmüştür. Savaşın kaybedilmesi halinde Anadolu'ya çekilerek, ulusal bir direniş hareketi başlatmak ve bu sayede daha onurlu bir barış yapma olanağı elde etmek amacıyla hazırlıklar yapılmıştı. Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Eşref Bey'in Salihli civarındaki çiftliği, silah, para ve zahirenin stoklandığı yer olmuştu.[1] Yapılan bu hazırlıklarla Anadolu'da başlatılacak ulusal direnişin elli yıl sürdürülebileceği dile getirilmektedir.[2] Gerçekten de daha savaşın devam ettiği

[1] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 93.
[2] Karay, ss. 34-35.

sıralarda, yurdun iç bölgelerinde oluşturulacak örgütün sivil ve askeri yöneticileri belli olmuş, Ecevid ormanlarında, Pozantı'da, Toroslar'da, Sille dağlarında, Ankara Kalesi'nde, Bozdağ'da, Madran dağlarında, silah ve cephanelerin depolanması kararlaştırılmış ve halktan silah toplanmaya başlanmıştı.[3]

İttihat ve Terakki, şimdi bu hazırlıklarını uygulamaya sokmak istiyordu. Karakol Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa, Milli Kongre Cemiyeti, esnaf örgütleri gibi bu amaca hizmet edecek bir hayli güçlü araçlara da sahipti.[4] Özellikle Karakol Cemiyeti, İstanbul'da yoğun bir çalışma yürütüyordu. Semt semt çeşitli gruplar da oluşturulmuştu. Oluşturulan bu gruplar, henüz tutuklanmamış İttihatçılar tarafından silahlandırılıyorlardı.[5]

İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşması'nı uygulamaya koyunca, buna karşı tepkiler de hızla yükselmeye başladı. Aslında bu antlaşma imzalanırken boğazlar bölgesi dışında hiçbir Osmanlı toprağının işgal edilmeyeceği ve o tarihteki ileri hatların bir mütareke sınırı olarak benimseneceği umuluyordu.[6] Ancak İtilaf Devletleri yapmış oldukları işgallerle bu umudu boşa çıkardılar. Donanmaları İstanbul'da yerleşirken, Adana'yı Fransızlar, Urfa, Maraş, Antep'i İngilizler ve Antalya ile Konya'yı da İtalyanlar işgal ettiler. İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki bu işgalleri, yurtsever-ulusçu kesimlerin daha çok tepki göstermelerine neden oldu. Çünkü onlar için Arap topraklarından herhangi bir yerin işgali ile, Anadolu'dan bir Adana'nın ya da bir Antalya'nın işgali aynı şeyler değildi.[7] Arap topraklarının elden çıkması doğal karşılanıyor, savaştaki yenilginin bir bedeli olarak düşünülüyordu. Ancak, Anadolu'dan toprak istenmesi ve bu amaçla işgallere başlanması kabul edilebilir bir durum değildi. Çünkü Anadolu,Türklerin özyurdu olup bu gerçeği İtilaf Devletleri de dahil herkes biliyordu. Anadolu'nun herhangi bir bölümünün işgali, Türklere Anadolu'da yaşam

---

[3] Cemal Kutay, **Milli Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler,** İstanbul: 1963, s. 22.

[4] Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920),** İstanbul: Afa yay. , 1992, s. 54.

[5] Halil Paşa, s. 260.

[6] Mete Tunçay, **Türkiye Tarihi,** Cilt 4, s. 55.

[7] Akşin, **İstanbul Hükümetleri,** Cilt I, s. 274.

hakkının tanınmaması anlamına gelirdi. Oysa şimdiki amaç, daha ileri bir boyutta olup, Anadolu'da bağımsız bir Türkiye kurmaktır.

Milli Mücadele esas itibariyle ulusçu ideolojinin ekseninde gerçekleşmiştir. Ulusçu ideoloji Türkiye'de özellikle Balkan Savaşlarından sonra yerleşmeye başlamıştır. Bu ideolojinin arkasındaki siyasal örgüt de İttihat ve Terakki'dir. Ancak unutulmaması gereken bir diğer olgu da, ulusçu ideolojinin İttihat ve Terakki'nin parti kadrolarının dışına taşarak, özellikle aydın kesimlerde çok sayıda taraftar bulmuş olmasıdır. Direnişçi çekirdeği, hem bu ideolojinin etkilediği aydın çevreler, hem de İttihat ve Terakki'nin kadroları oluşturmuştur.[8] Gerçi bu dönemde İttihat ve Terakki'nin örgüt olarak varlığından sözetmek olanaksızdır. Onun ardılı olarak nitelendirilen Teceddüt Partisi kapatılmadan önce de sözkonusu durum geçerlidir. Ancak varolan en önemli gerçek İttihat ve Terakki'nin ideolojisi olan ulusçuluktur ve bu ideoloji, gelişen olaylar karşısında İttihat ve Terakki ile ilgili olmayanlara da yayılmış ve yayılmakta devam etmektedir.[9]

Milli Mücadelenin başlangıçta izlediği yöntem, tıpkı II. Meşrutiyet'in ilanında ve 31 Mart Olayı'nın bastırılmasında olduğu gibi taşradan merkeze doğru bir hareket şeklindedir. İstanbul'da iktidar yolları kapalı iken, ya da iktidara müdahale şansı bulunmazken, İstanbul dışında gerçekleştirilen hareketlerle iktidarı ele geçirmek ya da etkilemek yolu seçilmiştir.[10] Milli Mücadelede bu kez aynı yöntem hem İtilaf Devletleri'ne hem de İtilaf Devletleri'nin yörüngesine girmiş Saltanata karşı izlenmektedir. Farklı koşullar olmakla birlikte, aynı yöntem, koşullara göre geliştirilerek uygulamaya konulmuştur. Ulusçuların karşısında, mücadele edeceği güçlü İtilaf Devletleri vardır. Bu devletlere karşı girişilen savaş yitirilmiş olmakla birlikte, Anadolu'daki işgallerine karşı savaş yeni başlamaktadır. Bu savaşın örgütlenmesinin de farklı olması kaçınılmazdır. Nitekim mücadele başlangıçta çete savaşları biçiminde gelişmiştir.

---

[8] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 351.
[9] Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, Cilt I, s. 244.
[10] Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, Cilt I, s. 295.

Çete savaşı, Anadolu savaş geleneğinde pek yer almamaktadır. Bu yöntem, Rumeli kaynaklıdır ve İttihat ve Terakki Meşrutiyetten önce Sırp, Yunan ve Bulgar çetelerine karşı aynı çete savaşını örgütlemiştir. Balkanlardan devralınan bu mirasın şimdi Anadolu'da İtilaf Devletleri'ne karşı kullanılması sözkonusudur. Kurulan yerel nitelikli direniş örgütlerinin oluşturduğu milis güçleri, edinilen bu birikimin ürünleridir. Doğal olarak bu birikimin taşıyıcıları İttihat ve Terakki üyeleri olmuştur.

İzmir'in işgali ile birlikte Anadolu'daki örgütlenme büyük bir ivme kazanmıştır. Çünkü İzmir'in Türk halkının gözünde önemli bir yeri vardır. Ayrıca Anadolu'nun Ege'deki en önemli kentidir ve İçbatı Anadolu'nun tek çıkış kapısıdır. Bir de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Türklere daha da ağır gelmiştir. Dolayısıyla bu işgal, Türk halkını haklı bir silahlı mücadeleye itmiştir. Bu mücadelede öncü rol oynayanlar, yine İttihatçılardır. 15 Mayıs sabahı İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine halkın toplandığı yerlerden biri de Delikliçınar'daki İttihatçıların toplandığı yer olan Meserret Kıraathanesi önüdür. Times muhabiri de 18 Haziran 1919 günlü bir haberinde, İzmir'in işgalinden beri İttihat ve Terakki'nin canlandığını söylemektedir.[11] Nitekim ulusçuların başlıca örgütü her ne kadar savaşın yenilgisinin sorumluluğunu sırtında taşısa da İttihat ve Terakki'dir. Ulusçuların örgütlenmesi ve Türkiye siyasetinde söz sahibi olabilmesi için, bağımsızlık hedefinin hem gerekliliği hem de olabilirliği tanıtlanmalıydı. İzmir'in işgali, bağımsızlık hedefinin gerekliliğini ortaya koymuştur.[12]

Milli Mücadelenin özellikle Batı Anadolu'da örgütlenmesinde, Kuvayı Milliye'nin oluşturulmasında, asker-sivil bürokratlar ile, yerel eşraf ve din adamları etkili olmuşlardır. Ancak tüm bu gruplar, devlet yönetiminden büyük ölçüde bağımsızdırlar.[13] Devletten bağımsız olarak yürütülen bu çalışmaların içinde bulunan gerek sivil-asker bürokratlar, gerekse yerel eşraf ve din adamlarının büyük bir bölümü İttihat ve Terakki geleneğindendirler. Kalan bölümü ise İttihat ve Terakki'nin yarattığı ulusçu düşünceyi benimseyenlerdir. Dolayısıyla İttihat ve Terakkili olsun ya da olmasın, bu düşünceleriyle İttihat ve Terakki ideolojisinin taşıyıcısıdırlar.

---

[11] Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, Cilt I, s. 361.
[12] Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, Cilt I, s. 275.
[13] **Türk İstiklal Harbi**, Cilt II, Kısım I, s. 125.

Anadolu'da direnişi başlatmak ve varolan direniş hareketlerine istihbarat, silah, malzeme ve cephane yardımı yapmak; asker ve sivil birçok kimseyi Anadolu'ya kaçırmak-geçirmek için gizli örgütlerin İstanbul'da kurulması için ilk adımı atan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurdu terkeden en ileri erkanıdır.[14] Daha sonra gerek Erzurum'da işleri yönetenlerin başında, gerekse Aydın ve Ege bölgesinin diğer illerinde halkı örgütlendirenlerin önünde İttihatçılar vardır.[15] Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey, Albay Bekir Sami Bey, Albay Şefik (Aker) Bey, Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey, Yüzbaşı Tahir Bey, Ege'de Milli Mücadelenin örgütleyicilerinden olmuşlardır.[16] 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey, Yarbay Ali Bey ve 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, bir yandan Kuvayı Milliye örgütleri oluştururken, öte yandan İstanbul'la yazışmalarını sürdürmekte ve olayların Yunan ileri harekatından doğduğunu belirtmektedirler.[17] Bandırma'daki Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa ve Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey de, kendi bölgeleri içinde ulusal güçler oluşturmaya başlamış bulunuyorlardı.[18] Albay Şefik Bey Aydın'ın işgaline denk düşen günlerde ulusal güçler oluşturulması düşüncesini Harbiye Nezareti'ne sunduğu raporda dile getirmiş, Nezaret'ten kendisine verilen cevapta bu konu onun inisiyatifine bırakılmıştır. Albay Bekir Sami Bey ise, İstanbul'dan hareketinden önce Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'dan sözlü olarak aldığı direktifle bu yetki ve inisiyatife sahip olmuştu.[19]

Görüldüğü gibi ulusal direniş düşüncesi yurtsever ve aydın asker ve sivil kadrolar tarafından ortaya atılmış, hükümeti de bu düşünceye çekmek için çaba harcanmıştır. Halkın örgütlenmesi de yine bu asker ve sivil kadro tarafından sağlanmış, halkın Kuvayı Milliye'ye katılması için bu kadroların telkin ve tavsiyeleri etkili olmuştur. Hükümetle de ilişkisini kesmeyen bu kadroların eylemlerini hükümetle birlikte sürdürmekten yana oldukları, en azından Harbiye Nezareti aracılığıyla hükümetin kendilerine destek vermesini bekledikleri gözlemlenmektedir. Bu, çok

[14] Himmetoğlu, Cilt 1, s. 80.
[15] Halil Paşa, s. 259.
[16] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım I, s. 127.
[17] Hamdi Buytulluoğlu, "Milli Mücadele Başlıyor," **BTTD,** Sayı 13, (Ocak 1969) , s. 10.
[18] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım I, s. 124.
[19] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım I, s. 123.

yadırganacak bir tutum değildir. Çünkü henüz bu kadroların kurtuluş düşünceleri saltanat ve hilafetten bağımsızlaşmamıştır. Ayrıca Anadolu'nun içlerine dek ilerleyen Yunan güçlerine karşı İstanbul'un direnişe geçmeyeceği düşünülmemekte, işgal güçlerinin baskısıyla bağımsız hareket edemese de, Anadolu'daki karşı koyma hareketine yapabildiği oranda destek olması beklenmektedir. Nitekim Anadolu'da ulusal direnişi başlatan ve örgütlenme çalışmalarını yürüten vali, mutasarrıf, kaymakam gibi yöneticiler ile ordu komutanları, kendi bölgelerindeki ve komşu bölgelerdeki düşman hareketlerini çok yakından izlemişler, pek azı hariç, çoğunluğu bir üst makamdaki amirinden emir beklemeksizin kendi inisiyatif ve yurtseverliklerinin itmesi ile olanakları ölçüsünde yurt savunmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır.[20] Asker ve sivil kadronun halkı Kuvayı Milliye örgütlerine katılmaya çağırması ve kurulan Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinde çalışmaya davet etmesi, bu örgütleri, aralarında kendiliğinden oluşan ve işleyenler bulunmakla birlikte, çoğu kuruluş ve çalışmalarında geniş ölçüde ordu ve sivil yönetim tarafından güdümlenen kuruluşlar olarak belirmesine neden olmuştur.[21]

Ulusçu-yurtsever asker ve sivil kadronun gerçekleştirdiği Milli Mücadelenin örgütlenmesi işini Anadolu'da en çok engellemeye çalışan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne mensup bazı kimselerdir. Milli Mücadele boyunca hep İttihat ve Terakki muhalifleri öne çıkmıştır.[22] İzmir'de Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kongresinin ikinci günü gazetelerde Hürriyet ve İtilaf Partisi İzmir Merkezi'nin bir bildirisi çıkmıştır. Bildiride, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin amacının, İttihat ve Terakki fikir ve kanaatini temsil ile, sözkonusu örgütü siyaseten yeniden canlandırmak olduğu düşünceleri dile getirilmiştir.[23] Bu durum yalnızca Ege bölgesine özgü değildir. Kastamonu'da da Açıksöz gazetesi, burada Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin çıkardığı Zafer gazetesine muhalif olarak doğmuştur.[24] Nitekim Açıksöz gazetesini yayınlayan Açıksözcü Hüsnü, Hürriyet ve İtilaf Partililer için, "sıcağı görmüş yılanlar gibi

---

[20] Buytulluoğlu, **BTTD**, Sayı 15, (Mart 1969), s. 14.

[21] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Ankara: Yurt yay., 1981, ss. 32-33.

[22] Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, Ankara: TTK yay., 1973, s. 44.

[23] Bayar, Cilt 5, s. 1632.

[24] Nurettin Peker, **İstiklal Savaşında Kastamonu ve İnebolu Havalisi**, İstanbul: Gün Basımevi, 1955, s. 32.

canlanmışlardı (...) İttihatçıları çekiştiriyoruz diye bütün milletin benliğine ve varlığına dil uzatıyorlardı" demektedir.[25]

Hürriyet ve İtilaf Partisi teslimiyetçi bir çizgi sergilemektedir. Güçlü İtilaf Devletlerine karşı çıkmaya çalışmak onlara göre olanaksızdır. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Başkanı Sadık Bey, Saltanat Şurası'nda halkın mücadele edecek gücünün kalmadığını dile getirmiştir.[26] Hürriyet ve İtilaf Partisi, Düvel-i Muazzama'nın adaletine sığınmaktan başka çıkar yol görmemekte, eğer onlara günahlarımızı bağışlatmak isteniyorsa, savaşa katılanları ve İttihatçıları cezalandırmakla işe başlamak gerektiği görüşündedir.[27] Hürriyet ve İtilafçılar açısından Anadolu hareketi yalnızca bir İttihatçı ayaklanmasıdır. Kuvayı Milliye'yi içeriden İttihatçılar yönetmektedirler.[28] Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bu teslimiyetçi çizgisini bir kurtuluş stratejisinden çok, bir iktidar arayışı olarak yorumlamak mümkündür.[29] Dolayısıyla Hürriyet ve İtilafçılar işbirlikçi, İttihatçılar ise o günün milliyetçileridir.[30]

Hürriyet ve İtilaf Partisi, Anadolu hareketini İttihatçı bir hareket olarak nitelendirmekte pek haksız sayılmaz. Çünkü, gerek ideolojik olarak, gerekse kadro bakımından Milli Mücadelenin içinde yer alan çoğunluk İttihatçıdır. Mücadeleye taraftar olan ülkenin bağımsız kalması ve Anadolu'daki toprakların elde kalmasını savunan ulusçu düşünceye sahip kimselerdir. Bunların bir bölümü örgütsel olmasa bile ideolojik yönden İttihatçıdır.

İttihatçı olmanın suçu yalnızca genel savaşta İtilaf Devletleri'ne karşı savaşmak değildir. Asıl suç, İtilaf Devletleri'ne bu genel savaştan sonra başkaldırarak, bağımsız, egemen bir devlet olmak için verilen ulusalcı direniş hareketine kalkışmaktır. Bu hareketin kaynağı da İttihat ve Terakki'dir. O nedenle Milli Mücadele İttihatçı olmakla suçlanmıştır. Yenilgiyi kabullenmeyen, direnişi öngören Milli Mücadele düşüncesi topyekün mahkum edilmiştir. İtilaf Devletleri'nin özellikle de İngiltere'nin

---

[25] Açıksözcü Hüsnü, **İstiklal Harbinde Kastamonu,** Kastamonu: Vilayet Matbaası, 1933, s. 7.
[26] Mithat Sertoğlu, "Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları," **BTTD,** Sayı 23, (Kasım 1969), s. 53.
[27] Atay, **Çankaya,** s. 131.
[28] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda,** İstanbul: Selek yay. , 1958, ss. 32-33.
[29] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...,** s. 342.
[30] Şimşir, **Malta...,** s. 75.

hazmedemediği bu mücadele düşüncesi ve azmidir. Böyle olunca hareketi gözden düşürmek ve Anadolu'da siyasal mücadeleler yolu ile Kuvayı Milliye'yi yıpratmak, halkın bu örgütlere katılımını engellemek için, Milli Mücadele İttihatçıların yeniden siyasal sahneye dönmesi şeklinde nitelendirilmiştir.

İttihat ve Terakki'nin de böyle bir mücadeleye girmekten başka bir çaresi yoktur. Öncelikle ideolojik çizgisi ulusal bir mücadeleye girişmesinin ana güdüsüdür. Diğer yandan iktidardan uzaklaştıktan sonra üzerinde yoğunlaşan baskılar ve yeniden iktidarı ele geçirmek arzusu İttihat ve Terakki için mücadeleyi kaçınılmaz kılmıştır. Bu mücadele, aynı zamanda İttihat ve Terakki üyelerinin büyük bir bölümünün ideolojik ve örgütsel evrimleşme sürecinin başlangıcı olmuştur.

Milli Mücadele gerek Batı Anadolu'da gerekse diğer bölgelerde dağınık ve birbirinden bağımsız örgütler eliyle başlatılmıştır. Aralarında herhangi bir eşgüdümden sözedilemez. Hepsi adlarından da anlaşılacağı üzere yerel nitelikte örgütlerdir. Dolayısıyla tek bir lidere de sahip değillerdir. İşte o lider, mücadele süreci içinde çok daha öncelerden bulunan, İstanbul'daki çalışmaları ve ulusalcı düşünceleriyle tüm direniş yanlısı kimselerin dikkatini çeken Mustafa Kemal Paşa olacaktır. Anadolu halkı kendi çabaları ile, küçük ve orta kademedeki sivil ve askeri bürokratların katkısı ile ve yerel eşrafın gücü ile örgütlerini oluşturmuşlar, hazırlamışlar, sanki bu örgütlerin başına geçecek bir önder beklemektedirler. Bu, çok da belirgin ve bilinçli bir bekleyiş değildir. Böyle olmakla birlikte kutsal bir güç ya da bir mesih beklenildiği de düşünülmemelidir. Çünkü böyle bir lider olmaksızın mücadelenin başarıya ulaşabileceği en azından bütünüyle başarılamayacağı herkes tarafından bilinmektedir. İttihat ve Terakki'nin ünlü düşünürü Ziya Gökalp Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunduğu sırada çevresinde bulunanlara lider sorununa determinist bir yaklaşımla çözüm getirmiştir. Tutuklu olan İttihatçıların, Enver, Talat ve Cemal Paşa'yı kaçışlarından dolayı sorumlu tutmalarına karşılık Ziya Gökalp, "Türk ulusu tarihsel bir gelişim içindeydi. İmparatorluk içinde bulunan ulusların bağımsızlıklarına kavuşma zamanı gelmişti ve bunun önüne geçilmesi olanaksızdı. Osmanlı İmparatorluğu bu tarihsel gelişme içinde çökmeye mahkumdu. İttihat ve Terakki'nin şanssızlığı bu dönemde iktidara gelmiş olmasıdır. Şimdi Türkiye'yi düşünmek zamanıdır. Ulusal kurtuluş hareketi için bütün koşullar hazırdır.

Ancak bir öndere ihtiyaç vardır. Ulusal isyana yön verecek ve dağınık güçleri toparlayıp yönetecek bir önder gereklidir. Onu tarih ve olaylar doğuracaktır. Umutlar yitirilmemelidir."[31]

§ 9. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇMESİ

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken, yurdun kurtuluşu için çeşitli kesimlerden birçok kişi ile görüşmüş, hükümetle ilişki kurmuş, parlamentoda tanıdıkları aracılığı ile siyasal hareketlere girişmiş, gizli örgüt kurarak hükümeti devirmeyi bile düşünmüştür. Ancak bütün bu çalışmaları hiçbir sonuç vermemiş ve kendisine Anadolu'da mücadele etmekten başka seçenek kalmamıştır. Anadolu'ya geçmek, Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü en son çare, son tercihdir. Son tercih olması da gayet doğaldır. Çünkü merkezden bağımsız hareket etmek, dolayısıyla merkezi güçten yoksun olmak, girişilecek bir harekete verilebilecek olası desteğin azalması, en azından bazı çekimserliklerin ya da tereddütlerin doğması anlamına gelecektir. Ayrıca, değiştirmek ve dönüştürmek gibi büyük bir iddia ileri sürülüyorsa, bu değişim ve dönüşümü öncelikle merkezden başlatmak, daha doğru bir anlatımla merkezi yani iktidarı ele geçirmekle bu amaca ulaşmak olanaklıdır.

İstanbul'da iktidar yolları tıkanınca, Mustafa Kemal Paşa için çok daha güç bir iş olan Anadolu'ya geçmek ve mücadeleyi buradan yürütmek zorunluluğu doğmuştur. Anadolu'da yürütülecek bir mücadele güç olmakla birlikte, başarı sağlandığında elde edilecek kazanımlar daha büyük olacaktır. Çünkü İstanbul'da sağlanacak iktidar, saltanat ve hilafetin varlığını ve devamını kaçınılmaz kılacaktır. Oysa Anadolu'da yapılan mücadele sonucu kazanılacak bir iktidar, saltanat ve hilafet varsayımlarını ortadan kaldırabilecektir. İşte sözü edilen değişim ve dönüşüm, ya da daha doğru bir deyimle devrim, ancak Anadolu'dan yükselecek bir hareketle olanaklıdır.

Anadolu, böyle büyük bir mücadelenin verilmesine kolaylık sağlayacak unsurlara da sahiptir. Çeşitli bölge ve illerde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve

[31] Sertel, s. 89.

bunların oluşturduğu ulusal güçler, Anadolu'da bir kıpırdanmanın olduğunun kanıtıdır. Ulusçu ve yurtsever asker ve sivil kadronun öncülüğünde gelişen bu hareketin, bir süre sonra halk, öznesi durumuna gelmiştir.

Halkın bu dönemdeki durumunu analiz ederken birçok etmeni bir arada düşünmek ve onların tamamını bir bütün olarak aynı istikamete yönelmiş yığınlar olarak görmemek gerekir. İlk başlarda halkın tamamında mücadele düşüncesi yoktur. Uzun süren ve yenilgiyle biten savaşlar, yitirilen onca insan, halkın büyük bir bölümünde umutsuzluk yaratmış, direnme gücünü kırmıştır. Halkı yeniden bir savaşa hazırlamak ve örgütlemek, çetin bir uğraş olmakla birlikte, başarmak tümüyle olanaksız değildir. Çünkü bu kez kendi öz yurdundan çok uzakta değildir düşman. Savunacağı yer, yaşam alanı olan, üzerinde yaşadığı topraklardır. Nitekim ilk önce kurulan yerel direniş örgütlerinin de somut hedefi budur. Bu somut hedef halkın örgütlenmesinde kolaylık sağlamıştır.

Anadolu'daki bu hareketin doğal olarak bir hükümet ve padişah sorunsalı vardır. Hükümetin teslimiyetçi çizgisi ve Anadolu'daki mücadeleye karşıt politikaları, saltanat ve hilafet geleneğine sahip halkta olumsuz etkiler yaratmaması beklenemez. Ama unutulmamalıdır ki, halkta bir de merkezi otoriteye karşı direniş geleneği vardır. Yaşamına kasteden, onun varlığını tehdit eden kendi hükümeti bile olsa, ona karşı mücadele ettiğinin örnekleri tarihinde pek çoktur. Dolayısıyla halkın içindeki direngen güç, amaca uygun ve doğru biçimde örgütlendiğinde başarılamayacak hiçbir şey yoktur. İşte Mustafa Kemal Paşa'nın aşama aşama halkta örgütlediği bu güçtür.

Mustafa Kemal Paşa için artık İstanbul'da yapılacak herhangi bir şey kalmamıştır. Esasen arkadaşları Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir Paşa daha önce Anadolu'ya birer ordu komutanlığı görevi ile geçmişlerdi. Kazım Karabekir Paşa atandığı 15. Kolordu Komutanlığı görevi için Erzurum'a hareketinden önce Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde ziyaret etmiş ve onun da Anadolu'ya geçmesi gerektiğini dile getirmişti.[32] İstanbul'da hala birşeyler yapılabilir mi düşüncesi ile çeşitli girişimlerini sürdüren Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'le birlikte artık yalnız kaldıklarını

[32] Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt 1, s. 55.

ve Anadolu'ya geçip orada mücadeleye atılmaktan başka çarelerinin olmadığına karar vermişlerdir.[33]

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçme kararı olduğu halde bunu neden hemen uygulamadığını şöyle açıklamaktadır: "Hemen söyleyeyim ki, ağır ve kesin bir kararın doğruluğuna inanmak için durumu her köşesinden değerlendirmek gereklidir. Ağır ve kesin bir karar uygulanmaya başlandıktan sonra, keşke bu tarafını da düşünseydim, belki bir çıkar yol bulurduk, yeniden bunca kan dökmeye, bunca can yakmaya gerek kalmazdı gibi tereddütlere yer kalmamalıdır. Böyle bir tereddüt, karar sahibinin vicdanında kanayan bir nokta olur ve onu yaptığının doğruluğundan da kuşkuya düşürür. Bundan başka beraber çalışılacak olanlar, yapılandan başka bir şey yapılmak olasılığı kalmadığına inanmalı idiler. İşte benim mütareke sırasında dört beş ay İstanbul'da kalışım sırf bunun içindir.[34] Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da kaldığı süre içinde her yolu denemiş ve denenmemiş son ve güç bir yol kalmıştır: Anadolu'ya geçmek ve mücadeleyi buradan sürdürmek. Ulusun yüksek karakterine ve sarsılmaz azim ve inancına dayanmaktan başka hiçbir önlem ulusun derin yarasına deva olmayacağı kesin düşüncesi, Mustafa Kemal Paşa'da yer edinmişti.[35]

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçme kararını vermişti. Ancak bunun için bir vesile arıyordu. Bu vesile bizzat İtilaf Devletleri tarafından yaratıldı. İstanbul'daki İtilaf güçleri komutanlığı hükümete başvurarak, Samsun ve çevresinde Türklerin Rum köylerine saldırdıkları, önlem alınmazsa bu bölgeyi işgal edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'den bu duruma bir çare bulmasını istemiştir. Mehmet Ali Bey de bu bölgeye deneyimli bir komutanın gönderilmesi ile sorunun çözülebileceğini belirtmiştir. Bu görev için de Mustafa Kemal Paşa'yı tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Dokuzuncu Ordu Müfettişi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu bölgeye gönderilmesine hükümet tarafından karar verilmiş ve kendisine iletilmiştir. Görevi Mustafa Kemal Paşa teredütsüz kabul etmiştir. Çünkü

[33] Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleriyle...**, s. 32.
[34] Atay, **Atatürk'ün Hatıraları**, ss. 91-92.
[35] **Söylev ve Demeçler**, Cilt V, s. 101.

artık İstanbul'da yapılacak bir şey kalmadığına kendisi de inanmıştır. Oysa daha önce önerilen Altıncı Ordu Komutanlığı görevini geri çevirmişti.[36]

Daha sonra Üçüncü Ordu olarak değiştirilen Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevine Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesinin nedeni olarak, kendisinin İstanbul'daki çalışmaları sırasında padişah ve hükümetle olan yakın ilişkileri ve bu çevreler üzerinde iyi bir izlenim bırakması olarak açıklanabilir. Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa, yakından tanıdığı Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'le Mustafa Kemal Paşa'yı tanıştırmış, bu tanışma ve görüşmeden Mehmet Ali Bey hoşnut olarak ayrılmıştır. Daha sonra Bahriye Nazırı Avni Paşa ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde ziyaret etmiş ve buradaki daha geniş görüşmede Mehmet Ali Bey, gerek İttihat Terakki ve Enver Paşa, gerekse ülkenin içinde bulunduğu durum konusunda kendisinden doyurucu yanıtlar almıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içine düştüğü badireden kurtarmaya azimli herkesle işbirliği yapabileceğini de kaydetmiştir.[37]

Mehmet Ali Bey ve Avni Paşa'dan başka Harbiye Nazırı Şakir Paşa da, Karakol Cemiyeti üyelerinden Refik İsmail Bey'in önerisi üzerine Mustafa Kemal Paşa üzerinde dikkatle duracağını belirtmiştir.[38]

Sadrazam Damat Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın tanışması da Mehmet Ali Bey aracılığı ile olmuştur. Bu tanışma Beyoğlu'nda Cercle d'Orient'da bir yemekli buluşmada gerçekleşmiş, Damat Ferit Paşa bu tanışmadan iyi izlenimler edinmiştir.

Son olarak Sultan Vahdettin'in, bu görev için Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesine herhangi bir itirazı olmadığını belirtmek gereklidir. Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'yı veliahtlığı döneminde, Almanya ziyareti sırasında kendisine yaver olarak atandığı zaman tanımıştı. Bu ziyaret boyunca da Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri hakkında epeyce bilgi sahibi olmuştu. Özellikle ordunun durumu ve padişah olunca neler yapması gerektiği konularında önerilerini dikkatle dinlemişti. Bu nedenle şimdi ondan kendisi aleyhinde bir davranışa girmesini beklemiyordu.

---

[36] Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, Cilt I, s. 281.
[37] Gürer, "Tarihi Güne...," ss. 252-253.
[38] Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleriyle...**, s. 35.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hükümetin böyle bir göreve atayacağı kişide aradığı en önemli koşul "İttihatçı" olmamasıdır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet çevreleriyle yaptığı görüşmelerde, karşısına hep İttihat ve Terakki ile ilgili sorular çıkmıştır. Gerek Mehmet Ali Bey, gerekse Şakir Paşa ve Avni Paşa, onun İttihatçılıkla ne denli ilgilendiğini, Enver Paşa ile olan ilişkilerini ayrıntıları ile öğrenmeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa tüm bu sorulara içtenlikle yanıtlar vermiştir. İttihat ve Terakki'nin düşüncelerinde hemfikir olduğunu, ancak çalışma yöntemlerini benimsemediğini, Enver Paşa ile de hiçbir zaman yakından teşriki mesaide bulunmadığını söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, hükümet çevreleriyle yaptığı tüm bu görüşmelerde onlar üzerinde olumlu etkiler yaratmış, güvenlerini kazanmayı başarmıştır. Aksi takdirde böyle önemli bir göreve getirilmeyeceği kesindir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine atandığına ilişkin yazı Sedarete Erkan-ı Harbiye İkinci Başkanı Kazım (İnanç) Paşa tarafından sunulmuştur.[39] Karar 30 Nisan 1919'da Sultan Vahdettin tarafından imzalanmıştır. 6 Mayıs 1919 tarihinde de görevine ilişkin yönerge kendisine verilmiştir. Yönergeye göre Mustafa Kemal Paşa'nın görevleri yalnız askeri olmayıp, aynı zamanda mülki idi. Yönergede bu noktalar açıkça belirtilmişti:

1) Bu ortak görevler;

a) Bölgede iç asayişin yeniden kurulması ve asayişsizliğin nedenlerinin belirlenmesi,

b) Bölgede dağınık bir halde olduğu söylenen silah ve cephanenin bir an önce toplatılarak, depolarda korunması,

c) Çeşitli yerlerde birtakım komitelerin bulunduğundan ve asker toplamakta olduğundan, ayrıca ordunun bunları koruduğundan sözedilmektedir. Böyle komiteler varsa derhal bu işlemlerin yasaklanması ve bu komitelerin kaldırılması,

[39] **HTVD,** Yıl 1, Sayı 1, (Eylül 1952) , Belge No: 1.

2) Bunun için;

a) Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular Müfettişlik emrine verilmiştir. Bu Kolordular, harekat ve güvenlik konularını, doğrudan doğruya Müfettişlikle görüşeceklerdir. Tümen veya bölge komutanlığına, ya da özel bir göreve atanacak subayların atanma ve yer değiştirmeleri, Müfettişliğin onayı ve isteği ile olacaktır.

b) Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van illeriyle, Erzincan ve Canik bağımsız livalarını içine aldığından, Müfettişliğin yukarıda sayılan görevlerini yerine getirebilmesi için vereceği bütün talimatı bu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

c) Müfettişlik sınırına komşu iller ve bağımsız livalar, (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu) ile Kolordu Komutanlıkları da, Müfettişliğin görevini yerine getirmesi sırasında doğrudan yapılacak başvuruları dikkate alacaklardır.

3) Müfettişliğin askeri konularda başvuracağı makam Harbiye Nezareti olmakla birlikte, diğer konular için ilgili makamlarla haberleşecek ve bu haberleşmeden Harbiye Nezareti'ne de bilgi verecektir.[40]

Bu yönergeyi hazırlayan Erkan-ı Harbiye İkinci Başkanı Kazım Paşa'dır. Kazım Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile yakın ilişki içindedir ve yönergeyi onun isteğine göre düzenlemiştir.[41]

Yönergeden de anlaşılacağı üzere Müfettişlik görevinin kapsadığı alan çok geniş ve yetkileri de o oranda fazladır. Bu kadar geniş bir alana emretme yetkisinin Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesinden Harbiye Nazırı Şakir Paşa kuşkuya düşmüş ve imza atmaksızın mührün basılmasıyla yetinmiştir. Damat Ferit Paşa da bu konuyu bir parça kurcalama gereği görmüştür. Erkan-ı Harbiye Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı 13 Mayıs akşamı evinde yemeğe çağıran Damat Ferit Paşa, yemekten sonra getirilen bir harita üzerinde Mustafa Kemal Paşa'nın görev bölgesini görmek istemiştir. Sadrazam biraz kuşkuludur. Mustafa Kemal Paşa'nın yardımına Cevat Paşa

---

[40] **HTVD,** Yıl 1, Sayı 1, (Eylül 1952) , Belge No: 3.
[41] Aydemir, **Tek Adam,** Cilt I, s. 404.

yetişmiştir. Bölgenin önemli olmadığını, Mustafa Kemal Paşa'nın bölgede bulunan kuvvete kumanda edeceğini dile getirmiş ve önemsemez bir tavırla "zaten nerede kuvvet kaldı ki..." diyerek haritanın önünden uzaklaşmıştır. Bundan sonra Sadrazam tatmin olmuş, Mustafa Kemal Paşa da rahat bir soluk almıştır.[42]

Damat Ferit Paşa'yı kuşkulandıran en önemli konu Mustafa Kemal Paşa'nın politik kimliğinin belirsizliğidir. Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer almış olmasına karşın, liderleriyle başının hiç hoş olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle gerek hükümetin ve gerekse Hürriyet ve İtilafçıların bir bölümünün onu tutmasının temel nedeni de Enver Paşa ve diğer İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle ve Alman komutanlarıyla olan zıtlaşmasıdır. Padişahın da onu tutması temelde bu nedene dayanmaktadır.[43] Ayrıca Müfettişlik görevi Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya rahatça geçmesi için yaratılmamıştı. İtilaf güçlerinin baskısı bu bölgeye bir komutanın gitmesini ve bölgedeki asayişsizliği sona erdirmesini zorunlu kılıyordu. Bu Mustafa Kemal Paşa değil de bir başkası olabilirdi. İşte bu noktada gerek padişah, gerekse hükümet bir açmazla karşı karşıyadır. Ordu hâlâ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin damgasını üzerinde taşımaktadır. En azından düşünsel bakımdan İttihat ve Terakkilidirler. Nitekim Erkan-ı Harbiye Başkanı Cevat Paşa ile İkinci Başkanı Kazım Paşa'nın tavırlarını ulusçu-yurtsever düşüncelerin dışında açıklamak olanaksızdır. Bu da gösteriyor ki, ordu içinde padişahın ve hükümetin düşüncelerinden farklı düşünen bir çok komutan vardır. Dolayısıyla, hükümet orduyu tam anlamıyla denetimi altına almış değildir. Nitekim, padişahın Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde, orduya ilişkin söylediği kuşku dolu sözler ve kendisinden ordu adına güvence talep etmesi bunun açık bir göstergesidir. Padişah ve hükümetin yapabileceği fazla bir şey yoktur. Tek yapabilecekleri İttihat ve Terakki Cemiyeti içersindeki bir klikten diğer bir kliği istemeyerek de olsa desteklemektir. O da Mustafa Kemal Paşa olacaktır.

Ayrıca padişah ve hükümet, Anadolu'da İttihatçıların birtakım faaliyetlerde bulunduklarını da haber alıyorlardı. Oysa Mustafa Kemal Paşa şimdiye dek bu hareketlerle ilişkide değildi. Nitekim kendisine verilen görev yönergesinin 1.

---

[42] Atay, **Atatürk'ün Hatıraları**, s. 115.
[43] Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, Cilt I, ss. 286-287.

maddesinin 3. fıkrasında, oluşturulan komitelerden sözediliyor, ve bunların ortadan kaldırılması görevi de kendisine veriliyordu. Sultan Vahdettin Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde, doğu illerindeki İttihatçıların ve Teşkilat-ı Mahsusacıların çalışmalarından şikayetçi olmuş ve kendisini bunlara karşı dikkatli olması konusunda uyarmıştır.[44]

Mustafa Kemal Paşa'ya verilen bu müfettişlik görevine İtilaf Devletleri itiraz etmemişlerdir. İngiliz Yüksek Komiserliğinden Sir Andrew Ryan anılarında bu konuda, Mustafa Kemal Paşa'nın zaten ünlü bir asker olduğunu, ancak politikada göze çarpacak herhangi bir rolünün bulunmadığını söyler ve Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa adından sözettiğinde kendisi için bu adın hiçbir şey ifade etmediğini dile getirir.[45] Bu ifade, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da neden diğer İttihatçılar gibi tutuklanmadan altı ay kalabildiğini de açıklamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerince yalnız iyi bir asker olarak tanınmakta, ancak politik olarak bir rolü bulunmadığı için, politik bir soruşturmaya da tabi tutulmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak İzmir'in işgal edildiğinin ertesi günü 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Samsun'a doğru hareket etmiştir. Hareketinden önce padişaha da bir veda ziyaretinde bulunmuştur. Vahdettin bu görüşmede kendisine "Paşa Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. (Elinin altındaki tarih kitabını göstererek) Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir. Bunları unutun, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden önemli olabilir. Paşa Paşa, devleti kurtarabilirsin!" der. Padişahın bu sözlerine çok şaşıran Mustafa Kemal Paşa, gerçekte Vahdettin'in hiç de ulusu ve ülkesi için bu sözleri söylemediğini, aksine, İtilaf Devletleri'nin sözlerine ve kendisine Anadolu halkını inandırarak, kendi saltanatını kastettiğini belirtir.[46] Padişahın bu sözü Milli Mücadelenin başlatılması üzerinde çeşitli spekülasyonların yapılmasına neden olmuştur. Bu sözlerden net bir anlam çıkarmak olanaksızdır. Padişahın bu sözleri hangi niyetle söylediği anlaşılmamaktadır. Ancak kesin olan şudur ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da mücadeleye giriştiği ilk andan itibaren padişah ve hükümet onun aleyhinde olmuşlardır. Dolayısıyla hangi niyetle

---

[44] Tansu, **İki Devrin...**, s. 338.
[45] Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı...**, s. 108.
[46] Atay, **Atatürk'ün Hatıraları**, s. 122.

söylenmiş olursa olsun padişahın daha sonraki tavır ve uygulamaları Milli Mücadeleye ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşıdır. Olayların gelişimi de Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki değerlendirmesini haklı çıkarmaktadır. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevine getirilmesi de sözkonusu amaca yönelik değildir. Nitekim bu konuda muhaliflerden Mevlanzade Rıfat, "Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın saflığıyla ihtiyarlığından, Hazine-i Hassa Nazırı Refik Bey'in tamahkarlığından, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın merasim ve teşrifat düşkünlüğünden, padişahın eskiden beri Mustafa Kemal Paşa'ya olan emniyet ve itimadından istifade edilerek, Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilmesine karar verilmişti" demektedir.[47] Bu durumda Mustafa Kemal Paşa'nın "bana bu yetkiyi bilerek ve anlayarak vermediler" biçimindeki değerlendirmesi daha bir geçerlilik kazanmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa hazırlıklarını tamamlamış, artık yola çıkmak üzeredir. Bu sırada Rauf Bey telaşlı bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelir ve hareketine izin verilmeyeceğini, ya da vapurunun Karadeniz'de batırılacağını söyler. Kısa bir tereddüt geçiren Mustafa Kemal Paşa yola çıkmaya karar vermiş ve Kız Kulesi önünde yapılan İtilaf denetimini de aştıktan sonra Samsun'a doğru hareket etmiştir.

19 Mayıs 1919 sabahı, tehlikeli bir yolculuktan sonra Mustafa Kemal Paşa ve müfettişlik maiyetini taşıyan vapur Samsun'a varmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkanlar, değişik rütbe ve sınıftan 18 subaydır.[48]

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a vardığında yurdun içinde bulunduğu durumu Söylev'de pek güzel bir şekilde dile getirmiştir. İtilaf Devletleri'nin davranışlarını ve aranan kurtuluş yollarını özetledikten sonra, ulusun ve ordunun ruh halini de çok iyi betimlemiştir: "Ulus ve ordu, padişah ve halifenin hayınlığından haberi olmadığı gibi, o kata ve o katta bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten ve uysal. Ulus ve ordu kurtuluş yolu düşünürken bu atadan gelen alışkanlık dolayısıyla kendisinden önce yüce halifeliğin ve padişahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinden

---

[47] Mevlanzade Rıfat, s. 237.

[48] Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar,** Ankara: Atatürk ve Çevresi yay. , 1971, s. 9.

yoksun..."[49] Mustafa Kemal Paşa o dönemde düşünülen kurtuluş yollarının hiçbirinin gerçekçi olmadığını söylemekte; sağlam ve gerçek bir karar olarak "ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak" gerektiğini belirtmektedir.[50]

Mustafa Kemal Paşa ilk olarak bütün orduyla ilişki kurmaya başlamış ve bu amaçla Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya ve Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya telgraf çekmiştir. Bunun gibi diğer ordu komutanları ile de yazışmaya başlamıştır. Bir hafta kadar Samsun'da kaldıktan sonra 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a dek Havza'da çalışmalarını yürütmüş, daha sonra Amasya'ya geçmiştir. 18 Haziran 1919'da Edirne'de bulunan Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e çektiği telgrafta Milli Mücadelenin ilkelerini ortaya koymuş, Anadolu'da ve Trakya'daki tüm örgütlerin birleşmesinin hedef alındığını vurguladıktan sonra, "Bu bağımsızlık ereği elde edilinceye dek, bütün ulusla birlikte özveri ile çalışacağıma, bütün kutsal inançlarım adına and içtim (...) Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesindir" demiştir.[51]

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelenin yerel kuruluşlar tarafından başlatıldığını, ancak bunların dağınık olması ve yalnızca bölgesel kurtuluş çareleri araması bakımından hedefe ulaşamayacağını anladığından, daha Amasya'da iken ve ünlü Amasya Genelgesi henüz yayımlanmadan önce, bu yerel kuruluşların tek bir çatı altında birleşmelerini öngörmüştür. Nitekim bu işlem, ancak Sivas Kongresi'nde gerçekleştirilebilecektir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya ilk ayak bastığı andan itibaren, bu dağınık ve birbirinden bağımsız örgütleri birleştirme yoluna gitmiştir. Doğal olarak bu girişim, hareketin liderliğine de talip olduğunun göstergesidir. İçtiği and da artık kesin olarak Anadolu'da kalacağının kanıtıdır. Anlaşılan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiği andan itibaren zihinsel olarak İstanbul'la köprüleri atmıştır. Bu daha sonraki eylemlerinde de kendisini gösterecektir.

---

[49] **Söylev**, Cilt I, s. 8.
[50] **Söylev**, Cilt I, s. 9.
[51] **Söylev**, Cilt III, Belgeler, Belge No: 19, s. 13.

I. Amasya Genelgesi

12 Haziran 1919'da Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa'yı burada kalabalık bir topluluk karşılamıştır. Bu karşılama töreninde Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yaparak "Padişah ve hükümet, İtilaf Devletleri'nin elinde esirdir. Ülke elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim" demiştir.[52] Ordu komutanları ile ilişki kuran Mustafa Kemal Paşa, halkla da kaynaşmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza ve Amasya'da yaptığı çalışmalar İtilaf Devletleri'nin ve hükümetin dikkatini çekmiş ve İtilaf Devletleri hükümete baskı yaparak Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılmasını istemişlerdir. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın müfettiş olarak Anadolu'ya gönderilmesini İtilaf Devletleri daha ilk günden hükümete sormuşlardı. General Milne 19 Mayıs 1919'da Harbiye Nazırı Cevat Paşa'ya, lağvedilen bir ordu için neden müfettiş atandığını, ayrıca neden Sivas'ta konuşlandırıldığına ilişkin soru sormuştur. Cevat Paşa 24 Mayıs 1919'da verdiği cevapta, Anadolu'da dağınık vaziyette bulunan orduların denetimi için müfettişliğin ihdas edildiğini, ayrıca Sivas gibi belirli bir yerde sürekli bir mevki gösterilmediğini belirtmiştir. General Milne, Cevat Paşa'nın bu cevabı ile yetinmemiş, 6 Haziran 1919 tarihli yazısı ile Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılmasını istemiştir. Cevat Paşa, 8 Haziran 1919'da verdiği cevapta, müfettişlik önerisinin bizzat İngilizlerden geldiğini ve hükümetin de bu öneri doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'yı görevlendirdiğini ve hükümete güvenilmesi gerektiğini dile getirmiştir.[53] Ancak General Milne'nin baskılarından bunalan hükümet, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından aynı tarihte, yani 8 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa geri çağrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa gerekçesini öğrenmek isteyince, Harbiye Nezareti, bu isteğin İngilizlerden geldiğini kendisine iletmiştir.[54]

Anadolu'ya geçişinden bu yana geçen kısa süre içersinde Mustafa Kemal Paşa, bütün ordu birlikleriyle ilişki ve bağlantı kurmuş, halkı da elden geldiğince aydınlatmış

---

[52] Aydemir, **Tek Adam,** Cilt 2, s. 37.
[53] **HTVD,** Yıl 1, Sayı 1, (Eylül 1952) , Belge No: 15-16-17-18.
[54] **Söylev,** Cilt I, s. 22. **HTVD,** Yıl 1, Sayı 1, (Eylül 1952) , Belge No: 19-20-21.

ve uyarmıştı. Buna koşut olarak ulusça örgütlenme düşüncesi de yayılmaya başlamıştı. Artık bundan sonra İstanbul'dan gelen geri dönme emrine uymak sözkonusu olamazdı. Ancak bundan böyle girişiminin kişisel olmaktan çıkıp, bir kurul adına yapılmasını uygun gören Mustafa Kemal Paşa, bir genelge yayımlamak suretiyle girişilecek hareketin ilkelerini net bir şekilde kamuoyuna sunmayı düşünmüştür. Bu genelgede yalnız kendi adı bulunmayacak, girişeceği harekete katılacağını bildiği ve beklediği insanların da imzası yer alacaktı. Bu amaçla emir subayı Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi yazdırdığı genelgenin başlıca noktaları şunlardı:

1) Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.

2) İstanbul'daki hükümet, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir.

3) Ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır.

4) Ulusun durumunu ve davranışını gözönünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir.

5) Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

Amasya Genelgesi'ndeki bu ifadeler, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce 18 Haziran 1919'da Edirne'de bulunan Birinci Kolordu Komutanlığı'na yazılan yazının daha ayrıntılı bir şekilde ve bu kez tüm Anadolu'ya yayımlanan görüşleridir. Amasya Genelgesi'ne Mustafa Kemal Paşa'dan başka, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Refet Bey imza koymuşlardır. Böylece Milli Mücadelenin ihtilal bildirgesi de ortaya çıkmıştır.

Amasya Genelgesi'nin ilk iki maddesi durumu tesbitten ibarettir. Daha sonra da çözüm yolu ve yapılacak işler sıralanmıştır. Böylece kurtuluş için bölgesel direniş ve manda görüşleri dışında üçüncü bir yol kamuoyuna duyurulmuş olmaktadır. Bu kurtuluş yolunda güvenilecek tek varlık da ulusun kendisidir. Ulus, kendi bağımsızlığını yine kendi kararı ve direnişi ile kurtaracaktır. Bunu herhangi bir kişi ya da kuruluş için değil, bizzat kendisi için gerçekleştirecektir. Dolayısıyla bu bildirgede ulusçu düşüncenin en geniş yansımasını bulmak olanaklıdır. Amasya Genelgesi, ulusal direnişin hareket

noktasını belirlemiştir. Bu genelge yurt bütünlüğünü ve ulusal egemenliği sağlamak için stratejik bir hareket olmuştur.[55]

II. Erzurum Kongresi

Vilayatı Şarkiyye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 10 Temmuz 1919'da Erzurum'da bir Doğu İlleri Kongresi toplamaya girişmişti. Mustafa Kemal Paşa, henüz Amasya'da iken, sözkonusu kongreye illerden delege gönderilmesi için çağrı mektupları yollanmıştı. Böylece Sivas Kongresi'nden önce Erzurum'da bir kongre toplanması zorunluluğu doğmuştu. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, 27/28 Haziran gecesinin sabahı Sivas'tan Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. 3 Temmuz'da Erzurum'a varan Mustafa Kemal Paşa, bir karar verme aşamasına gelmiştir. Bu sırada Harbiye Nazırlığı kendisinin İstanbul'a geri dönmesini istemiştir. Padişah da, bir hava değişimi almasını, Anadolu'da bir yerde kalmasını, ama herhangi bir işe kalkışmamasını, daha sonra da İstanbul'a gelmesini belirtmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa için artık geriye dönüş sözkonusu değildir. Görevinden alınmış olması onu pek çok etkilemiştir. Sonunda 8/9 Temmuz gecesi, kendisinin deyimiyle "8 Haziran'dan 8 Temmuz'a değin bir aydır süren oyun" son bulmuştur. Hükümet Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son vermiş, o da askerlik mesleğinden çekildiğini Harbiye Nazırlığına ve padişaha bir telle bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, artık bir sivil olarak, halkın sıradan bir bireyi olarak mücadeleye devam kararı almıştır. Askerlikten çekilince, gerek Erzurum halkı, gerekse Vilayatı Şarkiyye Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, kendisinin yanında olduğunu göstermiş ve Cemiyetin başına geçmesini önermiştir. Ayrıca kongreye katılmasını kolaylaştırmak için, Erzurum delegesi olarak seçilmiş bulunan Emekli Binbaşı Kazım Bey ve Cevat (Dursunoğlu) Bey delegelikten çekilmişlerdir.

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da çalışmalara başlamıştır. Delegelerin yetişememesi dolayısıyla kongre ancak 54 delege ile toplanabilmiştir.[56] İlk gün Mustafa

---

[55] Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılap Tarihi**, 8. Bası, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997, s. 58.
[56] **Türk İstiklal Harbi**, Cilt II, Kısım I, s. 120.

Kemal Paşa kongrenin başkanlığına seçilmiştir. 14 gün süren Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 1919'da aldığı kararları tüm yurda duyurmuştur. Bu kararlar:

1) Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılamaz.

2) Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı hükümetinin dağılması durumunda ulus, birlikte direnecek ve savunacaktır.

3) Yurdun ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğin sağlanmasına İstanbul hükümetinin gücü yetmezse, amacı gerçekleştirmek için, geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrece seçileceklerdir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Temsilciler Kurulu yapacaktır.

4) Ulusal gücü etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir.

5) Hıristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.

6) Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.

7) Meclis'in hemen toplanmasını ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Erzurum Kongresi'ne, Erzurum, Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis, Sivas ve Trabzon olmak üzere toplam yedi ilden delege çağrılmıştı. Görüldüğü üzere bu yedi ilin tamamı doğu illerimizdir. Bu niteliği ile Kongre, bölgesel bir nitelik kazanmaktadır. Nitekim toplanma amacı da bölgesel olan Kongre sonunda, yukarıda adı geçen yedi ilin saltanata bağlı olduğu, Osmanlı Devleti ve toplumundan ayrılamayacağı yönünde kararlar alınmıştır.[57] Ayrıca Erzurum merkezinin Kongre'ye sunduğu 18 sayfalık bir raporda, iki düşünce öne çıkmaktadır:

1) Her ne pahasına olursa olsun Osmanlı topluluğundan ayrılmamak, yani yurdun birliğine zarar vermemek;

[57] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım I, s. 121.

2) İstanbul hükümeti buraları terketse bile bu illerdeki müslüman halkın yurt topraklarını savunmak.[58]

Erzurum Kongresi, bölgesel kurtuluş yolu arayışlarının bir sonucudur. Çünkü bu sırada İtilaf Devletleri doğu illerimizde bir Ermenistan oluşturulmasından yanadırlar. Buna karşı gösterilen tepkiler, son olarak Erzurum Kongresi'nde karar altına alınarak, tüm dünyaya duyurulmuştur.

Erzurum Kongresi'nin öncelikli hedefi, bölgede bir Ermenistan Devleti oluşturulmasına karşı koymak olmakla birlikte, alınan kararlar incelendiğinde, bu kararların tüm yurda ve ulusa yönelik olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplanış biçimi ve amacı bakımından yerel olan Kongre, aldığı kararlar yönünden yerellikten çıkmış, ulusal bir niteliğe kavuşmuştur. Kongre'yi bu kararları almaya iten en önemli etmen, Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'ye katılması ve Kongre başkanlığını yürütmesidir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa daha Erzurum Kongresi'nin toplanacağını haber aldığında, bu Kongre'ye katılması ve onu yönetmesi gerektiğine inanmakta; oluşturulacak Temsilciler Kurulu'nun bütün yurdu ve ulusu temsil etmesi gerektiğini, bu kurulun öyle herhangi bir kurul olmamasına dikkat ettiğini, çünkü bu takdirde, alınan kararların uygulanamayacağını, özellikle, yalnız doğu illerini değil, yurdun bütün parçalarını aynı dikkat ve duyarlılıkla savunma ve kurtarma yollarını bulmaya çalışmak için yeterince çaba harcanmayacağı inancındadır. Bu da gösteriyor ki, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'ne katılırken, burada alınacak kararlar açısından olsun, bu kararların uygulanması bakımından olsun, tüm yurdu ve ulusu kapsaması düşüncesindedir. Dolayısıyla onun Kongre'ye katılması, bölgesel olarak tasarlanan Kongre'nin, aldığı kararlar sonucunda ulusal niteliğe kavuşmasını sağlamıştır.

Erzurum Kongresi'nde bir takım tartışmalar da meydana gelmiştir. Bir üyenin teşkilatta kaymakamların, valilerin, asker daire başkanlarının, birinci ve ikinci başkanlığa getirilmesi önerisi, o zamana dek halk hareketi olarak gelişen Müdafaa-i Hukuk'un devletin eline geçmesi anlamına geliyordu ki, bu öneri Kongre tarafından

[58] Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum,** Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası, 1946, s. 66.

kabul edilmemiştir.[59] Bundan başka Kongre'ye Trabzon delegesi Ömer Fevzi Bey tarafından sunulan tasarı da bir siyasal parti tüzüğü olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.[60] Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 7 Ağustos 1919 tarihli Beyannamesi'nde de, Cemiyetlerinin her türlü particilik akımlarının dışında olduğu dile getirilmiştir.[61]

Erzurum Kongresi ile, Batı Anadolu'da fiilen başlamış olan savunma hareketine, Doğu Anadolu'nun da katılmaya kararlı olduğu tüm dünyaya duyurulmuştur.[62]

III. Sivas Kongresi

Erzurum Kongresi'nden sonra, daha önce Amasya Genelgesi'nde belirtildiği üzere Sivas'ta tüm yurdu kapsayacak bir kongrenin toplanması hazırlıklarına başlanmıştır. Bu amaçla yurdun her yanından Sivas'ta toplanacak kongreye delege çağrılmıştır. Yine aynı şekilde İstanbul'da bulunan birçok kimseye de bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından mektup yazılmıştır. Kongre hazırlıkları olağanüstü bir çaba ile sürmekle birlikte, olumsuz propagandalar ve İstanbul hükümetinin engelleyici hareketleri işi güçleştirmekteydi. Sivas Kongresi'nden önemli bir başarı beklenilmediği için de kimi yerlerde delege seçilmesi işi titizlikle uygulanmıyordu.

Tüm bu olumsuzluklara karşın Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta bir kongre toplanması düşüncesinden vazgeçmedi. Çünkü, Sivas'ta toplanacak kongre doğu ile batı illerinin ve Trakya'nın birliğini sağlamaya yönelik olacaktı. Oysa Erzurum Kongresi'nin aldığı kararlar her ne kadar ulusal nitelikte olsa da, sonuç olarak bölgesel bir kongreydi ve yalnızca doğu illerinden gelen delegelerle yapılmıştı. Dolayısıyla tüm yurt adına kararlar alması tartışılabilirdi. Bütün yurttan gelecek delegelerin katılımı ile toplanacak olan bir kongre ise bu tartışmaların önüne geçebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıktı. Bu sırada bazı illerden seçilen delegeler birer birer Sivas'a geliyorlardı. 2 Eylül 1919'da da Mustafa Kemal Paşa Sivas'a ulaştı. Kongre, çalışmalarına 4 Eylül 1919'da başladı.

---

[59] Dursunoğlu, s. 113.
[60] Dursunoğlu, ss. 114-115.
[61] Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler,** Ankara: TİTE yay., 1969, s. 25.
[62] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım I, s. 122.

Sivas Kongresi toplandığı sırada İstanbul'da basın Anadolu hareketini İttihatçı olarak göstermeye çalışıyor ve bu yönde özellikle Peyam, Sabah, Alemdar, Serbesti gibi gazeteler yayınlar yapıyorlardı. Bu nedenle bazı delegeler Sivas Kongresi'nin hiç bir parti düşüncesine dayanmaksızın, yalnızca yurtsverler birliği olarak toplandığını ve biricik amacının Türk yurdunun kurtarılması olduğunun halka anlatılması üzerinde durmuşlar ve bu konuda bir yemin önerisi getirmişlerdir.[63] Bu düşünceye paralel olarak İsmail Fazıl Paşa, Kongre'ye bir yemin örneği sunmuştur.[64] Bunun üzerine Kongre'de bir tartışma başlamıştır. Kongre'ye katılanların büyük bir çoğunluğunun İttihatçı olması dolayısıyla, bu tür bir yemin konusunda çekingen davranılmıştır. Ancak bu konuda fazla bir başarı elde edemeyeceklerini düşündüklerinden olsa gerek, yemin metninin yalnızca İttihat ve Terakki'yi hedef almaması için çalışmışlardır. Karahisar delegesi Mehmet Şükrü Bey, yalnızca "İttihatçı" kelimesinin yazılmamasını, tüm siyasal partiler denmesini, hiç bir siyasal partiye bağlı olmadıklarının yazılmasını daha uygun gördüğünü belirtmiştir.[65] Denizli delegesi Şükrü Bey de yemin örneğinde yer alan "yurdun içine düştüğü duruma sebep olan" şeklindeki ifadenin kalkmasını söyler ve onun yerine yalnızca İttihat ve Terakki demenin yeterli olacağını belirtir. Çünkü ona göre, yurdun içine düştüğü duruma İttihat ve Terakki'nin sebep olduğu tartışmalıdır.[66] Yine ünlü İttihatçılardan Kara Vasıf Bey yemin konusunda "İttihat ve Terakki artık ölmüştür; fakat başka bir ad altında canlanabilir; bu tehlikeyi gözönüne alıp hiçbir parti ve cemiyetle ilişkimiz olmadığına ve yalnız ulusun kurtuluşu uğrunda çalışılacağına yemin etmek daha doğru olur" diyerek İttihat ve Terakki adını yemin metninden çıkarmaya çaba harcamıştır.[67] Koyu bir İttihatçı olan Mazhar Müfit Kansu, yeminin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışılmayacağına ilişkin fıkrasına karşı olduğu için Kongre'de bu yemini etmeyen tek delegedir.[68]

Görüldüğü gibi yemin tartışmasında özellikle İttihatçılar, bu yemin metninden İttihat ve Terakki adının çıkarılması için büyük çaba harcamışlardır. Çünkü onlar, hala İttihatçı düşünceyi korumaktadırlar. Mazhar Müfit Bey'in gerekçesi, zamanında İttihat

---

[63] Kansu, Cilt I, s. 218.
[64] Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara: TTK yay, 1969, s. 18.
[65] İğdemir, s. 20.
[66] İğdemir, s. 21.
[67] İğdemir, s. 19.
[68] Kansu, Cilt I, s. 219.

ve Terakki'ye her fırsatta, her sahada, onun çıkarları için çalışacağına yemin etmiş olması ve bu yemininden dönmesi için de herhangi bir neden görmemesidir.[69]

Ancak bu yemin konusu üzerinde en fazla duranlardan biri olan Denizli delegesi Küçük Ağazade Necip Ali Bey, ne İttihatçı ne de İtilafçı olduklarını, böyle olsalar bile şu anda yalnız yurdu kurtarma uğraşında toplanan insanlar olduklarını; yurt kurtuluncaya değin her türlü particilik düşüncesinden uzak olarak birbirlerine omuz vermiş, yalnız ülkenin ve ulusun bağımsızlığı için çalışacaklarını, her türlü siyasal anlaşmazlıkları durduracaklarını dile getiriyor ve görüşleri delegelerin çoğunluğu tarafından da benimseniyordu.[70]

Sonuçta bir yemin metni üzerinde uzlaşıldı. Ancak İttihatçıların çabaları bir sonuç vermedi. 5 Eylül'deki ikinci oturumda üyeler, "Saadet ve selamet-i vatan ve milletten başka hiçbir şahsi maksat takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki'nin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcut siyasi partilerden hiçbirisinin siyasi emellerine hizmet etmeyeceğime..." diyerek birer ant içtiler.[71] Kongre'de yemin etmeyen tek delege olan Mazhar Müfit Bey, böyle bir yemine gerek duymamaktadır. Çünkü kendisinin İttihatçı olmasına karşın, ulusal amaç için çalışacağını herkesin bildiğini ve bunun doğal karşılanması gerektiğini dile getirmektedir. Arkadaşları yemini bir formalitenin yerine getirilmesi olarak görmüşler, dolayısıyla kendisine "sürüden ayrılmamak gerektiğini" telkin etmişlerdir.[72] Anlaşılıyor ki İttihatçılar, İttihatçılıktan vazgeçmiş değillerdir. Yalnızca adlarını açık bir şekilde ortaya koymanın Milli Mücadeleye yararı dokunmayacağını bildiklerinden şimdilik kimliklerini açığa vurmamaktan yanadırlar. Milli Mücadele sonuna değin kimliklerini ortaya sermekten özenle kaçınmışlar, gelişmelere bakarak politik duruşlarını belirlemek yolunu yeğlemişlerdir.

İttihatçıların politik duruşları, Milli Mücadele dönemi boyunca bir evrilme ile biçimlenmiş, İttihat ve Terakki aidiyeti gittikçe zayıflamış, onun yerine Milli Mücadele süresince şekillenen yeni bir yapının içinde kendilerini bulmaya başlamışlardır. Burada

---

[69] Kansu, Cilt I, s. 219.
[70] Kansu, Cilt I, ss. 218- 219.
[71] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım II, s. 20. Kansu, Cilt,I, s. 219.
[72] Kansu, Cilt I, s. 219.

sözkonusu edilen İttihat ve Terakki ile örgütsel bağ değildir. Nitekim İttihat ve Terakki'nin bu dönemde örgüt olarak varlığından sözetmek olanaksızdır. Ancak bu örgüt içersinde çeşitli birimlerde bulunmuş insanların bir anda bu gelenekten kopuşlarını beklemek ya da koptuklarını düşünmek gerçekçi değildir. O nedenle İttihat ve Terakkililer ya da onun sempatizanları henüz kendilerini bu aidiyet duygusundan ve gerçeğinden koparamamışlardır. İleride yeniden kurulabileceği varsayımları da bu kopuşu engelleyen etmenlerden biridir. Ayrıca düşünsel anlamda ele alındığında Milli Mücadele fikri, İttihat ve Terakki'nin siyasal görüşlerine herhangi bir tezat oluşturmamaktadır. Bilakis bu hareket İttihat ve Terakki ideolojisi ile örtüşmektedir. Şu halde taktik olarak İttihat ve Terakki adı yoksa da, kuramsal ve eylemsel bir gerçeklik olarak varlığını korumakta, gerek padişah ve onun hükümetine, gerekse İtilaf Devletleri'ne karşı büyük bir vücut olarak direnişi yürütmektedir. Nitekim Sivas Kongresi'nde edilen yemin, Birinci Dünya Savaşı sonunda İttihatçıların çizmiş oldukları, kendi adlarını arka plana iterek iktidar mücadelesini sürdürme stratejisine tamamen uygun düşmektedir.[73]

11 Eylül 1919'da sona eren ve 34 delegenin katıldığı Sivas Kongresi, toplanış amacına uygun olarak Erzurum Kongresi'nde alınan kararlara ulusal bir nitelik kazandırmıştır. Bu Kongre sonunda tüm cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş, Temsilciler Kurulu yalnızca Doğu Anadolu'yu temsil etmekten çıkarılarak, tüm yurdu temsil eden bir organ şekline dönüştürülmüştür. Ayrıca Erzurum Kongresi'nde "Nasıl olursa olsun, yurdumuza girmeyi ve işimize karışmayı Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacıyla yapılmış sayacağımızdan elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir" ifadesi yerine, "Nasıl olursa olsun, yurdumuza girmenin ve işimize karışmanın ve özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacını güden davranışların durdurulması için elbirliğiyle savunma ve uğraşma ilkesi kabul edilmiştir" denilerek, mücadelenin yalnızca doğu illerimizle sınırlı olmadığı, tüm yurdu kapsadığı dile getirilmiştir. Birincisinde İtilaf Devletleri'ne karşı düşmanca bir durum alınacağı ve direnileceği net olarak belirtilmiyor, ikincisinde bu yön açıkça dile getiriliyordu.[74]

---

[73] Demirel, s. 64.
[74] **Söylev,** Cilt I, s. 64.

Sivas Kongresi kararları, Erzurum Kongresi'nde alınan kararların daha açık ve genişletilmiş bir şekilde kamuoyuna sunulmasıdır. Ayrıca Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dönüştürülmesiyle, Erzurum Kongresi'ndeki kararlara ulusal ve hukuksal bir içerik kazandırılmıştır.[75] Kongre'nin ulusa ve dünya kamuoyuna sunduğu bildirgede, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin her türlü particilik akımlarından ve kişisel hırslardan uzak olduğu, dolayısıyla da bütün müslüman yurttaşların bu Cemiyetin doğal üyesi olduğu belirtilmiştir.[76]

§ 10. MİLLİ MÜCADELE VE İTTİHAT VE TERAKKİ İLİŞKİSİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1918 yılının ikinci yarısında savaşın Türkiye için yenilgiyle sonuçlanacağını görmeye başlamıştı. Sadrazam Talat Paşa, Eylül 1918'de Almanya ziyaretinden dönerken Bulgar ordularının yenilgisine tanık olmuştu. Bulgarlar bu yenilginin ardından İtilaf Devletleri ile ayrı olarak barış yapmaya karar vermişlerdi. Bu olay, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki müttefikleriyle bağlantısının kesilmesi demekti. Edirne'ye gelen Talat Paşa burada yeni bir mücadele için hazırlıklı olunması gerektiğini söylemişti. Enver Paşa da bu sırada Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile Anadolu'da özellikle doğu bölgelerimizde yeni bir direniş için hazırlıkların yapılması direktifini vermişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti için savaş henüz bitmemiştir. Liderleri yurt dışına çıkmış, Cemiyet kendisini resmen feshetmiş olmasına karşın, açık ve gizli faaliyetlerle mücadeleyi sürdürmeye devam kararı almıştır. Ancak İttihat ve Terakki, genel savaştan sonra büyük bir prestij kaybına uğramıştır. İmparatorluğun çöküşünün faturası tümüyle bu örgüte kesilmiştir. Ayrıca, İttihat ve Terakki'nin savaş sırasındaki yolsuzlukları ve azınlıklara karşı uyguladığı politikalar, hem ülke içinde hem de ülke dışında İttihatçı olmayı bir suç haline getirmişti.[77] İttihat ve Terakki'nin bir ölçüde talihsizliği, iktidarının imparatorluğun çöküş dönemine denk düşmesidir. Birinci Dünya Savaşı'na

---

[75] Altuğ, s. 68.
[76] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım II, s. 27.
[77] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...,** s. 29.

girme kararı çok küçük bir grup tarafından verilmiş olmasına karşın Talat Paşa'nın da belirttiği gibi bu karara ne parlamentodan, ne de padişahtan bir tepki gelmemiştir. Ama savaştan yenilgiyle ayrılınca, tüm sorumluluk İttihat ve Terakki üzerine yıkılmıştır. Bunu bir ölçüde olağan karşılamak mümkündür. Çünkü iktidarın bütünüyle İttihat ve Terakki ve onu temsil eden Enver, Talat ve Cemal Paşa üçlüsünün elinde olması ve padişahın ikinci planda kalması, suçun birincisine yüklenmesine, ikincisinin suçsuz olduğu düşüncesinin yayılmasına yol açmıştır.[78] O nedenle İttihatçı olmak kamuoyunda uzun bir süre suç olarak değerlendirilmiştir. Hatta çok sonraları yapılan yorumlarda bile, "Osmanlı Devleti'ni başındaki bir kaç kişinin diktatörce kararıyla Birinci Dünya Savaşı'na sokan ve sonunda Türkiye'yi batıran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kurtuluş mücadelesini beklemek büyük hata olurdu" denilmesi[79] savaş yenilgisini üzerinde taşıyan Cemiyetten bir yarar gelmeyeceğinin vurgulanmasıdır. Oysa o dönemde yurt çapında örgütlenmiş tek siyasal güç İttihat ve Terakki'dir. Bir yurt savunması sözkonusu edilince, bunu düzenleyecek başka bir örgütten sözetmek olanaksızdır.[80]

İttihat ve Terakki için bu tür olumsuzlukların yanısıra Anadolu'da tek örgütlü güç olmasından doğan geniş bir taraftar ve sempatizana sahip olması gibi olumluluklar da vardır. Kamuoyunda İttihatçılık aleyhinde düşüncelerin yoğun olduğu genel bir yargı olarak sürekli sunulmuştur. Ancak bunu net bir şekilde ortaya koyacak veriler de pek yeterli değildir. Padişahın ve Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin İttihatçılık aleyhine yoğun bir propagandası olmasına karşın, Anadolu'da ve İstanbul'da İttihatçı örgütler ortadan kaldırılamamıştır. Kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde İttihatçıların büyük bir ağırlığı vardır. Gerçekte, İttihat ve Terakki eğilimli olduğu açıkça bilinen kişiler için mücadeleden başka seçenek yoktur. Hükümetin ve işgalci güçlerin baskısı bu grup üzerinde yoğunlaşmıştır. O nedenle bunlar için direnişi örgütlemek ve mücadeleyi işgale uğramamış yerlerden sürdürmekten başka çare kalmamıştır.[81]

---

[78] İlter Turan, **Cumhuriyet Tarihimiz, Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler,** İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1969, s. 48.

[79] Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da,** s. 82.

[80] İlter Turan, s. 46.

[81] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...,** s. 53.

Kamuoyunu İttihatçılara ya da genel olarak mücadeleye yaklaştıran en önemli olay, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalidir. İzmir'in işgali karşısında halk ikiye ayrılmıştır. Savunma yanlısı olanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aleti, ülkeyi yeni bir serüvene sürüklemek isteyen tehlikeli adamlar olarak kabul ediliyorlardı.[82] Rum propagandası altındaki bazı saf kimselerin "Yunanlılara karşı silah kullanmazsan, İttihatçı değilsen korkma! Bir şey yok..." dedikleri işitiliyordu.[83] Görülüyor ki, savunmaya karşı olanlar, mücadele ile İttihatçılığı özdeş görmektedirler. Mücadele etmek İttihatçı olmak anlamına gelmektedir. Gerçekten de bu dönemde mücadeleciliğin adı İttihatçılıktır.

Milli Mücadele basını da İttihatçı olarak suçlanmıştır. İstanbul'da İkdam, Tasvir-i Efkar, Akşam gibi gazeteler Milli Mücadeleden yana tavır almaktadırlar. Bu nedenle İngiliz Muhipler Cemiyeti Başkanı olan Sait Molla, Rahip Freuw'ya gönderdiği mektuplardan birinde İttihatçılardan dert yanmıştır. İttihatçıların işlerine engel olduğunu, bunların yazılarına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[84]

İzmir'in işgalinden başka halkı İttihat ve Terakki'ye yakınlaştıran diğer bir olay, yenen devletlerin ileri sürdükleri anlayışa hiç uymayan davranışları, azınlıkların zulüm ve kötülüklerini adeta korumalarıdır.[85] Ayrıca gerek hükümetin, gerekse İtilaf Devletleri'nin İttihat ve Terakki'ye karşı izlediği politika, halkın bu örgüte daha da yakınlaşmasını sağlamıştır. Uzun süren yargılamalar, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idamı ve sonunda ileri gelen İttihatçıların Malta'ya sürgün edilmesi geniş halk kesimlerinde tepki yaratmıştır.

Türkiye kamuoyu, İttihat ve Terakki'nin sorumluluğunu görmektedir. Ancak hükümetin ve işgalci güçlerin İttihat ve Terakki'ye bu denli saldırması, ardından Anadolu'da işgallerin sürmesi, halkın, karşı koyabilecek tek örgüt olarak gördüğü İttihat ve Terakki'ye eğilim duymasına yol açmıştır. Ayrıca düşünsel anlamda mücadeleyi

[82] Bayar, Cilt 6, s. 1827.
[83] Bayar, Cilt 6, s. 1827.
[84] Söylev, Cilt I, s. 215.
[85] Bayur, Atatürk, Cilt I, s. 280.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

yalnızca İttihat ve Terakki ideolojisi öngörmektedir. O nedenle halkın İttihat ve Terakki'ye gittikçe yakınlaşmasından daha doğal bir şey yoktur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti asker ve sivil bürokraside de henüz ağırlığını yitirmemiştir. Anadolu'da bulunan valilerin bir çoğu İttihatçı idi. Mustafa Kemal Paşa bile zaman zaman kişileri eski menşelerine göre değerlendirmek durumunda kalabiliyordu. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın tereddütlü davranışlar sergilediğini hisseden Mustafa Kemal Paşa, konuyu Mazhar Müfit Bey'e açmış, o da, Reşit Paşa'yı Rumeli'den ve yakından tanıdığını, İttihat ve Terakki'nin faaliyete geçmesi sırasında Serez Mutasarrıfı olan Reşit Paşa'nın Sultan II. Abdülhamit'e ilk telgrafı çeken kişi olduğunu ve kendilerinden ayrılmayacağını umduğunu belirtmiştir.[86] Mevlanzade Rıfat da, İstanbul hükümetinin Anadolu'daki vali ve mutasarrıflara emirlerini dinletememesinin nedeni olarak, bu sırada Anadolu'da vali, mutasarrıf ve diğer makamlardaki memurların İttihatçı olmasından kaynaklandığını söylemektedir.[87] Buna bir örnek olarak Mazhar Müfit Bey'in valisi olduğu Bitlis verilebilir. İstanbul'dan oldukça uzak olan bu ilde, henüz Müdafaa-i Hukuk örgütü oluşmamasına karşın memurlar ve halk arasında İttihatçı olanlar vardı ve bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kendi aralarında hala yaşatmaktaydılar.[88] 14 Nisan 1919 tarihli The Times da, hükümetin hala İttihat ve Terakki Cemiyeti partizanları olan memurları görevinden uzaklaştıramadığını, gösterileri önleyemediğini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fanatizmi en üst noktasında tutmak için elinden geleni yaptığını yazmaktadır.[89]

Askeri kadro da büyük ölçüde İttihat ve Terakki'nin elindedir. Nitekim bunun farkında olan Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde, kendisinden ordu adına güvence istemişti. Ordunun İttihatçı bir kimliğe ulaşması, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı iken orduda yaptığı gençleştirme operasyonu sonucunda gerçekleşmiştir. Bir çok yaşlı subay emekli edilmiş, genç subaylar da hızla terfi ettirilmiştir. Bunun sonucunda genç ve okullu yeni bir kuşak orduyu ele geçirmiştir. Hepsi de yenilik yanlısı, Meşrutiyetçi, dolayısıyla da İttihat ve Terakki'ye mensup subaylardır. Milli

[86] Kansu, Cilt I, s. 205.
[87] Mevlanzade Rıfat, s. 285.
[88] Kansu, Cilt I, s. 12.
[89] Zürcher, s. 132.

Mücaeleye katılan askerlerin yaş ortalamasına bakıldığında bunların İttihat ve Terakki'yi kuran ve yaygınlaşmasını sağlayan subaylar olduğu göze çarpmaktadır.[90]

Milli Mücadeleye doğrudan katılan subayların dışında, Harbiye Nezareti'nde de bu harekete yardımcı olan subaylar olmuştur. Cevat (Çobanlı) Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa gibi yurtsever subaylar, Milli Mücadeleye ellerinden gelen desteği sağlamaktan geri kalmamışlardır.

Görüldüğü gibi Milli Mücadele başında İttihat ve Terakki Cemiyeti Anadolu'da ve İstanbul'da her yönden en güçlü olarak varlığını korumaktadır. Örgüt olarak kendisini feshetmiş olmasına karşın, İttihat ve Terakki ve İttihatçılık toplumun büyük bir bölümünün içinde direniş sembolü olarak yaşamaktadır. İstanbul hükümetinin tam anlamıyla iktidara el koyamamış olması İttihat ve Terakki'nin bu çökmeyen direngen gücü sayesindedir.

Milli Mücadele, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt genelindeki örgütsel yapısı üzerinde yükselmiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti geliştikçe İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütsel gücü bu cemiyete kanalize olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Talat Paşa'nın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bundan sonraki durumuna ilişkin olarak sorduğu sorulara karşılık Fethi (Okyar) Bey, "Bence en mühimi, bu kadar kan ve himmet sonucu yaratılmış olan kadronun başıboş bırakılmamasıdır. Zira müstakil bir devletin varolma mücadelesi yapılacaksa, istinad mihrakı, yine İttihat ve Terakki'nin her tarafa yaygın teşkilatı olacaktır" demiştir.[91] Gerçekten de Milli Mücadele, başlangıçta böyle hazır bir örgütün elde bulunması dolayısıyla büyük bir kolaylık sağlamış bulunuyordu. İttihatçıların hemen tümü bu mücadelenin içersine girmişlerdir. Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan İttihatçılar önceleri kaderlerine razı görünmüşler, kaçmayı düşünmemiş ve denememişlerdir. Ancak Anadolu'da ulusal hareket başlayınca Anadolu'ya geçme işini ve kaçmayı ciddi ciddi düşünmeye başlamışlardır. Kara Kemal Bey, Anadolu'da çalışacak ve çarpışacak olanlarla, İstanbul'daki İttihat ve Terakki örgütü arasındaki bağlantıyı kurmak için uğraş

[90] Zürcher, s. 142.
[91] Okyar, s. 249.

vermektedir. Kaçış planları hazırlanmış, ancak o akşam Malta'ya sürgünler listesi çıkmış ve ileri gelen İttihatçıların hepsi Malta'ya sürülmüşlerdir.[92] Bundan önce 8 Ağustos 1919 akşamı Batum'da tutuklu bulunan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, silahlı bir çete tarafından İngiliz askeri cezaevi basılmak suretiyle kaçırılmıştır. Aynı gece Bekirağa Bölüğü'nden Halil Paşa ile Küçük Talat Bey kaçmayı başarmışlardır.[93]

Bu kaçışların ve kaçış planlarının hazırlanması, İttihatçıların kendilerini tutukluluktan kurtarmak için olduğu ileri sürülse bile, tanınmış İttihatçıların Anadolu'da mücadele etmekten başka seçenekleri yoktur. Ayrıca daha önce kaçmayı düşünmeyip, Anadolu'daki mücadelenin başlamasından sonra bunu düşünmeleri, mücadeleye atılacaklarının göstergesi sayılabilir. Nitekim Halil Paşa ve Küçük Talat Bey bu amaçla doğruca Sivas'a gitmişlerdir.

İttihat ve Terakki, mütarekenin hemen ardından mücadeleye atıldığı gibi, Anadolu'da başlayan harekete de azami katkıda bulunmuştur. Önemli noktaları elinde tutmasının verdiği avantajla Milli Mücadeleye insan, malzeme ve para kaynağı sağlamayı da aralıksız olarak sürdürmüştür. Zengin İttihatçılardan toplanan paralar Anadolu'ya gönderiliyor, yine Anadolu'ya geçecek insanlar titizlikle incelenerek, ileride mücadeleye zararlı olabilecekleri Üsküdar'dan geri çeviriyorlardı.[94] Bu seçim doğal olarak Milli Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın eğilimleri dikkate alınarak yapılıyordu. Çünkü Anadolu hareketinde İttihat ve Terakki örgütü Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışıyordu.[95] Ancak bazıları İttihatçı kimliklerini de açığa vurmaktan çekinmiyor, ya da kendilerinin İttihatçı olduklarının bilinmesi gerektiğini ısrarla vurguluyorlardı. Örneğin, Sivas Kongresi sırasında Ali Galip olayı ortaya çıkınca bu sorunu çözmek için İttihatçı Halis Turgut'tan yararlanılmak istenmişti. Halis Turgut o sırada Sivas'ta dağa çıkmıştı. İlk sözü, "Ben önce İttihatçıyım, sonra da Türkçüyüm. Bunu bir kere bilin de ondan sonra ne arzu ederseniz söyleyin" olmuştur.[96] Bu söz kimi İttihatçıların kimliklerini bir yana bırakmadıklarını, hatta öncelikli olarak İttihatçı

[92] Yalçın, s. 261.
[93] Şimşir, **Malta...**, s. 140.
[94] Halil Paşa, s. 281.
[95] Atay, **Çankaya**, s. 343.
[96] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz**, Cilt 3, Sayı 30, (20 Eylül 1962), s. 112.

olduklarına vurgu yaptıklarını göstermektedir. Nitekim bir bölüm İttihatçının uzunca bir süre kabuk değiştirmeden mücadelenin içinde yer aldığı görülecektir.

İttihat ve Terakki, örgüt olarak varlığını yitirmiş olsa bile, fikri, ruhu ve ona bağlı insanlarla hala yaşamaktaydı. Ancak örgütsel bir boşluk sözkonusudur. Yani İttihat ve Terakki'ye bağlı olanların mücadele edebilecekleri bir platform tam anlamıyla ortaya çıkmamıştı. İşte bu ortamda Sivas Kongresi'nden sonra oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, mücadelenin yürütüleceği bir merkez oldu. Dolayısıyla İttihatçılar bu merkezin çekim alanı içersine girdiler. Bu suretle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin boşluğunu doldurmuştur. Bu anlamda İttihat ve Terakki'nin gerçek varisi olmuştur.[97]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin sorumlusu sayıldığından saygınlığı zedelenmiştir. Ancak bu zedelenmeye uğrayan İttihatçı düşünceler değildir. Örgüt yıpranmıştır ama düşünceleri bir çok kimse tarafından hala kabul görmektedir. Çünkü bundan sonra verilecek mücadelenin ideolojisi de İttihat ve Terakki'nin ideolojisinden çok ayrı değildir. Her ikisi de ilk planda ülkenin bağımsızlığı ve egemenliği üzerinde şekillenmiştir. O nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en özverili, parti hayatına ve siyasal çekişmelere girmeyen kişileri bile İttihat ve Terakki adını kullanmadan da mücadelenin içinde yer alabilmişlerdir. Artık yıpranan İttihat ve Terakki yerine, mevcut koşullara uygun yeni bir oluşuma ihtiyaç olduğu görülmüştür. Müdafaa-i Hukuk bu ihtiyacın ifadesidir.[98]

Anadolu hareketi için de İttihat ve Terakki'nin desteğini elde etmek önemlidir. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önceden oluşmuş bir toplumsal ilişkiler ağı vardır. Bu çerçevede oluşmuş güvenler, kurulmuş çıkar birlikleri ve dostluklar vardır. Bu özellikler yeni bir örgütlenme içinde kolaylıkla canlandırılabilecektir.[99]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mirası üzerinde yükseldiği için gerek padişah ve hükümeti, gerek İtilaf Devletleri ve

---

[97] Okyar, s. 250.
[98] Karabekir, **İttihat ve Terakki...**, s. 23.
[99] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 52.

gerekse İttihat ve Terakki'nin muhalifi Hürriyet ve İtilaf Partisi tarafından İttihatçı olmakla suçlanmıştır. Onların gözünde Anadolu hareketi İttihatçıların organize ettiği hareketten başka bir şey değildir. Anadolu'nun İstanbul'daki temsilcisi olan Kara Vasıf Bey, 27 Kasım 1919'daki Temsilciler Kurulu toplantısında, İstanbul'daki havayı ve izlenimlerini aktarırken, padişahın ve hükümetin özellikle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'den çok korktuklarını, padişah için Anadolu hareketini ezmenin bir prensip haline geldiğini dile getirir. Örgüt için de padişahın kaygıları vardır. Bu örgütün ne zamana kadar süreceği ve neden böyle bir girişime kalkışıldığını sorgulamaktadır. Aklında İttihatçılar vardır ve bunu da belirtmekten geri duramaz. Hareketi ve örgütü İttihatçı olarak nitelendirmektedir. Mustafa Kemal Paşa için de azim ve irade sahibi bir komutan olduğunu söylemektedir.[100] Damat Ferit Paşa da Anadolu hareketinin İttihatçı olduğunu düşünmekte ve padişaha da böyle aktarmaktadır. Damat Ferit hükümetinin Dahiliye Nazırı Ali Kemal ordu müfettişleri ile kolordu komutanlarının "İttihat ve Terakki kalıntıları" olduklarını söylemektedir.[101]

İtilaf Devletleri'nin de tıpkı padişah ve hükümet gibi Milli Mücadeleyi İttihatçı bir hareket olarak algıladıklarını görmekteyiz. Ayrıca İtilaf Devletleri'nde her konuda İttihat ve Terakki'yi görme eğilimi vardır. Anadolu'da geniş çaplı bir harekete geçebilecek güç olarak da yalnıca İttihat ve Terakki'yi görmektedirler. Dolayısıyla her hareketi İttihatçılara maletmişlerdir. Kara Vasıf Bey, 27 Kasım 1919'daki Temsilciler Kurulu toplantısında yaptığı açıklamada, İtilaf Devletleri'nin bu tutumuna da değinmiş ve Fransız Mareşali Franchet D'esperey ile görüşmesinde, General Mougins'in "sakın İttihatçı olmayınız, bu sizin için çok fenadır. Çünkü Avrupa İttihatçılardan şeytan gibi korkar" dediğini aktarmıştır.[102] Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 1918'de gönderilen bir raporda, Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra İttihatçı milletvekillerine 5.000 kuruş maaş bağlandığını ve bu paranın Anadolu'nun her yanına dağıtılarak İttihat ve Terakki propagandası yapmaları için verildiği yazılıydı.[103] İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Lord Curzon'a gönderdiği 31 Temmuz 1919 tarihli mektubunda, Damat Ferit hükümetine destek olunması gerektiğini, bu hükümetin iyi niyetli olduğunu, fakat

---

[100] Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları,** Ankara: TTK yay., 1975, ss. 131-132.
[101] Şimşir, **Malta...,** s. 138.
[102] İğdemir, **Heyet-i Temsiliye...,** s. 133.
[103] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 554.

kararlarını Anadolu'da kabul ettirecek güce sahip olmadığını, ilkelerinin de Türklerin içişlerine müdahale etmek olmadığını belrttikten sonra, "Yunanlıların İzmir'i işgali, bütün halkın gözünü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne çeviren esef verici bir olay olmuştur" demektedir.[104] Halkın İttihat ve Terakki'ye eğilimini çok iyi gözlemleyen İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri, yapılacak bir seçimde İttihatçıların parlamentoda çoğunluğu elde edebileceklerini görmüşlerdir. Bu konuda İstanbul'daki Amerikan Komiseri Ravndal, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na çektiği 31 Temmuz 1919 tarihli telgrafta, "resmi müdahale olmazsa, yeni mecliste İttihatçılar çoğunluğu alabilir" demektedir.[105] Nitekim Ravndal'ın öngörüsü doğru çıkmış ve yapılan seçimleri İstanbul dahil olmak üzere büyük ölçüde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayları kazanmıştır. Bu sırada işbaşında olan Ali Rıza Paşa'nın davranışlarından hoşnut olmayan İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Amiral de Robeck'e eski sadrazam Tevfik Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olan kimselerin çeşitli yerlerden Meclis'e seçildiğini, fakat bunlardan bazılarının şimdiden istifa ettiklerini ve edeceklerini söylemesine karşın, Amiral de Robeck, Enver kliği ile milliyetçiler arasında fikir birliği ve anlayış mevcut olduğunu ve her iki tarafın da Müttefiklerin dostu olmayan kaynaklardan yardım aradıklarını belirtmiştir.[106] Anlaşıldığı gibi sözü edilen kaynak, Bolşevik Rusya'dır. 27 Aralık 1919 tarihli Mataine gazetesi de, Mustafa Kemal Paşa hareketinin fikri ve ruhunun Enver Paşa olduğunu yazmıştır.[107]

Ali Rıza Paşa kabinesinin işbaşında olduğu dönemde bir parça rahatlayan toplum, Milli Mücadelenin içeriği konusunda basından doğru bilgiler almaya başlamıştır. Bu döneme değin ulusal hareket İngiliz yazışmalarında da İttihat ve Terakki'nin bir devamı olarak görülürken, İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck Lord Curzon'a yazdığı mektupta aralarındaki farklardan sözetmektedir. "Milliyetçi hareketin yöneticileri, İttihat ve Terakkicilerden çeşitli yönlerden ayrılmaktadırlar. Bir kere kişi olarak ayrıdırlar. Milliyetçilerin Enver ve Talat Paşa'dan eskiden beri fikir ayrılıkları olduğu bilinmektedir. Yöntemleri tamamen ayrıdır. Milliyetçiler Türkler için bir

---

[104] Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara: Başnur Matbaası, 1970, s. 38.

[105] Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,** İstanbul: Milliyet yay., 1978, ss. 33-34.

[106] Baytok, s. 50.

[107] Tahsin Ünal, "Mustafa Kemal ve Enver Paşa" **Türk Yurdu,** Cilt 3, Sayı 7, (Aralık 1963), s. 27.

Türkiye istemektedirler. Ne dış müdahaleye, ne de himayeye tahammülleri vardır" demektedir.[108] Bu doğru saptamaya karşın, Ali Rıza Paşa hükümetinin Ankara ile uzlaşma arayışları başlayınca İngilizler karşı çıkmışlar ve ulusal harekete İttihatçı demeye bundan sonra da devam etmişlerdir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra işgal kuvvetlerinin resmi tebliğinde de Anadolu'daki hareketin İttihatçı bir hareket olduğu belirtilerek, bunların savaşı sürdürdükleri söylenmiştir. Artık İtilaf Devletleri için Milli Mücadele'yi İttihatçı olarak göstermek taktik bir görünüm almıştır. Çünkü böylelikle Avrupa kamuoyunun ve Türkiye'de İttihatçıları istemeyen grupların desteğini kazanacaklarını düşünmektedirler. Nitekim Amiral Bristol Maraş olayları ile ilgili olarak Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 23 Mart 1920 tarihli raporunda, "Kanımca milliyetçileri büyük savaş sırasında hıristiyanların katledilmesinden sorumlu olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir devamı saymak, bencil Avrupalıların emperyalist amaçlarla Türkiye'yi paylaşmak üzere, dünya kamuoyunu kazanmak ve milliyetçileri gözden düşürmek yolundaki siyasal isteklerden doğmaktadır" demektedir.[109]

İtilaf Devletleri'nin ve İstanbul hükümetinin Milli Mücadeleyi İttihatçı olarak nitelendirmelerine karşılık, Milli Mücadeleyi yönetenler bu hareketin İttihatçılıkla bir ilgisinin bulunmadığını, Türkiye ve dünya kamuoyuna anlatmak için büyük çaba harcamışlardır. Yenigün Gazetesi'nin Sivas'ta bulunan muhabirine Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim 1919 tarihinde verdiği demeçte bu konuya değinmiştir. Muhabirin "Teşkilat-ı Milliye'nin İttihatçı tahrikatı olduğuna dair bir rivayet var. Bu hususdaki mütalaa-i devletleri ne merkezdedir?" sorusuna karşılık olarak; "Teşkilatımızın ne gibi avamil-i milliyeden doğduğunu izah ettim. Binaenaleyh esas maksadımız vatan ve milleti kurtarmak olduğuna göre karşımızda iki muhasım zümre bulunması pek tabii idi. Bunların biri menafi-i şahsiyesine menafi-i umumiyeyi feda eden hükümet-i sabıka, ikincisi de inkırazımızı bekleyen birtakım dahili düşmanlarımızdır. Bunlar cihan nazarında harekat-ı milliyeyi kirletmek ve kendilerini kurtarmak için zaman icabı kuvvetli bir silaha malikti. Bu silah ise İttihatçılık iftirası idi. Fakat gerek fiiliyat-ı milliyemiz ve gerekse hükümetin tebeddülünde gösterdiğimiz bitaraflık cihan efkar-ı

[108] Baytok, ss. 44-45.
[109] Orhan Duru, s. 74.

umumiyesinde ihtirasat-ı sefileden ne kadar münezzeh olduğumuzu isbat etti. Bize İttihatçı diyenler unutuyorlar ki, harekat-ı milliye bütün millet tarafından icra edilmektedir. Eğer işin içinde İttihatçılık olmak lazım gelse, bütün millet İttihatçılıkla itham edilmiş olur. Fazla olarak gerek şimdiye kadar neşrettiğimiz beyannamelerle ve gerekse umumi kongrede kabul edilen yemin suretiyle, hiçbir fırkaya mensup olmadığımızı ve İttihatçılıkla alakamız bulunmadığını kainata ilan ettik. Hatta Zat-ı Şahane bile son beyanname-i humayunlarında Teşkilat-ı Milliye'nin münhasıran esbab-ı milliyeden mütevellit olduğunu ilan buyurmuşlardı. Fakat Ferit Paşa hükümeti yalnız millete değil, (Tan) gazetesi muhabirine de Anadolu harekatının İttihatçı tahrikatından mütevellit olduğunu söyledi. Artık böyle bir iddiaya nasıl ehemmiyet verilebilir?" demiştir.[110] Mustafa Kemal Paşa'nın da sözünü ettiği, Sivas Kongresi'nden sonra padişah Vahdettin'e hitaben Kongre heyetince yayınlanan beyannamede, Damat Ferit hükümetinin Anadolu hareketini bir "İttihat ve Terakki İhtilali" şeklinde anlattığı, dolayısıyla Avrupa devletlerinin Anadolu'ya müdahalesine neden olduğunu; Kuvay-ı Milliye'nin herhangi bir siyasal partiye katılmadan vatanın biricik kurtuluş çaresinin yeni bir hükümetin işbaşına getirilmesine bağlı bulunduğu düşünce ve mütalaasında olduğu belirtilmiştir.[111] Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey, 24 Eylül 1919'da yayınladığı beyannamede, Anadolu'daki hareketlerinin siyaset ve fırkacılıkla bir ilgisi bulunmadığını, bazılarının zannının aksine İttihatçılık emellerine hizmet gibi bir amacı bulunmadığını söyler. Ayrıca İttihat ve Terakki yönetiminin artık yok olduğunu ve bundan böyle yapay bir yönetimin ülkeye ve millete musallat olamayacağını belirtir.[112] İttihat ve Terakki İzmir Katib-i Mes'ulü Celal Bey'in tutuklanması için Harbiye Nezareti'nden 14. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen 29 Haziran 1919 tarihli yazıda, Celal Bey'in İzmir'de İttihat ve Terakki'yi ihya etmek için çalıştığı söylenmektedir. Celal Bayar bu iddiaya karşı çıkar ve "aslı yoktur, sadece vatanı kurtarmak için elimizde silahımızla çalışmakta idik" der.[113] Böylece her kademeden insan İttihatçılık yapmadıklarını sık sık dile getirmek zorunda kalmıştır.

---

[110] **Söylev ve Demeçler,** Cilt III, ss. 1-2.

[111] Mithat Sertoğlu, "Sivas Kongresi'nden Padişah Vahdettin'e Karşı Yayınlanan Beyanname," **BTTD,** Sayı 17, (Mayıs 1969), s. 3.

[112] Peker, s. 60.

[113] Bayar, Cilt 7, s. 2193.

Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde toplanan, Milli Mücadele'ye katılan unsurların büyük bir bölümü İttihat ve Terakki kökenlidir. Ancak yine bunların büyük bir bölümü için İttihat ve Terakkili olmak şu anda büyük bir önem taşımaz. Hangi siyasal görüşten olursa olsun, birlikte yurdu kurtarmak gibi kutsal bir görev yüklenmişlerdir. Parti ya da cemiyet tartışmalarına girmeyi hepsi gereksiz görmektedir. Ortak düşmana karşı her türlü siyasal ayrılıkları bir yana iterek mücadele etmek temel amaçlarıdır. Particilik yapmanın bu ortaklığa ve aynı zamanda dünya ve Türkiye kamuoyunda edinilen saygınlığa zarar getireceğinin de bilincindedirler. Ayrıca İttihatçılık yapmak aynı zamanda iktidara yeniden talip olmakla eş anlamlıdır. Oysa bu süreç herhangi bir şekilde iktidar mücadelesinin verileceği bir süreç değildir. O nedenle sık sık vurguladıkları İttihatçı olmadıkları değil, İttihatçılık yapmadıklarıdır. Hiçbirisi geçmişini ya da kökenini inkar etmemektedir. Ancak bu kökene bağlı kalmaktan öte, onu yeniden siyasal yaşama sokmak gibi düşünceleri en azından mücadele süresince yoktur. Dolayısıyla İttihatçılık yapmayı akıllarına bile getirmemişlerdir.

Ayrıca, Milli Mücadele'yi yönetecek ve yönlendirecek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi güçlü bir yapı da mevcuttur. Dolayısıyla örgütsel bir boşluk sözkonusu değildir. Belki İttihatçıların tümü için bu örgüt yeterli gelmeyebilir. Çünkü bilindiği gibi İttihat ve Terakki'nin hedefleri daha büyük, hayalleri daha genişti. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'ni eski günlerine yeniden kavuşturmak, Turan'a ulaşmak gibi büyük hayalleri gerçekleştirmek amacıyla girmişti. Ancak koşullar şimdi çok farklıydı. Turan hayalleri yıkıldığı gibi, Anadolu'nun önemli yerlerinin de elden çıkma tehlikesi vardı ve egemenliğin, bağımsızlığın yitirilmesi ile karşı karşıya kalınmıştı. Bu büyük tehlike hayallerin sona ermesine ve İttihatçılığın artık Türkiye sınırları içersinde kalmasına neden olmuştur. İttihatçılık, Milli Mücadele döneminde adım adım Müdafaa-i Hukukçuluk haline gelmiştir.

I. Yerel Direniş Örgütlerinde İttihat ve Terakki

Mondros Mütarekesi'nden sonra, yurdun çeşitli bölgeleri İtilaf güçleri tarafından işgal edilmeye başlandı. Bundan başka yine ülkenin bazı bölgeleri üzerinde türlü hesaplar yapılıyordu. Trakya'nın Yunanistan'a verileceği, Doğu Anadolu'da bir Ermeni

devletinin kurulacağı söyleniyordu. İtilaf Devletleri'nin bu girişimine karşılık olmak üzere daha ilk günlerden itibaren yerel düzeyde direniş odakları oluşmaya başladı. Trakya'da olsun, Batı ve Doğu Anadolu'da olsun, bu işgallere ve yapılan çeşitli hesaplara karşı Müdafaa-i Hukuk örgütleri kuruldu. Kurulan bu örgütler, kendi bölgeleri ile sınırlı olmakla birlikte, hepsinin ortak amacı, işgallere karşı koymak, bu bölgelerin Türk ve müslüman olduğunu dünya kamuoyuna anlatmak, bu suretle haklarını savunmaktı. Parça parça oluşu yerel inisiyatiflerin bu oluşumda etkin olduğunun göstergesidir. Bu anlamda sivil bir direnişten sözetmek olanaklıdır.

Türkiye'de bu zamana değin sivil güçlerin etkin olduğu örgütlenmelere pek rastlanmamaktadır. Bunda en önemli pay kuşkusuz şimdiye dek siyasal örgütlenmelerin yetersiz oluşu ve varolan örgütlenmelerin de taşraya dek uzanamayışıdır. Anadolu'ya uzanan tek siyasal örgütlenme, İttihat ve Terakki'dir. Nitekim henüz II. Meşrutiyet'ten önce 1907'de Ziya Gökalp Diyarbakır'da sürgünde iken Ticaret Odası başkatipliğine geçmesi, İttihat ve Terakki'nin Anadolu'daki eşraf ile yakın ilişkilere girdiğinin göstergesidir.[114] II. Meşrutiyetle birlikte de halkta siyasal örgütlenme bilinci başlamıştı. İttihat ve Terakki ile de bu örgütlenme yaygınlık kazanmıştı. Bunun sonucunda halk arasında kendi eliyle yarattığı yerel siyasal kümelenmeler başgösterdi.[115] Dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin yaygınlık kazandırdığı bu siyasal örgütlenmeler Milli Mücadelede önemli bir paya sahip olmuştur. Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki İttihat ve Terakki örgütleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Çünkü Mütareke'den sonra ülkede ve devletin her kademesinde İttihatçılık etkisini sürdürmüş, özellikle illerde en etkin siyasal hareket olduğunu göstermiştir.[116] Nitekim Milli Mücadelede yer alan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin 197 şubesinin 164'ü aynen İttihatçı kadrosuydu.[117]

---

[114] Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm,** İstanbul: İletişim yay., 1989, s. 24.

[115] Berkes, s. 395.

[116] Tanör, s. 54.

[117] Cemal Kutay, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları,** 2. b., Cilt 1, İstanbul: Kültür Matbaası, 1983, s. 7.

İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru savaşı kaybettiğini anlamış ve bundan sonra ülkenin başına gelebilecekleri hesap ederek çeşitli hazırlıklara girişmişti. Yapılan hazırlıklar bu dönemde birer birer uygulamaya konulmuştur. Marmara ve Karesi bölgesindeki direniş grupları bu hazırlıkların bir sonucudur.[118] İttihat ve Terakki Cemiyeti direnişi örgütlemeye daha 1918 Kasım'ında başlamış, Mart 1919'a değin kurulan yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kuruluşuna öncülük etmiştir.[119] İttihat ve Terakki'nin yerel güçleri bu mücadele etrafında toparlayabilmesi, uzun erimli ve hayalci hedefler ile yeniden iktidarı ele geçirme çabası ile mümkün değildir. O nedenle öncelikli hedef olan işgallere karşı koymada, somut ve daha kısa erimli amaçlar doğrultusunda yerel güçleri mücadeleye çekmek olanaklıdır. İttihat ve Terakki de bu perspektiften hareket ederek, iktidar konusunda şimdilik sessiz kalmak suretiyle mücadele içersinde yer almayı ve öncülük etmeyi başarmıştır.[120]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütleri aracılığı ile mücadeleye giriştiği ve Anadolu'daki mücadeleyi yönlendirip bu mücadelede öncü rol oynadığı, dönemin yabancı gazetelerinde de yer almıştır. 24 Ocak 1919 tarihli Le Temps, Cemiyetin birçok üyesinin yoldaşlarını sağlamlaştırmak ve sonunda komiteler örgütlemek için vilayetlere gittiğini yazmaktadır. Aynı gazete 5 Şubat 1919 tarihinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, terhis edilen askerlerin silahlarının alınmadığı ve geniş bir çeteler sisteminin gizlice örgütlenmekte olduğu Anadolu'da çalışmalarını sürdürdüğünü yazmaktadır.[121] Gerçekten de İttihatçılar Anadolu'da mücadeleyi örgütlemek, yönlendirmek, milis güçleri oluşturmak suretiyle direnişin başaktörleri olmuşlardır.

Yerel güçlerin İttihat ve Terakki'nin bu öncü rolüne pek itirazları olmamıştır. Çünkü direnişi benimseyen bu güçlerin büyük bir bölümü İttihatçıdır. İttihatçı olmayanlar ise böyle bir direniş hareketinde yanlarında İttihat ve Terakki'yi ve onların örgütlerini bulmuşlardır. Dolayısıyla iktidar mücadelesinden uzak, ulusal amaçlar etrafında bütünleşen bir blok oluşturulabilmiştir. Ayrıca Meşrutiyetle birlikte İttihat ve

---

[118] Tanör, s. 54.
[119] Zürcher, s. 133.
[120] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 344.
[121] Zürcher, s. 132.

Terakki Cemiyeti'nin amaçları ülkenin ileri gelenlerinin çoğu tarafından benimsenmişti.[122] İttihat ve Terakki'nin iktidarında ise ulusal bilinç artmış, orta sınıf güçlenmeye başlamıştı.[123] Bu nedenledir ki, güçlenen bu orta sınıfın etkisi taşrada daha fazla hissedilir olmuş ve ulusal bilinç bu sınıf aracılığı ile tüm tabakalara yayılmıştır. Böylece diğer unsurların mücadeleye çekilmesi başarılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'da güçlü tek siyasal örgüt olduğu padişah tarafından da iyi biliniyordu. Dolayısıyla Anadolu'daki herhangi bir hareket ya da yapılacak bir seçim İttihatçıların lehine sonuçlanacaktı. Bu nedenle padişah Saltanat Şurası sonucu karar verilen ulusal bir meclisin toplanması konusunda çekingen davranıyor, özellikle illerden gelecek üyeleri de kapsaması nedeniyle İttihatçıların yeniden işbaşına geleceği kaygısıyla konuyu bir komisyona havale etmeyi uygun buluyordu.[124]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmak ve buna paralel olarak Kuvayı Milliye güçleri oluşturmak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin ve güçlü olduğu yerlerde çok daha kolay oluyordu. Hürriyet ve İtilaf'ın da yer aldığı bölgelerde ise bu iş daha güçlükle gerçekleştiriliyordu. Hürriyet ve İtilaf Partisi direnişi öngörmediği gibi, direnen güçlerin de İttihatçı olduklarını, direnişlerinin gerçek nedeninin ise İttihat ve Terakki'yi yeniden iktidara getirmek amacıyla olduğu düşüncesini yaygınlaştırmaya çalışıyordu. Dolayısıyla İttihatçı olmayan ama direnişe katılan ve destek veren diğer unsurları İttihatçılardan ayırmak suretiyle, bu direniş hareketini zayıflatabileceklerini, bunun sonucunda da İttihat ve Terakki'nin gücünü sona erdirebileceklerini düşünüyorlardı. Ancak bu çabalarında çok da başarılı olduklarını söylemek güçtür. Çünkü İttihatçı olmayan unsurlar, örgütsel olmasa da ideolojik olarak İttihatçıdırlar. O nedenle bu unsurları direnişten alıkoymak, dolayısıyla İttihatçı örgütlerden ayırmak olanaksızdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Anadolu ve Trakya'da kurulan tüm direniş örgütlerinde görmek olanaklıdır. Avrupa'daki son toprak parçası Trakya için daha

---

[122] Bayar, Cilt 5, s. 1631.
[123] Tanör, s. 54.
[124] Türkgeldi, s. 222.

savaşın son günlerinden itibaren bir örgütlenme çabası içersine girilmiştir. Talat Paşa, Eylül 1918 sonlarında Berlin dönüşünde Edirne istasyonunda vali Zekeriya Zihni Bey'le görüşerek, Trakya'nın geleceğinin kaygı verici olduğunu, bu nedenle burada bir "Halk Teşkilatı" kurulmasını tavsiye etmiştir.[125] Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa yöneticileri de Batı Trakyalılara bölgelerinin geleceği ile yakından uğraşacak bir cemiyet kurmalarını telkin ediyorlardı.[126]

Bu sırada Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Edirne Mebsu Faik (Kaltakkıran) Bey'e Bulgarların barış konferansında Trakya'yı isteyeceklerini ve bunu gerçekleştirmek için gerektiğinde zora başvurmak amacıyla Rilo Manastırı baş rahibinin başkanlığında "Trakya Komitesi" adı altında bir örgüt kurduklarını, kendilerinin de Trakya'nın Türk olduğunu kanıtlamak için bir cemiyet kurmaları gerektiğini söyler ve devlet arşivinden de gerekli yardımı sağlayacağını bildirir. Talat Paşa'ya da bu bilgiler aktarılınca, yurdu terketmeden bir gün önce Faik Bey'e Edirne'ye giderek buradaki arkadaşlarıyla görüşüp bir cemiyet kurmasını söyler.[127] Bunun üzerine Edirne'den İstanbul'a aynı konu hakkında konuşmak için Faik Bey'le görüşmeye gelen Edirne Belediye Başkanı Şevket ve Avukat Şeref (Aykut) Beylerle, Edirne tüccarlarından Yolgedili Kasım Efendi'nin Kınacıyan hanındaki bürosunda toplam yirmi kadar Trakyalının katılımı ile 2 Kasım 1918'de bir toplantı yapılarak, merkezi Edirne olmak üzere bir cemiyet kurulmasına karar verilir.[128] Bu karar sonucu Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti büyük bir olasılıkla 30 Kasım 1918'de kurulur.[129] Cemiyetin kurulması için Edirne'de yapılan toplantıya Teceddüt Partisi Mes'ul Katibi İbrahim Fuat Bey de katılmıştır.[130]

Aynı dönemde Teşkilat-ı Mahsusa'nın telkinleri sonucu Batı Trakyalılar da 10 Kasım 1918 günlerinde "Batı Trakya Komitesi" ni kurdular.[131] Daha sonra bu komite ile cemiyet birleştiler. Amacı Trakya'nın Türk olduğunu ve doğu-batı ayrımının yapılamayacağını dünya kamuoyuna anlatmak olan cemiyet, silahlı direnişi

---

[125] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele,** 3.b., Cilt I, Ankara:TTK yay., 1992, s. 123.
[126] Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli...,** s. 123.
[127] Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli...,** ss. 127-128.
[128] Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli...,** s. 128.
[129] Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli...,** s. 125.
[130] Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli...,** s. 133.
[131] Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli...,** s. 138.

öngörmemiştir. Cemiyet Teşkilat-ı Mahsusa ile de yakın ilişkide bulunmuş ve ondan yardım istemiştir.[132]

Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir Ermenistan devleti kurulması yönünde projeler ortaya çıkınca, bölge halkı buradaki çoğunluğun Müslüman-Türklerden oluştuğunu anlatmak ve bir Ermenistan devleti kurulması olasılığına karşı koyacak örgütlenmeye girişmiştir. İstanbul'da bu amaçla Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Erzurum'da bir şube açmaya karar veren cemiyet, Cevat Dursunoğlu'nu bu iş için görevlendirmiştir. Cevat Dursunoğlu merkezden aldığı yetki ile Erzurum'da Süleyman Necati Bey, Hüseyin Avni Bey, Mesut Namık Efendizade Ahmet Bey gibi kişilerle ve bürokrasiden bir çok kimse ile birlikte cemiyetin Erzurum şubesini kurmuştur. Daha önce de Albayrak gazetesinin sahibi Süleyman Necati Bey, Erzurum'da bir direniş örgütü kurmak için girişimlerde bulunmuştu. Süleyman Necati'nin bu girişimi kendisini sevmeyenler tarafından bir "İttihatçı dalaveresi" olarak nitelendirilmişti.[133] Oysa bu dönemde Doğu Anadolu'nun geleceği gerçekten çok kritikti. Bu bölgede oluşturulacak bir Ermenistan, tüm dengeleri alt üst edebilir, bir Türk-Ermeni çatışmasını yeniden gündeme getirebilirdi. O nedenle daha baştan böyle bir girişimi önlemek gerekmekteydi. Lokal bir hareket niteliği dolayısıyla da İttihatçı olarak adlandırılması olanaksızdır. Ancak tüm direniş hareketlerinde olduğu gibi bunun da İttihatçı olarak adlandırıldığını görmekteyiz. Bunun nedeni, merkezi iktidara, yani padişaha ve İstanbul'daki hükümete rağmen yerel bir tepki vermenin gereksizliğine olan inançtır. Bu, aynı zamanda padişaha ve hükümetine karşı gelmek anlamına geldiği kanısından doğmaktadır. Bu anlamda padişaha karşı gelecek gücün, İttihat ve Terakki'den kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü, İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara gelmek için çaba harcadığı ve her olayda bu perspektiften hareket ettiği sanısı egemendir. Nitekim Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulunca, bu kez de "devletin padişahı var, sadrazamı var, onlar düşünürler" gibi sözlerle girişimi baştan sönümlendirmeye çalışmışlardır.[134] Bu hareket tarzı aynı zamanda merkezi iktidara karşı oluşabilecek her türlü örgütlenmeye bu çevrelerin tahammülsüzlüğünü göstermekte ve değişik iktidar arayışlarının önünü kesmeye yöneliktir.

---

[132] Tansu, **İki Devrin...**, s. 123.
[133] Dursunoğlu, s. 27.
[134] Dursunoğlu, s. 30.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyette bulunduğu sırada "İstihlası Vatan" adında bir cemiyet adı ortaya çıkar. Bu cemiyet gizlidir. Ancak kurucuları Müdafaa-i Hukukçulardır. Bu durum cemiyet içinde tartışmalara neden olur. Cemiyetin kurucusu olarak görülen Kazım (Yurdalan) Bey'e eleştiriler gelir. Süleyman Necati Bey'e göre bu girişim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden önce vardır. Fikir Mütareke günlerinde Doktor Fuat Sabit Bey'den çıkmıştır. Kendisi asker olduğu gerekçesiyle böyle bir cemiyetin kurulmasını Süleyman Necati Bey'e söyler. Süleyman Necati Bey, Nalbantoğlu Yüzbaşı İsmail, Alay Müftüsü Nusret, Emekli Binbaşı İdris tarafından bir merkez heyeti oluşturulur. Cemiyet bir süre faaliyette bulunduktan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması ile ona katılır.[135] Görüldüğü üzere Trakya'da olduğu gibi Doğu Anadolu'da da örgütlenme daha önceye dayanmaktadır. Fikrin Doktor Fuat Sabit Bey'den çıkması ise İttihatçıların yurt çapında bir hareketi her yerde bölge bölge örgütlediğinin, örgütlenme için sivil halktan bazı kimseleri teşvik ettiğinin göstergesidir. Buna paralel olarak söylenebilecek diğer bir olgu da, daha sonra Kazım Karabekir'in komuta ettiği Onbeşinci Kolordu'nun Enver Paşa'nın kurmuş olduğu Dokuzuncu Kolordu olduğudur.[136] Enver Paşa, bu kolorduyu daha sonra girişilecek bir mücadele için hazır tutmuştur. Her ne kadar Enver Paşa bu askeri kuvvetten bizzat yararlanamadıysa da Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında bu kuvvetlerin büyük bir rolünün olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Mütarekeden sonra işgale uğrayan Kars ve Batum illerinde de direniş odakları oluşmaya başladı. Bu amaçla 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası kuruldu. Aralık 1918'de Kars'ta yapılan ilk Vilayet Kongresi'nde Kars İslam Şurası'na "Milli Şura" adı verildi ve başkanlığına da İttihatçılardan Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey seçildi.[137] Bu sırada mütarekeye göre bu bölgeyi boşaltan Türk kuvvetleri silah ve malzeme depolarını Milli Şura'ya devretti. Milli Şura da Kars'ta bir halk hükümeti kurduğunu duyurdu ve bu hükümeti onaylattırmak için de büyük kongreyi topladı. 17-18 Ocak 1919 gecesi toplanan büyük kongre, Kars merkez olmak üzere "Cenûbîgarbî Kafkas Hükümet-i

---

[135] Dursunoğlu, s. 57.

[136] Cemal Kutay, **Atatürk-Enver Paşa Hadiseleri,** İstanbul: Ercan Matbaası, 1956, s. 24. Cebesoy, **Milli Mücadele...,** s. 43.

[137] M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Kars Tarihi,** Cilt I, İstanbul: Işıl Matbaası, 1953, s. 556.

Muvakkata-i Milliyesi" adında bir hükümetin kuruluşunu onayladı. Başkanlığına da yine Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey getirildi.[138]

Yerel direniş örgütlerinden bir diğeri de Trabzon'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti'dir. 1918 yılının Aralık ayı ortalarında kurulan cemiyette İttihat ve Terakki'nin ağırlığını görmek mümkündür. Beliren Rum ve Ermeni tehlikesi karşısında Doğu Karadeniz eşrafının İttihatçılardan oluşan bölümü böyle bir örgütlenme yoluna gitmişlerdir.[139] Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin 12 Şubat 1919'da yapılan ilk kongresinde başkanlığa eski bir İttihatçı, İttihat ve Terakki Fırkası'nın gizli örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölge temsilcisi Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi getirilmiştir.[140] Trabzon'da köklü bir İttihatçı gelenek vardır. Bu gelenek dolayısıyladır ki, Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti, Anadolu'da kurulan direniş örgütlerinden en güçlüsü olmuştur.[141] Trabzon'da İttihatçılık o denli güçlüdür ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadelenin liderliğini ele almasından sonra bile Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti zaman zaman ona karşı muhalif hareketler içersine girmiştir. Özellikle Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme girişimi sırasında Trabzon'dan kendisine büyük destek gelmiştir. Çünkü Trabzon'da büyük bir Enver Paşa sevgisi vardır ve eşrafın büyük bir çoğunluğu onu överek anmakta ve Enver Paşa bu suretle unutturulmamaktadır.[142] Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin üyeleri arasında Küçük Talat Bey'in de bulunması ve Milli Mücadele boyunca Trabzon ile sınırların ötesindeki Enver Paşa arasındaki ilişkiyi kurması, bu cemiyette İttihat ve Terakki'nin egemenliğini gözler önüne sermektedir. Nitekim daha sonra Yahya Kaptan'ın eylemlerinde İttihat ve Terakki ile bağlantılı olduğu ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de Yahya Kaptan'ı koruduğu görülecektir.

Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Bey'in oğlu Faik Ahmet (Barutçu) Bey de Trabzon'da yayınlanan İstikbal

---

[138] Kırzıoğlu, s. 557.

[139] Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler,** İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s. 176.

[140] Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa,** Trabzon: KTÜ yay., 1981, s. 15.

[141] Er, s. 1130.

[142] Sami Sabit Karaman, **İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa,** İzmit: Selüloz Basımevi, 1949, s. 20.

gazetesinin başyazarı idi. Faik Ahmet Bey, cemiyetin eylemcilerinin tanınmış İttihat ve Terakki erkanından olduklarını belirtmektedir.[143]

Batı Anadolu'da gerçekleştirilen örgütlenmelerde İttihatçıların yoğun bir şekilde yer almasına karşın, harekete İttihatçı damgası vurulmaması için kendilerinin özellikle ön planda görünmemelerine dikkat etmişlerdir. Bu nedenle İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti'ne ellerinden gelen yardımı yapan İttihatçılar, arka planda kalmayı yeğlemişlerdir. Onların bu davranışları bazı yazarlar tarafından İttihatçıların desteğinin "platonik bir sempatiden öteye gidemediği" şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur.[144]

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucuları, Mondros Mütarekesi'nden sonra yedi gün içinde faaliyete geçmelerine karşın, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bu girişimi İttihatçı ve bolşevik olarak tanımlaması, cemiyetin resmen kuruluşunu geciktirmiştir. Cemiyet programını vali Tahsin Bey zamanında vilayete sunmuştur.[145] Oysa İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları Moralızade Nail ve Halit Beylerin İttihatçılıkla ilgileri yoktur ve kişisel düşünceleriyle ülkeye yararlı olmaya çalışan insanlardır.[146] Ancak cemiyet çalışmalarında İttihat ve Terakki'den son derece yararlanmıştır. O dönemde İzmir'de Teceddüt Partisi'nin faaliyetlerini yürüten İttihat ve Terakki İzmir eski Katibi Mes'ulü Mahmut Celal (Bayar) Bey, cemiyeti desteklemiş ve bu desteğini gizleyerek gerçekleştirmiştir.[147] Bu dönem boyunca Nail Bey'le Celal Bey hiç görüşmemişler, Celal Bey'in yardımları ortak dostları Doktor Hacı Hasanzade Ethem Bey aracılığıyla olmuştur.[148] Nitekim cemiyetin kuruluşunda da Celal Bey'e bu fikri açan ve ondan yardım isteyen Doktor Hacı Hasanzade Ethem Bey'dir.[149]

---

[143] Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 507.
[144] Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul: Hürriyet yay., 1981, s. 164.
[145] Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 482.
[146] Bayar, Cilt 5, s. 1633.
[147] Moralı, s. 45.
[148] Moralı, s. 45.
[149] Bayar, Cilt 5, s. 1619.

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karakol Cemiyeti ile de işbirliğine giderek, gerek yayınlar konusunda, gerekse Anadolu'ya silah ve cephane kaçırma konusunda Karakol Cemiyeti ile birlikte davranmıştır.[150] Bu sırada Karakol Cemiyeti çalışmalarını İstanbul'la sınırlı tutmamakta, tüm yurtta yaygınlaşmaya çalışmaktadır. Bu faaliyet kapsamı içinde tüzüğünü Anadolu'da çeşitli yerlere göndermiştir. Karakol Cemiyeti'nin tüzüğü Batı Anadolu'da Hacim Muhittin Çarıklı aracılığı ile 23 Haziran 1919'dan itibaren yayılmaya başlamıştır.[151] Tüzüğünün Batı Anadolu'da yayılmasından sonra Karakol Cemiyeti Bursa'da ve daha başka yerlerde kısa bir süre faaliyet göstermiştir.[152]

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması ile birlikte Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarları bu cemiyete kuşku ile bakmışlar, altında İttihatçılık aramaya başlamışlardır. Bunun üzerine Moralızade Nail ve Halit Beyler Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'ya sundukları memorandumda, kurdukları bu cemiyetten Hürriyet ve İtilafçıların kuşkulanmalarının, İngiliz ve Fransızlara yayılmasına neden olduğunu, çünkü cemiyetin Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarlarınca "İttihat ve Terakki yavrusu" olarak nitelendirildiğini, bunun da İngiliz ve Fransızlar tarafından cemiyete karşı bir harekete neden olabileceği belirtilmiştir.[153]

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmaları valiler tarafından da güçlüklere uğratılmıştır. Hem Etem Bey, hem de daha sonra atanan İzzet Bey döneminde, cemiyete özellikle İttihat ve Terakki-Teceddüt Partisi'nin destek olması valileri cemiyet aleyhine çevirmiş ve cemiyet İttihatçı ve Bolşevik olmakla suçlanmıştır.[154] Gerçekten de cemiyetin İttihatçılarla yakın bir ilişkisi vardır. Bu ilişki ilk kez 13 Mart 1919'da düzenlenen bir mitingte daha da belirginleşmiştir. Mitingi İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin düzenlemesine karşın Teceddüt Partisi ve Türk Ocağı şubeleri mitingin organizasyonunda aktif rol oynamışlardır. 17 Mart'ta da İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir'den gelen temsilcilerle yerel bir kongre yapılmıştır. Kongreye delege olarak katılanların hemen hepsi İttihatçıdır.[155]

---

[150] Moralı, s. 16.

[151] Hacim Muhittin Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara: TİTE yay., 1967, s. 20.

[152] Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, 3. b., Cilt I, Ankara: TTK yay., 1988, s. 51.

[153] Moralı, s. 7.

[154] Moralı, s. 9.

[155] Bayar, Cilt 5, 1631.

Batı Anadolu'da Milli Mücadele'nin örgütlendiği bir diğer merkez de Alaşehir'dir. Alaşehir'de hareketi başlatan ve toparlayan, daha önce Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışan İttihatçı Yüzbaşı Süleyman Sururi Bey'dir.[156] Alaşehir Kongresi de İttihatçı Kara Vasıf Bey'i umum kumandan seçmiştir. Bu seçimde Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden İlhami Bey, kendi siyasal eğilimlerine uygun düşen bir aday bulamaması nedeniyle Vasıf Bey'i önermek durumunda kalmıştır.[157] Görülüyor ki, direnişe katılan Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarları bile tanınmış İttihatçıları işbaşına getirmek durumuyla karşı karşıya kalmışlardır.

Balıkesir'de direnişi örgütleyen ve burada bir kongre toplanmasını sağlayarak kongreye başkanlık eden Hacim Muhittin Çarıklı da eski İttihatçılardandır.[158] Balıkesir'deki kongreye katılanların da büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki kökenlidir.

Uşak'ta ulusal direnişi sağlayan iki örgüt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Uşak Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'dir. Başkanı da bir dönem İttihat ve Terakki Partisi'nden milletvekilliği yapmış İbrahim (Tahtakılıç) Bey'dir. İkincisi ise, Uşak Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliyesi'dir.[159] Bu ikinci örgüt ile Karakol Cemiyeti'nin bağlantısı vardır.[160] Uşak Kongresi'nin bu ikinci örgüt tarafından düzenlendiğini, Baha Sait Bey'in Bakü'de Sovyetlerin Kafkas Bölgesel Komitesi ile yaptığı anlaşmada, Karakol Cemiyeti temsilciliğinin yanısıra, Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcisi sıfatını da kullanmasından anlamaktayız. Bunların yanısıra Uşak'ta mücadele yanlısı birçok genç, Türk Ocağı çevresinde toplanmışlardı.[161] Türk Ocağı'nın İttihat ve Terakki ile bağlantısını düşündüğümüzde, Uşak'ta mücadelenin yönünün İttihatçılar tarafından belirlendiğini anlamak daha da kolaylaşır.

Batı Anadolu'daki diğer illerde de direniş hareketi İttihatçılar tarafından başlatılmıştır. 4 Haziran 1919'da Nazilli işgal edilince tehlikeye düşen Denizli'nin

---

[156] **Milli Mücadele Dergisi,** Cilt 1, Sayı 6, (9 Aralık 1969), s. 124.
[157] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...,** s. 200.
[158] Tansu, **İki Devrin...,** s. 354.
[159] Besim Atalay, "Uşak'ta Milli Hareket," **Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 20, (12 Temmuz 1962), s. 205.
[160] Uluğ, s. 267.
[161] Atalay, s. 205.

İttihatçı Müftüsü Ahmet Hulusi ilk günden itibaren direnişi örgütlemeye çalışmıştır.[162] Aydın bölgesinde Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ağırlığı nedeniyle Kuvayı Milliye'nin kuruluşu güç olmuş, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey'in çabaları sonucu Kuvayı Milliye'nin kuruluşu sağlanmıştır.[163] Albay Şefik Bey, efelerden Muğlalı İttihatçı Hacı Süleyman Efendi'nin yardımlarıyla Kuvayı Milliye'yi oluşturmayı başarmıştır.[164]

Anadolu'nun diğer bir bölgesi Kastamonu ve İnebolu'da da Milli Mücadele İttihatçıların önderliğinde yürütülmüştür. Kastamonu ve İnebolu Anadolu'ya insan, silah ve malzeme geçirmede önemli bir bölgedir. O nedenle burada oluşturulan örgütlenmelerin doğrudan doğruya Anadolu'yu etkileyen önemli bir yönü bulunmaktadır. Kastamonu'daki Kastamonu Gençler Kulübünün kuruluşunda İttihat ve Terakki döneminde Türk Gücü Başkanı olan hukukçu Kara Hüseyinzade Abidin Bey büyük rol oynamıştır.[165] İnebolu Gençler Mahfeli adı altında kurulan örgüt de eski İttihat ve Terakki binasında faaliyette bulunmuş, bu örgütün yöneticileri iki kez kaymakamlıkta İngiliz komiseri tarafından sorgulanmış, Hürriyet ve İtilafçıların da tehditlerine uğramışlardır.[166]

Anadolu'nun tüm bölgelerinde İttihatçıların girişimiyle kurulan yerel direniş örgütlerinin tamamı siyasetle uğraşmadıklarını, herhangi bir siyasal parti ile bağlarının bulunmadığını, amaçlarının yalnızca yurdun kurtarılması olduğunu defalarca vurgulamak zorunda kalmışlardır. Balıkesir Kongresi kararlarının üçüncü maddesinde, hiç bir siyasal parti ile ilgili olunmadığı, ayrıca çetecilikten nefret edildiği ve Kongre'nin düzenli bir örgüt halinde Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmaya azmettiği belirtilmiştir.[167] Kongre'nin dördüncü maddesinde ise, "Kongre'nin maksat ve gayesi, istihlas-ı vatandır. Her ne suretle olursa olsun siyasetle iştigali nefretle reddeder" şeklindedir.[168] Balıkesir Kongresi ruznamesinde de İngiliz, Fransız ve diğer batı ülkelerinde Kuvayı Milliye'nin bolşevik örgütü ve İttihat ve Terakki liderlerinin

---

[162] Avcıoğlu, Cilt 3, s. 1250.
[163] **Milli Mücadele Dergisi,** Cilt 1, Sayı 6, (9 Aralık 1969), s. 134.
[164] Avcıoğlu, Cilt 3, s.1250.
[165] Peker, s. 129.
[166] Peker, s. 44.
[167] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...,** s. 177.
[168] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Kısım I, s. 207. Çarıklı, s. 112.

yeniden iktidara getirilmeleri için oluşturulmuş olduğuna ilişkin propagandalarını çürütmek ve karşı propaganda yapmayı amaçladığı belirtilmiştir.[169] Birinci Balıkesir Kongresi sona erdikten sonra padişaha ve sedarete yazılan yazıda saltanata bağlılık dile getirildikten sonra, "Milli Kongremiz, hiç bir fırka ve meslek ihtirası ile hareket etmeyen vatanperverlerden müteşekkildir. Gayemiz yurdun hâlâsıdır" denilir.[170] Balıkesir Kongresi'nin bu kararlarına karşın, vergi toplayan, genel seferberlik ilan eden, silahlı güçler kurarak devletin işlevlerini kendi üzerine alan Kongre'nin siyasetle uğraştığı apaçıktır. Gerçekte bu sözler İttihat ve Terakki'den arınmak ve bu örgütlenmenin Yunan işgalinin sona ermesiyle işlevinin kalmayacağı, geçici olduğu konusunda merkezi iktidara ve diğer çevrelere güvence verilmesi amacına yöneliktir.[171]

Aynı şekilde Alaşehir Kongresi'nde de siyasetten ayrı olunduğu, her türlü parti ayrılıkları ve politik ihtirasların kesin olarak dışında kalınacağı özenle vurgulanmıştır.[172] Bunun gibi İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Kastamonu Gençler Kulübü, İnebolu Gençler Mahfeli ve Doğu Anadolu'daki büyük Erzurum Kongresi ile tüm yurdu kapsayan Sivas Kongresi de, siyasetle uğraşmadığını ve siyasal partilerle ilgilerinin olmadığını söylemek durumunda kalmışlardır.

Tüm bu örgütlenmelerin sık sık siyasetle ve siyasal partilerle ilgilerinin olmadığını açıklamaya iten en önemli etken, kuşkusuz tamamında İttihatçıların büyük bir rol oynamasıdır. Çünkü hem hükümet, hem İtilaf Devletleri ve hem de Hürriyet ve İtilaf Partisi tarafından görünen gerçek, bu örgütlenmelerin tümünde İttihatçıların kabarık sayısıdır. Bunlar her ne kadar İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunda değillerse de İttihat ve Terakki Partisi'nin Anadolu teşkilatının önde gelen elemanlarıdırlar. İttihatçıların içinde bulunduğu bir hareketin İttihatçı olamayacağı düşünülmemektedir. İttihatçılık yapmak ise, yeniden iktidara gelmek için mücadele etmek anlamına gelmektedir. O nedenle özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin İttihat ve Terakki Partisi ile Müdafaa-i Hukukçular arasında kurduğu bağ çok da yanlış sayılmamalıdır. Bu

---

[169] Moralı, s. 17.
[170] Çarıklı, s. 117.
[171] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 177.
[172] **Türk İstiklal Harbi**, Cilt II, Kısım I, s. 210. Çarıklı, s. 206.

yüzden yerel direniş örgütleri sürekli kendilerinin herhangi bir parti için çalışmadıklarını vurgulamak durumunda kalmışlardır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin öncülüğünü yapan bölgenin aydınları, din adamları ve eşrafının büyük çoğunluğunun İttihatçılarla ilişkileri vardı. Ancak herkesi ortak bir amaç etrafında bütünleştirmek için siyasetle uğraşmadıklarını söylüyorlardı.[173] Böylelikle kuruluş amaçlarının siyasal çatışmaların hengamesi içinde kaybolması engellenmiş olacaktı. Cemiyetlerinin siyasetle ilgisi olmadığını açıklarken, kuşkusuz biraz da kurucuların kimliklerini gizlemeyi düşünüyorlardı.[174]

Yerel direniş örgütlerinin örgütlenme ve çeşitli kongreler düzenlemeleri, ulusal nitelikli Sivas Kongresi'ne değin sürmüştür. 4/11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde Anadolu'daki tüm direniş odakları tek bir merkezde birleştirilerek, hepsine birden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı verilmiştir. Bu birleşmenin bir süre kağıt üzerinde kaldığı, özellikle de Batı Anadolu'nun bu birleşmeyi ilk anda olumlu karşılamadığını ve tereddütler geçirdiğini Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ekim 1919 tarihli şu genelgesi ortaya koymaktadır:

> "Bursa'da delege Osman Nuri Bey'den alınan tel yazısında, Reddi İlhak, Karakol ve başka adlar altında türlü ulusal derneklerin örgütlenme ve çalışmayı sürdürdükleri, dahası Balıkesir Reddi İlhak Derneği Başkanı Hacim imzasıyla ayın yirmisinde büyük kongreye delegeler gönderilmesinin istendiği bildirilmektedir. Sivas Genel Kongresi ile aynı kutsal amaç uğrunda çalışan bütün ulusal dernekler birleştirilmiş ve bu sayede ulusun gösterdiği birlik, dayanç ve istenç sonucu olarak, son mutlu durum (yani hükümetin değiştirilmesi) doğmuştur. Daha kararlardan bilgileri olmadığı anlaşılan bu gibi ulusal güçlerin, Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin de katılmış olduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsilciler Kurulu ile doğrudan doğruya ilişki kurmaları ve Sivas Kongresi tüzüğü uyarınca örgütlerini değiştirip öneri ve isteklerini sadece Temsilciler Kurulu aracılığı ile belirtmeleri, yurdumuzun bugün gereksindiği birlik ve iç düzen bakımından, kesinlikle zorunludur; bu nedenle gerekenlere durum anlatılarak bu noktanın sağlanması ve İstanbul hükümetinin ülkenin

[173] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 57.
[174] **Milli Mücadele Dergisi**, Cilt 1, Sayı 4, (25 Kasım 1969), s. 68.

esenliğine yönelik ulusal çalışmaların durmaması için, kongre ve benzeri toplantılara bugün gereklik bulunmadığının ilgililere duyurulması ve sonucun bildirilmesi önemle rica olunur.

Temsilciler Kurulu Adına
Mustafa Kemal"[175]

Bu genelge 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e ve Balıkesir'de 14. Kolordu Komutanı Kazım (Özalp) Bey'e gönderilmiştir.Mustafa Kemal Paşa genelgeyi Sivas Kongresi kararlarının tam olarak anlaşılamadığı şeklinde bir yorumla göndermiş olsa da, özellikle Karakol Cemiyeti'nin bu sırada yoğun bir çalışma içinde olduğu göze çarpmaktadır. Karakol Cemiyeti'nin Sivas Kongresi kararlarından habersiz olması olanaksızdır. Nitekim Sivas Kongresi sırasında Karakol Cemiyeti'nin kurucularından Kara Vasıf Bey'le Mustafa Kemal Paşa görüşmüş ve bu cemiyetin çalışmalarına son vermesini istemişti. Karakol Cemiyeti buna rağmen çalışmalarına bir süre daha devam etti. Sivas Kongresi kararlarının, özellikle de yerel direniş örgütlerinin tek bir merkezde toplanmasına ilişkin kararın Batı Anadolu'da geç uygulanmasının temel nedenini Doğu Anadolu'daki kongreler ile Batı Anadolu'daki kongrelerin yapısında bulmak olanaklıdır. Erzurum ve Sivas Kongreleri Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gerçekleşmesi ve askerlikten gelen arkadaşlarıyla birlikte Temsilciler Kurulu'na egemen olması sonucunda Doğu Anadolu kongreleri asker kişilerin önderliğinde gelişirken, Batı Anadolu kongreleri genellikle askerlere kapalı kalmıştır. Hatta üniforma ve rütbe taşıyan kimselerin kongre salonuna alınmamasına kadar ileri gidilmiştir. Kabul ettikleri tek asker kişi Albay Kara Vasıf Bey'dir.[176] Bu durum Batı Anadolu'nun sivil yapısına da denk düşmektedir. Doğuda askerler mücadelenin liderliğini kısa sürede ele geçirmelerine karşın, batıda sivil hareket uzun bir süre bu merkeze bağlı olmak istememiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu genelgesine Hacim Muhittin Çarıklı 18 Ekim 1919'da karşılık verir. Sözü edildiği gibi bir kongre toplamak niyetinde olmadığını, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte olduğunu ve Karakol Cemiyeti'nden de haberdar olmadığını söyler. Buna karşın Sivas Kongresi'nden sonra da Batı Anadolu'da kongrelerin düzenlendiğine tanık olmaktayız. Ancak bu kongrelerin Sivas Kongresi ile

[175] **Söylev,** Cilt III, Belgeler, Belge No: 155/III, s. 161.
[176] Şerafettin Turan, s. 154.

bütünleşme eğilimlerini de belirtmek gereklidir. Batı Anadolu'nun doğu ile bütünleşmesi tam olarak Ankara'da Meclis'in açılması ve hükümetin kurulması ile gerçekleşecektir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın bir TBMM heyeti ile Uşak'ı ziyaretinin ertesinde Afyon'da bir kongre toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın açtığı bu kongrede alınan kararlarla tüm örgütlerin Ankara'ya bağlanma süreci de tamamlanmıştır.[177]

Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli'deki ulusal örgütler birleştirilince, İttihat ve Terakki'ye bağlı siyasal örgütlerin birçoğu da buna dahil olmuştur.[178] Böylece İttihat ve Terakki'nin taşra örgütleri de Mustafa Kemal Paşa'yı hareketin önderi olarak tanıyacaktır.[179]

Görüldüğü gibi Mondros Mütarekesi'nin ertesinde yerel direniş örgütleri oluşturulmaya başlanmış ve gerek yayın yoluyla gerekse silahlı birlikler kurarak bölgelerinin haklarını savunmaya yönelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçerek mücadeleye başlamasına güç ve cesaret veren, Türk ulusunun ölmediğini ve yaşamak azminde olduğunu gösteren bu gibi ulusal hareketlerdir.[180] Mustafa Kemal Paşa dağınık ve birbiri arasında eşgüdümü bulunmayan, dolayısıyla da birbirleriyle zaman zaman çelişen bu örgütleri önce Sivas Kongresi ve sonra da Meclis'in açılması ile tek bir çatı altında toparlamayı başarmış ve hareketin liderliğini de bu suretle kazanmıştır.

II. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İttihat ve Terakki

Yerel direniş örgütlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleşmesi büyük ölçüde sağlanmış olmasına karşın, bu cemiyet Anadolu hareketinin meşruiyetini sağlayacak yeterlikte değildi. Bu nedenle Amasya Görüşmeleri'nde Meclis'in açılması yönünde İstanbul hükümeti ile anlaşmaya varılmıştı. Ancak, Meclis'in nerede toplanacağı tartışma konusu olmuş, Mustafa Kemal

---

[177] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 244.
[178] Adıvar, ss. 45-46.
[179] Bayur, **Atatürk**, Cilt I, s. 199.
[180] Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli...**, s. 125.

Paşa'nın tüm uğraşlarına karşın İstanbul'da toplanmasına karar verilmişti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Meclis, İtilaf Devletleri'nin baskısından uzak bir yerde toplanmalıydı. Böylelikle daha serbest ve rahat bir çalışma ortamı yaratılabilirdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa görüşünde haklı çıkmış, İstanbul'da toplanan Mebuslar Meclisi Misak-ı Milli kararlarını kabul edince İtilaf Devletleri tarafından dağıtılmıştır.

İstanbul'daki Mebuslar Meclisi'nin dağıtılması, Anadolu hareketi için yeni bir evrenin açılmasına neden olmuştur. Meclisli dönem olarak adlandırılabilecek bu evrede, Anadolu hareketi fiili ve meşru eylemlerini düzenleyecek ve tüm dünyaya duyurabilecek bir organa kavuşmuş oluyordu. Belki daha önce bu işlevi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yerine getiriyordu. Fakat Meclis'le birlikte hem örgütlenmede bir adım daha öte gidilecek, hem de hareketin dernek düzeyinden tüm yurttan seçilmiş milletvekillerinin oluşturduğu ve aynı zamanda yeni bir devletin kuruluşunu da gerçekleştiren meclis düzeyine çıkarılmış olacaktı. Bu durum Anadolu'nun etkinliğini hem İtilaf Devletleri üzerinde, hem de Saray ve hükümetine karşı artıracaktı.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de yani İstanbul'un işgalinden üç gün sonra bir bildirimde bulunarak, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanacağını duyurdu. Bu amaçla yapılacak seçimlerin esasları da bu bildirimde açıklandı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açıldı. Meclis'e katılan tüm milletvekilleri Müdafaa-i Hukuk hareketinden gelmiştir. Dağıtılan Mebuslar Meclisi'nden gelen milletvekillerin de tamamı Müdafaa-i Hukukçudur. Müdafaa-i Hukuk hareketinde olduğu gibi Meclis'te de siyasal ayrışmalardan uzak durma görüşü herkeste egemendi. Nitekim milletvekilleri yapacakları yeminde, tıpkı Sivas Kongresi'nde olduğu gibi particiliğin reddedilmesi ifadesine yer verilmesi yönünde önergeler vermişlerdir.[181] Ancak bu durum Meclis içinde farklı grupların doğmasına engel olamamıştır.

---

[181] Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri," **İ.Ü.H.F. Mecmuası**, Cilt XXIII, Sayı 3-4, 1958, s. 237.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk olarak Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu'nun kurulduğunu, bunların yanısıra belli bir isim altında olmaksızın özel amaçlı kimi grupların varlığına işaret etmektedir. Bu grupların, Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek amacıyla kurulmuş olmasına karşın, varlıklarının tersine bir sonuç verdiğini belirtmektedir.[182] Sayıları çok az olan bu gruplar, birbirleriyle yarışmaya kalkışmışlar, birbirlerini dinlemedikleri için Meclis'te hemen hemen bir kargaşa doğmasına neden olmuşlardır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, grupları birleştirmek, ya da gruplardan birini güçlendirerek bu karışıklığı gidermek yolunu denemiştir.[183] Güçlendirmek istediği grup büyük olasılıkla İstiklal Grubu'dur. Çünkü İstiklal Grubu, Mustafa Kemal Paşa'nın gayrıresmi grubu sayılıyordu.[184] Bu çabasında başarılı olamayan Mustafa Kemal Paşa, sonunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla güçlü bir grup kurmaya karar vermiştir. Bu grup için yaptığı programın başına başına koyduğu esas madde, iki noktada toplanıyordu. Birincisi; grup, Misak-ı Milli ilkelerine bağlı kalarak yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayıcı bir barış elde etmek için, ulusun bütün maddi ve manevi gücünü gereken amaçlara yöneltip kullanacak ve yurdun resmi özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır. İkincisi ise; grup, devletin ve ulusun örgütlerini Anayasa'ya uygun olarak şimdiden saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır.[185]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluşunu Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadeleden hemen sonra şöyle açıklamaktadır: "Nihayet blok halinde bulunan Meclis, bir gün oldu beş parçaya ayrıldı. Fakat böyle sağ ve sol cenah şeklinde değil, hissi, şahsi, fikri, muhtelif esbabtan dolayı muhtelif parçalara ayrıldı ve hiçbirisinde de bir karar temin edebilecek ekseriyet mevcut olamadı. Zaman zaman birleşirlerdi. Fakat ekseriya yekdiğerinden ayrı olarak çalışırlardı. Ve hükümet mevkiinde olan ve Heyet-i Vekile içinde bulunan arkadaşlar fevkalade müşkül vaziyetlere duçar oluyorlardı. Zira icrai selahiyeti haiz olan bu Meclis'te bir çok mesail-i

---

[182] **Söylev**, Cilt II, s. 436.
[183] **Söylev**, Cilt II, s. 437.
[184] Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul: Tan Matbaası, 1961, s. 223.
[185] **Söylev**, Cilt II, s. 437.

mühimmeyi istişare etmek, oradan karar almak mecburiyetinde idiler. Halbuki en basit mesailde bile Meclis'ten karar almak imkanı kalmıyordu. Ben bunu çok tehlikeli gördüğümden bir tedbir düşündüm ve hatırıma gelen şey bu ufak parçaları birleştirmek ve bir grup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim."[186]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na alınacak olanlar bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, uygun gördüğü milletvekillerini devlet başkanlığı resmi dairesine grup grup çağırıyor, grubun kuruluş nedenlerini açıkladıktan sonra bu gruba dahil olmalarını, girmek istemeyenlerin ise fikirlerinde serbest olabileceğini söylüyordu.[187] Mustafa Kemal Paşa'dan bunun için davet almayan, dolayısıyla da grubun dışında kalanların, niçin gruba alınmadıkları ise açıklanmıyordu.[188]

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda aktarılan 1923 yılında İzmit'te gazetecilerle yaptığı söyleşiden, grubun kuruluş gerekçesini çıkarmak olanaklıdır. Grup, yapılacak işlerin Meclis'ten kolaylıkla geçirilerek bir an önce uygulamaya sokulmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Yürütmenin içine düştüğü zor durumdan bu vesile ile çıkabileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla grubun kuruluşu pratik gerekçelere dayanmaktadır. Ancak bu gerekçenin ardında düşünsel bir gerekçe de vardır. Güçlü bir grup kurarak yürütmeyi bu grup aracılığı ile güçlendirmek suretiyle Meclis'in müdahale araçlarını etkisizleştirmek amacını güder ki, muhalefetin de temel itirazı bu noktada toplanmaktadır. Muhalefete göre bu oluşum giderek Meclis'te bir grubun ve onun liderinin kesin egemenliğine yol açacaktır. Ayrıca grubun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk adı altında faaliyet göstermesi, belli bir daralmayı da beraberinde getiriyordu. Çünkü böylelikle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, artık tüm ulusu içine alan bir örgüt olmaktan çıkıyor, "Meclis'teki Birinci Grub'un siyasi partisi durumuna giriyordu.[189]

---

[186] Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları,** Ankara: TTK yay., 1982, ss. 57-58.

[187] Arıkoğlu, s. 225.

[188] Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru 1921-1922,** Ankara: Başnur Matbaası, 1971, s. 161.

[189] Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru,** s. 161.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 10 Mayıs 1921'de kurulmuş ve başkanlığını Mustafa Kemal Paşa üzerine almıştır. Grubun kurulmasına ilk tepki Erzurum milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'den gelmiştir. Hüseyin Avni Bey, 12 Mayıs 1921'de Meclis'e bir önerge vermiş, önerge 16 Mayıs 1921'de görüşülmüştür.

Hüseyin Avni Bey önergesinde kurulan grubun programının esas maddesini açıkladıktan sonra, Meclis'teki tüm milletvekillerinin esas maddede belirtilen amaç için çalıştıklarını, oysa şimdi bu amaca bir grubun sahiplenmesi ile sanki buna karşı muhalif kimseler olduğu sanısının doğmasına yol açılacağı, bu sanının ortadan kaldırılması için temel amaç olan esas maddenin içeriğinin Meclis tarafından bir kez daha kabul edilerek, buna ait tutanağın gazetelerde aynen yayınlanmasını teklif etmiştir.[190] Hüseyin Avni Bey'in önergeyi açıklayıcı konuşmaları Kütahya milletvekili Ragıp Bey, Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey, Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in sataşmaları ile sık sık kesilmiş, Edirne milletvekili Şeref (Aykut) Bey'in ılımlı konuşması havayı biraz olsun yumuşatmakla birlikte, grubun herkese açık olduğunu, isteyen herkesin gruba katılabileceğini söylemesi[191] gerçeklikle bağdaşmıyordu. Çünkü dışarıda bırakılan, yani Mustafa Kemal Paşa'dan davet almayan milletvekilleri vardı. Grubun herkese açık olmadığı ortadaydı. Misak-ı Milli kararlarında hemfikir olduğu bilinen miletvekillerini aynı amaç doğrultusunda bir gruba dahil etmenin, diğer bir deyimle aynı amaca yönelik bir bütünü parçalamanın anlaşılır bir yönü olamazdı. Mustafa Kemal Paşa, bu grubu oluştururken yalnızca kendisine destek vereceğini bildiği milletvekillerini gruba davet etmiştir. "Çünkü grup bütün mebuslar içinde bulunsun diye değil, istenmeyenler içinde bulunmasın diye kurulmuştu.[192]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması ve kimi milletvekillerinin bu grubun dışında bırakılması, bu milletvekillerinin muhalefete geçmesine yol açmıştır. Dışarıda bırakılan milletvekillerinin muhalefeti, grubun programındaki esas maddeye olmayıp, Meclis'in doğrudan doğruya bir kişinin egemenliği altına girmesine yönelik olduğu düşüncelerinden kaynaklanmıştır. Bu milletvekilleri kişisel egemenlik yerine meclis egemenliği ilkesini temel almışlar, en

---

[190] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Cilt 10, Ankara: TBMM Matbaası, 1958, s. 297.
[191] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Cilt 10, s. 299.
[192] Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru,** s. 162.

önemli sorunlardan en ince ayrıntılara dek tüm işlemlerde meclis üstünlüğünü öne çıkarmışlardır.[193] Bütün güçleri kendinde toplamış olan Meclis, egemenlik hakkını bir kişiye devretme konusunda çok kıskanç davranmıştır. Bu görüşte olanlar eleştirilerini bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya yöneltmişlerdir.[194] Bu dönem daha sonra kurulacak olan İkinci Grub'un örgütsüz olarak muhalefet yaptığı dönemdir ve bu durum yaklaşık bir yıl, İkinci Grub'un kurulduğu 1922 yılı Temmuz ayına değin sürmüştür.[195] Ancak daha sonra kurulacak olan İkinci Grub'un muhalefetine muhafazakar milletvekilleri de dahil olmuştur ki, bu durum İkinci Grub'un hilafet-saltanat yanlılarından oluştuğu şeklindeki değerlendirmelere neden olmuştur.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çok sayıda İttihatçı milletvekili olduğu bilinmektedir. Ardahan mebusu Hilmi Bey'e göre Meclis'te "müttehid ve mütesanid kırk İttihatçı..." vardır.[196] Meclis'te meydana gelen ilk gruplaşmalardan itibaren İttihatçılar tek bir grup içinde bulunmamışlar, çeşitli gruplarda yer almışlardır. Böyle bir tutum, İttihatçıların her türlü olasılığı hesaba katmaları olarak değerlendirilebilir.[197] Ancak gözardı edilmemesi gereken bir nokta da, İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk döneminden beri ön planda yer almalarına karşın, kimliklerini öne çıkararak, diğer bir deyimle İttihatçı bir kütle halinde davranarak hareket etmemişlerdir. İttihatçılıklarını muhafaza etmekle birlikte, direnişi İttihatçılık adına yapmaktan, daha açık bir deyişle direnişi tekellerine almaksızın, her türlü politik düşünceye sahip ama direnişi öngören kişi ya da gruplarla birlikte hareket etmişlerdir. Dolayısıyla politik bir ayrımcılık gütmemişlerdir. Çünkü dönemin politik çatışmalar dönemi olmayıp, ortak düşmana karşı birlikte hareket etme dönemi olduğunun bilincindedirler. Dolayısıyla eski politik çatışmaların yeniden ortaya çıkarılması, eski kimliklere sıkı sıkıya sarılınması, mücadeleyi zaafa uğratabilirdi. Bu anlayıştan hareket eden İttihatçılar Meclis'te de aynı tutumlarını sürdürmüşlerdir.

---

[193] Demirel, s. 229.

[194] Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 530.

[195] Demirel, s. 229. Mustafa Kemal Paşa da İkinci Grub'un azınlıkta kalarak bir süre örgütsüz bir şekilde muhalefet ettiklerini dile getirmektedir. Arı İnan, s. 58.

[196] **Karaman, İstiklal Mücadelesi...**, s. 39.

[197] Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, 4. b., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1982, s. 88.

Meclis'te gruplaşmalar başlayınca İttihatçılar arasında da bir grup kurma eğilimi doğmuştur. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[198] Eğer Meclis'te iddia edildiği gibi kırk İttihatçı varsa grup oluşturmak hiç de zor olmayacaktır. Grup kurmada asıl güçlük, İttihatçıların böyle bir oluşumdan yana tavır almamalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İttihatçılar her grup içinde bulunmayı yeğlemişlerdir. Önceleri sol eğilimli "Halk Zümresi" içinde yer almışlardır.[199] Daha sonra kurulan Birinci Grup'ta da İkinci Grup'ta da İttihatçıların varlığına tanık olmaktayız.

Meclis'teki gruplaşmalar Kılıç Ali'ye göre Malta'dan gelmelerden sonra ortaya çıkmıştır. Gruplaşmaların nedenleri ise yine ona göre kişisel ihtiraslardır.[200] Ancak Malta'dan gelenlerin büyük bir çoğunluğu Birinci Grub'a dahil olmuşlardır. İkinci Grub'un önde gelenlerinin siyasal kökenleri incelendiğinde İttihatçılığa yakın olanlarının çok az olduğu göze çarpar. Hüseyin Avni Bey olsun, Celalettin Arif Bey olsun, İttihatçılığa uzak kimselerdir. Ayrıca yaptıkları muhalefet de İttihatçı olmayıp, zaman zaman Birinci Grub'un faaliyetleri geçmiş İttihat ve Terakki yöntemlerini çağrıştırması bakımından eleştiriye uğramıştır. Dolayısıyla İkinci Grup, Birinci Grup'tan daha İttihatçı bir karaktere sahip değildir.[201]

İttihatçıların Meclis'te iki güçlü grup içinde de bulunduğunu görmekteyiz. Bazen Birinci Grup'ta, bazen de İkinci Grup'ta yer alanları da olmuştur. İtihatçıların önde gelenlerinden ve Karakol Cemiyeti'nin kurucularından Kara Vasıf Bey, önce Birinci Grup'ta yer almış, daha sonra ise İkinci Grub'a geçmiştir. Bunların içinde hiçbir zaman, her iki gruba da katılmayan İttihatçılar vardır. Denizli milletvekili Hakkı Behiç (Bayiç) Bey, Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, her iki gruba da hiçbir zaman katılmayıp bağımsız kalan milletvekilleridir.[202]

Birinci Grup, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in parçalanması pahasına da olsa hem iş hem de düşüncelerin biraraya toplanması bakımından bir dayanak araması

---

[198] Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** 3. b., Ankara: TTK yay., 1991, s. 69.
[199] Kili, s. 88.
[200] **BTTD,** Sayı 31, (Nisan 1970), s. 23.
[201] Zürcher, s. 184.
[202] Demirel, s. 129.

zorunluluğundan doğmuştu.[203] Dolayısıyla bu grupta yer alacak olanlar Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı, onun güvendiği insanlardan oluşması kaçınılmazdı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, gruba alınacakların seçimini bizzat kendisi yapmıştı. Bu seçimde İttihatçı görünen ya da İttihatçılık suçlamalarını üzerine çekebilecek milletvekilleri de dışarıda bırakılmıştır.[204] Nitekim Yunus Nadi Bey, koyu bir İttihat ve Terakki Partisi taraftarı olması nedeniyle "şimdilik" gruba alınması uygun görülmemiştir.[205] Yakup Kadri, İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmesinin nedenini "kendi mevkii ve prestijinin tehlikeye düşmesi kuşkusundan değil, Milli Mücadeleye yeni bir İttihatçılık damgası vurulmasının önüne geçmek endişesinden geliyordu" diye açıklamaktadır.[206] Oysa Birinci Grub'un içersinde Celal Bayar, Kara Vasıf Bey gibi tanınmış İttihatçılar vardır. Nitekim kısa bir süre sonra Yunus Nadi Bey de gruba alınmıştır.[207] Yunus Nadi Bey'in gruba geç alınmasının nedeni olarak kendisinin bir gazeteci olması dolayısıyla sürekli ön saflarda belirmesi, Mütareke döneminde de İttihat ve Terakki'ye taraftar yazılar yazdığı için herkes tarafından çok iyi tanınması söylenebilir. Mütareke dönemindeki İttihat ve Terakki yanlısı yazılarıyla saltanatı ve İttihat ve Terakki'nin muhaliflerini kızdıran böyle bir kalem ustasının gruba alınması bir ihtimal tepki alabilirdi. Aslında bu dönem Milli Mücadele'ye yönelik İttihatçılık suçlamalarının büyük ölçüde azaldığı ve bu suçlamaların savuşturulduğu dönemdir. Ancak dönemin Mustafa Kemal Paşa için de önem taşıyan bir başka özelliği, iktidar mücadelesinin yoğunluk kazanmasıdır. Hareketin liderliği konusunda Mustafa Kemal Paşa bu döneme değin başarılı olmuş, ancak bu dönemde kendisine rakip çıkma olasılığı gündeme gelmiştir. Bir yandan İkinci Grub'un liberal eğilimli muhalefeti, öte yandan İttihatçıların Enver Paşa'yı hareketin başına getirme çabaları, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine, dolayısıyla iktidarına karşı tehdit oluşturmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa kurmuş olduğu Birinci Grup aracılığı ile iktidarını sağlamlaştırırken, karşısına çıkabilecek muhalefetin, özellikle de iktidara talip muhalefetin İttihatçılardan gelmesi kaçınılmazdı. Meclis içinde bir grup kuramamalarına karşın, İttihatçılar Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın egemenliğinden

---

[203] Aydemir, **Tek Adam,** Cilt II, s. 373.
[204] Aydemir, **Tek Adam,** Cilt II, s. 374.
[205] Arıkoğlu, s. 226.
[206] Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda,** s. 116.
[207] Arıkoğlu, s. 226.

rahatsız olmuşlardır. Ona karşı yapılan muhalefette, orduyla ve savaşla ilgilenmediği, kendini tamamen politikaya verdiği söyleniyordu. Oysa o, politikayı ve hükümet işlerini sivillere bırakmalı ve asıl uzmanlık alanı olan askerliğe dönmeliydi.[208] Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yapılan muhalefette İttihatçıların hedefi onun yerine Enver Paşa'yı getirmekti.[209] İstanbul'da, Ankara'da hatta Meclis'in içinde Enver Paşacı İttihatçılar hala önemli yerleri tutuyorlardı.[210] İttihatçılar emperyalizme karşı savaşacak güçteki adamın Mustafa Kemal Paşa değil, Enver Paşa olduğuna inanıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan muhafazakar-mukaddesatçı kesim de bu hareketlerinde İttihatçıları destekliyordu.[211] Muhafazakarların desteğini İttihatçılara verilen destek olarak yorumlamamak gerekir. Onlar gerçekte Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet ettikleri gibi, İttihatçıların da savunduğu fikirlere karşı da muhalefet sözkonusudur. Buradaki işbirliğini İttihatçıların iktidar mücadelesine, Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını yok etmek için verilen destekten ibaret saymak yerinde olur.

İkinci Grub'un yaptığı muhalefet ile İttihatçıların yaptığı muhalefet arasında belirgin bir işbirliği sözkonusu değildir. İkinci Grub'un İttihat ve Terakki düşüncesiyle hareket ettiğini gösteren bir kanıt yoktur. Aksine Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanlığı ve Vekiller Heyeti Başkanlığını elinde tutması, bu milletvekillerince Enver, Talat ve Cemal Paşaların kişisel yönetimine benzetilmiş ve zihinlerde bazı kuşkuların oluşmasına yol açmıştır.[212]

Her iki muhalefeti, aynı amaca yönelik olmamakla birlikte, vardığı sonuçlar bakımından biraraya getirmek olasıdır. İkinci Grub'un muhalefeti kişi diktatoryasına karşıdır. Kişi diktatoryası kurduğu ileri sürülen kişi de Mustafa Kemal Paşa'dır. Dolayısıyla hedef odur. İttihatçıların muhalefeti ise, bu işi Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştiremeyeceği, yerine Enver Paşa'nın geçmesi gerektiği yönündedir. Burada da hedef Mustafa Kemal Paşa'dır. Dolayısıyla her iki muhalefeti de ortaklaştıran, farklı zeminlerde de olsa, Mustafa Kemal Paşa karşıtlığıdır. Nitekim İttihatçıların propagandası, Sovyetlerin Enver Paşa'yı desteklediği, Azerbeycan ve Kafkasya'da

---

[208] Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, s. 116.
[209] Atay, **Çankaya**, s. 253.
[210] Berkes, s. 481.
[211] Berkes, s. 482.
[212] Demirel, s. 231.

Sovyetlerin yardımıyla bir İslam Ordusu kuran Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelerek, emperyalistlere karşı saltanat ve hilafeti kurtaracağını, aynı zamanda bütün İslam dünyasının birleşik bir cephe altında ayaklandıracağını, bu amaçla Cezayir'den Hindistan'a kadar bütün müslüman ülkelerin temsilcilerinin kurduğu bir örgütün başında olduğunu, oysa Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlük peşinde bulunduğu, amacı sadece kendi diktatörlüğü altında bir yönetim kurmak olduğu şeklindedir.[213] Bu propaganda şekli Enver Paşa'nın kendisi için, kişisel çıkar ya da makam hırsıyla çalışmadığı, tüm İslam alemi için çaba harcadığı, Mustafa Kemal Paşa'nın ise kendi kişisel emelleri uğruna bu işe atıldığı ve diktatörlük istediği görüşten hareketle, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tüm grupları da içine çekme amacına hizmet edebilecek niteliktedir.

İttihatçıların muhalefetini Meclis'le sınırlandırmak mümkün değildir. Meclis içinde olduğu kadar dışında da geniş bir İttihatçı muhalefeti vardır. Bu muhalefet, Meclis'in gerçekleştirmeye çalıştığı ulusal amaçlara yönelik olmayıp, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşıdır. Zaten Milli Mücadelede iktidar da muhalefet de geniş ölçüde batılılaşma hareketlerinin öncüsü olan İttihat ve Terakki geleneğinden gelmektedir. Milli Mücadelenin kadrosunu bu gelenekten ayrı düşünmek mümkün değildir.[214] Meclis içindeki muhalefetin önde gelen sözcülerinin de düşünsel anlamda İttihatçı gelenek doğrultusunda konuştukları görülmektedir.[215]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İttihatçıların grup halinde bir muhalefeti, diğer bir deyimle örgütlü bir muhalefeti yoktur. Mustafa Kemal Paşa'nın yerine Enver Paşa'yı koymak, bu amaçla Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini sağlamak istemişlerdir. Dolayısıyla İttihatçıların yeniden iktidarı ele geçirmek çabası sezilmektedir. Enver Paşa'nın da, ileride görüleceği gibi bu dönemde Anadolu'ya geçme girişimleri vardır. İçerideki İttihatçılar Enver Paşa'yı beklerken, Enver Paşa da sınırın çok yakınında Anadolu'ya girebilmek için çaba harcamaktadır. Mustafa Kemal

---

[213] Berkes, s. 480.

[214] Kurtuluş Kayalı, "I. TBMM'de Muhalefet," **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 5, s. 1162.

[215] Kayalı, s. 1163.

Paşa Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme girişimini önlediği gibi, içerideki İttihatçıları da süreç içinde etkisiz hale getirmeyi başarmıştır.

III. Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçılar

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni yaparak Milli Mücadele'nin başına geçtiği zaman uğradığı ilk güçlük, bu harekete "İttihatçı" damgası vurulmuş olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa, içerideki İttihatçılardan yararlanmış olsa bile, İttihat ve Terakki'nin büyük sorumluları ile işbirliği yapmadığını anlatmak zorunda idi.[216] Daha Sivas Kongresi'nden önce Enver Paşa'nın Erzurum ve çevresinde bulunduğu hükümet çevrelerinden duyuluyor ve gazeteler yazıyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 3 Ağustos 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta bu konuya açıklık getiriyordu. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın Erzurum ve çevresinde bulunduğu yönündeki haberlerin doğru olmadığını, Enver Paşa'nın bu bölgede adının bile anılmadığını söyledikten sonra, ulusal hareketin İttihatçılıktan ve eski İttihat ve Terakkili yöneticilerin etkisinden tamamen uzak ve ayrı bulunduğunu, ulusal hareketin yurt savunmasına yönelik olup, Erzurum Kongresi'nin bütün ruh ve amacının İttihatçılığın, İtilafçılığın velhasıl fırkacılıkla, her türlü siyasal akımların üstünde olduğunu belirtmiştir.[217] Sivas Kongresi'nden sonra da Enver Paşa ve İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Milli Mücadeleye etkide bulundukları şeklindeki haberler sona ermemiştir. 24 Ekim 1919 tarihli İkdam gazetesinde çıkan bir haberde, Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile yazıştığı ve kendisinin Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'ya yardım etmek istediği yazılıyordu. Bu habere Temsilciler Kurulu'ndan Kara Vasıf Bey, 26 Ekim 1919'da verdiği açıklamada, İttihatçılardan bazılarının Temsilciler Kurulu'na girmek için başvurduklarını, ancak Kongre kararlarına uygun olarak bunun reddedildiğini belirtmiştir.[218] Matbuat Cemiyeti Başkanı Velit Bey de Milli Mücadele hakkında gazetesi için Mustafa Kemal Paşa'ya telle sorduğu sorulardan ikisi İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Milli Mücadele ilişkisi üzerinedir. Mustafa Kemal Paşa bu sorulara yanıt olarak, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde İttihatçı olarak kimsenin yer almadığını belirttikten sonra, İttihatçılığın tarihe karıştığını,

---

[216] Atay, **Çankaya**, s. 344.
[217] **Söylev ve Demeçler**, Cilt V, s. 123.
[218] Gökbilgin, Cilt 2, s. 128.

İstanbul hükümetinin ve batının siyasal hatası onların yeniden ortaya çıkmasına neden olmadığı takdirde, ulusun İttihat ve Terakki'yi aklına bile getirmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca İttihatçıların Kuvayı Milliye üzerinde herhangi bir etkisinin olamayacağını, Kuvayı Milliye üzerinde egemen olan en önemli etkinin ulusun yüce amaçları olduğunu, bunun dışında başka hiçbir kişi veye topluluğun etkili olamayacağını eklemiştir.[219]

Mustafa Kemal Paşa, bu açıklamalarına karşı, İttihat ve Terakki liderlerinin işe karışmasından, özellikle de Enver Paşa'nın durumundan tedirginlik duymaktadır. Çünkü İttihatçı ileri gelenlerinin Milli Mücadelede etkin olarak yer alması, İstanbul hükümetinin ve İtilaf Devletleri'nin propagandasını haklı çıkarabilir, Milli Mücadeleyi de olumsuz yönde etkileyebilirdi. Bu amaçla Halil Paşa'ya, Enver Paşa'nın ortaya çıkması halinde nasıl bir tavır alacağını sormuş, Halil Paşa da, Enver Paşa'nın da tıpkı kendisi gibi feragatla hareket edeceğini, Milli Mücadeleye yardımcı olacağını, aksine hareket ederse Enver Paşa'ya katılmayacağını belirtmiştir.[220]

Mustafa Kemal Paşa, özellikle İttihat ve Terakki liderlerine karşı temkinli davranmıştır. Bunun hem stratejik hem de politik nedenleri vardır. Milli Mücadelenin İttihatçı hareketi olarak görülmesi Anadolu'da olsun, Avrupa'da olsun kamuoyu desteğinin azalması sonucunu doğurabilirdi. Çünkü İttihatçıların etkin olduğu bir hareketin aynı zamanda iktidar mücadelesini de içinde barındıracağı kanısı herkeste egemendir. Oysa Mustafa Kemal Paşa şimdiye değin yapmış olduğu tüm açıklamalarında ulusal bir mücadele için ortaya atıldıklarını, yaptıkları tüm eylemlerin bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik olduğunu dile getirmiş, iktidar mücadelesi içinde olduğu izlenimini vermemeye özen göstermiştir. Politik olarak da, İttihatçı liderlerin etkin olması, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine gölge düşürebilirdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde bulunduğu andan itibaren liderleri ile anlaşamayan Mustafa Kemal Paşa'nın, bu kritik dönemde onların etkinliğini kabul etmesi beklenemezdi. Bu nedenle, Milli Mücadele sırasında eski İttihat ve Terakki üyelerine karşı Mustafa Kemal Paşa çok uyanık bulunmuş, ancak bunların dışarı kaçmış olanlara alet olmayanlarını tercih

[219] **Söylev**, Cilt III, Belgeler, Belge No: 144, ss.149-150.
[220] Halil Paşa, s. 306.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

etmiş ve onları yanına almıştır.[221] Bu tercihinde çok isabetli davrandığı görülmüş, yanındakilerin en bağlı en özverili olanlarını İttihatçılar arasında bulmuştur.[222]

Milli Mücadelenin İttihatçılıkla bir ilgisi olmadığını anlatmak için yapılan işlerde İttihat ve Terakki'nin yöntemlerinin kullanılmaması için de büyük çaba harcanmıştır. Bu konuda o kadar ileri gidilmiştir ki, doğru bir hareket tarzı bile İttihatçılığa benzemek tehlikesi yüzünden uzun uzun tartışılmıştır. Temsilciler Kurulu'nun 17-18 Kasım 1919'da yapılan toplantısında, yapılacak Mebuslar Meclisi seçimlerinde Temsilciler Kurulu'ndan kişilerin aday gösterilip gösterilmemesi konusu gündeme gelmiştir. İki gün süren tartışma Temsilciler Kurulu'nun Meclis'teki konumunun ve işlevinin ne olacağı üzerinedir. Kazım Karabekir, Temsilciler Kurulu'nun Meclis içinde yer almasına karşıdır. Bu durumu Meclis'te bir grup oluşumu olarak görmekte ve daha önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, cemiyetten ayrı olarak Meclis'te kurduğu fırka biçimine benzetmektedir. Temsilciler Kurulu'nun bir parti kurulu olmadığını, eğer böyle olursa muhalefetin ortaya çıkabileceğini bu durumun da kötü sonuçlar doğuracağını belirtir. İkinci gün de itirazlarını sürdürmüş ve son olarak, "...korkuyorum, bir çok yanlışlıklar yaparız. Muhalifler İttihat ve Terakki'nin aynısıdır derler" diyerek çekincesini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amacının ve Temsilciler Kurulu'nun görevlerinin birincisi, ülkenin sınırlarını korumak, ikincisi bağımsızlığın sağlanması, üçüncüsü uygun bir yardımın kabulü, dördüncüsü ise azınlıklara verilecek olan yasal haklar olduğunu belirterek, bunların Meclis dışında kalınarak savunulamayacağını, bu ilkeleri eylem alanına koyabilmenin ancak meclisle olabileceğini dile getirmiştir. İkinci günde de Kazım Karabekir'in itirazlarına karşılık olarak Temsilciler Kurulu'nun Meclis'e girmesinden kurum olarak değil, kişilerin girmesinin anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.[223] Sonuçta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöntemlerine benzese de Mustafa Kemal Paşa'nın görüşü ağır basmış ve Temsilciler Kurulu üyesi olarak her livadan bir mebusun seçtirilmesi kararlaştırılmıştır.

---

[221] Bayur, **Atatürk**, Cilt I, s. 199.
[222] Yalçın, s. 247.
[223] İğdemir, **Heyet-i Temsiliye...**, s. 29.

İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişileri Anadolu'nun kendilerine karşı olan tutumundan hoşnut değillerdir. Eski Maliye Nazırı Cavit Bey, İstanbul'da bulunan ittihatçıların isteği üzerine Sivas Kongresi'ne İstanbul temsilcisi olarak katılmayı düşünmüştür. Bu konuda Halide Edip Hanım'ın fikrini almak istemiş, Halide Edip Hanım Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almaksızın gitmesinin doğru olmadığını söylemiştir. Kemalettin Sami aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya durumu yazan Halide Edip Hanım'a gelen yanıt olumsuzdur.[224] Anadolu, İttihatçıların önde gelenlerini istemiyordu. Talat Paşa da tıpkı Cavit Bey gibi Anadolu'daki mücadeleye katılmak istemiş, ancak kabul edilmemiştir.[225]

Halil Paşa'nın Bekirağa Bölüğü'nden kaçarak Anadolu'ya geçmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta kendisine doğuda çok iyi tanındığını, Rusya'nın değiştiğini, ileride Azerbeycan ve İran'la değişik kombinezonlar içersine girebileceklerini belirterek ona doğuya gitmesini söyler.[226] Böylece Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin diğer liderleri gibi Halil Paşa'yı ve yanında bulunan Küçük Talat Bey'i de yurt dışına göndermek suretiyle Anadolu'dan mümkün olduğunca uzaklaştırıyordu. Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini anladığı için bu öneriye hayır diyememiş, istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kalmıştır. Çünkü Halil Paşa'ya göre, Mustafa Kemal Paşa, kendisinin ve daha çok da beraberinde bulunan Küçük Talat Bey'in Temsilciler Kurulu'nun yanında görünmesini istemiyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Milli Mücadeleye İstanbul'un ve dış devletlerin İttihat ve Terakki Partisi'nin bir hareketi sanısını vermek istemiyorlardı.[227] Halil Paşa bu görüşünde haklıdır. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Anadolu hareketinin önde gelen kişileri, İttihat ve Terakki liderlerinden Milli Mücadeleyi sürekli uzak tutmuşlardır. Hatta bu tutum, Milli Mücadeleye katılmış olan orta ve alt kademedeki İttihatçılar için de geçerlidir. Onlar da eski liderlerinin sabıkalarından dolayı Milli Mücadelenin zarar görebileceği endişesiyle bunların Anadolu'daki harekete bu aşamada katılmalarını istememişlerdir. Nitekim daha İzmir'in işgalinden itibaren Batı Anadolu'da mücadeleye girişenler de, bu hareketin İttihatçı olduğunun

[224] Adıvar, s. 46.
[225] Yalçın, s. 268.
[226] Halil Paşa, s. 305.
[227] Halil Paşa, s. 305.

düşünülmemesi için Anadolu'nun diğer taraflarındaki oluşumlarla ve İstanbul'da gizli olarak çalışmaya başlayan gruplarla başlangıçta bağlantı kurulmamasına özen göstermişlerdir.[228] Dolayısıyla Anadolu'daki oluşumların da bu sırada İttihatçılar tarafından meydana getirildiği düşüncesi egemendi. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra Amasya'dan çeşitli valilik ve ordu komutanlarına gönderdiği yazılarda bölgelerinde Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin bulunup bulunmadığını sorduğu zaman Bitlis Valisi olan Mazhar Müfit Bey, Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Mustafa Kemal Paşa eliyle tasfiye edileceğini, telgrafında başka cemiyetlerden de kasıt olarak İttihat ve Terakki'nin anlaşıldığını, dolayısıyla hem Müdafaa-i Hukuk'u hem de İttihatçı diye diğerlerini yok edeceğini düşünmüştür.[229] Anlaşılan bu sırada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yanında İttihat ve Terakki de bulunmakta ve Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, bunların aynı uğurda mücadele ettiklerini belirtmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki ileri gelenlerini Milli Mücadelenin dışında tutmaya özen göstermekle birlikte İttihatçı oldukları bilinen ancak Milli Mücadeleye yararı dokunabilecek ve İttihat ve Terakki'nin üst kademelerinde yer almayan kişilerden vazgeçmemiştir. Bu, kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü mücadeleye katılabilecek en dinamik unsurlar İttihat ve Terakki kökenli olan asker ya da sivillerdir. Bunların mücadele dışına kalması ise, hem kendi varlıklarını sürdürme, hem de düşünceleri gereği olanaksızdı. Bunu bilen Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların tümünü bir yana itmemiştir. Malta'ya sürülen İttihatçıların ve 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra tutuklanıp yine Malta'ya gönderilen milletvekillerinin de kurtarılması için çaba harcamıştır.

Malta sürgünleri konusu Milli Mücadelede önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Türkiye'nin asker sivil bir çok yönetici ve aydın kimseleri çeşitli zamanlarda Malta'ya gönderilmişler, burada İngilizlerce sürgün hayatına mahkum edilmişlerdir. İngilizler için Malta sürgünleri Sevr'i Türkiye'ye kabul ettirmek için siyasal bir kozdur. Tüm sürgünler Mustafa Kemal Paşa yanlısı sayılıyordu.[230] Mustafa Kemal Paşa da sürgünler

---

[228] Özalp, s. 41.
[229] Kansu, Cilt I, s. 12.
[230] Şimşir, **Malta...**, s. 373.

konusunu kendi lehine çevirmek için çaba harcıyordu. Her ne kadar bunların içinde Milli Mücadeleye yararı dokunacak çok az sayıda insan olsa da, sürgünler konusunda elde edilecek kazanım, Anadolu'nun önemli bir başarısı olacaktı. Ayrıca Rauf Bey, Refet Bey ve Fethi Bey gibi Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşı ve bir çok yararı dokunabilecek kişiler de Malta'da sürgündüler. Böylece Malta'daki sürgünlerin kurtarılması, Milli Mücadeleye önemli katkıları bulunabilecek kimselerin de bu mücadeleye yeniden katılmalarına olanak verecekti. Nitekim İstanbul'un işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa baskılarını artıran İngilizlerin nazır veya milletvekillerinden bazılarını özellikle de Rauf Bey'i tutuklamaları halinde Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarının tutuklanması ve Erzurum'da bulunan Yarbay Rawlinson'u kaçırmamak için önlemler alınması yönünde Üçüncü, Onikinci ve Onbeşinci Kolordu Komutanlıklarına yazı göndermiştir.[231] Böylelikle misilleme hazırdır. Artık İngilizler Malta sürgünleri konusunda Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek zorundadırlar. Başta Rawlinson olmak üzere Anadolu'da yakalanan İngiliz askerleri Malta sürgünlerini kurtarmak için Anadolu'nun kozu olacaktır.[232]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki çalışmaları sonuç verecek ve Malta'da bulunan tüm sürgünler bırakılacaktır. Ancak bunların çok az bir kısmı Anadolu'ya geçerek mücadele edeceklerdir. Bununla birlikte Malta sürgünlerinin kurtarılması, Anadolu'nun önemli bir başarısı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa da olaya daha çok bu açıdan bakmış ve Ankara'nın Milli Mücadele döneminde elde ettiği önemli bir zafer olmuştur. İttihatçılar da Mustafa Kemal Paşa'nın bu başarısı sonucunda serbest kalabilmişlerdir.

§ 11. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN YURT DIŞINDAKİ ÇALIŞMALARI

Birinci Dünya Savaşı sonunda alınan yenilgi, İttihat ve Terakki iktidarının da sonunu getirmiştir. İtilaf Devletleri ile uygun koşullarda bir anlaşma yapılabilmesine olanak sağlamak amacıyla Talat Paşa kabinesi istifa etmiş, yerine İzzet Paşa kabineyi

---

[231] Söylev, Cilt III, Belgeler, Belge No: 226, s. 234.
[232] Şimşir, Malta..., s. 203.

kurmakla görevlendirilmiştir. Talat Paşa kabinesinin istifası, İtilaf Devletleri için yeterli değildir. Çünkü, sorun yalnızca Talat Paşa kabinesi değil, bir o kadar daha önemli olan İttihat ve Terakki Partisi ile bu partinin ileri gelen kişileridir. İttihat ve Terakki Partisi siyasal yaşamdaki yerini korudukça ve liderleri de herhangi bir soruşturmaya tabi tutulmaksızın yurt içinde varlıklarını sürdürmeye devam ederlerse, bu takdirde umut edilen uygun koşullarda bir anlaşma imzalanmasının güç olacağı yaygın bir kanı idi. Nitekim Almanya'da İmparator Wilhelm'in ülke içinde yer alması Almanlar açısından uygun bir anlaşmanın yapılmasına engel olacağı söyleniyordu. Aynı durum İttihat ve Terakki liderleri için de geçerli idi. Bu konuyu İttihat ve Terakki ileri gelenleri kendi aralarında tartışmaya başladılar. Özellikle lider konumunda bulunan Enver ve Talat Paşaların yurdu terketmeleri uygun görülüyordu. Oysa Enver Paşa da Talat Paşa da bu fikre karşı idiler. Enver Paşa daha başlangıçtan itibaren savaşa devam etmek zorunda kalınacağını, Boğazların olmasa bile Anadolu'ya geçilerek savunmanın özellikle doğuda yeniden kurulabileceğini söyleyerek mütareke aleyhinde bulunuyordu.[233] Yurt dışına çıkmaya karşı olan Talat, Enver ve Cemal Paşalar, önce yurt içinde bir yere çekilmeyi düşünürler. Enver Paşa, Beykoz'daki Abraham Paşa korusunda veya Istranca Ormanlarına çekilmeyi, Talat Paşa Sivas taraflarında bir köyde yerleşmeyi, Cemal Paşa da Erzurum bölgesinde bir köşeye gitmeyi istiyordu. Fakat dostları bunun tehlikeli olduğunu söylüyorlardı.[234] Çünkü böyle bir durumda yerlerinin öğrenilmesi amacıyla bir çok kimsenin tutuklanma olasılığı vardı.[235] Sonuçta yurt dışına çıkma düşüncesi daha ağır basmış ve bu konuda hazırlıklara girişilmiştir. İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına çıkma önerisi Kara Kemal'den gelmiştir.[236] Toplam sekiz İttihat ve Terakki ileri geleni yurt dışına çıkmıştır. Bunlar, Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Azmi Bey, Bedri Bey, Dr. Nazım Bey, Dr. Bahaettin Şakir Bey ve Rüsûhi Bey'dir.[237] Bir Alman torpidosu ile Karadeniz'e açılan grup, Kırım'a ulaşmış ve Sivastopal'a çıkmışlardır. Yurt dışına kaçan İttihatçıların sayısı çok fazla değildir. Tunaya, bunların sayısının yirmiyi geçmediği kanısındadır.[238]

---

[233] Arif Cemil, **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları,** haz. Yücel Demirel, İstanbul: Arma yay., 1992, s. 13.

[234] Soko, s. 70.

[235] Arif Cemil, s. 10.

[236] Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925),** 3. b.,Ankara: Bilgi yay., 1978, s. 108.

[237] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 567. Arslan, s. 7.

[238] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 567.

İttihat ve Terakki liderleri yurt dışına çıkınca İstanbul basınında aleyhlerinde bir çok yazılar çıkmaya başlamıştır. Özellikle Refik Halid, Celal Nuri ve Ali Kemal en şiddetli saldırıda bulunan yazarlardı. Bunların yurt dışına kaçmasından İzzet Paşa hükümeti sorumlu tutuluyor, özellikle Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in üzerine fazla hücumda bulunuluyordu. Ayrıca İzzet Paşa hükümeti yarı İttihatçı bir karakterde sayılıyordu.[239] İzzet Paşa'nın Alman hükümetine protestolar göndermiş olması bile muhalefete yeterli gelmiyor, sadrazamın bu tutumu bir manevra olarak değerlendiriliyor ve bu olay İzzet Paşa ile İttihatçılar arasında danışıklı döğüş sayılıyordu.[240] İttihat ve Terakki liderleri yurt dışına çıkınca tüm mallarına devletçe el konulmuştur. Milli Banka'da belirlenen 50.000 lira paraya, bankerlerdeki hisse senetlerine, çiftliklere ve vilayetlerdeki emlaklarına el konulmuş, bu arada Enver Paşa'ya ait Abraham Paşa çiftliği de adliyelik olmuştur.[241]

Kırım'a ulaşan İttihat ve Terakki liderleri buradan Berlin'e geçmeyi planlamışlardır. Ancak Enver Paşa, Berlin'e gitmek niyetinde değildir. Herhangi bir yolla Kafkasya'ya geçerek oradaki halktan kuvvetler oluşturmak suretiyle mücadeleye devam etmek kararındadır. Bu karar doğrultusunda Enver Paşa, Berlin'e giden trenden arkadaşlarına haber vermeksizin ayrılır ve Kırım'ın bir kıyı kasabasında kiraladığı bir yelkenli ile Kafkaslara gitmek için yola koyulur.[242] Ancak yelkenli fırtınaya yakalanır ve parçalandıktan sonra Kırım sahillerine vurur. Enver Paşa Kafkaslara gitmek düşüncesinden vazgeçmemiş, bu amaçla çeşitli yollar denemiştir. Fakat şanssızlıklar peşini bırakmamış, denediği tüm yollarda başına bir çok olaylar gelmiştir.[243] İngiliz gazeteleri ise bu sırada Enver Paşa'nın Kafkasya'da, Kürdistan'da, Türkistan'da olduğu yönünde haberler yaymaktadırlar. Yabancı gazeteler diğer İttihatçılarla değil, daha çok Enver Paşa ile ilgilenmektedirler.[244]

---

[239] Gökbilgin, Cilt I, s. 7.
[240] Göztepe, s. 46.
[241] Gökbilgin, Cilt I, s. 9.
[242] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt III, s. 480.
[243] Enver Paşa'nın bu yolculuklarını Arif Cemil'in yapıtından izlemek mümkündür.
[244] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt III, s. 483.

Kırım'dan Berlin'e doğru trenle hareket eden İttihat ve Terakki ileri gelenleri, 8 Kasım 1918'de Berlin sınırına varmışlardır. Bu sırada Almanya, Spartaküs hareketinin en yoğun dönemini yaşamaktadır. İttihatçılar bir süre çevreye uyum sağlamaya çalıştıktan sonra kendilerine yakın gördükleri İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman ve Bolşevik çevrelerle temas aramışlardır. Değişik Avrupa kentlerine yayılan bu önderler, bu kentlerde basın büroları ve benzeri çevreler kurarak örgütlenmişlerdir. Bu çevreler merkez Berlin olmak üzere La Haye, Lozan, Münih ve Roma'da oluşmuştur.[245] İttihat ve Terakki liderlerinin bu çalışmaları gözden kaçmamış, 3 Mart 1920'de Dresel tarafından Berlin'den ABD Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgrafta, Enver Paşa'nın Berlin'de olduğu ve Bolşeviklerle temasta bulunduğu; Talat Paşa'nın da Berlin'de olduğu ve İsviçre'ye gidip orada bir gizli servis bürosu yönettiği ve Bolşevik ajanlarıyla temasta bulunduğu yazılmıştır.[246]

Bu arada Lozan'da Şükrü (Saraçoğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) un içinde bulunduğu öğrenci grubu, "Milli Müdafaa Partisi" adında bir parti kurmuşlardır. İngilizlerin İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold bu parti hakkında 31 Mart 1919'da şu bilgiyi vermektedir: "İki buçuk ay önce Mahmut Muhtar Paşa Münih'e giderek orada Cemal ile Talat'a mülaki olmuş; bunlar İsviçre'de Türkiye elçiliği ile işbirliği yaparak *Milli Müdafaa Partisi* adıyla bir komite teşkil etmişlerdir ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kamufle edilmiş şeklidir.[247]

Yurt dışında bulunan İttihatçılar, ülke sorunlarının uzağında kalmamışlar, Anadolu'daki mücadeleye nasıl katkıda bulunabileceklerini sürekli araştırmışlardır. Bu anlamda yurt dışındaki İttihatçıları ülkeyi terk ederek kendi halinde bırakmak düşüncesinde olmayıp, bilakis yurdun kurtarılmasında etkin bir rol oynamak eğilimindedirler. Bu amaçla gerek İtilaf Devletleri ile gerekse Bolşevik Rusya ile temas halinde bulunmuşlardır. Ancak özellikle İtilaf Devletleri ile olan temaslarında etkili bir muhatap bulamamışlar, ikinci üçüncü sınıf temsilcileriyle görüşme yapabilmişlerdir. Bu görüşmelerin çoğu da resmi mahiyette olmayıp, yurt dışındaki İttihatçıların Anadolu

---

[245] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Mustafa Kemal Talat Paşa Mektuplaşması," **Milliyet**, 16 Mayıs 1976.

[246] Orhan Duru, ss. 76-77.

[247] Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı...**, ss. 166-167.

üzerinde etkili olup olmadıklarını öğrenmek ve onlar aracılığı ile bir şeyler yapılıp yapılamayacağını görmek amacına yöneliktir. Örneğin Cavit Bey, Lord Cecil ile görüşen ve Türk hükümeti adına kimlerle görüşülebilir sorusuna karşılık arayan Prof. Pittar'a, kendisinin ne Ankara ne de İstanbul hükümeti adına söz söylemeye yetkili olmadığını, ancak eğer İngilizler Türklerin taleplerine yaklaşacak olurlarsa, Enver ve Talat Paşaların Bolşeviklerle olan ilişkisinin kesilebileceğini, İngilizlerin kendisinin İttihatçı olmasından dolayı istemezlerse Ahmet Rıza Bey'le, ona da güvenmezlerse Mahmut Muhtar Paşa ile müzakerede bulunabileceklerini, bu suretle kendilerinin Ankara hükümetine bir heyet gönderebileceklerini belirtir.[248]

Cavit Bey'i Anadolu'da etkili olabilecekleri şeklinde konuşmaya iten etken, yurt dışında bulunan İttihatçıların Anadolu ile olan bağlantılarıdır. Kurtuluş Savaşı sırasında ülkede bulunan İttihatçılardan Kör Ali İhsan Bey, Berlin'le haberleşmektedir. Hatta yeni bir program hazırlayarak Berlin'e göndermiştir. Ancak gönderilen bu program İttihatçılar arasında görüş ayrılıklarına neden olur. Cavit Bey Talat Paşa'ya Kör Ali İhsan Bey'in hazırladığı programın uygulanmasının mümkün olmadığını, bu programın Sovyet düşüncesinden ilham aldığını yazdığı mektupta anlatır. Ayrıca böyle bir program yazmaya kimsenin yetkili olmadığını bunun için geniş bir kongreye gereksinim olduğunu ekler.[249] Görüldüğü gibi İttihatçılar yurt dışında çalışmalar yaptıkları gibi, örgüt olarak da yok oldukları düşüncesinde değillerdir. Cavit Bey'in geniş bir kongreden sözetmesi, örgütün hala yaşadığına ve ayakta bulunduğuna olan inançtan kaynaklanmaktadır.

Yurt dışında bulunan İttihatçıların çalışmaları Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmektedir. Çünkü İttihatçıların yaptıkları çalışmalar, Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilinde olmadığı gibi, zaman zaman Anadolu ile çelişir niteliktedir. İttihatçılar da Mustafa Kemal Paşa'nın tutumundan rahatsızdırlar ve izlediği politikanın yanlış olduğu düşüncesindedirler. Cavit Bey'le Cami Bey'in görüşmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu konuşulur ve Mustafa Kemal Paşa'da Enver ve Talat vehimesi olduğu, İttihatçılara karşı kuşkuyla baktığı ve isimlerinin geçtiği her yerde ve her kişiye karşı

[248] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 16 Nisan 1946.
[249] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 13 Nisan 1946.

şüpheli olduğundan sözederler. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın Nuri Bey'e "Biz çalışıyoruz, Berlin'dekiler bizim yaptıklarımızı kendilerine mal ediyorlar" dediği ifade edilir. Cavit Bey bu tutumun ulus için olmadığını, kişisel olduğunu belirtir.[250] Ancak bu tutumu kişisel olmaktan çok, kurtuluş sonrası iktidar mücadelesine bağlı saymak daha yerinde olur. Çünkü bu dönem ulusal mücadelenin verildiği dönemdir ve iktidar mücadelesi arka planda kalmaktadır. İttihatçıların da olaylara müdahalesi temelde ulusal mücadele için olmakla birlikte, iktidarı yeniden ele geçirmek düşüncesinden vazgeçmedikleri de bir gerçektir. Ayrıca İttihatçıların politikası ile Mustafa Kemal Paşa'nın politikasında farklı stratejiler mevcuttur. O nedenle Mustafa Kemal Paşa Berlin'dekileri yapılan işleri bozmakla da suçlamıştır.

Yurt dışında bulunan İttihatçılar Ankara'nın politikasına karşı çıkarken gerekçeleri, İtilaf Devletleri ile olan ilişkilerin kötü olmasıdır. Oysa kendileri, Rusya ile olan ilişkilerin kesilebileceğini ve İtilaf Devletleri ile anlaşabilecekleri kanısındadırlar. Cavit Bey'in temasları hep bu yöndedir. Ayrıca ülkede Ankara ve İstanbul olmak üzere iki hükümetin bulunmasını da İtilaf Devletleri'ne karşı bir zaaf olarak görmektedirler. Burada yurt dışındaki İttihatçılar ile Mustafa Kemal Paşa'nın görüş ayrılıkları daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle Ankara, ikircikli politika izlemenin yararlı olmayacağını düşünmektedir. Ya da her iki grubu dengeleyen bir politika izlemekten yana değildir. Yani bir yandan İtilaf Devletleri ile iyi ilişkiler, öbür yanda Rusya'yı kaybetmemek için ona yönelimli politikalar, Milli Mücadelenin politikasının belirsizliğine yol açacaktır. Oysa Ankara'nın hedefleri bellidir. Amaçlarını ve ilkelerini ortaya koymuştur. Bu amaçlarına uygun davranan ve ilkelerini kabul eden ülkelerle iyi ilişkiler kurmaktan kaçınmamaktadır. Bolşevik Rusya, her yönden Ankara'yı desteklemekte ve Misak-ı Milli ilkelerini kabul ettiğini bildirmektedir. Oysa İtilaf Devletleri'nin bunları kabul ettiğine ilişkin bir işaret bulunmamaktadır. O halde İtilaf Devletleri'ne yaklaşmak, Ankara'nın ilkelerinden ödün vermesi anlamına gelecektir. O zaman verilen mücadelenin amacını anlamak ve anlatmak güçleşecektir. İki hükümetin varlığının zaaf yaratacağı noktasında ise, İttihatçıların Milli Mücadelenin anlamını yeterince kavrayamadıklarını söylemek olanaklıdır. İttihatçılar İstanbul'u hala hükümet merkezi saymak eğilimindedirler. Oysa İstanbul hükümetinin Milli Mücadeleye karşı

[250] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 23 Nisan 1946.

tavrı baştan itibaren olumsuzdur. Ayrıca İttihatçılara karşı yaptıkları uygulamalar da bilinmektedir. O halde mücadele yanlısı İttihatçıların, mücadeleye karşı olan ve kendilerine karşı politikaları da bilinen İstanbul hükümetini hala meşru saymaları, ancak yanlış politik tavır olarak değerlendirilebilir.

Yurt dışında bulunan İttihatçılar kendi aralarında gizli toplantılar yapmaktadırlar. Cavit Bey, Ahmet Rıza Bey, Cami Bey gibi kişilerin yaptıkları bu toplantılarda Anadolu'ya ilişkin görüşler ortaya konmaktadır.[251] Ancak Mustafa Kemal Paşa İttihatçıların bu çalışmalarını yurt dışındaki bir çok grubun çabasından biri olarak değerlendirmiştir. İttihat ve Terakki önderlerinin çalışmalarından yararlanmış, ama kendi eyleminin temel unsurlarından biri haline getirmemeye özen göstermiştir.[252]

Yurt dışına çıkan İttihat ve Terakki önderleri arasında daha ilk günden başlayarak görüş ayrılıkları doğmuştur. Daha önce belirtildiği gibi Enver Paşa Kafkaslara geçmek ve oradan oluşturduğu kuvvetlerle Anadolu'nun yardımına koşmak arzusundadır. Talat Paşa ise bu aşamada Anadolu'nun işine karışmanın doğru olmadığı, Anadolu ile işbirliği halinde dışarıdan yapılabilecek her türlü yardımın sağlanması için çalışılmasının uygun olduğu kanısındadır. Talat Paşa'nın ölümüne kadar yurt dışında bulunan İttihatçılar iki grup halinde davranmışlardır. Talat Paşa ile Dr. Bahaettin Şakir, Dr. Nazım ve Rusuhi Beyler birlikte, Enver Paşa da ayrı olarak çalışmaktadırlar. Bunlar İslam dünyasındaki mevki ve nüfuzlarını İngiliz emperyalizmine karşı bir tehdit silahı gibi kullanarak İngilizlerle anlaşmak istiyorlardı. Enver Paşa ise İngilizlerle anlaşmanın imkansız olduğunu kabul ediyor, sonuna kadar mücadele edilmesi gerektiğini düşünüyordu.[253] Talat Paşa ile Enver Paşa farklı stratejileri savunmaktadır. Talat Paşa önce Anadolu'yu desteklemek ve başarı kazanıldıktan sonra içeriye girerek bir siyasal parti kurmak suretiyle iktidarı kontrol etmek yolunu önermektedir. Enver Paşa ise şimdiden Anadolu hareketi kontrol edilmezse daha sonra kontrol edilemeyeceğine inanmaktadır.[254]

---

[251] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 5 Mayıs 1946.
[252] Tekeli ve İlkin, **Milliyet,** 22 Mayıs 1976.
[253] Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1955, s. 188.
[254] Tekeli ve İlkin, **Milliyet,** 17 Mayıs 1976.

Enver Paşa Kafkasya'ya gitmek istiyordu. Burada iki tümen bulunuyordu. Kafkasyalı gönüllülerle bu tümenleri güçlendirdikten sonra İtilaf Devletleri'nin kolay ulaşamayacağı bir yerde, örneğin Kars'da geçici bir hükümet kurmayı tasarlamıştı. Amacına ulaşınca burada duracak ve siyasal gelişmeleri bekleyecekti. Talat Paşa ise şu ana kadar çabalarından istedikleri sonucu elde edemediklerini yenildiklerini, bundan sonra ülkenin geleceği ile uğraşmayı başkalarına bırakmak gerektiğini söylüyordu.[255] Enver Paşa'nın ve diğer İttihatçıların aksine siyasal yaşamlarının sona erdiğine inanmaktadır.[256] Buna karşın Talat Paşa daha ilk aylardan başlayarak siyasal çalışmaların içersine girmiştir.

İttihatçıların ortak amacı, Türkiye'yi kurtararak yeniden başa geçmekti. Bunun için başlıca dayanak olarak, Osmanlıların İslam ülkeleri üzerindeki etkisinden yararlanmayı düşünüyorlardı. Enver Paşa grubu, bu ülkeleri İngiliz emperyalizmine karşı kışkırtarak Sovyetlerden yardım sağlamak umudundaydı. Bu arada İngilizler de İttihatçıların bu etkisini tam tersine Sovyetlere karşı yöneltmek çabasındaydılar. Buna karşılık onlara çeşitli vaadlerde bulunuyorlardı. Talat Paşa grubu böyle bir karşı eylem seçeneğiyle bir süre yakından ilgilenmiştir.[257] Ayrıca Talat Paşa Enver Paşa'nın Ruslara gereğinden fazla yakınlık göstermesine karşı çıkmış, hatta Enver Paşa'yı Berlin'den kontrol etme gereğini duymuştur.[258] Aynı şekilde Enver Paşa da Talat Paşa'nın İngilizlerle temasından memnun değildir.[259] Fakat Talat Paşa Ruslarla, Enver Paşa da İngilizlerle ilişki kurmaktan geri kalmamışlardır. Bu durum İttihatçı liderlerin kendi aralarında da bir çeşit mücadeleye girişmelerine bir kanıt olarak gösterilebilir. Bu mücadele, tek adam olma mücadelesi olarak adlandırılabilir.

Talat Paşa'nın çalışmaları hem çelişkili hem de hedefsiz yürümüştür. Almanya'da Talat Paşa ve arkadaşları bir yandan İngiltere, Fransa ve İtalya'dan çeşitli kimselerle görüşmekte, diğer yandan da Bolşeviklerle temaslar gerçekleştirmekteydi. Oysa bu iki grup ülke birbirleriyle mücadele halinde idiler. İttihat ve Terakki önderleri

---

[255] Bayar, Cilt 1, ss. 124-125.
[256] Arslan, s. 8.
[257] Tunçay, **Türkiye'de Sol...**, s. 110.
[258] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 162.
[259] Aydemir, **Enver Paşa**, Cilt III, s. 511.

bu çarpışan iki güç arasında kimlerden ve neler istediklerini net olarak ortaya koyamamışlardır.[260]

Talat Paşa Sovyetlerle işbirliği yapmak konusunda çekingen davranıyordu.[261] Enver Paşa ise Talat Paşa'ya oranla daha net bir politik hat üzerindeydi. İngilizlerden büyük ölçüde umudunu kesmiş ve Sovyetlere daha fazla yakınlık gösteriyordu. Bu politika stratejik olarak daha uygundu. Çünkü İngilizlerin Anadolu'ya yönelik politikalarında herhangi bir değişiklik görülmüyordu. Oysa Sovyetlerin Anadolu'ya ilişkin tavrı çok netti ve yardıma hazır durumdaydılar. Ayrıca Enver Paşa'ya büyük önem veriyorlardı. O nedenle Enver Paşa için Sovyetlerin desteği İngilizlerin dostluğundan çok daha anlamlıydı. Nitekim Enver Paşa Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, yapmak istediklerini şöyle açıklamaktadır: "İslam milletlerinin kurtuluşunu sağlamak, bunun için sosyalistlerle işbirliği yaparak kurtarılan ülkelerde bünyeye uygun olarak sosyalist ilkelerini kurmak, İslamın kurtuluşu için ihtilal de dahil tüm araçları kullanmak, bunun için tüm İslam milletleri ile işbirliği yapmak."[262]

Diğer bir İttihat ve Terakki lideri olan Cemal Paşa ise, Afganistan'a gitmek niyetindedir. 11 Haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta Afganistan'a gitmekteki amacını açıklar. Afganistan'a giderek Afgan Emiri'ne Türkiye'nin ve halifenin içinde bulunduğu durumu anlatıp, Anadolu'da meydana getirilen ihtilal hükümetinin İslam dünyasının manevi desteğine ihtiyacı olduğunu anlatmak; oradan Hindistan'daki ihtilalcilerle temas kurmak ve bir teşkilat kurmak amacında olduğunu belirtir. Bunun için Mustafa Kemal Paşa'dan Afgan Emiri'ne bir telgraf yazmasını ve bu telgrafta kendisinin Afgan Emiri tarafından hüsnü kabul görmesini rica etmesini ister. Ayrıca tüm bu faaliyetleri için de Anadolu'dan subay ister.[263]

---

[260] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt III, s. 484.
[261] Tunçay, **Türkiye'de Sol...,** s. 118.
[262] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 16 Ekim 1944.
[263] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 26 Ocak 1945.

Enver Paşa ve Talat Paşa grubu arasında görüş ayrılıkları olmakla birlikte, her ikisi de kendilerini Anadolu'nun dostu, hatta temsilcisi gibi göstermeye çalışmışlardır. Talat Paşa ve arkadaşları, her hareket ve girişimlerini Ankara ile anlaşarak yapmışlardı. Enver Paşa ise bazen anlaşarak, bazen de anlaşmaya gerek görmeden hareket etmiştir. Anadolu'da Halk Şuralar Fırkası'nın oluşturulmasına Talat Paşa tamamiyle karşı idi. Ancak Talat Paşa'nın ölümünden sonra Enver Paşa'nın Berlin'e gitmesi, oradaki Talat Paşa grubu ile uzlaşmak ve birlikte hareket etmek amacına yöneliktir.[264]

Yurt dışında bulunan İttihat ve Terakki liderlerinin Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalarında da tutarsızlık göze çarpmaktadır. Her mektup bir diğeri ile çatışmaktadır. Bazen dostluk, bazen alınganlık, bazen şüphe, hatta bazen de küçük düşürücü çıkışlarla art tertipler birbirini kovalar. Yani bir samimiyetsizlik sözkonusudur.[265] Bu durumu iktidar mücadelesine bağlamak yanlış olmaz. Çünkü tüm bunların ardında yatan etken iktidara sahip olmak arzusudur. Nitekim İttihat ve Terakki önderleri arasında görüş ayrılıkları bulunsa da, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ayrı ayrı küçük gruplar halinde örgütlenen bu hareketin bütünlüğü, Kurtuluş Savaşı sonrasında ülkede siyasal önderliğin İttihat ve Terakki'nin kontrolüne geçmesi etrafında kurulmaktadır.[266]

I. Talat Paşa'nın Berlin'deki Çalışmaları

Yurt dışına çıkan İtihat ve Terakki liderlerinden Enver Paşa ile Talat Paşa'nın, görüş ayrılıkları yüzünden yolları ayrılmıştır. Enver Paşa Kafkaslara gitmek üzere Berlin'e giden trenden arkadaşlarına haber vermeden ayrılmış ve Kafkaslara ulaşmak için çeşitli yollar denemeye başlamıştı. Talat Paşa ve arkadaşları ise Sivastopal'dan hareket eden trenle Almanya sınırına 8 Kasım 1918'de varmışlardır.[267] Bu sırada Almanya'nın iç politikası karışık bir durumdaydı. Spartakist hareketi tüm Almanya'yı sarmıştı. Böyle bir ortamda Berlin'e varan Talat Paşa ve arkadaşları, bir süre otelde kaldıktan sonra kendilerine yerleşecek evler bulabilmişlerdir.

---

[264] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s. 188.
[265] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt III, s. 484.
[266] Tekeli ve İlkin, **Milliyet,** 15 Mayıs 1976.
[267] Arif Cemil, s. 17.

Talat Paşa Almanya'da, II. Meşrutiyet'in ilanından önceki dönemde de bir süre kullandığı Ali Sai takma adı ile çalışmalarına başlamıştır. Talat Paşa ve arkadaşlarının Almanya'da iken karşılaştıkları ilk güçlük, Osmanlı Devleti'nin Berlin elçisi Rıfat Paşa'nın Alman hükümetinden İttihatçıların geri verilmesi yönündeki isteğidir. Ancak Almanya bu isteği geri çevirmiştir.[268] Osmanlı hükümeti Talat Paşa ve arkadaşlarını hırsızlık suçlaması ile Almanya'dan geri istemiş, ancak Almanya bu suçlamanın doğru olmadığı gerekçesiyle İttihatçıları tutuklayıp geri vermeyi reddetmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı hükümeti tüm sorumluluğu Rıfat Paşa'ya yükleyerek onu görevinden azletmiştir.[269]

Talat Paşa, eski müttefik Almanya'da rahat olabileceğini düşünmektedir. Burada siyasal faaliyetlerini kolaylıkla yürütebileceği kanısındadır. O nedenle Enver Paşa ile birlikte hareket etmemiş, onun Kafkaslara gitmesine de engel olmamıştır. Nitekim Talat Paşa ve arkadaşları Berlin'de pasaportsuz zor durumda iken, daha sonra Almanya'nın cumhurbaşkanı olacak Sosyal Demokrat Partisi lideri Ebert'in yardımıyla bu sorunu çözümlemişlerdir.[270] Bu ve benzeri yardımlar Talat Paşa'nın rahat çalışmasına olanak sağlıyordu.

Talat Paşa, Almanya'ya adımını attığı andan itibaren Türkiye'nin içine düştüğü durumdan kurtarmak için neler yapılabileceğini sürekli araştırmış, bu konuyu arkadaşları ile tartışmış, çeşitli çevrelerle ve ülkelerle de ilişki kurmaya çalışmıştır. Arkadaşları ile yaptığı görüşmeler Dr. Bahaettin Şakir Bey'in evinde gerçekleşmektedir. Bu tartışmaların sonucunda İsviçre'de bir ihtilal komitesi oluşturmak düşüncesi ortaya çıkmıştır.[271] Türkiye hakkında Avrupa kamuoyunu bilgilendirmek ve Anadolu'da olup bitenleri gözler önüne sererek Türkiye'deki hareketin haklılığını duyurmak amacıyla Berlin'de haftalık Fransızca bir gazete çıkarılması kararlaştırılır. Gazete Fransızca'yı iyi bilen Mehmet Bey yönetiminde olacaktı. Ancak Mehmet Bey'in ani ölümü bu girişimi sekteye uğratmıştır.[272]

---

[268] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 569.
[269] Arif Cemil, s. 22.
[270] Arif Cemil, s. 18.
[271] Arif Cemil, s. 28.
[272] Arif Cemil, s. 39.

Talat Paşa, Türkiye için İngilizlerle anlaşma yapılabileceği umudunu taşımaktadır. Bu amaçla İngiltere Başbakanı Lloyd George'a mektup yazarak Türkiye'ye destek olmasını istemiş, ancak cevap alamamıştır.[273] Umudunu yitirmeyen Talat Paşa Avam Kamarası'nda Türk dostu olarak bilinen bir kişiye de mektup yazmış, ancak aldığı cevapta bu kişi kendisinin siyasette etkili olamayacağını, görüşmenin de bu nedenle yararsız olduğunu saygılı bir dille anlatmıştır.[274] Talat Paşa buna karşın İngilizlerle teması sürdürmüştür. Kendisinin İngilizlerle temasını sağlayan ise Emir Şekip Arslan'dır.[275] Roma'da toplanan İttihatçılar da, başta Ahmet Rıza Bey, Cavit Bey ve Talat Paşa olmak üzere Ankara ile İngiltere arasında arabulucu olmaya soyunmuşlardır.[276]

Bu sırada Alman gazetelerinde Ermeni sorununa ilişkin Türkiye aleyhinde yazılar yayınlanmaktadır. Özellikle Alman sosyalistleri ve basını İttihatçılar aleyhinde kampanya açmışlardır.[277] Bunun üzerine Talat Paşa, Berliner Tageblat gazetesi başyazarı ile bir görüşme yapmış, konuyu etraflıca açıklayarak bundan sonra Ermeni sorunu hakkında gazetenin başyazarı Teodor Volf'un tarafsız kalmasını sağlamıştır.[278]

Talat Paşa'nın Almanya'daki bu çalışmalarını herhangi bir yetki ya da resmi görevi olmaksızın yalnızca Türkiye adına çalışan sade bir kişi olarak gerçekleştirmiş ve kendine göre uygun bulduğu yöntemlerle çalışmalarını sürdürmüştür. Bu konuda yıllarca birlikte olduğu arkadaşı Enver Paşa'dan da ayrı düşmeyi bilinçli olarak tercih etmiştir. Enver Paşa'nın Rusya'daki hareketi ile, Cemal Paşa'nın da Afganistan'daki çalışmaları ile ilgilenmemiştir. Talat Paşa askerlerle politika yapılamayacağından hareketle Berlin'e gelmesinden itibaren askerlerle çalışmayacağını belirtmiştir.[279] Nitekim Enver Paşa Rusya'ya kendi adına çalışmaya giderken, Dr. Bahaettin Şakir Bey'in de Talat Paşa adına Rusya'ya gitmesine karar verilmiştir.

---

[273] Arif Cemil, s. 36.
[274] Arif Cemil, ss. 37-38.
[275] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt III, s. 511.
[276] Galip Kemali Söylemezoğlu, "Milli Mücadeleyi Avrupalılara Anlatmak İçin Yapılan Roma Toplantısı," **Yakın Tarihimiz,** Sayı 24, (9 Ağustos 1962), s. 347.
[277] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 569.
[278] Arif Cemil, s. 30.
[279] Arif Cemil, s. 80.

Talat Paşa Berlin'de Bolşeviklerle de yakın ilişkiye girmiştir. Çünkü bu dönemde Türkiye'ye de düşman olan Avrupa emperyalizmi ile açıktan mücadeleye girmiş olan tek güç Bolşevik Rusya'dır. Bu nedenle Talat Paşa, ortak düşmana karşı işbirliği yapılabilecek ülke olarak gördüğü Sovyet Rusya'nın temsilcileri ile görüşmeler yapmıştır. Özellikle Berlin'de bir süre hapis kalan Sovyet ileri gelenlerinden Karl Radek ile bir kaç kez görüşmüş, siyasal yakınlığın yanısıra aralarında dostluk da kurulmuştur. Radek ile Talat Paşa'nın görüşmelerinin sonunda bir takım esaslar da belirlenmiştir. Buna göre, herkes kendi ilkesi doğrultusunda çalışacak, ne Türkler Bolşevizmi, ne de Bolşevikler Türklerin hareket noktalarını değiştirmeye zorlayacak; her iki taraf da ortak düşmana karşı beraber çalışacaklardı.[280] Karl Radek, Talat Paşa ile olan Berlin'deki ilişkilerini daha sonra da dostlukla anmıştır. Komünist Enternasyonal'in III. Kongresi'nde 8 Ağustos 1922'de yaptığı konuşmada, Talat Paşa'nın Sovyet Rusya'nın en büyük tehdide uğradığı bir sırada, 1919 Eylül ayındaki Denikin saldırısı sırasında dış ülkelerde bulunan Sovyet temsilcileri ile görüştüğünü ve Rus-Türk yakınlaşmasının propagandasını yaptığını belirtmiştir.[281]

Karl Radek, Talat Paşa'nın Anadolu'daki ulusal hareketle yakın bir ilişkisi olduğunu düşünüyor, dolayısıyla Talat Paşa ile görüşmeye büyük önem veriyordu. Bu nedenle Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın Moskova'ya gönderilmesini, bu ikisinin Anadolu hareketine yardım etmelerinin sağlanacağı vaadinde bulunmuştu.[282]

Talat Paşa yurt dışında çok yönlü çalışmış, değişik çevrelerle ilişkiye geçerek, Türkiye'ye destek olmalarını istemiştir. Yalnızca Berlin'de kalmamış, bir çok kez İsvçre'ye, İtalya'ya gitmiştir. Ayrıca İsveç ve Danimarka'ya da giderek, buralarda görüşmeler yaptığı kişilere Türkiye hakkında bilgi vermiş ve Türkiye'ye yapılan çeşitli suçlamaların doğru olmadığını iknaya çalışmıştır.[283] Eşi Hayriye Hanım'ın anlattığına göre, İtalya'nın Türkiye'ye olan yakınlığını hesaba katarak, Roma'ya gitmiş ve Anadolu'ya silah ve cephane sağlamaya çalışmıştır.[284] Ayrıca 1919 yılında Hollanda'da

---

[280] Arif Cemil, s. 26.

[281] Karl Radek, "Cemal Paşa'nın Öldürülmesi," **Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı**, İstanbul: Kaynak yay., 1985, s. 44.

[282] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 60.

[283] Arif Cemil, s. 22.

[284] **Yakın Tarihimiz**, Sayı 20, (12 Temmuz 1962), s. 195.

toplanan İkinci Enternasyonal'in Genel Sekreteri ile de konuşarak, sosyalistlerden Türkiye adına yardım istemiştir.[285]

Talat Paşa yurt dışında bu şekilde Türkiye adına yardım ararken, onun hala İstanbul'da etkili olduğunu düşünenler de vardır. Kürt-Ermeni ittifakını hazırlayan Şerif Paşa, Talat Paşa ile İsviçre'de görüşerek sadrazam olmak için ondan yardım istemiştir.[286] Hatta Yunanlılar bile Talat Paşa'nın Anadolu'da nüfuzunun olduğu düşüncesindedirler. Yunanlı Albay Metaksas Berlin'de Talat Paşa ile görüşmek istemiş ve Anadolu'daki Yunan hareketinin nasıl sona erdirilebileceği hakkında bilgisine başvurmuştur.[287] Bu görüşme doğru olsa gerektir. Çünkü Metaksas Yunanistan'ın Anadolu hareketine baştan karşı çıkmış bir Yunanlı subaydır.[288]

Talat Paşa Berlin'de tüm doğu-islam ülkelerini içine alacak bir "Şark Kulübü" nün kuruluşunu da gerçekleştirmiştir. Bu kulüp, yoksul doğulu öğrencilere yardım edecek, doğuluların Avrupa'yı tanımaları sağlanacak, doğu hakkında eserler yazılıp çoğaltılacak, doğu için propaganda yapacaktı. Ayrıca doğu uluslarına ait bir davada Şark Kulübü birlik halinde davranacaktı.[289] Şark Kulübü'nün başına Emir Şekip Arslan getirilmiştir.[290]

Şark Kulübü 21 Mayıs 1920'de taraflı tarafsız tüm devlet başkanlarına, meclislerine ve basınına tebliğ edilmek üzere bir muhtıra kaleme almıştır. Bu muhtırada, Türkiye'nin ve diğer İslamların hakları savunulmakta, eğer bunlar kabul edilmezse meşru ve yasal yollardan, gerekirse silahlı ayaklanma ile özgürlüklerini ve haklarını savunacaklarını bildirmişlerdir.[291]

---

[285] Arif Cemil, s. 23.
[286] Arif Cemil, s. 46.
[287] Arif Cemil, s. 86.
[288] Altuğ, s. 167.
[289] Arif Cemil, s. 42.
[290] Arslan, s. 47.
[291] Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler 1918-1922,** İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, ss. 169-170.

Talat Paşa'nın Doğu-İslam uluslarını bir araya getirmeyi hedefleyen Şark Kulübü girişimi, dayanışma sınırlarını aşan siyasal bir harekettir. Talat Paşa'nın bu girişimi temelde Pan-İslamist bir hareket tarzıdır ki, yeni de değildir. Çünkü Sultan II. Abdülhamit'ten itibaren Avrupa'daki topraklar yerine doğudaki İslam ülkelerine dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nu sürdürme eğilimi vardır.[292]

Talat Paşa Şark Kulübü girişiminin gerekçesini Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 2 Aralık 1919 tarihli mektuptan çıkarmak olanaklıdır. Bu mektupta Talat Paşa, Arapların Sykes-Picot Antlaşması'ndan memnun kalmadığını, bu anlaşma ile Arabistan'ın parçalanmasından rahatsız olmaları dolayısıyla İslam aleminin kendi yanlarına çekilebileceğini, Arap gençlerinin geçmişi unutarak Türkiye ile İtilaf Devletleri'ne karşı birlikte mücadele etmek düşüncesinde olduklarını, ayrıca eski Almanya, ya da Avusturya-Macaristan gibi Türkiye ile Arabistan birliği kurmayı istediklerini söyler.[293]

Talat Paşa'nın bu çalışmaları sürerken, Anadolu'da direniş hareketi büyük bir ilerleme kaydetmiş, Mustafa Kemal Paşa bu hareketin liderliğine getirilmiştir. Anadolu'da geniş ölçüde örgütlenmesini tamamlamış olmasına karşın Milli Mücadelenin yurt dışında herhangi bir örgütlenmesi ya da kendisini temsil edebilecek bir grup yoktu. Dolayısıyla yurt dışında sesini duyurabilecek bir araca sahip değildi. O nedenle Avrupa kamuoyunun Türkiye lehine kazanılması güçleşiyordu. Talat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın mektuplaşması, her iki grubun birbirine ihtiyacı olduğu bu dönemde gerçekleşmiştir.[294] Talat Paşa'nın 22 Aralık 1919 tarihli mektubunu Mustafa Kemal Paşa'ya getiren Asım Bey iyi kabul görmüş, Mustafa Kemal Paşa özellikle İttihatçıların faaliyetleri ve para durumu hakkında sorular sormuştur.[295]

Talat Paşa yazdığı bu mektupta, Berlin'deki çalışmalarını, genel düşüncelerini ve Anadolu hareketi hakkındaki görüşlerini Mustafa Kemal Paşa'ya aktarır. Türkistan'da Enver Paşa'nın çalışmasının uygun olacağını, o bölgede rahat çalışmak

---

[292] Tunçay, **Türkiye'de Sol...**, s. 109.
[293] Tekeli ve İlkin, **Milliyet**, 18 Mayıs 1976.
[294] Tekeli ve İlkin, **Milliyet**, 16 Mayıs 1976.
[295] Tekeli ve İlkin, **Milliyet**, 17 Mayıs 1976.

için de Rusya ile anlaşmak gerektiğini belirtir. Arapların da hoşnutsuzluğundan yararlanılarak bir Arap-Türk birliğinin oluşturulabileceğini söyler.[296] Talat Paşa'nın Pan-Türkist ve Pan-İslamist çizgiyi sürdürmek eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. İç siyaset hakkındaki görüşlerini de dile getiren Talat Paşa'nın zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'ya ne yapması gerektiğini öğreten bir ifade tarzına rastlanmaktadır. Ancak Talat Paşa, Anadolu hareketinde tek otorite olarak Mustafa Kemal Paşa'yı gördüğünü belirterek, "...bizlere gelince, istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak, arzu ettiğiniz hususi ve umumi her türlü fedakarlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakiyetinize bütün kalbimizle duahanız" der.[297]

Talat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu hareketinin lideri olduğunu kabullenerek, ondan ayrı herhangi bir hareket içersine girmenin hem Türkiye için hem de kendileri için olumlu sonuç vermeyeceğinin bilincindedir. Anadolu hareketini Mustafa Kemal Paşa yönlendirirken, kendisini de yurt dışındaki çalışmaların organizasyonundan sorumlu tutmaktadır. Dolayısıyla çalışmalarını, ortak hedefe yönelmiş biri dışarıda diğeri içeride olmak üzere iki grubun çalışmaları olarak görmek eğilimindedir. Bu nedenle kendisi ile temasın kesilmemesini, ancak ülke için zararlı ve tehlikeli olabileceği için ihtiyatlı davranmak gerektiğini belirtmiştir.[298]

Talat Paşa'nın, İngiltere ile Türkiye arasında barışın kurulabilmesi için İngiltere'den bazı kimselerle görüşmeler yaptığı belirtilmişti. Son olarak ölümünden bir buçuk ay önce görüştüğü İngiliz Gizli Haberalma Servisi'nde uzun yıllar çalışmış olan Aubrey Herbert'e, iktidarları döneminde İngilizlerle yakın ilişki kurmak istediklerini, ancak İngiltere'nin kendilerine karşı sürekli olumsuz davrandıklarını söyledikten sonra, hala Türkiye'de İngiltere'ye karşı bir sempatinin bulunduğunu, eğer İngilizler isterse Türkiye ile barışın kurulmasının zor olmadığını, kendisinin ve arkadaşlarının İngiltere'nin yardımına güvendiğini belirtmiştir. Ancak Türkler bu yardımı mali ya da askeri kölelik karşılığı kabul edemezler demiştir.[299]

---

[296] Tekeli ve İlkin, **Milliyet**, 18 Mayıs 1976.
[297] Tekeli ve İlkin, **Milliyet**, 18 Mayıs 1976.
[298] Tekeli ve İlkin, **Milliyet**, 18 Mayıs 1976.
[299] Aubrey Herbert, "Talat Paşa'yla Üç Gün," **Talat Paşa'nın Anıları**, s. 172.

İngiltere'nin desteğini almak için bir yandan İngiliz temsilcileri ile görüşen Talat Paşa, İngiltere'nin rakibi olan Sovyet Rusya ile de Karl Radek aracılığı ile temas kurmuştur. Böylece her iki ülkenin kendi aralarındaki çatışmalardan Türkiye adına yarar sağlamaya çalışmaktadır. Talat Paşa Bolşeviklere karşı daima mesafeli olmuştur. Bolşeviklerle olan ilişkilerin zorunluluktan doğduğunu, yapılan ittifakın da özel çıkarlar dolayısıyla öngörülebilecek pratik bir sorun olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Sovyet Rusya ile yapılan bu ittifakın iki yanı keskin kılıç olduğunu, ancak yalnızca Türklerin düşmanlarına karşı olan yüzünün bilenmiş olduğunu, Türkiye için tehlike oluşturan yüzünün hiç de keskin olmadığını dile getiriyordu.[300] Talat Paşa, Bolşeviklerle olan ilşkiyi İngiltere'ye karşı kullanılacak bir koz olarak görmekte, nihai barışın ancak İngiltere'nin yardımı ve Türk tarafının isteklerini kabul etmesiyle mümkün olabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla İngilizlere karşı bir yandan mücadele verilirken, diğer yandan bu mücadelenin sona erdirilebileceği, bunun için de İngiltere'den bir ışık beklediklerini ifade etmektedir.

Ancak Talat Paşa'nın bu politikası hiç de gerçekçi değildir. Çünkü Anadolu'da Yunan hareketinin en büyük destekleyicisi İngiltere'dir. Yunan hareketi durdurulmadıkça İngilizlerin uyguladıkları Anadolu politikasından geri dönmeyecekleri bir gerçektir. O halde İngilizlerin emellerinden vazgeçmesi, Yunanlıların askeri başarısızlığı ile mümkün olacaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için de Sovyet Rusya ile yalnızca taktik olarak değil, samimi bir ittifak yapmak da kaçınılmazdır. Ayrıca Talat Paşa'nın düşündüğü stratejinin ne İngiltere'ye ne de Sovyet Rusya'ya güven vermeyeceği kesindir. Talat Paşa'nın bu ikili taktiği kendisinin de net görüşlere sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Talat Paşa bir arayış içersindedir. Doğal olarak bu arayış, Türkiye için en iyiyi bulma çabasıdır. Ancak belirsizliklerle dolu bir politik hat üzerinde bulunması ve diğer ülkelere güven vermemesi, bu politikanın başarısızlığa uğramasını kaçınılmaz kılacaktır. Bundan başka, Talat Paşa'nın Pan-İslamist ve Pan-Türkist politikası her iki ülkede de rahatsızlık yaratacaktır. Pan-İslamist politikası İngiltere'yi rahatsız ederken, Pan-Türkist politikası da Rusya'yı rahatsız edecektir.[301]

---

[300] **Talat Paşa'nın Anıları,** s. 175.
[301] Tekeli ve İlkin, **Milliyet,** 20 Mayıs 1976.

Mustafa Kemal Paşa, Talat Paşa ile mektuplaşmaktan Milli Mücadelenin yurt dışında doğru olarak tanıtılması açısından yarar gelebileceği kanısındadır. Böylelikle yurt dışındaki İttihatçıları kontrol altında tutmak ve kendi bilgisi dışında herhangi bir harekette bulunmalarını da önleyebileceğini düşünmektedir. Bu durumu Talat Paşa'ya yazdığı cevabi mektubunda da dile getirmiş, kendisinin İttihatçıların tüm hareketlerinden haberi olması gerektiğini, onayı olmaksızın hiç bir şeyi kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Talat Paşa'nın Lenin'in onayı ile gerçekleşecek olan Radek ile anlaşmasının kendisi tarafından da onaylanması gerektiğini örnek olarak belirtmiştir.[302] Talat Paşa'ya yazdığı 29 Şubat 1920 tarihli cevabında, onun değindiği tüm noktalarda ayrıntılı ve samimi bilgiler vermiştir. 25 Ekim 1920'de yazdığı mektubunda ise, kendisinin Anadolu'da, Talat Paşa'nın batı dünyasında ve diğer çalışma arkadaşlarının da doğu ülkelerinde çalışmasını uygun bulduğunu, ayrıca Avrupa'daki olaylardan ve devletlerin yaptıklarından Anadolu'ya da peyderpey bilgi vermelerini istemiştir.[303] Böylece Mustafa Kemal Paşa, hem İttihatçıların yurt dışındaki faaliyetlerinden yararlanacak, hem de onların yurt dışında kalmalarını sağlayarak, Anadolu'ya geçmelerinin önünü kesmiş olacaktır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele boyunca İttihat ve Terakki liderlerine karşı takındığı tutum, onları mümkün olduğunca Anadolu'dan uzak tutmak şeklindedir. Çünkü İttihat ve Terakki liderlerinin Anadolu'ya gelmesi hem Milli Mücadelenin gelişmesini olumsuz etkileyebilir, hem de yeni bir iktidar kavgası başlatabilirdi. Oysa bu dönemde Anadolu bir iktidar kavgasını kaldırabilecek durumda değildi. Bunun için bir önlem olarak da Talat Paşa ile yazışmasının gizli kalmasını istemiştir.[304]

Talat Paşa yurt dışında kaldığı sürece Anadolu ile çelişmemeye büyük özen göstermiştir. Tüm çalışmalarını Mustafa Kemal Paşa'ya aktardığı gibi, onun onayı olmaksızın Anadolu'ya geçmek istememiş, arkadaşlarını da bu düşünce etrafında toplamıştır.[305] Bekir Sami Bey'in Talat Paşa'ya Moskova'dan yazdığı mektupta onların Anadolu'ya girmek hakkına sahip olmadıklarını söylemiş, Talat Paşa bu sözlere çok üzülmüştür.[306] Oysa Talat Paşa Anadolu'ya geçme konusunda Enver Paşa ile birlik

---

[302] Tekeli ve İlkin, **Milliyet,** 19 Mayıs 1976.
[303] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 10 Şubat 1945.
[304] Tekeli ve İlkin, **Milliyet,** 19 Mayıs 197
[305] Arif Cemil, s. 87.
[306] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 2 Temmuz 1946.

değildi. Enver Paşa'nın hareketinden Talat Paşa'nın ilgisi yoktu ve Enver Paşa'nın bu hareketi kendi hesabına idi.[307] Nitekim Bekir Sami Bey aynı sözlerini Enver Paşa'ya sözlü olarak söylediğinde Enver Paşa, "içeriye girmek meselesi bize aittir. Zamanı gelince bunun için sizin onayınızı almak zorunluluğunu duymayız" demiştir.[308]

Cavit Bey bu olayı Dr. Nazım Bey'den duyduğunda çok şaşırmıştır. Çünkü o zamana dek Talat Paşa çevresine Anadolu ile arasının iyi olduğunu ve sürekli görüştüğü izlenimini yaymıştır.[309] Talat Paşa Anadolu ile sürekli görüştüğü ve arasının iyi olduğu izlenimini yaymakla, hem çevresine güven vermeyi ve kendisinin Anadolu'da etkin olduğunu göstermeyi, hem de Enver Paşa'ya karşı bu vesile ile üstünlük sağlayabileceğini düşünüyordu.

Talat Paşa, yoğun siyasal faaliyetler içindeyken 15 Mart 1921'de Sogomon Teyleryan adında bir Ermeni genci tarafından öldürülmüştür. Talat Paşa'nın ölümünden sonra Avrupa'daki İttihatçıların işlerini yönetmeye daha önce Berlin elçiliğinde görevli olan Ziya Bey getirilmiştir.[310]

II. Enver Paşa'nın Rusya'daki Çalışmaları

Enver Paşa, Talat Paşa'dan ayrı olarak çalışmaya karar vermiş ve yönünü Kafkalara çevirmişti. Kafkaslarda oluşturacağı güçlerle Anadolu'nun yardımına koşmak niyetindeydi. Bu sırada Kafkaslarda İngilizlerle Ruslar arasında mücadele vardı. Bu ortamda Enver Paşa Sovyet Rusya'yı tercih etmişti. Enver Paşa İngilizlere karşı mücadele eden Sovyet Rusya'nın yanında yer almakla, Anadolu hareketine daha yararlı olabileceğini düşünüyordu. Nitekim Cemal Paşa'ya tarihsiz ama muhtemelen Nisan 1919'da yazdığı mektubunda bu duruma işaret etmiş ve hedef Avrupalı emperyalistler olduğuna göre sosyalistlerle işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu belirtmişti.[311] Enver Paşa'yı Kafkaslara yönlendiren önemli bir neden de, daha önceleri burada amcası Halil Paşa ve kardeşi Nuri Paşa'nın emrindeki kuvvetlere yüz bin kadar silah göndermiş ve

---

[307] Arif Cemil, s. 87.
[308] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 2 Temmuz 1946.
[309] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 2 Temmuz 1946.
[310] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt III, s. 521.
[311] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 16 Ekim 1944.

Türkiye'den ayrıldıktan sonra bu kuvvetlerin kumandasını almayı düşünmüş olmasıdır.[312]

Enver Paşa'nın Rusya'ya gitmek için yaptığı yolculuklarda başından bir çok tehlike geçmiştir. Enver Paşa ancak 15 Ağustos 1920'de Rusya'ya varabilmiştir. Bu zamana dek Berlin'de faaliyetlerde bulunmuştur. Cemal Paşa'ya yazdığı 26 Şubat 1920 tarihli mektubunda, Berlin'de İngilizlerle temasta bulunduğunu, İngilizlerin milliyetçilerle birlikte çalışmak istediklerini, İstanbul'un Türkiye'ye bırakılacağını, Kafkas Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanıdıklarını, İzmir de Türkiye'ye dahil olmak üzere bütün Suriye ve Irak'ın gayrısının Türkiye'de kalacağını; buna karşılık milliyetçilerin de İngilizler aleyhine çalışmamalarını istediklerini; kendisinin onlara İngilizlerin kendileriyle gerçekten ciddi ve ebedi dost olmak isteyip istemediklerini sorduğunu, eğer öyleyse birlikte çalışabileceklerini söylediğini ifade eder.[313] Ancak Enver Paşa bu temaslardan çok umutlu değildir ki, bu soruyu sormak ihtiyacını duymuş ve mektubun sonunda Kafkaslara gidip orada Türk ve İslam aleminin kurtuluşu için çalışacağını belirtmiştir.

Enver Paşa'nın İngilizlerle teması Rusya'da iken de sürmüş, Churchill'e bir mektup yazarak İngiliz siyasaetini Türkiye lehine çevirmeye çalışmış, ancak bir sonuç elde edememiştir.[314]

Enver Paşa da tıpkı Talat Paşa gibi davranmış, hem Ruslarla, hem de İngilizlerle temaslarda bulunmuştur. Ancak Enver Paşa Talat Paşa'nın aksine politikasının esasını Ruslara ağırlık vermek biçiminde şekillendirmiştir. Talat Paşa Ruslarla olan ilişkisini daha çok İngilizleri uzlaşmaya zorlamak biçiminde kullanırken, Enver Paşa bundan daha ileride davranmış, Ruslarla ilişkiyi ittifak noktasında ele almıştır. Çünkü Enver Paşa, İngilizlerle mücadeleyi hareketinin temel unsuru yapmıştı.

---

[312] Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 819.
[313] Tarihi Mektuplar, **Tanin**, 17 Ekim 1944.
[314] Arif Cemil, s. 38.

Enver Paşa'nın Berlin'de Radek ile görüşmesi, İngiliz emperyalizmine karşı İslam dünyasında çalışmak için Rusya'ya geçmeye karar vermesinde etkili olmuştur.[315] Enver Paşa ve arkadaşları İslam dünyasındaki ve doğu milletleri üzerindeki şöhretlerine ve Alman askeri ricalinden bazılarının dostluğuna güvenerek ve o tarihlerde dünyaya hakim olmak isteyen İngiliz emperyalizmine karşı Ruslardan istifade ederek bir cihat açmayı düşünmüşlerdi. Böylece anavatana hizmet edeceklerine inanıyorlardı.[316]

Enver Paşa Cemal Paşa'ya yazdığı 20 ve 25 Ağustos 1920 tarihli mektuplarında, 15 Ağustos'da Rusya'ya vardığını, Karahan, Çiçerin ve Buharin ile görüştüğünü, burada İslam İhtilal Cemiyeti Teşkilatı'nı kuracağını ve bir İslam birliği oluşturacağını, Rus ihtilalci liderlerin de ihtilal hareketlerini komünist olmasa da destekleyeceklerini ve yardım edeceklerini söylediklerini, özellikle de Müslüman İhtilal Cemiyeti'nin ihtilal düşüncesine pek yakın olduklarını belirtir.[317] Sovyetler Enver Paşa'ya Alman milliyetçi subayları ile olan ilişkisi nedeniyle büyük değer vermişlerdir. Radek'e göre Enver Paşa, Almanya-Bolşevik Rusya ittifakını ilk ortaya atan kişidir.[318]

Enver Paşa'nın Kafkaslarda faaliyette bulunması, Amerikalıların gözünden kaçmamış, Enver Paşa'nın bu hareketi Mustafa Kemal Paşa ile birlikte yürüttüğünü ileri sürmüşlerdir.[319] Amerikan Elçiliğinden Stanav'ın ABD Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 3 Kasım 1919 tarihli telgrafta, "...İngilizler, merkezi Kafkaslarda olan ve Enver Paşa tarafından yönetilen, ayrıca Mısır ve Hindistan'da İngilizleri rahatsız etmeyi amaçlayan Turancı görüşün gücünü anlamıyorlar sanıyorum. Bu akım dini olmaktan çok ırkçıdır." demektedir.[320] Amerikalılar, Enver Paşa'dan ve faaliyetlerinden büyük bir önemle sözetmekte ve tehlikeli olabileceğini belirtmektedirler.

Enver Paşa bu sırada Afganistan'da çalışan ve Talat Paşa ile arası iyi olmayan Cemal Paşa'yı da yanına çağırarak, birlikte çalışma önerisinde bulunmuştur. Cemal Paşa da Anadolu adına Halil Paşa ile Dr. Fuat Sabit Bey'in Moskova'ya geldiklerini

---

[315] Saime Yüceer, "Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Faaliyetleri (1918-1922)," **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 24, Yıl 13, (Şubat 1988), s. 74.
[316] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 158.
[317] Tarihi Mektuplar, **Tanin**, 18 Ekim 1944.
[318] Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş...**, Cilt 2, s. 500.
[319] Orhan Duru, s. 36.
[320] Orhan Duru, s. 52.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

görünce Enver Paşa'nın Anadolu ile ilişkide olduğuna inanmış, Enver Paşa'nın Anadolu ile birlik yaptığına ilişkin mektuplarıyla da bundan emin olmuştur.[321]

Kafkasları merkez edinen Enver Paşa ve arkadaşları, burada bir çok örgütlenmelere girişmişlerdir. Enver Paşa'dan önce bölgeye gelen Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit, Baha Sait ve Küçük Talat Bey, 28 Nisan 1920'de Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuşlar, ancak Bakû'nün Komünistlerin eline geçmesinden sonra Mustafa Suphi bu partiyi ele geçirmiş ve önemli İttihatçıları partiden atmıştır.[322] Böylece Mustafa Suphi Sovyetler nezdinde Türkiye Komünist hareketinin liderliğini de ele geçirmeyi başarmıştır. Enver Paşa'ya karşı mücadele veren Mustafa Suphi, Komintern'in Temmuz 1920'deki İkinci Kongresi'nde Lenin'in getirdiği tezlere, Pan-İslamizme karşı çıkan bir ek sunmuştur. Böylece Enver Paşa, TKP'den kesin olarak dışlanmış olacaktır.[323] Ayrıca Mustafa Suphi Anadolu hareketinde Sovyetlerin Enver Paşa'yı değil de kendisini yeğlemesini beklemiştir.

Enver Paşa yurt dışındaki çalışmalarını tüm İslam milletlerinin kurtuluşu noktasında yoğunlaştırmış, Cemal Paşa'ya yazdığı yukarıda anılan mektubunda bu amaçla İslam İhtilal Cemiyeti'ni örgütleyeceğini bildirmişti. Bu konuda Sovyetlerden de destek alan Enver Paşa, cemiyetin kuruluşu için girişimlerini başlatmıştır. Çünkü Enver Paşa'nın Türkçülüğü ağır basmakla birlikte onun kafasında Pan-Tükizmle Pan-İslamizm içiçedir.[324]

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı Moskova'da kuran Enver Paşa, bu cemiyeti yalnızca Moskova ile sınırlı tutmamış, Avrupa'da da faaliyet göstermesi için örgütlenmesini buna göre biçimlendirmiştir. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı, başlangıçta üç kişi tarafından yönetilmektedir. Başkanı Enver Paşa Moskova'da, Katib-i Umumi M. Ziya Bey'le Sayman üye Enver Paşa'nın kardeşi Kamil Bey de Berlin'de

---

[321] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s. 276.
[322] Rasih Nuri İleri, **Atatürk ve Komünizm,** 4.b., İstanbul: Sarmal yay., 1995, s. 202.
[323] Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş...,** Cilt 2, s. 498.
[324] Tunçay, **Türkiye'de Sol...,** s. 120.

bulunmaktadır.[325] Programındaki yemin şeklinden anlaşıldığına göre cemiyet, tıpkı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi gizlidir ve eylemleri de gizlilik içinde yürütülecektir.

Enver Paşa İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı neden kurduğunu şöyle açıklamıştır: "Mütarekeden sonra rüfekamın devamlı çalışmaları, gayretleri ve milletin azmi sonucunda iç ve dış bir çok zorluklara karşı koyarak Anadolu'da Batı'ya ve Doğu'ya kendisini tanıttıracak büyük bir Millet Meclisi ile hükümeti kurulmuş ve bu sayede Türkiye'nin kurtuluşu yaklaşmıştır. Her Türk gibi ben ve arkadaşlarım bu durumdan son derece memnun kaldık ve sevindik. Yıllardan beri Avrupa karşısında pek zayıf düşmüş olan Türkiye'de İslam ve Türk alemi tarafından yardım edilmek zorunluluğu doğduğuna inandık. Bu amacın sağlanması için de dışarıda çalışmak zorunluluğunu gördük. Bu görevi arkadaşlarım ile ben üzerime aldım. İslam dünyasında bizatihi ve bağımsız idare olunmak ve buna engel emperyalizmle mücadele etmek üzere Avrupa'nın ve Asya'nın çeşitli merkezlerinde şubeleri bulunan bir İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı kurdum. İttihadın merkezi Moskova idi. Bu cemiyetin Türkiye tarafından para ve insanca yardıma mazhar olması gerektiğinden Türk hükümetleri ile ilgilenmemek üzere Türkiye'de de bir şubesinin bulunmasını yararlı gördüm. Görüşlerimi Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir mektupla ve İbrahim Tali Bey aracılığı ile bildirdim."[326]

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Programı'nda da amaç şöyle belirtilmiştir: "Emperyalist ve kapitalistler tarafından tahtı tahakküm ve esarete alınarak köle gibi kullanılmakta olan islamları, başta Türkiye olduğu halde, esaretten tahlis ile kendi milli medeniyetleri dahilinde hür ve müstakil olarak teşekküllerini temin etmek ve mukadderatlarına sahip ve hakim kılmaktır. Bu gayenin temini için islamları manen ve maddeten yükseltip birleştirerek istihsali maksat için teşkilatı lazıme vücuda getirmek cemiyetin gayesidir. İslamların ekalliyetde bulundukları mahallerde hukuku medeniyelerinin teminine çalışılır."[327]

---

[325] İbrahim Olgun, "İttihatçıların Kurtuluş Savaşında Anadolu'ya Sızma Teşebbüsleri ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı," **VIII. Türk Tarih Kongresi,** III. Ciltten ayrı basım, Ankara: TTK yay., 1983, s. 1968.

[326] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** ss. 178-179.

[327] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı,** İstanbul: Menteş Matbaası, 1967, s. 123.

Programda öncelik Türkiye'ye verilirken, Enver Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya söylediği cemiyetin kuruluş amacında, Türkiye'den çok diğer İslam ülkelerinin kurtuluşunun esas alındığı ve Türkiye'deki hükümetin işlerine karışılmayacağı yönünde bir tavır görülmektedir. Bu konuşma daha sonra gerçekleştiği için Enver Paşa'nın cemiyetin kuruluş amacını açıklarken Türkiye'den çok hareketini diğer islam ülkelerine yönlendirdiği söylenebilir. Ancak Türkiye'de şube kurması ve ileride görüleceği gibi Ankara'daki hükümete rağmen bazı girişimlerde bulunması, cemiyetin Türkiye'deki hareketlerden uzak kalmadığını göstermektedir.

Enver Paşa, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın merkezi olarak neden Moskova'nın seçildiğini Ali Fuat Paşa'ya şöyle açıklamıştır: "Ben, Rusya'dan gördüğüm yardımı geçici olarak değerlendirdim. Yaptığım büyük teşkilatın kişilerle bir ilgisi olmadan güvenle işleyebilmesi için Türkiye'de bir Şuralar Fırkası kurulmasını düşündüm ve faaliyete başladım. Genel Merkezin Moskova'da açılması ise, şimdilik Rusya'dan başka güvenilir bir merkez bulamadığımdan ve az çok Ruslardan yardım da gördüğümden bir kısım arkadaşlarla birlikte Moskova'da yerleştik.[328] Nitekim İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın mali giderlerinin hemen hemen tamamı Sovyetlerden tarafından karşılanıyordu.[329] Ayrıca cemiyetin Almanya'da ve Vehip Paşa'nın başkanlığında Roma'da açtığı merkezler de kalıcı olamamıştır.[330]

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmese de, Bakû'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra kuruluşunu tamamladığı anlaşılmaktadır. Çünkü Enver Paşa, Berlin'den İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın İstanbul şubesine yazdığı 25 Ocak 1921 tarihli mektubunda "Bakû Kurultayı'ndan sonra Moskova'ya avdetimde cemiyetimizi teşkil ile Merkez-i Umumi intihabına mübaşeret olundu" demektedir.[331] Ancak Enver Paşa, Bakû Kurultayı'na sunduğu bildiride kendisinin, Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Arabistan ve Hindistan devrimci örgütlerini temsil ettiğini söyler.[332] Bu durum bazı yazarları, cemiyetin Bakû

---

[328] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 181.
[329] Olgun, s. 1970. Yüceer, s. 77.
[330] Aydemir, **Enver Paşa**, Cilt III, s. 521.
[331] Masayukı Yamauchı, **Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa**, İstanbul: Bağlam yay., 1995, s. 135.
[332] **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, s. 123.

Kurultayı'ndan önce kurulduğu sonucuna götürmüştür.[333] Ali Fuat Cebesoy da Enver Paşa'nın Bakû Şark Kurultayı'ndan önce İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın teşkilatını tamamladığını ve onlar adına Bakû'ye geldiğini ifade eder.[334] Öyleyse Enver Paşa'nın kendi kendini Kuzey Afrika ve Hindistan temsilcisi ilan etmeyeceğini düşünürsek ve ayrıca böyle bir projenin daha önceden beri varlığını hesaba katarsak, Enver Paşa'nın düşünülen bu projeye denk gelen temsiliyetini anlamak kolaylaşacaktır. Bundan başka, Enver Paşa'nın Kurultay'a başka bir sıfatla katılması da mümkün gözükmemektedir. Çünkü Anadolu'nun Kurultay temsilcisi vardır. Enver Paşa da Türkiye adına herhangi bir temsilcilik yüklenmemiştir. Kurultay için Ankara temsilci olarak İbrahim Tali (Öngören) Bey'i görevlendirmişti.

Enver Paşa, Doğu Halkları Kurultayı'na sunduğu bildirisinde öncelikle geçmişe yönelik bir değerlendirme yapmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın ve Alman emperyalizminin yanında savaşa girdiklerinden dolayı üzüntü duyduğunu söyledikten sonra, şimdi tüm samimiyetiyle Sovyet Rusya'nın yanında olduğunu belirtmiştir.[335] Sovyetlerle olan ilişkisini yalnızca yardım almak anlamında düşünmediğini, sosyalist ilkeler açısından da aralarında bir bağın oluşturulabileceğini belirtmiştir. Bildirgede, "Bizi III. Enternasyonal'e iten yalnızca bir destek bulma umudu değil, fakat ilkelerinin bizimkilerle olan yakın benzerliğidir" der.[336] Enver Paşa'ya göre sosyalist düşüncenin getirdiği ilkeler, İslam dini ile çelişmemekte, bilakis örtüşmektedir. Dolayısıyla bir kaynaştırma yapmak mümkündür. Bu düşünüş tarzı doğal olarak Enver Paşa'nın Pan-İslamist düşüncesine de denk düşmektedir.

Enver Paşa, Bakû Kurultayı'na sunduğu bildiride kendisini bütün zulüm görmüş Doğu halklarının temsilcisi olarak göstermek istemiştir.[337] Ancak Enver Paşa'nın tüm İslam ülkelerini temsil ettiği tartışmalıdır. Çünkü Enver Paşa, her ne kadar İslam milletleri adına çeşitli girişimlerde bulunuyorsa da kafasında Pan-Türkist düşünce daha fazla egemendir. Nitekim, daha sonraları İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'ndan Mısırlı Abdülaziz Çaviş, Mısırlı Fuat Selim Bey, Enver Paşa'nın milliyetçilik yaptığı

---

[333] Tunçay, **Türkiye'de Sol...**, s. 112.
[334] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 161.
[335] **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, ss. 120-121.
[336] **Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, s. 122.
[337] Olgun, s. 1972.

gerekçesiyle istifa etmişlerdir. Çünkü bunlar kendilerini İslamcı olarak nitelendirmektedirler.[338]

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın Enver Paşa'nın bildirgesine karşı aldığı kararda, Enver Paşa ve onun gibileri için ihtiyatla sözedilmesini, onların da eylemleriyle halka hizmet ederek daha önceki yanlışlıklarını düzeltmelerine çalışmaya çağırır.[339] Kurultay'ın Enver Paşa'ya karşı bu şekilde temkinli yaklaşması, Enver Paşa'ya olan güvensizliğin bir sonucudur. Enver Paşa, sosyalist olarak görülmediği gibi, kafasındaki Pan-İslamist ve Pan-Türkist düşüncelerinin bilinmesi, ona karşı Kurultay'ın ihtiyatlı olması sonucunu doğurmuştur. Deyim yerindeyse Enver Paşa'dan samimiyetini kanıtlaması beklenmektedir. Zaten Enver Paşa'nın Kurultay'a katılmış olması Sovyetlerle olan ilişkisi dolayısıyladır ki, Sovyetler bu aşamada Enver Paşa'dan yararlanılabileceği düşüncesindedir.

Bakû Kurultayı'ndan sonra Enver Paşa, Berlin'e gitmiş, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Avrupa'da örgütlenmesi çalışmalarına katılmıştır. Cemiyet, yayın organı olarak da Liva El- İslam dergisini çıkarmıştır. Derginin 15 Mart 1921 tarihli ilk sayısı, Talat Paşa'nın ölüm ilanıyla yayınlanmıştır.[340] Talat Paşa'nın ölümünden sonra, Berlin'deki grup ile Moskova'daki grubun birleşmesini sağlamak amacıyla yeniden Berlin'e gitmiştir.[341] 1921 Haziran ayı sonlarında da Moskova'ya geri dönmüştür.[342]

Enver Paşa, Talat Paşa'nın ölümünden sonra 20 Mart 1921 tarihinde Cemal Paşa'ya yazdığı mektubunda geleceğe ilişkin neler yapılması gerektiğinden sözeder. Talat Paşa ile olan fikir ayrılıklarını anlattıktan sonra, Talat Paşa'nın bütün hareketleri kendi etrafında toplamak düşüncesinde olduğunu, oysa bunun yanlış olduğunu, nitekim ölümünden sonra çalışmaların yarıda kaldığını, eğer örgüte önem verilirse daha doğru

---

[338] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt III, s. 556.

[339] **Birinci Doğu Halkları Kurultayı,** ss. 128-129.

[340] Selçuk Gürsoy, **İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Yayın Organı Liva El- İslam Dergisi,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 1995, s. 12. Bu kaynak, Liva El-İslam'ın 36 sayılık tam koleksiyonunu içermektedir.

[341] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s. 221.

[342] Arslan, s. 15.

bir hareket tarzının oluşturulabileceğini, kişilerin ön plana çıkması yerine örgüte sarılınması gerektiğini belirtmiştir.[343]

Örgütü ön plana çıkarmayı amaçlayan Enver Paşa, 1921 yılında İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın bir kongresini toplar. Berlin ve Roma'da yapılan kongrede alınan kararlar çok geniş bir alanı kapsamakta, tüm İslam ülkelerinin kurtuluşu için mücadeleyi öngörmektedir. Ancak bunun ne kadar gerçekçi olduğu tartışılır. Çünkü hedeflenen amaca uygun ve yeterli bir örgütten sözetmek olanağı yoktur. Dolayısıyla örgüt bu hedefleri gerçekleştirebilme yeteneğinden yoksundur.

Enver Paşa, tüm İslam ülkelerinin birliğinden yanadır. 4 Kasım 1920'de Halil Paşa'ya yazdığı mektupta, Osmanlı ülkesinin bir konfederasyon şeklinde kurulmasından yana olduğunu ve bu konuda Emir Faysal ve diğer sorumlu kişilerle hemfikir olduklarını belirtmiştir.[344] Enver Paşa'nın kurduğu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın da tıpkı Komintern gibi federatif bir yapıda olduğu, her İslam ülkesini temsil eden bir partinin o ülkenin adını taşıyan seksiyon olarak birliğin içinde yer almasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır.[345]

Kongrede alınan kararların özellikle beşinci maddesi Türkiye'ye ilişkindir ve bu madde ile Türkiye'de fırka şeklinde örgütlenmek öngörülmüştür. Sözkonusu maddede, "...Türkiye'de makamı saltanat ve hilafeti muhafaza ve komünist olmamakla beraber, halk hakimiyetine istinat etmek ve emperyalizm ile mücadeleyi esas meslek kabul etmek ve sulhü müteakip dahili kongrede şekli kat'i almak üzere geçen sene programını tanzim etmiş olan ve *Halk Şuralar Fırkası* namı altında bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın dahilinde İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın hukuk ve menafii mahsusasını müdafaa etmesi itibariyle bunun hükümeti hazıra ile münasebetlerinin tanzimi ayrıca teemmül edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere hükümeti hazıra maksada hadim oldukça kendisiyle mücamelakar bir vaziyet alarak ona yardım etmesi ve Anadolu menabiinden de maksada göre azami istifadenin temini tensip edilmiştir"

---

[343] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 25 Ekim 1944.
[344] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s. 163.
[345] Tunçay, **Türkiye'de Sol...,** s. 112.

denmektedir.[346] Öngörülen bu fırkanın örgütlenmesi için de Küçük Talat ve Nail Beyler Anadolu'ya gönderilmiştir.[347]

III. Sovyet Rusya İle İlişkilerde İttihatçıların Rolü

Milli Mücadele başlangıçta herhangi bir dış destekten yoksundu. Anadolu hareketine yardım edebilecek tek ülke olarak bu dönemde İtilaf Devletleri ile çelişkileri bulunan ve çatışma halinde olan Sovyet Rusya vardı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da bu durumu iyi değerlendirmiş ve Sovyetlerle ilişki kurmanın yollarını aramaya daha ilk anlardan itibaren başlamıştı. Ancak Milli Mücadele kadrosu içinde, henüz İtilaf Devletleri'nden umudunu kesmemiş kimseler mevcuttu. O nedenle Bolşeviklerle işbirliği konusunda tereddütler bulunuyordu.[348] İşte bu dönemde, Ankara temsilcilerinin henüz görünmedikleri bir sırada Bolşevikler, Enver Paşa'nın atılganlığına ve heyecanına da bağlı olarak Enver Paşa ile İngiliz emperyalizmine karşı ortak bir strateji planında anlaşmışlardır.[349] Dolayısıyla Sovyetlerle ilk ilişkiyi kuranlar yurt dışındaki Enver Paşa ile diğer İttihatçılar olmuşlardır. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Sovyetlerle ilişki kurması Mustafa Kemal Paşa'yı endişelendirse de şimdilik yapabileceği fazlaca bir şey yoktur. Nitekim bu sıralarda Baha Sait Bey'in Sovyetlerle yaptığı anlaşma ortaya çıkmış, Mustafa Kemal Paşa bu anlaşmayı kabul etmemekle yetinmek zorunda kalmıştır. Ancak İstanbul'a İtilaf Devletleri'nin yerleşmesi, Kızılordu'nun Kafkaslara inmesi ve Türk Sovyet ilişkilerini İttihat ve Terakki'nin yürütmesi tehlikesinin belirmesinden sonradır ki, Anadolu Sovyetlerle ilişkileri bizzat kendisi yürütmeye başlayacaktır.[350]

Sovyet Rusya Anadolu hareketinde Enver Paşa'nın etkin olduğu ve Ankara'ya sözünün geçtiği kanısındadır. Enver ve Cemal Paşalar Ankara'dan önce Bolşeviklerle ilişki kurdukları için, Anadolu hareketinin etkili kişileri oldukları hakkında Radek'i Çiçerin'i ve arkadaşlarını inandırmaya çalıştıkları bir anda Halil Paşa'nın Anadolu

---

[346] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** ss. 224-225.
[347] Olgun, s. 1971.
[348] Yerasimos, s. 121.
[349] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 574.
[350] Yerasimos, s. 122.

adına Moskova'ya gelmesi, onların itibarını yükseltmişti. Bu nedenle Sovyetler, Enver ve Cemal Paşaları Anadolu hareketinin gerçek temsilcileri olarak algılamışlardır.[351]

Halil Paşa, Bekirağa Bölüğü'nden kaçtıktan sonra Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuş ve onun isteği doğrultusunda Anadolu ile Sovyetler arasındaki yolun açılması, bu suretle bağlantının kurulması, sonra da Sovyetlerden silah, cephane ve paraca yardım sağlanması için Anadolu'nun temsilcisi sıfatıyla Sovyet Rusya'ya gitmeyi kabul etmişti. Anadolu'nun temsilcisi olarak Rusya'ya giden Halil Paşa, Sovyet hükümeti ile ilişki kurmuş, Çiçerin ve Karahan'la görüşerek, Ankara'nın Ruslardan yardım isteğini iletmiştir. Bu görüşmeden sonra Sovyetler Anadolu'ya silah, cephane ve 3 milyon altın göndermeyi kabul etmişlerdir. Yardım sevkiyatı bizzat Halil Paşa tarafından yapılmış ve Doğubeyazıt'a gelindiğinde, Kazım Karabekir'in Kurmay Başkanı Kazım (Orbay) Bey'e teslim edilmiştir.[352] Ancak hala Rusya ile Türkiye arasındaki sevkiyat yolu açılmamıştır. Kazım Karabekir, Haziran 1920'de Halil Paşa'ya yazdığı mektupta bunu dile getirir ve yolun açılması için onun yardımını ister.[353]

Ankara'nın temsilcisi olarak Moskova'da bulunan Halil Paşa, Ankara'dan herhangi bir yetki almaksızın Sovyetlerle Ermenilere Anadolu'dan bazı yerlerin verilmesi konusunda anlaşma yapmıştır. Halil Paşa, Ankara'nın politikalarına ters düşen hareketlerde bulununca, hem onun hem de başta Enver Paşa olmak üzere diğer İttihatçıların Sovyetlerle ilişkiler konusunda tasfiyesi zorunlu hale gelmiştir. Ankara, artık Sovyetlerle doğrudan kendisinin ilişki kurması gereğine inanarak, Mustafa Kemal Paşa tarafından 20 Haziran 1920'de Rize'de bulunan Lazistan Mebusu Osman Bey'e ve ilgili olarak da Kazım Karabekir'e çekilen telgrafta, Talat, Enver ve Cemal Paşaların Büyük Millet Meclisi adına Sovyetlerle görüşmeye yetkili olmadığı bildirilmiştir. Telgraf şöyledir:

> Rize'de Lazistan Mebusu Osman Beyefendi'ye
>
> İbrahim Bey Moskova'da bulunduğu esnada Cemal Paşa ile Bahaettin Şakir ve Bedri Beyler Almanya'dan Moskova'ya gelmişler ve bizim namımıza Rus hükümetiyle müzakere edeceklerini, kararın ancak

[351] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, ss. 276-277.
[352] Halil Paşa, ss. 330-331.
[353] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 34.

Mustafa Kemal Paşa tarafından verilebileceğini ifade ile Rus Sovyet erkanı ile temas etmişlerdir. Bunun üzerine Kazım Karabekir Paşa'ya alakadara bildirmek üzere tarafımızdan aşağıdaki tebligat yapılmıştır:

1) Talat, Cemal, Enver Paşa'ların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüsü siyasiye girişmeye selahiyetlerinin olmadığının ve bizim ile hiçbir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Heyeti Vekile kararı iktizasındandır.

2) Halil ve Nuri Paşalara yeni vezaif tevdii nazar-ı mütalaaya alınmak üzere bugüne kadar ifa ettikleri vezaif hakkında birer raporun vesatat-i devletleriyle Büyük Millet Meclisi Riyasetine sürat-i irsali lazımdır.

20 Haziran 1920
Mustafa Kemal[354]

Kazım Karabekir Paşa'ya gönderilen ve Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne tebliğ edilecek suret de şu şekildedir:

1) Rus Sovyet hükümetiyle ilk temasa tarafımızdan Doktor Fuat Bey şifahi talimatla gönderilmiştir. Bundan sonra 26 Nisan 1920 tarihli talimatımızı hamilen Rus Sovyet Cumhuriyeti nezdine İbrahim Bey gönderilmiş ve mumaileyhin avdetiyle vazifeleri hitam bulmuştur.

2) Rus Sovyet Cumhuriyeti ile Büyük Millet Meclisi namına ve selahiyeti fevkalade ile müzakere ve akdi mukaveleye mezun olarak,Hariciye Vekili Bekir Sami ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyler ve Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa tavzif edilmişlerdir.

3) Büyük Millet Meclisi namına Lazistan Mebusu Osman Bey, Rus Sovyet hükümeti nezdine ledelicap deniz tarikiyle Moskova'ya gönderilmek üzere şimdilik Rize'ye tahrik edilmiştir. Rize'de bizden emir bekleyecektir.[355]

Ankara hükümeti, Sovyetlerle ilişki kurma konusunda geç kalmış, bu boşluğu başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçılar doldurmuştu. İttihatçıların Ankara'nın politakalarına uymayan davranışlarda bulunması, kendi başlarına Anadolu'nun temsilcisi gibi hareket etmeleri çeşitli sakıncalar doğurmuştu. Ancak ilk başlarda Ankara'nın İttihatçılara bu konuda ihtiyacı vardı. Çünkü Sovyetlerden yardım alabilmeleri için Anadolu ile Rusya yolunun açık olması gerekiyordu. Oysa bu dönemde Ermenilerle olan savaş yüzünden yol kapalıydı ve Sovyetlerle ilişki kurulamıyordu. Bu

[354] **HTVD**, Sayı 55, (Mart 1966), Belge No:1262. Uluğ, ss. 263-264.
[355] Uluğ, ss. 264-265.

nedenle Mustafa Kemal Paşa Halil Paşa'ya Sovyet yolunun açılması için girişimlerde bulunması görevini vermiştir. Ali Fuat Cebesoy'a göre de Rusların Türkiye aleyhinde herhangi bir harekete girişmesine fırsat vermemek için Anadolu'nun İttihatçılarla birlikte çalışmaktan başka çaresi yoktu.[356] Sovyetlerin Kafkaslara kadar inmesi sonucunda ilişki kurulabilmesi imkanı doğmuş ve bu ilişkinin artık aracısız olma şansı belirmişti.

Yukarıda anılan Mustafa Kemal Paşa'nın yazısı doğrultusunda Ankara'dan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında, İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Rize Mebusu Osman Bey, Doktor Albay İbrahim Tali (Öngören) ve Kurmay Yarbay Seyfi (Düzgören) Bey'den oluşan Türk heyeti, 11 Mayıs 1920'de yola çıktı ve 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya ulaşabildi.[357]

Türk heyeti 24 Temmuz 1920'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından kabul edilmiş, bu kabulde yardımcısı Karahan da bulunmuştur. Çiçerin, Cemal ve Halil Paşalar ile gerekli esasların belirlendiğini, ayrıntıların da Türk heyeti ile kararlaştırılabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Bekir Sami Bey, Cemal ve Halil Paşaların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından resmen görevlendirilmemiş olduklarını, dolayısıyla girişim ve faaliyetlerinin de yalnızca kişisel bir içerik taşıyabileceği cevabını vermiştir.[358] Karahan, Halil Paşa ile olan görüşmelerinden sonra Türkiye'ye yardım olarak şimdilik 25 put (1000kg.) altın gönderdiklerini söylemiştir.[359]

Çiçerin ile heyet arasındaki asıl anlaşmazlık Ermenistan konusundadır. Çiçerin Ermenilere toprak verilmesi konusunda Cemal ve Halil Paşalar ile anlaştığını bildirerek, bunun heyet tarafından onaylanmasını istemiştir. Heyet ise bu önerileri reddetmiştir.[360] Çiçerin, Halil ve Cemal Paşalar ile yaptığı bu anlaşmayı daha sonra Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması müzakerelerinde de dile getirerek, Van ve Bitlis'ten bir parçanın terkedilmesi ısrarında bulunmuştur. Bu iki İttihatçı liderin Ankara'dan habersiz ve yetkisiz halde bu tür sözler vermesi Ankara'yı zor duruma düşürmüştür. Ancak

---

[356] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 223.
[357] Altuğ, s. 94.
[358] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 62.
[359] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 63.
[360] Tengirşenk, s. 161.

Sovyetlerin de bu anlaşmayı ciddiye aldıkları gibi bir tavır içinde bulunmaları, kuşkusuz bu anlaşmanın Sovyetlerin işine gelmesi dolayısıyladır. Ankara'nın Sovyetlerle ilişki kurmakta gecikmesi bu gibi sorunların doğmasına neden olmuştur. Nitekim Karahan, Türk heyetine Anadolu ile temas kuramadıklarından dolayı, Cemal ve Halil Paşalara sarıldıklarını ifade etmiştir.[361]

Türk heyetinin Moskova'da bulunduğu sırada Enver Paşa da oradadır ve görüşmelerden haberdardır. Ancak görüşmeler uzun sürmekte ve henüz önemli bir yol alınamamaktadır. Bu noktada Enver Paşa Anadolu'dakilere ve çevresine Rus yardımlarının kendisi aracılığı ile sağlandığı izlenimini vermektedir. Ruslara karşı da Anadolu hareketinin kendisinin desteğiyle yürüdüğü izlenimini vermek için çaba harcamaktadır.[362] 25 Ağustos 1920 tarihinde Cemal Paşa'ya yazdığı mektubunda, Moskova'ya geldiğinde Mustafa Kemal hükümetinin bir heyeti ile karşılaştığını, heyetin Ruslardan saldırmazlık ve savunma anlaşması yapmak ve askeri ve mali yardım almak istediklerini, Rusların askeri ve mali yardım yapmaya razı olduklarını, ancak bir ittifak anlaşması yerine dostluk anlaşması önerdiklerini, bu olayda kendisinin de etkisinin olduğunu, zira heyetin 1,5 aydan beri Moskova'da olmasına rağmen bir şey yapamadığını, kendisinin gelmesi ile müzakereye yanaştığını, şimdilik bu işle uğraştığını ancak heyete dahil olmadan çalıştığını belirtir.[363]

Ankara, Enver Paşa ve arkadaşlarının Ankara'nın resmi temsilcisi olmadıklarını Sovyetlere bildirdiği halde, Sovyetler Enver Paşa ve arkadaşları ile ilişkisini birdenbire kesmemişler, ancak Anadolu'nun dostluğunu bozmayacak bir orta yol izlemeyi düşünmüşlerdir.[364] Enver Paşa'nın Sovyetlerce desteklenmesi, daha çok Türkiye için bir yedek güç olarak elde tutulmak istenmesiyle ilgilidir. Eğer Mustafa Kemal Paşa, Yunan ordularına yenilir, ya da Batı ile durumu olduğu gibi kabul ederek bir uzlaşmaya girerse, Enver Paşa'nın mücadeleyi sürdürmek üzere Anadolu'ya gönderilmesi düşünülmüştür.[365]

---

[361] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 65.
[362] Olgun, s. 1972.
[363] Tarihi Mektuplar, **Tanin**, 18 Ekim 1944.
[364] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 277.
[365] Tunçay, **Türkiye'de Sol...**, s. 123.

Rus stratejisi içinde Enver Paşa, Bolşevik politikaların bir aracı konumundadır. Her ne kadar Ruslar Enver Paşa'dan özellikle Türkistan'da yararlanmak niyetinde olmuşlarsa da, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir seçenek olarak yararlanmak da istemişlerdir. Anadolu'da bir ikilik çıkmasından yana olmayan Ruslar, Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa çatışmasını Türkiye'nin iç sorunu sayacaklarını açıkça ve birkaç kez bildirmişlerdir.[366] Ayrıca Ruslar Enver Paşa'yı İngilizlere karşı kullanmak amacıyla desteklemişlerdir.[367] Bolşevikler ancak Enver Paşa'yı ellerinde bulundurdukları sürece onu kendi politikaları doğrultusunda İngilizlere karşı bir tehdit olarak kullanabilirlerdi.[368] Bundan başka, Enver Paşa'nın Almanya ile de ilişkileri vardı ve Sovyetler Enver Paşa'yı Almanlardan yardım sağlanmasına aracılık ettiği için de tutmuşlardır.[369]

Sovyetlerin Enver Paşa'ya karşı gösterdikleri bu yaklaşım, Ankara'da endişe ile izlenmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerin her an Enver Paşa'yı Anadolu'ya gönderebileceğinin bilincinde bir tedirginlik duymaktadır. Bu arada İttihatçıların boş durmamaları ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek istediğinin sinyallerini vermesi Anadolu'da huzursuzluk yaratmaktadır. Dolayısıyla Ankara ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin güven içinde yürümemesine bir neden de Enver Paşa ve İttihatçılardır. Oysa Mustafa Kemal Paşa ile İttihat ve Terakki arasındaki ayrılık gittikçe büyümektedir ve Sovyet yöneticilerinin İttihatçıları Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kullanabileceği kuşkusu o dönem Türk-Sovyet ilişkilerini devamlı tedirgin eden bir unsur olmuştur.[370]

İttihat ve Terakki liderleri, Kafkaslarda aktif bir rol üstlenmişlerdir. Gerek Sovyetlerle Türkiye'nin, ilişki kurmasında, gerekse bu bölgedeki Bolşeviklerle Menşeviklerin mücadelesinde yer almışlardır. Bölgede bulunan Türkleri örgütlemek ve onların geleceklerini güven altına almak için mücadele etmişlerdir. Kuşkusuz bu liderlerin hiç biri Bolşevik değildir. Hepsi Türk milliyetçisidir. Hatta bu karışık ortamdan ararlanarak eski Turan hayallerini de yaşama geçirebileceklerini düşünmektedirler. Ancak bu kişilere ne Sovyetlerin ne de Türkiye'nin güveni vardır.

---

[366] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 577.
[367] Cemal Kutay, **Atatürk- Enver Paşa Hadiseleri,** s. 28.
[368] Arslan, s. 18.
[369] Berkes, s. 482.
[370] Yerasimos, s. 177.

Ankara ile sürekli ilişki kurmak, zaman zaman Anadolu'ya geçme girişimleri olmuştur. Ankara hükümeti, bunlarla ilişkileri kesmemekle birlikte, Anadolu'ya geçmelerine izin vermemiş, Sovyetlerle olan temaslarda da yetkilerinin olmadığını, Ankara hükümeti adına konuşamayacaklarını ve yaptıkları anlaşmaların kendilerini bağlamayacağını bildirmişlerdir. Burada İttihat ve Terakki ile Ankara arasındaki mücadele bir kez daha ortaya çıkmaktadır. İttihatçılar Anadolu'ya müdahil olmaya çalışırken, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Ankara hükümeti İttihatçıları safdışı bırakmak için yoğun çaba harcamıştır.

Sovyetlerin tutumuna gelince; Sovyetler ilk başlarda Anadolu hareketinin lider kadrosu konusunda tereddütlüdür. İhtimal dahilindedir ki, Sovyetler de Anadolu hareketini İttihatçı olarak algılamışlardır. Çünkü Türkiye'de bilinen ve tanınan en büyük örgüt İttihat ve Terakki'dir. Dolayısıyla Enver Paşa ve diğer İttihatçılara önem verilmiş ve onlara belli bir yakınlık gösterilmiştir. Ayrıca yukarıda değinildiği gibi Mustafa Kemal Paşa eğer Batı ile uzlaşırsa bu kez Enver Paşa mücadele için Anadolu'ya sevkedilecektir. Ancak Anadolu hareketinin başarılar elde etmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadelenin hedeflerine ulaşıncaya değin mücadele etme kararlılığı görülünce, Sovyetler tercihini Mustafa Kemal Paşa'dan yana yapmış ve Enver Paşa etkisizleştirilmiştir.

IV. Enver Paşa'nın Anadolu'ya Geçme Girişimi

Enver Paşa, Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ile Pan-İslamist ve Pan-Türkist politikalar izlemekle birlikte, asıl hedefi Anadolu'dur. Nitekim daha yurt dışına çıktığı ilk andan itibaren Kafkaslara giderek buradan toplayacağı gönüllülerle Anadolu'nun yardımına koşmayı planlamıştı. Ancak bu planın kısa sürede uygulanabilirliği yoktu. Dolayısıyla Enver Paşa 1920 yılı sonlarına değin Anadolu'ya geçme fikrini korumakla birlikte, uygulamaya sokamamıştır. Bunda Talat Paşa'nın ve diğer İttihatçıların Enver Paşa'nın fikrine karşı olmasının da payı büyüktür. Anadolu'ya geçme konusunda Enver Paşa Talat Paşa'ya derhal Anadolu'ya gitmesini, kendisinin de Moskova'dan Anadolu'ya geçeceğini söyler. Talat Paşa uygun zemin hazırlanmadan gitmenin doğru olmayacağını belirtir. Enver Paşa da bu gibi işlerde kişisel

düşünülmemesi gerektiğini söyleyince, Talat Paşa kendi adına kişisel düşündüğünü belirtir. Bunun üzerine iki lider soğuk olarak ayrılmışlardır.[371]

Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme düşüncesinden haberdar olan Cemal Paşa da bu düşünceye karşı çıkmıştır. Anadolu'ya geçmenin ihanet olduğunu belirten Cemal Paşa, İttihatçıların ülke işlerine müdahele etmek bir yana, ülke sınırlarının yakınlarında bile bulunmalarının doğru olmadığı kanısındadır.[372] 11 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektubunda, kendisinin tebligatı doğrultusunda Büyük Millet Meclisi adına herhangi bir siyasal faaliyette bulunmadığını belirtmiştir.[373]

1920 yılının son aylarından itibaren yurt dışında çalışma olanağının azalması, hatta kalmaması ile birlikte, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme isteği daha da artmıştır.[374] 4 Kasım 1920'de Halil Paşa'ya Berlin'den yazdığı yazdığı mektupta Enver Paşa, Halil Paşa'dan Ruslarla görüşerek, Azerbeycan, Dağıstan, Başkırdistan, Kazakistan, Türkmenistan, Türkistan gibi bölgelerden bir süvari ordusu oluşturarak, Anadolu'ya geçip, Yunanlıları hiç beklenmedik bir yerden vurmak istediğini belirtmiştir.[375] Halil Paşa, Sovyetlerle konuyu görüşmüş, ancak olumlu bir sonuç alamamıştır. 11 Ocak 1921'deki son görüşmede Karahan böyle bir askeri birlik verilemeceğini kesin bir dille belirtmiştir.[376] Sovyetlerin bu tavrında Ankara'nın da rolü vardır. Çünkü Enver Paşa'nın mektubu Moskova'daki Türk elçiliğinin eline geçmiş, Ankara Enver Paşa liderliğindeki bir yardımı hoş karşılamadığı için Ruslarla temasa geçmişler, Ruslar da Halil ve Enver Paşalara güvenmedikleri için bu isteğe olumlu karşılık vermemişlerdir.[377]

Enver Paşa'nın bu isteğini Ruslara ileten Halil Paşa, olumlu karşılık alamayınca durumu bir mektupla Enver Paşa'ya bildirmiştir. Bu mektubunda Halil Paşa, Sovyetlerin kendisinin Anadolu'ya geçmesine karşı olduğunu, çünkü Anadolu'da ikilik

---

[371] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 12 Mayıs 1946.
[372] İsmet Karadoğan, "Cemal Paşa'yı Ruslar Öldürtmüştü," **Yakın Tarihimiz,** Sayı 15, (7 Haziran 1962), s. 37.
[373] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 28 Ocak 1945.
[374] Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş...,** Cilt 2, s. 523.
[375] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s. 163. Halil Paşa, s. 350.
[376] Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru,** s. 266.
[377] Halil Paşa, s. 350.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

yaratmanın işlerine gelmeyeceğini, eğer Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da İstanbul hükümeti ile anlaşır ve bu anlaşma yetersiz olursa o zaman Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinin bir anlamı olduğunu ve şimdilik Moskova'da kalması yönünde görüşlerinin olduğunu bildirir.[378] Nitekim Karl Radek, 8 Ağustos 1922 tarihinde Komünist Enternasyonal'in III. Kongresi'nde yaptığı konuşmada "Enver Paşa tam da Yunanistan'la savaşılırken Türkiye'de ayaklanmaya girişmenin, sonuç olarak halka daha yakın, daha devrimci bir hükümetin kurulmasına değil, İtilaf Devletleri'nin zaferi kazanmasına yol açacağını kavrıyamıyordu" demiştir.[379]

Ankara hükümetinin temsilcisi olarak Bakû Kurultayı'na katılan ve halen Rusya'da bulunan Doktor Albay İbrahim Tali (Öngören) Bey'in Tuapse'den gönderdiği 25 Ocak 1921 tarihli mektubu, Ankara'ya bu dönemde Enver Paşa'nın ve diğer İttihatçıların faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. İbrahim Tali Bey'in işaret ettiği noktalar şunlardır: "Enver Paşa, Ruslar kendisine bir müslüman ordusu verip ülkeye yardıma göndermezlerse yalnız olarak ülkeye gelip bir fert gibi çalışmak fikrinde idi. Ruslar ordu vermeyeceklerini söylediler. Ancak kendisini pek sol tanıdıklarından Anadolu'nun İstanbul veya İtilaf ile uyuşması ihtimaline karşı kendisini Anadolu'da işbaşına geçirmek üzere kışkırtıcı sözler söylüyor, İtilafa karşı bir alet gibi kullanmak için oyalıyorlar. Yoksa ciddi bir şey verecekleri umulur değildir. Kendisine ülkenin bugünkü birlik ve düzenini koruması için dışarıda mümkün olduğu kadar çalışılması öğüdünde bulundum...Halil Paşa ve Bahaettin Şakir Bey de Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesine muhalif görünüyorlarsa da diğer yandan da Anadolu'ya girmesini belki teşvik edenler oluyor... Eski devlet adamları çeşitli vesilelerle herhangi bir fırsatta Anadolu'ya geçmek hususundaki fikir ve arzularına göre Bakû'den gelen ve Trabzon'da ikamet etmekte olan Küçük Talat ve Hacı Sami Beylerle Ankara'da olduğu haber alınan Nail Beylerin hareketlerinin gözönünde tutulmasını ve hatta tedbir olarak Trabzon ve Ankara'da ikametlerine izin verilmeyerek daha içeri bölgelere gönderilmesini ve bu suretle deniz yolundan birbirleriyle bağlantı kurmalarının yasaklanmasını uygun görmekteyim."[380]

---

[378] Sami Sabit Karaman, "Enver Paşa İle Nasıl Mücadele Ettim," **Yakın Tarihimiz,** Sayı 11, (10 Mayıs 1962), s. 341.

[379] **Komintern Belgelerinde...,** s. 44.

[380] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...,** ss. 84-85.

İbrahim Tali Bey'in sözünü ettiği Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçmeye teşvik edenlerin başında Hacı Sami (Kuşçubaşızade) Bey gelmektedir. Halil Paşa ve Küçük Talat Bey Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine Anadolu'da Enver Paşa taraftarları ile Mustafa Kemal Paşa taraftarları arasında mücadele çıkabilir gerekçesi ile karşı çıkarlarken, Hacı Sami Bey farklı düşündüğünü belirtmiş ve Halil Paşa ile Küçük Talat Bey'den habersiz olarak bir motorla Anadolu'ya geçmeye çalışmış, ancak Karadeniz'in dalgalarından geçememiştir.[381]

Enver Paşa, her ne kadar Anadolu'ya yalnız olarak geçip bir fert gibi çalışmaktan sözediyorsa da bu çalışmalarını yalnız başına yapmayacağını Berlin'den 28 Ocak 1921'de Halil Paşa'ya yazdığı mektuptan anlıyoruz. Bu mektupta, Anadolu'da kendisine bağlı arkadaşlarının varolduğunu, Anadolu'da Şükrü Bey'e verdiği talimatla ülke içinde doğrudan doğruya kendilerine bağlı arkadaşlar arasında bir parti teşkilatı kurmak ve bunu gerektiğinde ülkeye hakim olacak şekilde silahlı olarak hazırlamak gerektiğini, şimdilik Talat Paşa ile çalışıyorsa da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ile bizzat çalışıldığını ve İstanbul'da da bir teşkilat oluşturduklarını, ayrıca eski klikleri ile çalışmaktansa Mustafa Kemal Paşa ile çalışmayı uygun bulduğunu yazmıştır.[382] Halil Paşa ise bu mektuba verdiği 10 Şubat 1921 tarihli cevabında, İtilaf Devletleri'nin Ankara'yı Londra Konferansı'na davet ettiklerini, Ankara'nın da bunu kabul ederek Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyeti Londra'ya gönderdiğini hatırlatarak, kendisinin böyle bir anda Anadolu'ya geçmesinin doğru olmayacağını, Ankara hükümetini zor durumda bırakacağını, Londra Konferansı olumsuz bir şekil almadıkça Anadolu'ya geçmesine taraftar olmadığını yazmıştır.[383]

Bu arada Enver Paşa hala Anadolu'ya yardım sağlamak amacıyla uğraş vermektedir. 24 Şubat 1921 tarihli Anadolu Erkanı Harbiye Riyaseti'ne yazdığı mektupta bu çalışmalarını aktarır ve Berlin'den silah ve cephane almak işini hallettiğini, bunun için İsviçre'de bulunan eski Levazım Dairesi Başkanı Hakkı Paşa ile görüştüğünü, kendisinin ne yapsa yanlış anlaşıldığından ülke işleri ile uğraşmak istemediğini, ancak Anadolu kendisini resmen görevlendirirse resmi olmamak şartıyla

---

[381] Halil Paşa, ss. 359-360.
[382] Karaman, "Enver Paşa İle...," s. 341. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, ss. 171-172.
[383] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 173.

çalışabileceğini söylediğini belirterek, Ankara isterse bu işin gerçekleşebileceğini belirtmiştir.[384]

Enver Paşa bir yandan Anadolu'ya yardım sağlama çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan İttihatçı arkadaşlarını Anadolu'ya geçme konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Talat Paşa'nın ölümünden sonra ise bu fikrini gerçekleştirebilmek için daha da yoğun bir çaba içersine girmiştir. 30 Mart 1921 tarihinde Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Ali Fuat Paşa ve Rıza Nur Bey'le görüştüğünü, onların Anadolu'nun kurdukları İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ile birlikte çalışmasını istediklerini, kendisinin de mücadelesinde sabit bulunduğunu, eğer kendilerine yardımcı olmayacak bir hükümetin işbaşına gelmesi ya da İtilaf Devletleri ile anlaşma yaparak aleyhlerinde hareket edilmesi halinde o zaman serbest olacaklarını, bu nedenle Türkiye'de de mevcut hükümetin aleyhinde olmamak üzere, fakat düşüncelerini takip edecek bir cemiyet ve fırka oluşturacaklarını söylediğini belirtir. Buna neden olarak da son zamanlarda ortaya çıkan bazı sözleri gösteren Enver Paşa, kendisinin Ruslarla Anadolu adına zaten konuşmadığını, girişimlerinin özel olduğunu belirtmiştir.[385] Enver Paşa'nın çıkan sözlerden kastı, bu sırada Ankara'nın Enver, Talat ve Cemal Paşaların Anadolu adına söz söylemeye yetkilerinin olmadığı şeklindeki Sovyetlere iletilen mesajıdır.

Yurt dışındaki İttihatçılar Ankara'nın izlediği politikadan memnun değillerdir. O nedenle de gerek program oluşturarak, gerekse fırka kurmak suretiyle Anadolu'da siyasal faaliyete geçmeyi tasarlamaktadırlar. Doktor Nazım Bey, 5 Nisan 1921'de Cavit Bey'e yazdığı mektupta Enver Paşa'nın projelerini anlatır ve onun Anadolu'da bir fırka kurup iktidarı almak için mücadele edeceğini belirtir. Talat Paşa'nın bu fikirlere karşı olduğunu, çünkü Talat Paşa'nın izlediği yolun barıştan sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına ihtiyaç kalmayacağından hükümetin kendi eline düşeceğini ve bu amaçla Mustafa Kemal Paşa'ya iki mektup gönderdiğini söyler. Talat Paşa'nın ölümünden sonra ise durumun değiştiğini, o eğer hayatta olsa barıştan sonra beklediği gibi olabileceğini, oysa şimdi zorluk çıkabileceğini söyler ve kuvvetli bir teşkilata daha çok ihtiyaç olacağını belirtir.[386] Cavit Bey Doktor Nazım Bey'e verdiği cevapta Enver

---

[384] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, ss. 86-87.
[385] Tarihi Mektuplar, **Tanin**, 26 Ekim 1944.
[386] Tarihi Mektuplar, **Tanin**, 13 Kasım 1944.

Paşa'nın projelerinin çok da gerçekçi olmadığını, barıştan sonra hükümete geçecek olanlar eğer birlikte olurlarsa İttihatçıların buna yardımcı olmak zorunda olduklarını, aksi olacak ise İttihatçıların bir fırka oluşturacaklarını ve bu fırkanın Enver Paşa'nın düşündüğü gibi muhalif, kontrolör bir fırka değil, hükümeti ele geçirecek bir fırka olacağını; bunun programının da toplanacak geniş bir kongrede belli olacağını belirtir.[387]

Cavit Bey'i ikna için Enver Paşa da 27 Mayıs 1921 tarihinde kendisine bir mektup yazarak, Berlin'de Halil, Nesimi, Şükrü, Hacı Adil, İsmail Canbolat ve Salah Cimcoz'la görüştüğünü ve bunların Anadolu'ya geçerek oradaki fırka ile birlikte çalışacaklarını ve halkın direnme gücünü artıracaklarını söyler. Anadolu'da böyle bir fırka kuracaklarını daha önce Ankara'ya bildirdiklerini, oysa Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine kuşkuyla baktığını, bir yandan "dışarıda çalışınız" derken öte yandan Ruslara "Enver ve Cemal'in yetkileri yoktur. Ne görüşecekseniz bizimle görüşün" demekte; Halil Paşa'nın Trabzon'da kalmasını istemediğini, Küçük Talat Bey'in de yurt dışına çıkartıldığını belirtir. Enver Paşa bu durumdan rahatsız olmakla birlikte mücadele etmeyi uygun bulmadıklarını söyler.[388]

Cavit Bey Enver Paşa'ya verdiği cevapta, Anadolu'nun İttihat ve Terakki'ye karşı durumunun net anlaşılamadığını, eğer Ali Fuat Paşa'nın, "İttihatçılar barıştan sonra bile Anadolu'ya gelmemelidir" şeklindeki sözleri doğru ise, İttihat ve Terakki'nin ruhunu temsil eden Ziya Gökalp'in Ankara'da işi ne? diye sorar ve "zannediyorum hükümet İttihat ve Terakki 'ye değil, onun olumsuz durumda kalmayarak olumlu yön alabilecek üyelerinedir ki, bunun da arkasında kişisel düşmanlık, hodbinlik ve ihtiras duyguları vardır" demektedir.[389]

Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme konusundaki çalışmalarını Ankara da dikkatle izlemekteydi. Bu sırada Küçük Talat Bey ile Nail Bey Anadolu'ya geçmiş, Trabzon'a gelmişlerdi. Küçük Talat Bey öteden beri Anadolu'da çalışmak fikrindedir. Bu durumu Memduh Şevket Bey Cemal Paşa'ya gönderdiği 12 Mayıs 1921 tarihli

---

[387] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 30 Haziran 1946.
[388] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 1 Kasım 1944.
[389] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 12 Eylül 1946.

mektubunda dile getirmişti.[390] Küçük Talat Bey de daha 8 Eylül 1920'de Cemal Paşa'ya Bakû'den yazdığı mektupta Anadolu'ya geçmek durumunun hasıl olduğunu yazmıştı.[391]

Enver Paşa, programında yazılı olduğu yönetimi halka götürecek olan bir Halk Şuralar Fırkası'nın resmen Anadolu'da kurulması teşebbüsüne geçmiştir. Bu fırkanın Bakû'de alelacele hazırlamış olduğu programını Türkiye'de faaliyete geçecek arkadaşlarına göndermiştir.[392] "Halkçılık" düşüncesine dayanan ve bir komisyon tarafından yazıldığı izlenimi veren bu programın, kimin tarafından, ne zaman, nerede ve hangi amaçla yazıldığı anlaşılmamakla birlikte, 1920 yılında ve İttihatçılar tarafından yapıldığı kesin gözükmektedir.[393] Küçük Talat ile Nail Beyler bu programı Trabzon'da bastırmışlardır.[394] Mesai, Talat Paşa'ya da gönderilmiş, Talat Paşa, Kör Ali İhsan Bey'in gönderdiği programla birlikte ikisini değerlendirmiş ve her iki programın da şimdilik ertelenerek daha sonra toplanacak bir kongrede program belirlemeyi uygun bulmuştur.[395]

İttihatçılar Mesai adını verdikleri programdan kısa bir sürede vazgeçmişler, yerine "Halk Şuralar Fırkası Programı"nı düzenlemişlerdir. Nitekim Enver Paşa, 5 Temmuz 1921'de Moskova'dan Cavit Bey'e gönderdiği mektupta, daha önceki programın alelacele yapılmış olduğunu, şimdi düzeltilmiş şeklini gönderdiğini, ancak bunun da kesin olmadığını, asıl içeride serbest çalışmak mümkün olduğunda yapılacak kongrede programlarına kesin şekil verebileceklerini belirtmiştir.[396]

Enver Paşa ve çevresini Halk Şuralar Fırkası'nı kurma girişimine iten etkenler daha çok Anadolu'daki gelişmelerdir. Bu sırada Ankara'da özellikle sol hareketlere karşı yapılan uygulamalar nedeniyle, yeni bir ad ve programla ortaya çıkmak, Enver Paşa ve arkadaşları için daha geçerli bir yol olmuştur.[397]

---

[390] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 17 Şubat 1945.
[391] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 22 Şubat 1945.
[392] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s. 161.
[393] Mete Tunçay, **Mesai 1920,** Ankara: A.Ü. SBF yay., 1972, s. 2.
[394] Tunçay, **Türkiye'de Sol...,** s. 113.
[395] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 6 Aralık 1944.
[396] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 4 Kasım 1944.
[397] Tunçay, **Mesai,** s. 10.

Seksenbeş maddelik Halk Şuralar Fırkası Programı[398] Anadolu'ya gönderilmiş ve Anadolu'ya daha önce gelen Küçük Talat Bey Trabzon'da, Nail Bey de Ankara'da programın dağıtımı ile ilgilenmişlerdir. Kazım Karabekir'e göre program tamamen Bolşevizm ve Komünizm ilkelerini içermektedir.[399]

Bütün bu gelişmeler meydana gelirken Halil Paşa'nın da Trabzon'a doğru hareket etmesi, Ankara'yı telaşlandırmıştır. Küçük Talat Bey ile Nail Bey'in Anadolu'ya gelişi ve yaptıkları çalışmalar, Halil Paşa'nın da Trabzon'a gelmesi, Ankara tarafından Enver Paşa'nın Anadolu'ya getirilerek işbaşına geçirme çalışmalarının bir başlangıcı olarak değerlendirilmiş ve ülke içindeki İttihatçıların sınır dışı edilmeleri ya da tutuklanmaları yoluna gidilmiştir. Trabzon'da bulunan Küçük Talat Bey yakalanarak İstanbul'a gönderilmiş, Halil Paşa'nın da geldiği vapurdan çıkarılmayarak geri çevrilmesi emredilmiştir.[400] Halk Şuralar Fırkası Programı'nı yurda sokan Binbaşı Naim Cevat Bey de Amasra'da tutuklanarak Ankara'ya getirilmiştir.[401] Ayrıca Enver Paşa ile Halil Paşa ve diğerlerinin yurda girmeleri 12 Mart 1921 tarihli Heyeti Vekile kararı ile yasaklanmıştır.

Binbaşı Naim Cevat Bey'in Enver Paşa'nın bilgisi ve izni olmaksızın Anadolu'ya geçmesinin doğurduğu yanlış anlaşılmaların yinelenmemesi için Ali Fuat Paşa, Enver Paşa ve Doktor Nazım Bey'le arkadaşlarını Moskova'daki elçiliğimize çağırarak, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır:

> **1)** Enver Paşa ve arkadaşları Türkiye'ye geçmek arzusundan feragatle İslam İhtilal Cemiyeti İttihadı şeklinde İslam ülkelerinde çalışacak ve Türkiye'nin iç işleriyle uğraşmayacaklardır.
>
> **2)** Çalışmalardaki genel amacı emperyalizmle mücadele oluşturacak ve bu hususta komünistlerle birlik yapılacak ise de komünizme doğru gidilmeyecektir. Halen Türkiye hükümeti de emperyalizme karşı mücadele halinde olduğundan İslam ülkelerinde yapılacak teşkilat ve propagandalarla Türkiye'nin aracısız ve manen takviyesine çalışılacaktır.

---

[398] Program için bkz. Tunçay, **Türkiye'de Sol...**, s. 468.
[399] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s. 89.
[400] Gologlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 267.
[401] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 187. Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s. 126.

> 3) Sovyet Rusya hükümetinin İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı Türkiye aleyhine kullanmak istemesi halinde bunu doğal olarak kabul etmeyeceklerdir.
>
> 4) Barış yapılıncaya kadar Türkiye hükümeti bu ihtilal teşkilatının aleyhinde bulunmuş olsa bile temel amaç Türkiye'nin kurtarılması olduğundan Türkiye hükümeti aleyhinde hiçbir teşebbüse geçilmeyecektir.[402]

Halil Paşa 22 Mart 1921'de Trabzon'a geldiğinde Tümen Komutanı Nuri Bey ile Halil Paşa'nın eski yaveri Binbaşı Fuat Bey iskeleye giderek durumu kendisine anlatmışlar, Halil Paşa da ciğerlerinden rahatsız olduğu için doktor tavsiyesi ile dinlenmek üzere Trabzon'a geldiğini, durumun Ankara'ya bildirilmesini ve beraberinde getirdiği Enver Paşa'nın mektubunun da iletilmesini istemiş, Ankara'dan gelecek cevabı beklemek üzere Binbaşı Fuat Bey'in evine konuk olmuştur.[403] 12 Mart 1921 tarihli Heyet-i Vekile kararı Mustafa Kemal Paşa'dan Halil Paşa'ya bir şifre ile bildirilmiştir. Bu yazıda, Halil Paşa'nın bolşeviklere mensup olduğu ve Enver Paşa ile de gizli bir cemiyet kurduğundan, kendisinin Anadolu'ya kabulü muhalifler ve düşmanlarca İttihat ve Terakki manevrası şeklinde değerlendirilebileceğinden Heyet-i Vekile'nin bu kararı verdiğini, havası Trabzon'dan daha ılımlı olan Batum'da istirahatinin uygun görüldüğü söylenmiştir.[404] Halil Paşa her ne kadar Trabzon'a tedavi amacıyla geldiğini söylüyorsa da, Ali Fuat Paşa özel istihbaratında Halil Paşa'nın Enver Paşa tarafından Anadolu'daki Halk Şuralar Fırkası'nı teftişle görevlendirildiğini ve beraberinde bir takım mektuplar götürdüğünü öğrenmişti.[405] Nitekim, Enver Paşa'nın 30 Mart 1921 tarihli Cemal Paşa'ya yazdığı mektubundan, Halil Paşa'nın Trabzon'a gelişinin bir amacının da, Anadolu'daki örgütlenmenin incelenmesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[406] Ayrıca Enver Paşa, Halil Paşa'ya Trabzon'daki faaliyetlerinde kullanmak üzere 228 altın lira vermiştir.[407]

Halil Paşa, beraberinde Enver Paşa'dan 4 Mart 1921 tarihli, biri resmi Türk Komünist Fırkası'na diğeri Mustafa Kemal Paşa'ya olmak üzere iki mektup getirmiştir. Türk Komünist Fırkası'na yazdığı mektupta, işbirliği önermekte, Halk Şuralar Fırkası

---

[402] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s. 223.
[403] Gologlu, **Cumhuriyete Doğru,** s. 267.
[404] Yamauchı, s. 182.
[405] Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s. 162.
[406] Tarihi Mektuplar, **Tanin,** 26 Kasım 1944.
[407] Karaman, **İstiklal Mücadelesi...,** s. 132. Karabekir, **İstiklal Harbimizde...,** s. 293.

ile birlikte iki partinin çalışabileceğini söylemektedir.[408] Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta ise, Halil Paşa'nın verem olmaya başladığını doktorların belirtmesi üzerine Türkiye'ye dinlenmek üzere geldiğini, bu vesile ile kendilerinin hangi maksatta ve hangi yolda çalışmakta olduklarını açıklamasını uygun bulduğunu söyler ve Halil Paşa'nın aktaracaklarını şöyle özetler:

> "Ben, *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* ile başta İngiltere olmak üzere Avrupa emperyalizmi ve bizi doğrudan doğruya ezmek isteyecek olan kapitalizmi aleyhinde mücadeleye devam edeceğim. Tabii bundan Türkiye mukadderatı da müteessir olmayacaktır. Çünkü icabında Türkiye hükümeti de aleyhimde bulunabilir ve benimle alacağı vereceği olmadığını söyler. Bu hususta Türkiye'de çalışmak, yani bir sol partinin kurulması gereklidir. Bunu da oradaki arkadaşlardan uygun olanlarının oluşturması gereklidir. *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* komünist olmayarak fakat tahrip edecekleri hedefin ortak olması dolayısıyla dünya komünistleri ile birlikte çalışacaktır ve her İslam ülkesinde hiçbir emperyalist siyasetine alet olmayarak mücadelesine devam edecektir."[409]

Ancak, Enver Paşa'nın Almanya'dan 4 Kasım 1920 tarihli Halil Paşa'ya gönderdiği Anadolu'ya geçmekten sözettiği mektubun Ankara'ya ulaşması, Ankara'nın İttihatçıların hareketlerinde samimi olmadıklarını düşünmesine yol açmıştır. Bu nedenle de Halil Paşa'nın Trabzon'da kalma isteğine herhangi bir cevap verilmemiştir. Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyeleri de Halil Paşa'yı kaldığı evden alarak, Soğuksu denen sayfiye yerindeki Kostaki Köşkü'ne götürmüşler, her türlü ihtiyacını karşılamışlar ve Yahya Kahya'nın üçyüz kişilik silahlı müfrezesi ile de güvenlik önlemleri almışlardı. Böylece Halil Paşa, Trabzon'da üç ay kadar kalmış, İstanbul'daki eşinin gelmesi üzerine Trabzon'dan Batum'a geçmiştir.[410]

Halil Paşa'nın Trabzon'a gelişi Ankara'da birçok kuşkuya neden olmuştur. Ankara çevreleri ve Kazım Karabekir, bir yandan gazetelerle İttihatçılar aleyhine yayınlar yaptırıyorlar, bir yandan da asker-sivil, yakın-uzak Enver Paşa ile herhangi bir ilgisi ya da bağlılığı olanları tesbit ve zararsız hale getirmeye çalışıyorlardı.[411] Bu amaçla gerek Mustafa Kemal Paşa, gerek İsmet Paşa ve gerekse Erkanı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Kazım Karabekir'e gönderdikleri yazılar ile Enver Paşa'nın faaliyetlerini

---

[408] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, ss. 127-128.
[409] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s. 131.
[410] Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 268.
[411] Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 268.

takip etmesini istemişlerdir. Kazım Karabekir de 26 Mayıs 1921'de verdiği cevapta gerekli önlemleri aldığını bildirmiştir.[412] Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'e verdiği 4 Haziran 1921 tarihli cevabında Enver Paşa hakkında açık yayına karar verdiklerini, gerektiğinde yayınlayacaklarını bildirerek, kendisine her zaman yardımcı olacaklarını belirtmiştir.[413]

Enver Paşa'nın hareketlerini yakından takip etmek için Moskova elçiliğinden Saffet Bey görevlendirilmiştir. Kazım Karabekir de Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'ya yolladığı 12 Haziran 1921 tarihli yazısında, Enver Paşa'nın sınırların dışında kaldığı sürece faaliyetlerinden beklenilen tehlikenin zaman ve mahiyetinin sürekli meçhul bulunacağını, dolayısıyla en önemli ve buhranlı anlarda bir emrivaki ile karşılaşılabileceğini, bu nedenle Enver Paşa'nın bir an önce ele geçirilmesi için Anadolu'ya davet edilerek gerekenin yapılması düşüncesinde olduğunu belirtmiştir.[414] Kazım Karabekir'in bu yazısına 15 Haziran 1921'de karşılık veren Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın yapılacak bir daveti kabul ile Ankara'ya gelmesinin kuşkulu olduğunu, kendisinin zaten şu anda Berlin'de bulunduğunu söylemiştir.[415]

Ankara'nın İttihatçılara karşı gösterdiği tavır, Enver Paşa'yı çok kızdırmış ve 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya, bazen sitemkar bazen de tehditkar bir üslup içeren bir mektup göndermiştir. Mektup, Enver Paşa'nın o zamana değin yurt dışında yaptığı çalışmaları içermesi ve Anadolu'ya yönelik olarak bundan sonra neler yapacağını anlatması bakımından aynen aşağıya alınmıştır:

> "Ülkeden çıkınca, Kafkasya'da kalmalarını İzzet Paşa kabinesi aracılığı ile sağlamış olduğum kuvvetlerin yanına gitmek, diğer arkadaşların da dışarıda bulunarak siyasal çalışmalar yapmak ve içerideki arkadaşlar üzerine düşmanlarımızın hücumunu kısmen engellemek için Meclisi Umumi kararıyla çalıştıklarını biliyorsunuz. Ben, Kırım'da kalıp Kafkasya'ya geçmeye çalıştım. Bir çok tehlikelere rağmen başaramadım. Sonra Berlin'de bulunan arkadaşlarla görüşmek üzere Talat Paşa'nın

[412] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, ss. 137-138.
[413] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s. 141.
[414] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, ss. 148-149.
[415] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s. 150.

arzusu üzerine oraya gittim. Görüşmenin sonunda, o anda Anadolu'ya yardımın ancak Rusya'dan geleceğini anlayarak Bahaeddin Şakir Bey'le birlikte Rusya'ya hareket ettim. Ancak bir yıl içinde iki defa yakalanarak beş ay hapis olmak ve altı kez de uçaktan düşmek suretiyle sonunda Moskova'ya geldim. Son mahpusluğum zamanında kararlaştırdığımız üzere Moskova'ya başka bir yolla gelen Cemal Paşa ve arkadaşları bu sırada Moskova'ya gelmiş olan Halil Paşa ile birlikte Anadolu'ya yapılacak yardımı sağlamaya çalışmışlardı. Verilen karar üzerine bir yandan bu yardımı sağlamakla birlikte, İngiltere'ye karşı hareket etmek üzere Halil Paşa'nın İran'a ve Cemal Paşa'nın Afganistan'a geçmesi kararlaştırılmış ve bu suretle hareket edilmiştir. Bu sırada Cemal Paşa tarafından size yazılan mektuba Teğmen İbrahim Efendi'nin getirdiği cevapla, gerek Halil'in gerekse Cemal Paşa'nın Anadolu adına bir şey yapmamalarını emretmişsiniz. Bunun üzerine doğal olarak onlar, belki zamansız olmakla birlikte bu isteğinize uymuşlar ve Anadolu'ya resmen bağlı olmayarak yardım ve amaca hizmete devam etmişlerdir. Ben geldiğim zaman Bekir Sami Bey ve arkadaşlarını buldum. İki aydan beri Moskova'da bulunuyorlardı. Ben bu isteğinizi haber alınca, Çiçerin'in sorusuna karşılık resmen bir görevim olmadığını, yalnız bugün her suretle Anadolu'ya yardım edilmesine taraftar olduğumu söyledim. Bekir Sami Bey'in isteği üzerine yalnız bir kere Çiçerin'e Anadolu hükümeti taraftarı olduğumu göstermek için beraberce gittim. Ve sonra da aynı istek üzerine yalnız arkadaşların özel görüşmesinde bulundum. Ruslar henüz görüşmelere bile başlamamışlardı. Çünkü Yusuf Kemal Bey kardeşimiz, 'bunlar Anadolu'nun komünist olmasını isteyecekler, biz de olmaya karar verdik. Dolayısıyla gene neden görüşme olmuyor?' diyorlar ve sabırsızlanıyorlardı. Ben özel olarak Berlin'de hapishanede tanıştığımız Radek ve diğer liderler ile işin bir an önce çözümüne çalıştım. Sonunda görüşmeler başladı ve Yusuf Kemal Bey kardeşimizin sandığı gibi Bolşeviklik de önerilmedi.

Maddi yardıma gelice, bunda da ne verilirse alınması ilkesinde olunmasını ve böylece Anadolu'nun Rusya'dan bir şey geliyor diye maneviyatının artacağı ve Avrupa'da, Anadolu Bolşeviklerle anlaştı diye bizi daha güçlü göreceklerini ileri sürerek bildiğiniz ilk maddi anlaşmayı

sağlamaya çalıştım. Fakat hiçbir zaman resmen Anadolu adına hareket etmedim. Sonra Bakû'ye geldiğimde de değil yalnız Türkiye'de fakat bütün İslam ülkelerinde derhal aksi etki görüleceğine ve böylece İngilizlere yardım edileceğine inandığım için Türkiye ve Doğu'da komünizm taraftarı olmadığımı alenen kongrede söylediğim gibi, Anadolu halkının çıkarına daha uygun ve cidden ezilen halkı düşünür yönetim ilkelerine dayalı bir programla Talat Bey iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik. O zaman Kazım Karabekir Paşa ve zatı samileri komünist ilkeleri kabul eder gibi görünmüş olduğunuzdan tabii bu husuta yaptığımızı değil, yalnız size fikrimi yazmakla yetinmiştim. Daha sonra Ankara'dan aldığım mektuptan ve buraya Üçüncü Enternasyonal'e gelen delegelerden zatıaliniz diktatörleri olmak üzere Çerkes Ethem ve diğer bazı arkadaşların Ankara'da komünist partisini oluşturma emrini vermiş olduğunuzu anladım. Burada Tevfik Rüştü Bey kardeşimize, ben komünistliğin ülkemizin sosyal ve iktisadi durumu için doğru ve mümkün olmadığını bilmekle birlikte dünyaya karşı gülünç duruma düşmemek için hiç olmazsa komünist görünmüş arkadaşların bir kısmının bu fikirde sebat etmesi gerektiği değerlendirmesini yaptım. Hatta zatıalinizin Sovyet yönetiminin ilanı ile diktatörlüğünüze karar verdiğinizi ve buna muhalefet edildiği, ülkeye zararlı olabilecek bu girişimin hayat bulmamasını sağladıklarını, diktatörlüğünüze muhalefet edenlerden işittim.

Bakû'den dönüşte Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler bulunmadığından İbrahim Tali ve Seyfi Beylerle birlikte Çiçerin ve Harbiye Nazırı ve Başkumandan Kamanef'le olan görüşmede Seyfi Bey, ikiyüz bin tüfek ve saire isteyince, bunu o günkü ihtiyaçlarını, Polonya cephesinden geçerken gördüğüm Rusların veremeyerek gene işin sürüncemede kalmaması düşüncesiyle Ruslara ne verilirse kabul edeceğimizi söyleyerek işi maddiyata dökmeye çalıştım. Bu suretle bir miktar altın para ile onbeş bin tüfek ve saire sağlanmış oldu. Yalnız Rusların bu sırada Almanya'ya giderek oradan silah ve saire almayı başarırsam, o zaman Anadolu'ya daha fazla vereceklerini söylediklerinden seyahatteki tehlike ve zorluklar konusunda arkadaşların evhamına bakmayarak Berlin'e gittim. Fakat o sırada Lehistan barışı

olduğundan Ruslar, oradan silah almaya gerek kalmadığını söylemeleri üzerine geri döndüm. Bakû'de iken Kazım Paşa biraderimize yazdığım mektupta kendisinin ve sizin o kadar arzu ettiğiniz üzere Rusların Ermenistan'a bir hareket yapmayacaklarını kesin olarak bildiğimi, oysa doğu cephesi beklerse Ermeniler güçleneceğinden Genel Savaş'ın sonundaki gibi beklemeden elde bulunan kuvvetle taarruz etmekten başka çare olmadığını, aksi halde onlar hücum ederek bizi ezeceklerini açıklamış ve böylece harekete Sovyet hükümetinin şimdi ses çıkaramayacağını da anlatmıştım.

Berlin'den dönüşte burada Fuat Paşa ve diğer arkadaşları buldum. Ben Anadolu'nun kazandığı başarının onurunu sahiplenmek için hiçbir zaman resmen Anadolu hükümeti adına işe girişmediğimiz halde Moskova'ya gelmekte olan Anadolu hükümeti üyelerinin daha yolda gelirlerken 'Enver Paşa ve diğer arkadaşların bizimle ilişkisi yoktur' diye her önlerine gelen Ruslara söylemelerini yine bir şeye yoramadım. Bununla birlikte Rusların durumunu gördüğümden ve Londra'da bir şey çıkmayacağını anladığımdan arkadaşlara Londra kararlarını beklemeden Ruslardan azami bir şekilde yararlanmanın sağlanmasına çalışılmasını tavsiye ettim. Karahan ve Çiçerin üzerine Halil ile özel olarak baskı yaparak üç sancağın, fazla olarak Iğdır kazasının bize bırakılmasına çalıştıksa da bu çalışmamız da hiçbir zaman resmen sizin adınıza değil, ancak ülkenin bir ferdi olmak itibariyle özel olmuştur. Hatta sonra arkadaşların fotoğrafı alınırken Ruslar benim de bulunmamı ısrar ettikleri halde ben, bütün şerefin bunu resmen yapanlara mahsus olması gerektiğini ileri sürerek kabul etmedim. Yalnız Rusya ile artık sorun çözümlendiğinden arkadaşlar giderken dışarıdaki teşkilatımızın ülkeye yararlı olabilmesi için size de yazdığım gibi ve ileride toplanacak olan İttihat ve Terakki kongresinde kesin şekil alacak bir programla parti şeklinde arkadaşların bir kısmının bizim antiemperyalist programımıza ülkede araç olmasını ve böylece İngiliz ve Fransızlara karşı daha uygun bir etki aracı bulacağımızı düşünmüştük. Bu suretle Anadolu'ya şimdi azami yararı sağlamakla birlikte barıştan sonra da bütün ihtilale sevkettiğimiz İslamlarla çalışmakta devam imkanı olacağını bildirmiş ve hatırıma bir başka ihtimal gelmediğinden her şeyi açık olarak

arkadaşların isimlerini de ekleyerek yazmış ve giden Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerle Fuat Paşa'ya da anlatmıştım.

Şimdi bütün bu açıklıklara rağmen siz karşınızda bir hasmınız varmış gibi hareket ediyorsunuz. Daha önce de değindiğim gibi ben ve arkadaşalarım iki yıldan beri izlediğimiz ülkenin ve İslamın kurtuluş emelini güdüyoruz. Bununla birlikte ülkede halka dayalı ve cidden onun çıkarlarını düşünür bir fikirle çalışmak taraftarıyız. Eğer zatıaliniz bizi rakip olarak değerlendiriyorsanız yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce ülkenin kurtulması esastır. Değil bunu sizin gibi uzun yıllar birlikte çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi bir haris ihtiyar yapabilseydi, ona karşı da hürmet besler ve başarısına yardım ederdik. Tanrı'nın şimdiye kadar size yaver kıldığı talihinize biz de hürmet ederiz. İktidarınızı ise bundan önce takdir ettiğimden Harbiye Nezaretim ve ondan sonraki hareketimle belli olduğundan buna ilişkin fazla bir şey söyleyemem. Yalnız bir ricam var, gereksiz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi mevkiinize bakarak sizi kandıranlara uyup ülkede bir kişinin ve yalnız bir grubun diktasına doğru gitmeyiniz. Yoksa yine gereksiz baskılar ve bunun sonucunda ayaklanmalar doğabilir.

Bugün emin ol ki, vatanını seven herkes, olan biten her şeye rağmen sizin başarınız için çalışıyor. Çünkü senin başarın Anadolu'nun başarısı demektir. Fakat eğer siz şimdiden kanunsuz hareketler ve gereksiz şiddetlere giderseniz korkarım ki iyi bir sonuç vermez. Millet, Sultan Hamit idaresi zamanındaki millet değildir. Artık tahakküme fazla dayanamaz. Bak, seni bütün arkadaşlarım adına temin ediyorum. Bizim hiçbir mevkiide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takip edeceğim. O da İslamı ezen Avrupa canavarlarıyla pençeleşmek için müslümanları harekete getirmek. Bunun için benden çekinmeyin. Kuruntuya düşerek böylece düşmanlarımıza ülkede yeni bir mücadele çıkacak ümitlerini verdirmeyin. Gereksiz şiddeti bırakın. Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden ülkeye gelmememizi istediğinizi anlıyorum. Eğer bunu Halil'i de kapsadığını

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

bilseydim, ülkenin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndertmezdim.

Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de gûya bizim gelmemizle ülkede ikilik çıkacak diyorsun değil mi? Oysa ben ve arkadaşlarım o kanıdayız ki, eğer ülkede bulunsaydık belki de bugün devam eden gereksiz baskılara hiç yer kalmayacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz baskıları aleyhinize değil, yatıştıracak ve daha kolaylıkla yürütecektik. Şimdilik Moskova'da bulunarak dışarıdan ülkeye yardım etmemize devam ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat şunu da itiraf etmek gerekir ki, hiçbir yasal nedeni olmaksızın ülke dışına sürgün şeklindeki isteğinize sonuna dek tahammül bize gerçekten pek ağır ve aşağılık gelir. Fakat vatan için şimdi buna da katlanıyoruz. Dolayısıyla dışarıda kalmanın genel amacımız olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslam dünyası için yararsız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda ülkeye geleceğiz. İşte o kadar.

Şimdi yine saygıyla gözlerinden öper, Tanrı'dan senin için yücelikler ve İslama ve vatana yararlı büyük büyük başarılar dilerim."

Enver Paşa, mektubunun Ankara'ya ulaştığı günlerde 30 Temmuz 1921'de beraberinde Doktor Nazım ve Trabzon'dan kaçarak Rusya'ya gitmiş olan Doktor Yüzbaşı Faik Bey olduğu halde Halil Paşa'yı görmek üzere Moskova'dan Batum'a gelmiştir. Bu geliş, Anakara'daki kuşkuları son derecesine vardırarak daha büyük bir önemle Trabzon'un ele alınmasına neden olmuştur.[416]

Enver Paşa Moskova'dan Batum'a geldiğinde artık Anadolu'ya girme zamanının geldiğine inanıyordu. Enver Paşa Batum'a geldiğinde İstanbul'dan üniformalarını, nişanlarını, kılıcını istemiş ve Anadolu'ya girişi artık bir an meselesi haline gelmiştir.[417]

---

[416] Gologlu, **Cumhuriyete Doğru,** s. 271.
[417] Aydemir, **Enver Paşa,** Cilt III, s. 586.

Enver Paşa'nın Batum'a gelmesi ile Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey de Batum'a giderek Enver Paşa ve arkadaşları ile görüşmüş ve geri dönmüştür. Bu görüşmede neler konuşulduğu ise Enver Paşa'nın 31 Ağustos 1921 tarihli Türkiye'deki teşkilatına yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Enver Paşa bu mektubunda Hafız Mehmet Bey'in Anadolu'da teşkilat kurulmasını, Mustafa Kemal Paşa'nın kuşkulanabileceği gerekçesiyle tehlikeli bulduğunu, sonra Yunanlılarla uğraşmayı bırakıp, onunla uğraşmaya başlayabileceğini belirtir. Tartışma sonunda teşkilatın hemen bir harekette bulunmamasını, gerektiğinde iş görmek üzere varolmasına ikna olduğunu yazar. Enver Paşa, Hafız Mehmet Bey'in Küçük Talat Bey'i kıskandığından dolayı böyle davrandığını düşünmektedir. Aynı mektupta Hafız Mehmet Bey'in bir de önerisi olduğunu belirtir. Buna göre Enver Paşa, kendisinin cepheye göndereceği gönüllüler arasına karışarak, bu gönüllüler arkadaşları olan Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) komutasındaki tümene gidecektir. Böylece Enver Paşa Halit Bey'in yakınında bulunacaktır.[418]

Sakarya Savaşı'nın sürdüğü günlerde 5 Eylül 1921'de Enver Paşa Batum'da İttihat ve Terakki Kongresi'ni toplar. 5-8 Eylül 1921 tarihleri arasında toplanan kongre gerçekte Enver Paşa ile bir kaç arkadaşının bir araya gelmesinden ibarettir.[419] Kongre İttihat ve Terakki adı kullanılarak toplanmıştır. Bunun gerekçesini Enver Paşa 26 Ağustos 1921 tarihinde Halil Paşa'ya yazdığı mektupta açıklar. Halil Paşa'ya, artık başka adlar altında faaliyet göstermektense İttihat ve Terakki'nin adının kullanılması gerektiğini belirtmiştir.[420]

İttihat ve Terakki'nin olağanüstü kongresi genel merkez adına sunulan ayrıntlı raporun okunması ile açılmıştır. Bu raporda aşağıdaki hususlar ele alınmıştır:

a) Mütarekeden beri gelişen ülkenin durumuna genel bir bakış.

b) Anadolu mücadelesi ve İttihat ve Terakki'nin bu mücadeleye katkısı.

c) Yurt dışındaki çalışma ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ve Sovyet Rusya ve özellikle Üçüncü Enternasyonal'le ilişki.

---

[418] Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 236. Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s. 158.
[419] Tunçay, **Türkiye'de Sol...**, s. 126.
[420] Karaman, ss. 142-143. Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, ss.311-312.

d) İttihat ve Terakki'nin yeniden siyasal faaliyete geçmesine etken olan nedenler ve İttihat ve Terakki'nin İslam İhtilal Cemiyetlerindeki durumu.

e) Batıda sınıfsal hareketler, siyasal ve iktisadi bunalım.

f) İtilaf Devletleri siyasetine ve iç durumuna bir bakış ve buna göre Türkiye'nin durumu.

g) Sovyet Rusya ve Doğu ülkelerinin mevcut durumu.

h) İslam ülkelerindeki mücadele ve buna göre İttihat ve Terakki'nin hareket tarzı.

i) Gerçek yenileşme ve temel yeniliklerin gerekliliği ve önemi.

j) İttihat ve Terakki'nin ülkedeki unsurlar ve sınıflara karşı durumu.

k) İttihat ve Terakki'nin ülkedeki çeşitli partilere karşı hareket tarzı.

l) Genel örgütlenme ve program sorunları.

m) Anadolu hükümetinin İttihat ve Terakki'ye karşı durumu ve cemiyetin şimdiye kadar kabul ettiği hareket tarzı ve Milli Mücadeleye yaptığı yardım.

n) Amaca ulaşmak için cemiyetin bundan sonra seçeceği araçlar ve hareket tarzı.

o) Şehitlere fatiha ve Talat Paşa merhumu anma.

Bundan sonra Kongre tarafından alınan;

A) Cemiyetin hareket hattına ve kabul ettiği ilkeler,

B) Büyük Millet Meclisi'ne bildirilecek olan hususlar,

C) Tüzük ve çalışma tarzı ile uygulamaya ilişkin,

olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.

Cemiyetin hareket hattına ve kabul ettiği ilkelere ilişkin olan A bölümünde birinci maddede İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın tüzüğündeki amaç yinelenmiş ve bu amaç doğrultusunda hareket hattını belirlemiştir. Beşinci maddede cemiyetin yeniden faaliyete geçmesinin gerekçeleri açıklanmıştır. Buna göre şimdiye kadar savaş hali nedeniyle mevcut yönetimin yasaları ihlal eden davranışlarına ve kişisel diktatörlük çabalarına sessiz kalan cemiyet;

a) En iyi ve uygun barışı sağlamak,

b) Düşünce özgürlüğünü, Meşrutiyet ruhunu yok eden, Meclis'in iyiniyetini ve yurtsever duygularını suistimal eden hükümeti ulusal denetime bağlı kılmak,

c) Halkın çıkarlarına, gelişmesine ve kurtuluşuna zarar verecek olan yolsuzluklara engel olmak ve savaşın uzun sürebileceği ihtimaline karşı direnme azminin sarsılmasına engel olmak, amacıyla siyasal faaliyete geçmeye karar vermiştir.

Yedinci maddede ise, Halil Paşa ile Küçük Talat Bey'e karşı yapılan uygulama kınanmış ve Anadolu hükümetinin bu tür baskı ve uygulamalardan vazgeçmesi isteğiyle İttihat ve Terakki Fırkası adı altında serbest olarak siyasal faaliyette bulunmayı beklediği bildirilmiştir.

Büyük Millet Meclisi'ne bildirilecek hususlar başlığı altındaki B bölümü de içerik olarak A bölümündeki yedinci madde ile aynıdır. Tüzük ve çalışma tarzı ile uygulamaya ilişkin konuları içeren C bölümünde ise, ülke içinde toplanacak ilk kongrede yapılacak işler belirtilmiştir.[421]

Bu kongre sonunda Enver Paşa Anadolu'ya geçerek buradaki örgütü aracılığı ile siyasal mücadeleye katılma zamanının geldiğine inanmıştır. Nitekim 11 Eylül 1921'de Batum'dan Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Hakimiyet-i Milliye'de aleyhine yazılan yazı dolayısıyla ülkede ikiliği gidermek için sınıra yaklaşmak, gerekirse ülkeye girmek gerektiğini belirtmiştir.Şu anda Halk Şuralar Fırkası adını İttihat ve Terakki'ye dönüştürmek işiyle meşgul olduğunu, İstanbul'da 29 şubelerinin bulunduğunu ve kısa sürede Anadolu'da teşkilatın yayıldığını, bununla da "pek denetimsiz kalarak sağa sola hışım saçan Anadolu'yu da biraz kendini toplamaya sevki düşündük" der. Böylece Kazım Karabekir'in kendisinin bir Rus ordusuyla Anadolu'da Bolşevikliği kuracağına ilişkin dedikoduların da önünü alacağını belirtir.[422]

Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçişini sağlayacak olan en elverişli yer Trabzon'dur. Trabzon'un coğrafi yeri ve şehirdeki egemen güçlerin tutumu buna olanak sağlamaktadır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk örgütünü elinde bulunduran eşraf, başta

---

[421] Kongre kararlarının tamamı için bkz. Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s.152 v.d. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, ss. 237-238.

[422] Tarihi Mektuplar, **Tanin**, 6 Kasım 1944.

Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi olmak üzere, Enver Paşa yanlısıdırlar. Trabzon'da bin kişilik bir güce sahip olan Kayıkçılar Kahyası Yahya, Enver Paşa'nın bir işaretini beklemektedir. 13. Tümen'de Enver Paşa'yı tutan birçok subay vardır. Meclis'de de Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey bu çevrelerin sözcüsü durumundadır.[423] Aynı çevreler "Bozuk Parti" adı altında Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçişini sağlamak amacıyla örgütlenmişler, bu örgütlenmenin başında da Yahya Kahya yeralmaktadır.[424] Bu arada Anadolu'dan Küçük Talat Bey de Enver Paşa'yı Anadolu'ya bir an önce çekmek için ardarda mektuplar yazmakta ve Anadolu hareketini yönetenleri kötülemektedir.[425]

Enver Paşa'nın Batum'da iken, Hafız Mehmet Bey'in Anadolu'ya geçmesi konusundaki tasarısını açıkladığı 31 Ağustos 1921 tarihli mektubu, Trabzon'daki Tümen Komutanı Seyfi Bey, Yahya Kahya'ya yazıldığını varsayarak, Kazım Karabekir'e göndermiştir. Seyfi Bey, Trabzon'da kendini güçsüz hissetmekte, emri altındaki birliklere hakim olamamakta, dolayısıyla bu konuda Kazım Karabekir'den yardım istemektedir.[426] Erkanı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da Trabzon'daki olaylar hakkında Kazım Karabekir'e ne düşündüğünü sormuş, o da Fevzi Paşa'nın 1 Ekim 1921 tarihli yazısına 3/4 Ekim 1921 tarihinde verdiği cevapta, Kayıkçılar Kahyası Yahya ile en etkili adamlarının aniden ve aynı anda tutuklanmasını ve kamyonlarla Doğu Cephesi Karargahı'na sevkedilmesini Seyfi Bey'e emrettiğini söylemiştir. Ayrıca Yahya Kahya'nın önemsiz bir kişi iken bir yandan Enver Paşa ile diğer yandan Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmesinin kendisine önem verdirdiğini, dolayısıyla bu haberleşmenin kesilmesinin yerinde olacağını eklemiştir.[427]

Trabzon'da Seyfi Bey, aldığı emri yerine getirememekte, Ankara ise kuşku içinde Kazım Karabekir'i sıkıştırmaktadır. Kazım Karabekir de kendisinden kuşku duyulduğu kanısı ile işi kökünden halletmeye karar vererek kendisine büyük güven duyduğu Kars Süvari Komutanı Albay Sami Sabit Bey'i 23 Ekim 1921'de Trabzon'daki

---

[423] Erdeha, ss. 201-202.
[424] Soko, s. 148.
[425] Olgun, s. 1975.
[426] Gologlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 275.
[427] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s. 160.

tümen komutanlığına tayin emrini vermiştir.[428] Vali Naci Bey'in yerine de Ankara Ebubekir Hazım Tepeyran'ı atamıştır.

Trabzon'da 13. Fırka Komutanlığı'na atanan Sami Sabit (Karaman) Bey, burada önce Yahya Kahya'yı takibe almış, ancak Yahya Kahya kuşkulandığından gizlenmiştir. Bunun üzerine Kahya'nın hapisten çıkardığı haydutların peşine düşmüş ve birçoğu teslim olmuştur.[429] "Bozuk Parti" girişimini de Kazım Karabekir'e bildiren Sami Sabit Bey, bu oluşumun ortadan kaldırılmasını önermiştir.[430]

Sami Sabit Bey'in Trabzon'daki sert davranışları birçok şikayete neden olmuştur. Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazarak, işlerin kanun dairesinde yürümesi gerektiğinden sözetmiş ve Sami Sabit Bey'den şikayetçi olmuştur.[431] Oğlu Faik Ahmet Bey de İstikbal adlı gazetesinde Tümen Komutanı Sami Sabit Bey'in aleyhinde yazılar yazmaktadır. Ayrıca Trabzon'un iki etkili milletvekili Hafız Mehmet Bey ile Ali Şükrü Bey de Müdafaai Hukukçuları bu hareketlerinde desteklemişlerdir.[432] Barutçuzade Hacı Ahmet Bey'in çeşitli yerlere sızlanmalar içeren mektuplar göndermesi üzerine Sami Sabit Bey, Kazım Karabekir'e gönderdiği yazıda, Müdafaai Hukuk Başkanı'nın Yahya Kahya'nın "ikinci cildi" olduğunu ve oradaki Müdafaai Hukukçuların "İttihat ve Terakki erkanından Küçük Talat Bey'den aldıkları derslerin" etkisi altında bulunduklarını ve bu kaynaklardan gelen şikayetlere itibar edilmemesi gerektiğini söylemiştir.[433]

Trabzon'da bu olaylar meydana gelirken, Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelmesini önlemek amacıyla Ankara'da Ardahan Mebusu Hilmi Bey ve arkadaşları Mustafa Kemal Paşa'ya giderek, kendisinden Enver Paşa'ya bir mektup yazmasını isterler. Mektubu Hilmi Bey Enver Paşa'ya götürecektir. Sakarya zaferinden sonra Ankara'daki İttihatçılar istemeden de olsa Mustafa Kemal Paşa'ya boyun eğmek zorunda kalmışlar, dolayısıyla Türkiye'ye girişi zamansız olacak olan Enver Paşa'yı bu girişiminden

---

[428] Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 277.
[429] Karaman, "Enver Paşa İle...," s. 307.
[430] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, s. 194.
[431] Karaman, "Enver Paşa İle...," ss. 339-340.
[432] Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 277.
[433] Karaman, "Enver Paşa İle...," s. 340.

vazgeçirmek için Hilmi Bey'i haberci olarak göndermek istemişlerdir.[434] Mustafa Kemal Paşa böyle bir mektuba, Enver Paşa ile anlaşacak herhangi bir şey olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Hilmi Bey'i Batum'a göndermeye kararlı olanlar, bu seyahatten Moskova elçiliğimizin haberdar edilmesini isteyince, Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa'ya 3 Kasım 1921'de Hilmi Bey'in seyahatinin Enver Paşa ve Halil Paşa ile arkadaşlarına gerçek durumun açıklanması ve hareketlerine ilişkin bazı görüşleri bildirmeye yönelik olduğunu belirten bir yazı yazmıştır. Hilmi Bey'in memuriyetini ise doğrudan doğruya Meclis vermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu bilgileri Kazım Karabekir'e yazdığı 22 Kasım 1921 tarihli yazısında vermektedir.[435] Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın Hilmi Bey'in seyahatine başlangıçta karşı çıkmadığı anlaşılmaktadır. Yalnızca Hilmi Bey'i resmen kendisinin görevlendirmediğini belirtmektedir.

Hilmi Bey, aldığı bu yetki ile Batum'a gitmek üzere Trabzon'a gelmiştir. Vali Ebubekir Hazım Tepeyran'ı ziyaret eden Hilmi Bey, Yahya Kahya takibatının durdurulmasını istemiş, gerek Kazım Karabekir hakkında gerekse Mustafa Kemal Paşa hakkında olumsuz sözler sarfetmiştir.[436] Sami Sabit Bey'i ziyaretinde ise, "Sen kime dayanmış da burada Enver aleyhine bayrak açmışsın, biz Büyük Millet Meclisi'nde müttehid ve mütesanid kırk İttihatçıyız; istediğimiz anda Mustafa Kemal'i alaşağı eder Enver'i onun yerine geçirebiliriz" der.[437]

Hilmi Bey'in bu tavırları ve Trabzon'da Enver Paşa yanlıları ile ilişkileri dolayısıyla Sami Sabit Bey, onun Batum'a gitmesini engeller ve Ankara'ya yazdığı yazının karşılığını alıncaya dek oyalar. Ankara'dan 21 Kasım 1921'de Mustafa Kemal Paşa imzalı ve Hilmi Bey'e hitaben yazılan yazıda Ali Fuat Paşa'ya gönderilen mektuba artık gerek kalmadığı, bu mektubun 13. Fırka Komutanlığı'na verilmesi bildirilir.[438] Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Adnan imzasıyla Hilmi Bey'e gönderilen yazıda da "Görüşeceğiniz kişinin Almanya'ya gitmesi dolayısıyla seyahate devamda fayda

---

[434] Tunçay, **Türkiye'de Sol...**, s. 129.
[435] Karabekir, **İstiklal Harbimizde...**, ss. 204-205.
[436] Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul: Çağdaş yay., 1982, ss. 94-95.
[437] Karaman, **İstiklal Mücadelesi...**, s. 39.
[438] Karaman, **İstiklal Mücadelesi...**, s. 43.

kalmamıştır" denilmiştir. Aynı içerikte başka bir yazıda Dahiliye Vekili Fethi Bey'den gelmiştir.[439] Bunun üzerine Hilmi Bey mektubu Tümen Komutanı Sami Sabit Bey'e vererek bu seyahatten vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Enver Paşa'nın Trabzon üzerinden Anadolu'ya geçme girişimi, hem Trabzon'da hem de Ankara'da gerginliklere neden olmuş, Ankara Kazım Karabekir aracılığı ile bu girişimin önünü kesmeye çalışmıştır. Kazım Karabekir de Trabzon'a gönderdiği Sami Sabit Bey sayesinde Trabzon'daki olayları önlemeyi başarmıştır. Ancak, sorun yalnızca Trabzon içinde kalmamış, Ankara'ya Meclis'e de taşınmıştır. Bundan sonra Meclis için bir de Trabzon sorunu ortaya çıkmıştır. Enver Paşa'nın Batum'a gelmesi ile başlayan Trabzon olayları, onun 1921 Ekim ayı sonlarında Batum'dan Türkistan'a geçmesine rağmen son bulmamış, ama artık gelişen olaylar Enver Paşa'nın yurda girip girmemesi ile değil, onun bu girişimine destek sağlayan içerideki Enver Paşa taraftarları ile ilgili olmuştur.

Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme girişimi Sakarya Savaşı'nın yapıldığı günlere denk gelmiş, Sakarya Savaşı'nın kazanılması üzerine de bu girişim ivmesini yitirmiş, Enver Paşa da Anadolu'ya geçmekten vazgeçerek Türkistan içlerine doğru yönelmiştir. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmekten vazgeçtiği, Buhara'dan Cemal Paşa'ya yazdığı 17 Teşrinievvel 1921 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır. Enver Paşa bu mektubunda, Anadolu'daki durumun düzeldiğini ve şimdi keşmekeş halinde olan Kafkaslarda çalışacağını yazmıştır.[440] Aslında bu tercih, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçemeyeceğini anlayınca kendine çizmek zorunda kaldığı bir yoldur. Sovyetlerle de arası son zamanlarda bozulmuştur. Sovyetlerin ona ihtiyacı kalmadığı gibi, Türk-İslam birliği gibi geniş hayalleri olan ve Sovyetleri de tehdit eden böyle düşüncelere sahip bir kişiye Sovyetlerin daha fazla katlanması olanaksızdı. Dolayısıyla, Anadolu hareketi başarı kazanmaya başlayınca, Enver Paşa'yı elinde yedek güç olarak tutan Sovyetler için Enver Paşa'nın misyonu tükenmiş oluyordu.

---

[439] Tepeyran, s. 96.
[440] Tarihi Mektuplar, **Tanin**, 8 Kasım 1944.

Enver Paşa, Anadolu'ya geçmekten vazgeçip Türkistan içlerine giderek Bolşevikler aleyhinde çalışmaya başlaması, Ankara'yı da büyük ölçüde rahatlatmıştır. Çünkü, Ankara için Enver Paşa sürekli sorun olmuştur. Özellikle de Sovyetlerle olan ilişkilerde Enver Paşa yüzünden zaman zaman güvensizlikler yaşanmıştır. Enver Paşa'nın şimdi Sovyetler aleyhinde çalışması, bu nedenle oluşan güvensizlikleri sona erdirmiştir. Dolayısıyla Ankara için Enver Paşa sorunu kalmamıştır. Ayrıca Enver Paşa'nın Sovyetler aleyhinde çalışmasından dolayı Ankara, hiçbir şekilde sorumluluk yüklenmemiştir.

Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçmekten vazgeçiren birincil etkenin, bu savaşın kazanılması, dolayısıyla Anadolu hareketinin başarısı olduğu düşünülebilir. İkinci olarak, yine Sakarya zaferinden sonra Sovyetlerin Enver Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ikinci bir tercih olarak görmelerine gerek kalmamış, Enver Paşa'ya olan desteklerini sona erdirmişlerdir. Üçüncü bir neden de Halil Paşa ve Cemal Paşa gibi Enver Paşa'nın yakın arkadaşlarının Anadolu'ya geçmeye ve Mustafa Kemal Paşa ile herhangi bir çatışmaya girmeye taraftar olmamalarıdır. Son olarak, Anadolu'da bulunan İttihatçılar da Enver Paşa'nın Anadolu'ya girişini zamansız bulmaktalar ve bu durumu kendisine bildirmek üzere Ardahan Mebusu Hilmi Bey'i kendisine göndermektedirler. Tüm bu nedenler değerlendirildiğinde Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelmesi artık mümkün görünmemektedir. Çünkü, kendisine destek verecek çok sayıda kişi ya da önemli bir örgüt yoktur. Bundan başka Sakarya zaferinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine kimse açıktan karşı koyamamaktadır. Başarılı olması dolayısıyla her türlü desteği kendisinde toplamayı başarmıştır. Bu durum İttihatçıları uzun bir süre iktidar mücadelesinden uzak tutmuştur.

Yurt dışına çıkan İttihatçı liderler, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde Türkiye'nin kurtuluşu için çalışmalarda bulunmuşlar, bu çalışmaları Anadolu hareketine yarar sağlamakla birlikte, çoğu kez olumsuz sonuçlar vermiştir. İttihatçı liderlerin zaman zaman Anadolu adına davranmaları, Ankara'da çeşitli kuşkuların doğmasına neden olmuş, Ankara, İttihatçı liderlerin iktidar mücadelesi içinde olduklarını düşünmüştür. Özellikle Enver Paşa'nın kurmuş olduğu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın çalışmaları, Ankara'daki kuşkuları daha da artırmıştır. Bu nedenle Ankara, İttihatçı

liderlerin çalışmalarını daha dikkatli bir şekilde izlemiş, girmiş oldukları yanlış hareketleri engellemek için büyük çaba harcamıştır.

İttihat ve Terakki'nin yurt dışındaki çalışmaları, liderlerin birer birer öldürülmeleri ile son bulmuştur. Talat Paşa, 15 Mart 1921'de Berlin'de Ermeni militanı Teyleryan tarafından, 6 Aralık 1921'de Malta'dan Roma'ya gelen Sait Halim Paşa, 18 Nisan 1922'de de Doktor Bahaettin Şakir, Azmi ve Cemal Beyler yine Berlin'de Ermeni komitacıları tarafından öldürülmüşlerdir. Cemal Paşa ise, 21 Temmuz 1922'de iki yaveri ile birlikte Tiflis'te öldürülmüştür. Cemal Paşa'nın kimler tarafından öldürüldüğü açıklık kazanmamıştır. Ruslar suçu Ermeni komitacılara yüklemişlerdir. Ancak Cemal Paşa'nın yaveri İsmet Karadoğan, Enver Paşa'nın Ruslara karşı hareketinden dolayı Cemal Paşa'nın da Rusların Çeka örgütü tarafından öldürüldüğünü söylemektedir.[441] Son olarak Enver Paşa 5 Ağustos 1922'de Türkistan'da Ruslarla girdiği çatışmada ölmüştür. Böylece yurt dışında bulunan İttihatçı liderlerin hemen tamamı yaşamını yitirmiş, yurt dışındaki İttihatçı hareket de son bulmuştur.

[441] Karadoğan, "Cemal Paşa'yı Ruslar...," s. 38.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SONU

§ 12. İTTİHAT VE TERAKKİ'Yİ DİRİLTME ÇABALARI

Sakarya zaferinden sonra, Milli Mücadelenin başarı ile sonuçlanacağı herkes tarafından anlaşılmıştı. Enver Paşa bu zaferden sonra Anadolu'ya geçme isteğinden vazgeçmiş, yönünü Türkistan'a çevirmişti. Yurt dışında bulunan diğer İttihatçılar, Talat Paşa'nın ölümünden ve Enver Paşa'nın da Türkistan'a doğru yönelmesinden sonra, lidersiz ve örgütsüz olarak çeşitli yerlere dağılmışlardı. Mücadelenin zaferle sonuçlanması, artık Ankara'nın tüm dünya tarafından muhatap olarak alınmasını sağlamıştır. Buna Sovyet Rusya da dahildir. Dolayısıyla Ankara için yurt dışındaki İttihatçıların büyük bir önemi kalmamıştır.

Sakarya zaferi, Mustafa Kemal Paşa'ya liderliği de tam olarak kazandırmıştır. Artık Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet nerede ise olanaksız hale gelmiştir. Bu ortamda yurt dışında bulunan İttihatçıların ülkeye geri dönmesinin Ankara için hiçbir sakıncası kalmamıştır. Özellikle de Mustafa Kemal Paşa'ya rakip olabilecek Talat Paşa'nın ölümü, Enver Paşa'nın da Anadolu sınırlarından uzaklaşarak, Anadolu'ya geçmeyeceğinin belirtilerini sunması, diğer İttihatçıların yurda dönmesi için Ankara açısından herhangi bir engel kalmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Ankara, yurt dışında bulunan İttihatçıların ülkeye geri dönebilmelerine olanak tanımıştır. 1922 Mayıs'nın ilk günlerinde Ankara'dan çıkan izin ve Mustafa Kemal Paşa'nın genel daveti, yurt dışında bulunan İttihatçılara ulaşmıştır.[1] Aynı günlerde gazetelerde Fethi Bey'in "Anadolu kapıları Kuvayı Milliye'ye muhalif olmayan bilumum İttihat rüesasına açıktır" şeklindeki açıklaması çıkmıştır.

İttihatçılar, başlangıçta siyasal herhangi bir güçlükle karşılaşmamışlardır. Cavit Bey ülkeye Duyun-u Umumi'ye seçilerek dönmüştür. Kara Kemal Bey yeniden şirketlerinin başına geçmiştir. Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey, Trabzon valiliğine

[1] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 21 Kasım 1946.

getirilmiş, 1923 seçimlerinde de Halk Fırkası listesinden İzmit mebusu seçilmiştir. İsmail Canbolat Bey de İstanbul mebusu olmuştur.[2]

Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra, yeni Türkiye'nin temellerinin atılma zamanı gelmişti. Bunun için ülkede siyasal, toplumsal ve ekonomik bir takım çalışmalar içersine girmek zorunluydu. Bu çalışmaların esas olarak ne şekilde yürütüleceği ve nasıl bir yol izleneceği ise, yeni bir tartışma konusu olmuştur. 1922 yılı sonu ve 1923 yılı başlarından itibaren bu çalışmalar bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılmıştır. İlk olarak 6 Aralık 1922'de Ankara'da Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün ve Öğüt gazetelerinin muhabirlerini kabul ederek bir demeç vermiş, halkçılık ilkesine dayanan Halk Fırkası adında siyasal bir parti kurma niyetinde olduğunu açıklamıştır. Parti kurma gerekçesini ise şöyle açıklamıştır: "Halas ve istiklal için yaptığımız cidali itmam etmek ve Cenab-ı Hakk'ın milletimizi meftur kıldığı istidad ve kabiliyeti azami derecede inkişaf ettirmek ve memleketimize bahşeylediği bilcümle menabi-i kuvvet ve servetten azami surette istifade ederek, esbab-ı zaafımızı izale eylemek için bundan böyle hiçbir fırsat ve vakti fevt etmeyerek çalışmaya mecburuz."[3]

Mustafa Kemal Paşa'nın bir parti kurma niyetinde olduğunu açıklaması ülkede geniş bir yankı uyandırdı. TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesine karşı çıkanlar vardı. Bu kesimde, Mustafa Kemal Paşa'yı mücadeleyi zafere ulaştıran bir lider olarak görme eğilimi hakimdi. Onlara göre Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal faaliyetler içersinde bulunması, kendisini yıpratabilirdi. Aksine siyasal faaliyetleri başkalarına bırakıp, kendisinin bu lider konumunu koruması, Mustafa Kemal Paşa'ya halk nezdinde hak edeceği yeri sağlayabilirdi. Örneğin Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarından Rauf Bey böyle düşünüyordu. Rauf Bey, bundan böyle Mustafa Kemal Paşa'nın herhangi bir cemiyet ya da fırkanın başında bulunmasını doğru bulmuyor, onun fırkalar üstünde bir kişilik olarak kalmasını tercih ediyordu.[4] Ancak Mustafa Kemal Paşa böyle düşünmemektedir. İzmit'te yaptığı basın toplantısında bu konuya değinen Mustafa Kemal Paşa, "Efendiler, yalnız şahsımı düşünseydim, sulh olur olmaz 'Ben vazifei tarihiye ve milliyemi ifa ettim!' der ve hoşuma giden bir tarafa çekilir,

---

[2] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 591.
[3] **Hakimiyet-i Milliye,** 7 Aralık 1922.
[4] Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleriyle...,** ss. 126-127.

otururdum. Bu tarzda hareket nefsim için daha iyi olurdu. Mücadeleye devam eden insan mutlaka yıpranır. Sulhun imzalanacağı gün şüphesiz birçok muvaffakiyetler ihraz etmiş bulunacağız. Buna rağmen hiçbir şeyin hitam bulmamış olduğunu kabul etmek lazımdır"[5] diyerek, bundan sonra yapacağı bir çok şeyin bulunduğunun işaretini vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini, basında destekleyen yazarlar da vardı. 16 Ocak 1923 tarihli Vakit'te Ahmet Emin (Yalman) "Müncilikten Sonra Banilik" başlıklı yazısında, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal yaşamdan çekilmesinin doğru olmadığını belirtiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, kurmayı tasarladığı yeni parti hakkında kamuoyunu bilgilendirmek ve halkın tepkilerini ölçmek amacıyla 14 Ocak 1923'te Batı Anadolu'yu kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. 16 Ocak'ta Arifiye'de konuştu. 22 Ocak'ta Bursa'da bir sinema salonunda yapılan toplantıya katıldı. 1 Şubat'ta Balıkesir'de Paşa Camisi'nde bir konuşma yaptı. 17 Şubat'ta da İzmir İktisat Kongresi'nin açılışını yaptı ve 20 Şubat'ta Anakara'ya döndü. 12 Mart 1923'te de bu kez, Adana, Mersin, Tarsus, Konya, Afyonkarahisar ve Kütahya'yı kapsayan Güney Anadolu gezisine çıktı.[6] Bu gezilerinde yaptığı her konuşmada, bundan sonra yapılacak siyasal çalışmalardan sözederek, yeni kuracağı partiyi tanıttı. Batı Anadolu gezisinde İzmit'te 16 Ocak akşamı İstanbul basınının temsilcileri ile ertesi güne değin sürecek bir toplantı yaparak, onların sorularını cevaplandırdı. Mustafa Kemal Paşa'nın basın toplantısına daveti, Ankara'nın İstanbul'daki siyasi temsilcisi Dr. Adnan (Adıvar) Bey aracılığı ile iletildi. Bu toplantıya, Tevhid-i Efkar başyazarı Velit Ebuzziya, Vakit başyazarı Ahmet Emin (Yalman), Akşam başyazarı Falih Rıfkı (Atay), İleri başyazarı Suphi Nuri (İleri), İkdam başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Tanin başyazarı İsmail Müştak (Mayakon) katıldılar.[7]

---

[5] İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923)**, İstanbul: Burçak yay., 1969, s. 53.

[6] Arar, ss. 10-11.

[7] Arar, ss. 8-9.

Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa ağırlıklı olarak yeni kurulacak partiden ve yapılacak işlerden sözetmiş, ayrıca Meclis'in yenilenmesi gerektiğini de açık bir dille belirtmiştir. Parti konusu gündeme gelince Ahmet Emin Bey'in "Ülkede eskiden kalan fırka teşkilatları ne olacak? Bunlar bir kuvvet halinde mukabele edebilecekler midir?" şeklindeki sorusuna Mustafa Kemal Paşa, "Öyle bir şey tanımıyorum!" karşılığını verir. Ahmet Emin Bey'in devamla "Yani bunlar esaslı bir teşkilat ile meydana çıkacaklar mıdır?" sorusuna, "Çıkamazlar! Çıkmak istemek kendi aleyhlerinedir" cevabını vermiştir.[8] Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri, kuracağı partinin karşısında başka bir parti ya da buna benzer bir oluşumu onaylamadığını göstermektedir. Nitekim, kurulacak Halk Fırkası, halkın tüm kesimini içersine alacaktır. O halde başka bir partinin kurulmasına gerek kalmamaktadır. Ahmet Emin Bey'in eski partilerden kastettiği büyük olasılıkla İttihat ve Terakki'dir. Çünkü Hürriyet ve İtilaf'ın ortaya çıkma şansı hiç yoktur. Mustafa Kemal Paşa da öyle bir şey tanımıyorum derken, İttihat ve Terakki'nin artık tarihe gömüldüğünü ima etmektedir. Buna karşın, İzmit'teki basın toplantısından bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların önde gelen isimlerinden Kara Kemal ile bir görüşme yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Kara Kemal ile yalnız değil, İstanbul'daki siyasi oluşumların diğer temsilcileri ile birlikte görüşmüştür. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Yakup Kadri, Mim Mim Grubu adına Velit Ebuzziya ve İttihat ve Terakki adına da Kara Kemal bu görüşmede yer almışlardır. Kara Kemal'in davet edilmesi, İttihatçıların bundan sonra ne yapacaklarını öğrenmeye yöneliktir. Çünkü, Kara Kemal'in önderliğinde İttihat ve Terakki'nin yer altında hala varlığını sürdürdüğüne inanılıyordu.[9] Kara Kemal'in iş bürosu olarak kullandığı Sirkeci'deki bir apartman dairesinin eski İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'si haline soktuğu ve yayın organları Tanin aracılığı ile de, siyasal faaliyetlerini sürdürdükleri düşünülüyordu.[10]

---

[8] Arı İnan, s. 83.
[9] Kinross, s. 644.
[10] Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl,** 2.b., haz. Atilla Özkırımlı, İstanbul: İletişim yay., 1984, s. 26

Bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa, Kara Kemal'e İttihat ve Terakki'nin ne yapmak niyetinde olduğunu sorunca Kara Kemal, İttihat ve Terakki'nin darmadağınık olduğunu, ileri gelenlerinin öldürülmüş ve şehit düşmüş bulunduklarını, örgütün ileri gelenleri arasında sayılabilecek kimselerin de başka başka yerlerde bulunmalarından ötürü düşüncelerini bilmediğini, yalnızca kendi düşüncelerini söyleyebileceğini, düşüncesinin de, ülkenin yönetimini ele almak görevinin de ülkeyi kurtarmış olan kişilere ve bu arada özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya düştüğünü, İttihat ve Terakki örgütünün de yurt kurtarıcılarına karşı ancak taraftarlık duygusu besleyebileceğini, dolayısıyla İttihat ve Terakki örgütünün hiçbir sorunu ve isteğinin bulunamayacağı yönünde olduğunu belirtmiştir. Kara Kemal'in sözlerini dinleyen Mustafa Kemal Paşa, "İyi ama bunlar yalnız senin düşüncelerin; bakalım arkadaşların da aynı kanıda mıdırlar? Onlarla görüş bana sonucu bildir" demiştir.[11] Bu anlatım Kara Kemal'e aittir ve yapılan İttihat ve Terakki toplantısında arkadaşlarına Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeyi bu şekilde nakletmiştir. Yakup Kadri ise Kara Kemal'in, İttihat ve Terakki Fırkası diye bir siyasi teşekkülden bahsedilemeyeceğini, ancak Malta'dan dönüşünde o eski fırkanın hala ayakta duran bir takım kalıntılarıyla karşılaştığını ve günün birinde ülkeye belki yararı olur düşüncesiyle bunlardan "milli bir faaliyet nüvesi" vücuda getirmeye çalıştığını ifade ettiğini belirtir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, "Biliyorsunuz ki, Erzurum ve Sivas Kongreleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Kongresi adını taşır. Büyük Millet Meclisi'nin dayandığı yegane siyasi teşekkül budur. Dört yıl önceki umumi intihabatta bize en büyük mebus ekseriyetini gene bu teşekkül temin etmiştir. Binaenaleyh, önümüzdeki intihabatta bunun karşısına bir takım yeni teşekküller çıkarmak yok yere milletin reyini inkısama uğratmak olur. Kaldı ki, (Kara Kemal'e dönerek) ifade buyurduğunuza göre, sizin temsil ettiğiniz zümre bu sahada belli başlı bir rol oynayacak kudrette değildir. (Velit Ebuzziya'ya dönerek) Harbin sona ermesi ve sulh müzakerelerinin başlaması üzerine artık milli müdafaa istihbarat vazifesi hitam bulan M.M. Grubu'nun kendi bünyesiyle kabili telif olmayan politika işlerine karışmasından da müsbet bir netice beklenemez. Şu halde her iki teşekküle mensup arkadaşlar vatani ve milli hizmetlerini normal bir şekilde ancak Müdafaa-i Hukuk

[11] Yalçın, ss. 272-273. Cavit Bey de sorgusunda görüşmeyi bu şekilde anlatmıştır. **Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 20, (12 Temmuz 1962), s. 202.

bayrağı altında ifa edebilirler" der.[12] Kılıç Ali de, Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Kemal'i İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk teşkilatına katılmaya çağırdığını söyler.[13]

Bu anlatımlardan net bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir. Kara Kemal'in sözünü ettiği Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşları ile görüşmesi yönündeki isteği Yakup Kadri tarafından dile getirilmiyor. Zürcher'in, Yakup Kadri'nin sözettiği görüşme ile, Hüseyin Cahit'in anlattığı görüşmenin farklı olabileceğini söylemesine rağmen[14] bu pek de ihtimal dahilinde değildir. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa, eğer bu üç kişi ile birlikte görüşme yaptıysa, Kara Kemal'le ayrı bir görüşme yapmasına ihtiyaç hissetmemelidir. Her iki anlatımın birleştirilmesi çok da yanlış olmasa gerektir. Buna göre Mustafa Kemal Paşa, Kara Kemal'i Müdafaa-i Hukuk teşkilatına davet ettiği gibi, arkadaşlarını da bu yönde çalışmaya sevketmesi yönünden böyle bir görüşmeyi istemiş olması muhtemeldir.

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan yeni kuracağı parti için çalışmalar yaparken, diğer yandan kamuoyunu Meclisin yenilenmesi gerektiğine ikna için çaba harcıyordu. Bu konu ilk kez Yunus Nadi Bey'in 26 Kasım 1922'de Yeni Gün gazetesinde yazdığı "Yeni Bir Cidal Devri" adlı makalesi ile gündeme gelmişti. Bu makale Mecliste büyük tartışmalara neden olmuş, yazı muhaliflerce Meclisin egemenliğine saldırı olarak yorumlanmıştır.[15] Aslında Mustafa Kemal Paşa, bu Meclis ile artık daha fazla bir şey yapılamayacağını görmüştü. Kafasında tasarladığı şeyleri bu kadar çok ve çetin muhaliflerinin bulunduğu Meclis ile gerçekleştirmesi mümkün değildi. Ayrıca ona göre Meclis, Milli Mücadele başarıya ulaşıncaya kadar milletten yetki almıştı. Milli Mücadele başarıya ulaştığına göre Meclisin artık kendini yenilemesi zorunluydu.[16]

Bundan başka 2 Aralık 1922 günü Erzurum milletvekili Süleyman Necati, Mersin milletvekili Selahattin ve Samsun milletvekili Emin Beylerin verdiği "Milletvekili Seçim Yasası"nın değiştirilmesi yönündeki önergeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın şiddetli tepkisine yol açmıştır. Bu önergeye göre milletvekili seçilebilmek için

---

[12] Karaosmanoğlu, **Politikada...**, ss. 28-29.
[13] Kılıç Ali, **İstiklal Mahkemeleri Hatıraları**, İstanbul: Sel yay., 1955, s. 29.
[14] Zürcher, s. 190.
[15] Demirel, s. 492.
[16] Arar, s. 58.

Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerlerin halkından olmak, göçmen olarak gelen Türk ve Kürtlerin ise bir yere yerleştirildikleri günden bu yana beş yıl geçmesi gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu önergenin doğrudan kendisini hedef aldığını söyleyerek, eğer bir yerde beş yıl sürekli kalamadıysa ve doğum yeri bugünkü sınırların dışında kaldıysa, bunda kendisinin bir suçunun bulunmadığını belirtmiştir. Bu önerge ile kendisinin yurttaşlık haklarının elinden alındığını dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tepkisi üzerine Hüseyin Avni Bey ve önerge sahipleri, önergenin Mustafa Kemal Paşa'yı hedef almadığını, onun bir istisna olduğunu, Paşa'nın yurttaşlık haklarına ilişmek gibi bir niyetlerinin bulunmadığını, onun yurdunun her yer ve her kalp olduğunu dile getirmişler, Mustafa Kemal Paşa'nın bu önergeyi kendi üzerine almasına da üzülmüşlerdir. Önerge sahipleri, önergenin ülkede yeni bir yurttaşlık kurmak üzere hazırlandığını, asıl olarak ülkede yeniden Arnavut, Arap milletvekili görmemek için böyle bir önergenin verildiğini belirtmişlerdir.[17]

Bu olay Mustafa Kemal Paşa'nın muhaliflerine karşı güvensizliğinin bir işareti sayılmalıdır. Her muhalif tavırda kendisine karşı bir hareket sezinlemektedir. Dolayısıyla, tartışmaların bu denli yoğun yaşandığı Mecliste istediklerini yapabilme olanağı görmemektedir. Ayrıca Meclisin görevini tam olarak yerine getiremediğini düşünmektedir. Söylev'de bu düşüncesini açık bir dille ortaya koymuştur: "Bütün ulusta, Meclisin görev yapamayacak bir duruma geldiği kaygısı sezilmeye başlandı. Mecliste durumu soğukkanlılık ve sağgörü ile usa vurup inceleyenler bile üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamıyorlardı. Artık Meclis yenilenmedikçe, ulusun ve yurdun ağır ve sorumluluğu gerektiren işlerinin yürütülemeyeceğine kuşku kalmamıştı. Bunun zorunlu olduğuna ben de inandım."[18] Böylece 1 Nisan 1923'te Meclis, yeni seçimlerin yapılmasını kararlaştırdı. Mustafa Kemal Paşa bu karar için, "Meclisin bu yasayı çıkarması devrim tarihimizde önemli bir noktadır. Çünkü bu yasayı çıkarmakla Meclis, kendinde beliren hastalığı kabul ettiğini ve bundan dolayı ulusun duyduğu üzüntüyü anlamış olduğunu gösterdi" demiştir.[19]

---

[17] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Cilt 25, s. 160 v.d.
[18] **Söylev,** Cilt II, s. 531.
[19] **Söylev,** Cilt II, s. 532.

Seçimlerin yapılması kararının ardından ülkede siyasal faaliyetlerin daha bir arttığı görülmüştür. Bunu doğal karşılamak gereklidir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, seçimlerde herhangi bir sürprizle karşılaşmak istememektedir. Seçimlerin kendi istediği biçimde sonuçlanmasını, yani Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, dolayısıyla kendisinin belirlediği adayların kazanmasını istemektedir. Bu anlamda ne Birinci Meclis'teki İkinci Grubun, ne de İttihat ve Terakki örgütünün bu seçimlerde milletvekilliği kazanmasını istemektedir.

Seçim kararı alınmasından sonra İttihatçılar bu seçimde nasıl bir yol izleyeceklerini tartışmak ve Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Kemal'le yukarıda anlatılan görüşmesinden sonra, Kara Kemal'in söylediğine göre Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda biraraya gelmişlerdir. Kara Kemal'in Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden üç ay gibi bir süre sonra arkadaşlarını böyle bir toplantıya çağırması dikkat çekici olmakla birlikte, toplantının bu dönemde yapılmasının arkasında başka bir şey aramak doğru olmasa gerektir. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa'nın öğrenmek istediği de zaten İttihat ve Terakki'nin seçimlerde ne yapacakları konusudur. Meclis seçim kararını yeni aldığı için, İttihatçıların toplantısının da bundan sonra olması doğaldır.

12-13 Nisan'da Kara Kemal'in daveti üzerine Cavit Bey'in evinde bir toplantı düzenlenmiştir. Cavit Bey'in evinin daha geniş olduğu için seçildiği söylenmiştir. Bu toplantının bir kongre gibi değerlendirilmesine neden ise, sonunda dokuz maddelik bir programın ortaya çıkmasıdır. Nitekim, 1926'da Cavit Bey'in İstiklal Mahkemesindeki sorgulanmasında Savcı Necip Ali Bey'in, bu toplantının bir kongre olduğunu söylemesine karşın Cavit Bey, bunun bir kongre olmadığını, "üç beş kişinin arkadaşça toplantısı" olduğunu söylemiştir.[20] Kılıç Ali de programın ikinci derecede sayılabilecek İttihatçılara gösterilmediğini, daha çok seçilmiş ve sınırlı sayıda kişilerin katıldığı özel bir komitenin ürünü olduğunu belirtmiştir.[21]

---

[20] **Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 21, (19 Temmuz 1962), s. 237.
[21] Kılıç Ali, s. 35.

Cavit Bey'in evinde yapılan toplantıya kimlerin katıldığı ve kaç kişi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak İttihatçıların önde gelenlerinin bu toplantıya katıldıkları İstiklal Mahkemesi yargılamaları sırasında ortaya çıkmıştır. Toplantı iki gün sürmüştür. Toplantının gündemi, seçimler ve İttihat ve Terakki'nin bundan sonra izleyeceği politik hattır. Cavit Bey, bu toplantılarda bir lider olarak belirmiştir.[22] Dolayısıyla Cavit Bey'in görüşleri, bu toplantıda büyük önem arzetmektedir. Aslında Cavit Bey, İttihat ve Terakki'nin devamından yana olduğunu çok daha önceleri dile getirmişti. Yurt dışındayken 28 Eylül 1921'de Ahmet Rıza Bey'e yazdığı mektupta, barıştan sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın ismini değiştirmeksizin ihyasına taraftar olduğunu söylemiş ve "bu fırkayı Roma'da beynimizde görüşülen tarzda teşkil etmek, bir kongre toplayarak programını tesbit eylemek lazımdır" demiştir.[23] Yine, 11 Mart 1922'de Kara Kemal, Cavit Bey, Hüseyin Cahit ve İsmail Canbolat biraraya gelerek, izlenecek hareket hattı ve Mustafa Kemal Paşa ve gelecek hakkında uzun uzun konuşurlar. Fırkaya ilişkin konularda program ve kongrenin barıştan sonra İstanbul'da yapılmasına karar verirler.[24] Dolayısıyla yapılan bu toplantıyı, dar da olsa, İttihat ve Terakki'nin ihyasına yönelik olduğu şeklinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Kongre ise muhtemelen daha sonraki bir zamana ertelenmiştir.

Toplantıya katılanların kafasında, her ne kadar Kara Kemal'in söylediğine göre bu toplantıyı Mustafa Kemal Paşa istemişse de, toplantının yanlış değerlendirilebileceği sorunu vardır. Zürcher'in belirttiği, toplantının Mustafa Kemal Paşa'nın önerisinden üç ay sonra gerçekleştirilmesi, katılanlar arasında rahatsızlık yarattığı[25] doğru olmakla birlikte, olaya daha derinlemesine bakıldığında, rahatsızlığın kaynağının yalnızca bu olmayacağı görülecektir. Toplantıya katılanları asıl rahatsız eden nokta, Mustafa Kemal Paşa'nın başka bir siyasal organizasyon istemediği bilindiği halde, gerçekleşen bu toplantı ile böyle bir organizasyona gidilmesidir ve bu hareketin Mustafa Kemal Paşa aleyhine olduğu zehabını yaratabileceğidir. Bu nedenle toplantıda ilk sözü alan Hüseyin Cahit Yalçın, bu toplantıdan İttihatçılara düşman olanların haberdar olacağını ve bunu gazetelerinde yayınlayarak, Ankara'nın kuşkusunu kışkırtmaya çalışacaklarını; bu

---

[22] Kılıç Ali, s. 34.
[23] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 9 Ekim 1946.
[24] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin,** 27 Ekim 1946.
[25] Zürcher, s. 192.

nedenle her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile toplanmış olsalar da, bunu anlatmanın güç olacağından dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazılması gereğinden sözetmiştir. Düşüncesi kabul edilmiş ve Şükrü Bey de mektubu yazacağını söylemiştir. İkinci günkü görüşmede mektubun yazılıp yazılmadığını soran Hüseyin Cahit Bey'e Şükrü Bey yazdığını söyler ama Hüseyin Cahit Bey'e bu cevap pek inandırıcı gelmez.[26]

Toplantının ilk konusu seçimler olmuştur. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'ya bir İttihatçı topluluğu halinde maruzatta bulunulmasının doğru olmayacağı, Gazi Paşa'nın arzularına uyarak onun hizmetinde bulunmak kararı verilmiştir. Bu kararı Gazi Paşa'ya arzetmek üzere Kara Kemal görevlendirilmiştir.[27] Mustafa Kemal Paşa'ya arzedilecek olan karar şöyledir: "Eskiden İttihat ve Terakki'ye bağlı arkadaşlar Anadolu örgütüne hiç karşı değildirler. Mustafa Kemal Paşa isterse İttihat ve Terakki'nin başına geçsin, örgüt yeniden kalkındırılsın; isterse başka örgüt kursun. İster cumhurbaşkanı olsun, bizim bu konularda hiçbir karşı koymamız yoktur. Ayrıca İttihat ve Terakki'yi diriltmek ve çalıştırmak düşüncesinde de değiliz. Yapılacak seçimlerde kendimiz için hiçbir mebusluk istemiyoruz. Mustafa Kemal Paşa isterse içimizden istediklerini mebus alır. Seçimlerde muhaliflik yapmayacağımız gibi, İstanbul gibi, örgütünü az çok koruyan yerlerde Anadolu'nun adaylarına yardım etmeye de hazırız."[28] Mustafa Kemal Paşa bu karardan hoşnut kalmış ve yazdığı cevapta, seçimlerde yardıma gerek olmadığını, yalnızca hiçbir şeye karışmamalarını belirtmiştir.[29]

Karardan da anlaşılacağı gibi, İttihatçıların yapılacak seçime ayrı bir grup ya da parti halinde katılma niyetleri yoktur. Ancak siyasal faaliyetlerden uzak kalmak gibi bir çabaları da bulunmamaktadır. Esas olarak Anadolu örgütünü kabul etmekle birlikte, kendilerini bu örgüte destek olabilecek bir unsur olarak görmektedirler. Özellikle İstanbul'da güçlü olduklarını düşünmektedirler. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın kendi içlerinden bazılarını mebusluğa aday göstermesini beklemektedirler. Bu beklenti,

---

[26] Yalçın, ss. 273-274.
[27] **Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 20, (12 Temmuz 1962), s.203.
[28] Yalçın, s. 274.
[29] Yalçın, s. 274.

İttihatçıların bundan sonra da siyasal çalışmalar içine girmeye devam etmek istediklerini göstermektedir.

İttihatçıların Anadolu örgütü ile nasıl bir ilişki içine girmek istedikleri, daha açık bir deyimle, bu ilişkinin dayanacağı zeminin ne olacağı konusunda da bu karar bazı ipuçları vermektedir. İttihatçıların bu ilişkiden beklentileri bir çeşit ittifak, ya da işbirliğidir. Böyle bir işbirliğinin, İttihat ve Terakki'nin, örgüt olarak varlığının tescil edilmesine bağlı olduğu ortadadır. Esasında Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Kemal ile görüşmesi, İttihat ve Terakki'yi örgüt olarak değilse de, önemli bir güç olarak değerlendirdiğinin göstergesi sayılmalıdır. O nedenle İttihatçıların bu beklentisinin bir dayanağı da mevcuttur. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin örgüt olarak ortaya çıkmasını arzulamadığı da bir gerçektir. Bu durumda İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği halinde bulunmayı tercih etmekten başka bir şansları da yoktur. Ancak bu bile İttihatçılar için bir kazanım olacaktır. Dolayısıyla İttihatçıların seçime bir grup ya da parti halinde değil de Müdafaa-i Hukuk grubundan girmek istemelerinin gerekçesi de bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Eğer İttihatçılar Müdafaa-i Hukuk Grubundan seçime 15-20 kişi ile girip kazandıkları takdirde, daha sonra bu grup içinde kendileri ayrı bir grup olarak faaliyet gösterebilmesinin de yolu açılmış olacaktır.[30]

Toplantının diğer konusu, program sorunudur. İttihatçılar bu toplantıda dokuz maddelik bir program hazırlamışlardır. Programın dokuz maddeden oluşması, Mustafa Kemal Paşa'nın ilan ettiği "Dokuz Umde"ye karşılık olarak hazırlandığı izlenimini uyandırmıştır. Ancak, her ikisi arasında bir karşılaştırma yapıldığında, "Dokuz Umde"nin yapılması düşünülen somut şeyleri, özellikle de iktisadi ve idari düzenlemeleri ağırlıklı olarak içerdiği, İttihatçıların programının ise daha çok siyasal reformları içerdiği görülmektedir. Her ikisinin de yalnızca dokuzuncu maddesi aynı konuya, bayındırlık işlerine ayrılmıştır. Dolayısıyla programların madde sayısından başka karşı karşıya getirilecek bir durumu sözkonusu değildir. İki program da hakimiyetin millete ait olduğu konusunda hemfikirdir. Fakat, İttihatçıların programının, o zamana değin yürürlükte olan ve Birinci Grub'un savunduğu düşüncelere ters olduğu görülen bir gerçektir. Programa karşı çıkılmasının temel gerekçesi de bu noktalarda

[30] Kılıç Ali, s. 35.

yoğunlaşmaktadır. Aşağıda verilen programda da görüleceği gibi, kuvvetler ayrılığı, iki meclis oluşturulması ve hükümet merkezinin İstanbul olacağı şeklindeki maddeleri, programa karşı çıkışların nedenidir.

Cavit Bey'in evinde yapılan toplantıda belirlenen program maddeleri şunlardır:[31]

1) İttihat ve Terakki bütün hürriyetlere taraftar, radikal bir siyasi fırkadır, efradın siyasi hukuklarına teati [taaddi] eden hükümler ve kanunlar bu gayeye göre ıslah olunacaktır.

2) Hakimiyet ve saltanat, münhasıran milletindir.

3) Hükümet kuvvetlerinin tevhidine değil, tefrik ve tevziine taraftardır.

4) Teşrii kuvvet milletçe müntehap iki meclisten terekküp etmelidir; mebusan intihabatı reyi an ile olmalıdır.

5) Teşrii kuvvetin terekküp edeceği iki heyet, sulhtan sonra, bir Müessesan Meclisi halinde içtima ederek, memleketin esas teşkilatını tanzim maksadiyle bir Kanunu Esasi yapmalıdır.

6) Hükümet merkezi İstanbul şehridir.

7) İttihat ve Terakki Fırkası, harici düşman karşısında bütün vatandaşlar arasında, kati bir ittihat teminini bir vatani vazife bilir; sulh meselesinde memleketin mali, iktisadi, siyasi ve idari istiklalini teminden başka bir emeli yoktur.

8) İttihat ve Terakki Fırkası, herşeyden evvel, memlekette muntazam ve asri bir devlet mekanizması vücuda getirmek lüzumuna kani bulunduğu cihetle, nazariyat ve hayalat peşinde dolaşmayarak, muntazambir iş hükümeti yapmak, efkarın teşehhütüne meydan verecek siyasi mücadelelerden içtinap etmek, memleketin bütün sınıflar ve fertleri arasında, vifak ve muhadenet hislerinin fiilen tesisine, garez ve ihtirasların teskinine çalışmak azminddedir.

9) Bu teşrii devrede, İttihat ve Terakki bir taraftan memlekette muntazam bir idare teşkiline gayret sarfedeceği gibi kurtarılan vilayetlerin imarı ile melcesiz kalmış olan ahalinin iskanını da vazifelerinin başında bilecek ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan geri kalmayacaktır.

[31] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** Cilt 1, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası yay., 1973, ss. 288-289.

Böyle bir programın hazırlanması, İttihat ve Terakki'nin yeniden siyasal arenaya dönüşünün işaretidir.

Yakında yapılacak bir seçime girmeme kararı alınmasına rağmen, bir programın hazırlanması, seçime girmeden de örgütü canlandırmak girişimi olarak nitelendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki, İttihatçılar Mustafa Kemal Paşa'ya işbirliği önermişlerdir. Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın desteklenmesine karşılık olarak, İttihat ve Terakki'nin canlandırılması talep edilmiştir.[32] Böylece seçimden sonra İttihat ve Terakki faal siyaset yapabilme şansını yakalamış olacaktır. Dolayısıyla seçimde Mustafa Kemal Paşa'nın desteklenmesi, İttihat ve Terakki'nin yeniden ortaya çıkabilmesi için bir süreç teşkil edecektir.

Mustafa Kemal Paşa İttihatçıların bu talebini reddetmiştir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların desteğine ihtiyacı olmayacak kadar kendini güçlü hissetmektedir. Ayrıca, Hüseyin Cahit Yalçın'ın "yardım etme isteğimiz Mustafa Kemal Paşa tarafından geri çevrildi" demesine rağmen Mustafa Kemal Paşa, İttihatçılardan herhangi bir öneri aldığını kabul etmemiştir. 14 Nisan 1923'te Anadolu Ajansı muhabirine verdiği demeçte, "İttihat ve Terakki Fırkası namına teşrik-i mesai için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası namına hareket etmek selahiyetine haiz değildir ki, böyle ve bu nama müracaat vaki olabilsin. Çünkü herkesçe malum olduğu üzere, mezkur cemiyet mütarekenin ferdasında o vakitki İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin davetiyle merhum Talat Paşa'nın riyaseti altında aktedilen kongresi kararıyla Teceddüt Fırkası'na inkılab etmiş ve bütün hukuk ve emvalini mezkur fırkaya devrederek, İttihat ve Terakki namının tarihe tevdi edildiğini ilan etmişti. Vaktiyle zaten bir çoğumuz o cemiyetin müessis ve azasından bulunuyorduk. Son kongresi kararıyla tarihe intikal eden mezkur cemiyetin müntesipleriyle bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısm-i küllisi büyük milletimizin azm-ı bülendinden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul eylemiştir."[33]

---

[32] Zürcher, s. 193.

[33] **Söylev ve Demeçler,** Cilt 3, ss. 1-2.

Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin artık varolmadığını düşünmekte, daha önce bu örgütte yer alan, başta kendisi olmak üzere, artık Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde faaliyet gösterdiklerini belirtmektedir. Dışarıda kalan ittihatçıların da sözkonusu cemiyet ile birlik olmaktan başka yollarının olmadığını dile getirmektedir. Bu bağlamda, İttihat ve Terakki'nin ihyasının Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklikle "Dokuz Umde" dışında siyaset yapmak fiilen yasaklanmıştır.[34] Birinci Grup'tan Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey'in önerisi ile Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: "Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hakimiyet ve hükümraninin gayrıkabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 (1922) tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazamının kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesan haini vatan addolunur."[35] Dolayısıyla yapılan bu değişiklikten sonra Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin siyasal faaliyetlerini sürdürme imkanları ortadan kaldırılmış, ya da vatan hainliği ile suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmıştır.[36]

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bu değişiklik, dolayısıyla İttihat ve Terakki'yi de hedef almıştır. Bu konuyu İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, 28 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkar'da şu şekilde açıklamıştır: "Kemal Bey'in çekilmesi bir emr-i vakidir. Bu vaziyetten tabii bir şey olamaz. Filvaki her ferd hakk-ı intihabını serbestçe kullanmakta hürdür. Ancak teşkilat yapılmak ve resmen tanınmamış bir parti namına hareket etmek büsbütün başka bir mahiyettedir. Bahusus ki İttihat ve Terakki namına faaliyet göstermek nasıl olabilirdi? İttihat ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, o devrin şerait ve esasatına göre muayyen esasat umdeleri bulunan bir cemiyet, bir fırka idi. Bugün ise memleket değişmiş, milletin sinesinden bir inkılab doğmuştur. Binaenaleyh, esasen, meşrutiyet devrine ait esasatiyel İttihat ve Terakki Cemiyeti artık mevzu-i bahs olamaz. Çünkü bugünkü kanunlarımıza, umdelerimize, inkılabımızın esasatına ve yani devlet-i milliyemizin temelleri ile İttihat ve Terakki'nin programı zıt

[34] Zürcher, s. 193.
[35] Demirel, s. 529.
[36] Demirel, s. 530.

ve muhaliftir. Her inkılab zamanında o inkılaba zıd ve muzır olan şeyler kanunlarla takyid ve men edilir. Nitekim bizde de Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile gayet tabii ve musib olarak yeni devlet-i milliyemizin bünyesine halel verecek efkar ve hareket takyid edilmiştir. Onun içindir ki esasen münfesih olan İttihat ve Terakki namına hiç kimsenin faaliyet sarf edememesi tabii bir emr-i vakiden başka bir şey değildir."[37]

Mustafa Kemal Paşa'dan umduğunu bulamayan İttihatçılara bu dönemde İkinci Grup daha yakın durmaya başlamıştır. 20 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkar gazetesinde İkinci Grup mebuslarından Yusuf Ziya Bey'le yapılan bir röportaj yayınlanmıştır. Gazete muhabirinin, "İkinci Grup'un İttihatçılarla beraber çalıştığı doğru mudur? İttihatçıların ayrı bir zümre teşkil etmek üzere vaki olan müracaatlarına ne diyorsunuz? sorusuna Yusuf Ziya Bey şu karşılığı vermiştir: "İkinci Grup azası itibariyle olmasa bile, ekseriyet azası itibariyle ittihatçıdırlar. İkinci Grup, hakimiyet-i milliyenin kâmilen tatbikine taraftar bir kanaat, bir umde perverde ediyor. Grup haricindeki İttihatçılar, yine İttihatçı olan İkinci Grup'un bu umdesini kabul etmişlerse esasta birleşmişler demektir. Bunun hilafında bir umdeleri varsa tabiidir ki birleşemez. İttihatçıların ayrı bir zümre teşkili için müracaatlarından haberim yoktur ve bunu me'mul bile etmiyorum. Çünkü buna lüzum yoktur. İttihatçıların elyevm reiskârende görünenlerin umdeleri umdelerimize muvafık ise maddeten olmasa bile manen birleşmişiz demektir." Yusuf Ziya Bey, İttihat ve Terakki'nin savaş suçlusu olduğu ve yapmış olduğu suistimaller konusunda sorulan sorulara karşılık olarak da İttihat ve Terakki'yi savunmuştur.[38]

Aynı gazete, İkinci Grup'un önde gelen liderlerinden Hüseyin Avni Bey'le görüşmüş ve Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in demecini hatırlatarak, bu hususta görüşlerini sormuştur. Hüseyin Avni Bey, "(İttihat ve Terakki) Türkiye'de hakimiyet-i milliyenin alemdarı olarak çalışmıştır ve onu bir mefkûre olarak kabul etmekteyim. O zamanın icabatı olan (93) Kanun-u Esasisi ile meydana atılmış fikr-i hürriyet ve serbestiyi neşr etmişti. Hareket-i milliye ise feyzini tabii bu menbaadan aldığından (İttihat ve Terakki) mefkûresini, milliyet ve vatanperverlik nokta-i nazarından, Müdafaa-i Hukuk ile ayrı bir şey görmek, zannediyorum ki hatadır. Her iki tarafın da

[37] **Tevhid-i Efkar,** 28 Nisan 1923.
[38] **Tevhid-i Efkar,** 20 Nisan 1923.

istikbal için hakimiyet-i milliye esasatı dairesinde yeni bir kanun-u esasi vücuda getirmek lüzumunda müttefik olduğu kanaatindeyim. Erzurum Kongresi'nde bilcümle islamların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin âzâ-yı tabiiyesi olduğu ilan edilmiş ve bu suretle İttihatçılık, İtilafçılık gibi meslekler vatan ve milliyetperverlik etrafında cem edilmiştir.

Bunlar arasındaki farklar da, Birinci İkinci Grup farkları kadar lafzdan ibarettir. Nazarımda her Müdafaa-i Hukuk azası İttihatçı, her İttihatçı da Müdafaa-i Hukuk azasındandır" demiştir.[39]

İkinci Grup üyelerinin bu şekildeki demeçleri, İttihatçılarla birlik olmak istediklerini göstermektedir. İttihatçıları önemli bir güç olarak değerlendiren İkinci Grup, özellikle İstanbul'da İttihatçıların da katkısıyla çok sayıda mebus çıkarabileceklerini düşünmektedirler. Ancak İttihatçıların İkinci Grup ile bir seçim işbirliğine gitme niyetleri pek yoktur. Gerek İkinci Grup üyelerinin bu açıklamaları, gerekse basında çıkan, İttihatçıların seçimlere hazırlandıkları ve bu yolda faaliyet ve propaganda çalışmaları yürüttükleri şeklindeki gazetelere yansıyan haberler üzerine, 1 Mayıs 1923'te Tevhid-i Efkar gazetesinde "İaşe Nazır-ı Sabıkı Kemal Bey Ne Diyor?" başlığı ile verilen haberde, Kara Kemal Bey'in bir demeci çıkmıştır. Muhabirin "Bitaraflığımıza binaen Birinci ve İkinci Gruplara mensup zevatın beyanatını (Tevhid-i Efkar) derc etmektedir, belki takip buyuruluyor. Nitekim ahiren de Hüseyin Avni Bey'in derc eylediğimiz beyanatında mumaileyh, İttihatçılarla bir ayrılık gayrılık olmadığını söylemiştir. Mütalaanız nedir?" sorusuna Kemal Bey, "Ben siyasetten çekildim. Bu nekabet hakkında maalesef bir söz söyleyemem, ben bitarafım. Kendi kendime hususi işlerimle meşgul oluyorum. İntihabata hiçbir suretle karışmıyorum. Bu kabil mesail hakkında hiçbir cevap verememem" demiştir. Muhabirin, "Sandal Bedesteni'nde refika-i mesainizin resmi içtimalar aktedildiği ve mahalatda propagandalara başladıkları söyleniyor. Bu gibi faaliyetten haberdar olup olmadığınızı öğrenebilir miyiz?" şeklindeki sorusuna, "Katiyen yalandır. Bunları tekzib ederim. Bu kabil şayialar maksad-ı mahsusla işaa olunuyor. Ortaya dedikodular çıkarılıyor. Biz çekildiğimizi resmen söyledik. Faaliyet göstermiyoruz. Hiçbir şeye karışmıyoruz.

[39] **Tevhid-i Efkar**, 30 Nisan 1923.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İçtima olduğu da doğru değildir. Biz siyaset sahasından suret-i katiyede çekildik" demiştir. "İttihatçıların İkinci Grup'la teşrik-i mesaisi doğru mudur?" sorusuna Kemal Bey önce "Kimlerin?" diye anlamamış tarzda soruyu yineletmesinden sonra, "Canım İttihatçılar kim? Ne İttihatçısı.. İttihatçı var mı? Böyle İkinci Grup'la teşrik-i mesai de yoktur. Tekrar söylüyorum, hiçbir şeyle uğraşmıyoruz. Bir şeye karışmıyoruz. Siyaset ve intihabat sahasından suret-i katiyede çekildiğimizi ve bundan sonra hiçbir suretle faaliyete geçmeyeceğimizi daima teyid ediyorum" demiştir.[40]

Kara Kemal Bey ile yapılan bu röportajı aynen aktarmamızın nedeni, Kemal Bey'in cevaplarında nasıl bir tutum takındığını göstermek içindir. Kara Kemal, İttihatçılar hakkında ortada bir çok söylentinin dolaştığını bilmektedir. Kara Kemal'in bunları yalanlaması, İttihatçıların ayrı bir çalışma yürüttükleri yönündeki şüpheleri dağıtmaya yetmemiştir. Nitekim Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) seçimden önce özellikle Ege'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin güçlüklerle karşılaşmasının nedeni olarak, buradaki Redd-i İlhak Cemiyeti'nin çoğunluğunu İttihatçıların oluşturması ve bunların çalışmalarından kaynaklandığını göstermekte, kendisinin de Manisa'dan aday gösterilmemesinin aynı nedenden olduğunu söylemektedir.[41]

Temmuz 1923 seçimlerine İkinci Grup da İttihatçılar da bir teşkilat halinde katılmamışlardır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın isteği gerçekleşmiş ve İkinci Meclis tamamen onun istediği kişilerden meydana gelmiştir. İttihatçılardan olup, Cavit Bey'in evinde yapılan toplantıya katılanlardan iki kişi, eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ve İsmail Canbolat, İkinci Meclis'e, tabii Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla girebilmişlerdir. Şükrü Bey İzmit mebusu, İsmail Canbolat da, İstanbul mebusu olmuştur. II. Meclis seçimlerini Halk Fırkası'nın kazanması, Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki'nin seçimleri kazanması ile büyük benzerlik taşımaktadır. Aradaki fark, örgütün başında birçok bakımdan Jön Türkleri andırmakla birlikte, o günlerdeki gibi bir komitenin değil, yalnız bir kişinin bulunmasıdır, o da Mustafa Kemal Paşa'dır.[42]

---

[40] **Tevhid-i Efkar,** 1 Mayıs 1923.
[41] Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl,** s. 36.
[42] Mıkusch, ss. 296-297.

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin bizzat tercih ettiği kişileri aday göstererek, planladığı devrim hareketlerini, oluşan yeni Meclis ile gerçekleştirebileceğini düşünüyordu. Ancak İkinci Meclis'te de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet eksik olmamıştır. Üstelik yeni muhalefet, Milli Mücadelede önemli yararlılıkları görülmüş ve her zaman Mustafa Kemal Paşa ile birlik olan, kamuoyunun yakından tanıdığı ünlü komutanlar tarafından başlatılmıştı. Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Bey gibi asker kişilerin yanısıra Dr. Adnan (Adıvar) Bey gibi tanınmış simalar, 1924 yılının yaz aylarından itibaren yeni bir fırka kurulması çalışmalarına başlamışlardır. Milli Mücadelenin önde gelen kişileri olmalarına karşın, artık ikinci plana itildikleri, yapılan işlerde görüşlerinin alınmadığı düşüncesiyle, siyasal mücadeleye atılmayı uygun bulmuşlardır. Nitekim Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya sorduğu "senin şimdi havarilerin kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?" şeklindeki sorusu, kendilerini dışlanmış olarak hissetmelerinin göstergesidir.

Ancak, yeni muhalefetin siyasal bir yönü de mevcuttur. Mustafa Kemal Paşa'nın radikal çizgisine ayak uyduramayan, gelişmelerin nereye doğru olacağını kestiremeyen bu muhalefet hareketi, daha önce İkinci Grub'un yaptığı gibi bir muhalefet yöntemini izlemiştir. Özellikle de Mustafa Kemal Paşa'nın yanındaki diğer insanlara karşı oklarını yöneltmişlerdir. İlk ayrılık Lozan Konferansı sırasında başgöstermiş, Türkiye delegasyonunun başkanı olan İsmet Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'le ve dolayısıyla hükümetle anlaşmazlığa düşmüştü. Bu anlaşmazlık yüzünden İsmet Paşa hükümetle değil de doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bu durum Rauf Bey'in hiç dikkate alınmaması demekti. Rauf Bey de tepkisini, hükümetten çekilmekle ve Lozan'da anlaşmayı imza eden heyeti karşılamaya gitmemekle gösterdi.

Siyasal çekişme ise kendini cumhuriyetin ilanı konusunda gösterdi. Gerçekte cumhuriyetin ilanına çok küçük bir grup karar vermişti. Mustafa Kemal Paşa, bu konuyu açıklarken, Ankara'da bulunan bütün arkadaşları çağırıp görüşerek, onlarla tartışmayı gerekli görmediğini, çünkü, onların kendisi gibi düşündüğünden kuşkusu olmadığını söylemektedir. "Oysa, o sırada Ankara'da bulunmayan kimi kişiler hiçbir

yetkileri yokken, kendilerine bilgi verilmeden, düşünceleri ve uygun görüp görmedikleri sorulmadan cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını, gücenme ve ayrılma nedeni saydılar."[43]

Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü ettiği Ankara'da bulunmayan ve yetkileri olmayan, Milli Mücadelede önemli rolleri olmuş kişilerdi. Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey bu kişilerin başlıcaları idi. Cumhuriyetin ilanına en önemli tepki Rauf Bey'den geldi. 1 Kasım 1923 günlü Vatan gazatesinde Rauf Bey'in cumhuriyetin ilanına ilişkin görüşleri yayınlandı. Rauf Bey, cumhuriyet sözcüğünü fazla yüceltmenin bir anlamı olmadığını, isim değişikliğinin yalnızca üstyapıda bir değişikliği ifade ettiğini, bununla ulusun gerçek ihtiyaçlarının karşılanamayacağını ve cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiğini söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in bu görüşlerini Nutuk'ta sert bir biçimde eleştirerek dile getirmiş ve Rauf Bey'in aslında cumhuriyete karşı olduğunu belirtmiştir.

İstanbul basının çoğunluğu da cumhuriyetin ilan edilişine karşı çıkmıştır. Bu konuda İttihatçıların gazetesi Tanin de, aynı muhalefete katılmıştır. 11 Kasım 1923'te Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, "Şimdi de Halifelik Sorunu" başlıklı yazısında, cumhuriyetin ilanının, halifeliğin kaldırılmasına doğru bir adım olduğunu belirterek, halifeliğin müslümanlar için önemli bir kurum olduğunu ve halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkılması gerektiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla yeni gelişen muhalefet hareketine İttihatçılar da katılmış ve kendilerine en uzak sayılabilecek gruplarla bu konuda görüş birliği içinde davranmıştır. Bu durum İttihatçıların gelişen yeni muhalefet ile birlikte davranacaklarının işareti olmuştur.

Artan görüş ayrılıkları, yeni bir parti kurulmasına yol açmıştır. Önce Kazım Karabekir, 26 Ekim 1924'te ordu müfettişliği görevinden çekilerek milletvekili olarak çalışmak istediğini belirtmiştir. Ardından Ali Fuat Paşa 30 Ekim 1924'te aynı şekilde müfettişlik görevinden çekilmiştir. Refet Bey de milletvekilliğinden çekilme başvurusunu geri almıştır. Bu gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'yı bir komplo ile karşı karşıya olduğunu düşünmeye sevketmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa,

---

[43] **Söylev**, Cilt II, s. 586.

milletvekili olan diğer komutanların da görevlerinden çekilmesini isteyerek, ordu ile bu kişilerin ilişkisini kesmiştir.

Parti kurma hazırlıklarına girişen bu önemli kişiler sonunda 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Partinin resmen kurulmasından sonra gazeteler, hemen İttihatçılarla ilişkiler sorununu ele almışlardır. Son Telgraf, Cavit Bey ve Kara Kemal önderliğindeki İttihatçıların "ya İttihat ve Terakki'nin ihyası, yahut yeni fırkaya zahir olmak" kararını verdiklerini ileri sürmüştür.[44] 18 Kasım 1924 günlü Vakit'te "Eski İttihatçılar Yeni İçtimalar mı Aktediyorlar?" başlıklı bir yazı yayınlanmış, Kara Kemal Bey'in, bu gibi toplantı haberlerinin asılsız olduğunu ve bu yolda yapılan tartışma ve görüşmelerden de haberdar olmadığını söylediğini aktarmıştır. Daha önce de Vakit'te İttihatçıların Halk fırkası'nın ihtiyaca kafi olmadığını söyledikleri yazılmıştı.[45]

Kara Kemal'in yalanlamasına rağmen, yeni partide İsmail Canbolat ve Halis Turgut gibi tanınmış İttihatçıların bulunması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programının İttihatçıların görüşlerine uygun olması, İttihatçılarla yeni partinin ilişkileri üzerinde durulmasının temel nedenleri olmuştur. Ayrıca fırkanın örgütlenme çalışmalarında eski Ankara valisi Abdülkadir, eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit ve İzmit mebusu ve eski Maarif Nazırı Şükrü Beyler yoğun olarak çalışmışlardır.[46]

Yeni partinin İttihatçılarla olan ilişkisi, parti programının kimler tarafından hazırlandığı sorusunu da gündeme getirmiş, 1926 İstiklal Mahkemeleri yargılamalarında programın İttihatçılar tarafından hazırlandığı ortaya çıkmıştı. Programın hazırlanmasındaki aracılığı da Rauf Bey'in yaptığı anlaşılmıştı. Ayrıca İttihatçılar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmak için birbirlerini ikna etmeye çalışmışlardır. Dr. Nazım, Halil (Menteş) Bey'i yeni kurulan partiye katılmaya çağırmıştır. Yine Dr. Nazım'ın ve Kara Kemal'in Şükrü Bey'e gönderdikleri mektuplar ve Hüseyin Cahit Bey'e mebus adaylığının Kara Kemal'in Mesadet Hanı'ndaki

---

[44] Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde...**, s. 103.
[45] Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde...**, s. 103.
[46] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 593.

yazıhanesinde Kemal ve Sabit (Sağıroğlu) Bey tarafından teklif edilmesi, İttihatçıların Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilişkide olduklarını göstermektedir.[47]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içinde birçok eski İttihatçının bulunmasına ve bu partinin örgütlenmesinde bir hayli emeklerinin bulunmasına karşın, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı İttihat ve Terakki gibi düşünmek olanaklı değildir. Hatta İttihat ve Terakki'yi diriltmek çabası olarak da değerlendirilmemelidir. Sözkonusu olan, hayatını politikaya vermiş olan kimselerin, politika dışına itilerek kendilerine politik faaliyette bulunabilecekleri bir zeminin tanınmayışıdır. Dolayısıyla İttihatçıların Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile olan ilişkilerini, politikalarının esasını Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet oluştursa bile, politika yapabilecekleri yasal bir zemin arayışı olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kısa ömürlü olmuş, 1925 Şubat'ında ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanması dolayısıyla çıkarılan Takrir-i Sükûn Yasası ile parti kapatılmıştır. Faaliyet gösterdiği dönemde önemli bir varlık gösterememesine rağmen, ünlü kişileri içinde barındırması ve basının önemli bir bölümü tarafından desteklenmesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı önemli kılmıştır. Parti kapatıldıktan sonra ülkede muhalefet tamamen ortadan kaldırılmıştır.

§ 13. İZMİR SUİKASTİ

Takrir-i Sükûn Yasası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, ülkede muhalefet suturulmuştu. İstiklal Mahkemeleri de, sözkonusu yasa uyarınca ortaya çıkan tüm muhalefeti cezalandırma işlevi görmüştür. Örgütlü muhalefetin sona erdirilmesi üzerine, tüm bunların sorumlusu olarak saydıkları Mustafa Kemal Paşa'ya karşı küçük bir grup, eski bildik yöntemlerle suikast girişimine kalkışmışlardır. Suikastçilerin küçük bir grup olmalarına rağmen, bunların kişilikleri ve daha önceki siyasal mensubiyetleri, tüm gözlerin birdenbire bu girişimin siyasal ilişkilerine çevrilmesine yol açmıştır.

[47] Soyak, ss. 292-293.

Dolayısıyla olay, basit bir suikast davasından, çok geniş bir siyasal davaya dönüşmüştür.

Suikast girişiminin başaktörü, eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit'tir. Ziya Hurşit, eski bir İttihatçı olup, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup üyesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın örgütlenmesinde de önemli rolü olan bir kişidir. Ziya Hurşit'in, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı, İkinci Grup üyelerinden Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden dolayı bir kini olduğu söylenmektedir. Ayrıca Ziya Hurşit'in bir gün Meclis'te tahtaya "millet önce mabutlarını yaratır, sonra da onlara tapar" şeklinde bir yazı yazdığı ileri sürülmektedir.[48] Ancak suikast olayını yalnızca Ziya Hurşit'in kişisel kinine bağlamak doğru değildir. Çünkü, Ziya Hurşit'in yanısıra suikastte Meclis'te milletvekili olan kişilerin de rolü vardır. Dolayısıyla bu durum, girişimi siyasi bir niteliğe büründürmektedir.

Ancak, suikast girişimcilerine bakıldığında, bunların hiçbirinin eylem başarıya ulaştığında siyasal iktidarı devralabilecek yetenekleri yoktu. Onlar kendilerini bir çeşit muhalefet hareketinin tetikçileri olarak görmüşler ve iktidarı sözkonusu muhalefete bu yolla kazandırmaya kendilerini görevli kılmışlardır.

Ziya Hurşit, suikast olayını 1925 yılı ortalarından beri planladığını, ilk olarak Ankara'da bunu gerçekleştirmeye çalıştığını, ama kardeşi Ordu mebusu Faik (Günday) Bey ve Terakkiperver Fırka'nın ileri gelenlerinin muhalefeti yüzünden eylemi gerçekleştiremediğini söylemiştir.[49] Ancak niyetinden vazgeçmeyen Ziya Hurşit bu kez Mustafa Kemal Paşa'ya yurt gezisi sırasında suikast düzenlemeyi planlamıştır. En uygun yer olarak da İzmir seçilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılı Mayıs başında yurt gezisine çıktı. 14 Haziran'da Bursa'ya vardı. 15 Haziran'da İzmir'de olması planlanmıştı. Ancak Balıkesir'de bir gün kalmak istediğini söyleyince, İzmir'e gidişi bir gün ertelenmiş oldu. İşte bu erteleme Mustafa Kemal'e karşı yapılacak suikastin başarısızlığa uğramasına neden olmuştur.

---

[48] Kılıç Ali, s. 64.

[49] Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri,** İstanbul: Temel yay., 1971, ss. 32-33.

Çünkü, suikastçileri eylemden sonra yurt dışına kaçıracak olan Giritli Motorcu Şevki, bu gecikmeden ve suikast düzenleyicilerden olan Sarı Edip Efe'nin ve Saruhan mebusu Abidin Bey'in, eylemin sonucunu beklemeyip vapurla İstanbul'a gidişinden kuşkulandığından, suikast olayını İzmir Valisi Kazım Dirik'e ihbar etti.[50] Motorcu Şevki'nin ihbarı üzerine suikasti düzenleyecek olanlar yakalandılar. İlk önce Ziya Hurşit kaldığı otelde silah ve bombalar ile, 3000 lira kadar para ile yakalandı.[51] Ardından Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi de yakalandılar.

Yakalananların ilk ifadelerinden sonra suikast girişiminin yalnızca bu kişilerden kaynaklanmadığı anlaşılmıştır. Motorcu Şevki, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un ilk sorgularında suikastle ilgili olarak birçok isim ortaya atılmıştır: Sarı Efe Edip, Baytar Albay Rasim, Ayıcı Arif, İzmit mebusu Şükrü Bey, Rauf Bey, Kazım (Özalp) Paşa. Özellikle Ayıcı Arif ve Rauf Bey'in adlarının geçmesi, Kazım Paşa'nın da haberli olduğunun ileri sürülmesi, Şükrü Naili Paşa'nın da suikast başarıya ulaştığı zaman askerleriyle kendilerine katılacağının söylenmesi, sorguyu dinleyen Kazım (Dirik) Paşa'yı şaşkınlığa uğratmıştır.[52]

Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldiğinde, isteği üzerine, suikast girişiminin baş aktörü Ziya Hurşit karşısına getirilmiş ve ona uzun zamandan beri aynı amaçlar için çalıştıklarını, şimdi neden böyle bir olaya kalkıştığını, hem de olayın elebaşısı ve ruhu olduğunu öğrendiğini ve kendisinden böyle bir şey beklemediğini söyleyince Ziya Hurşit, "Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam. Ne yapayım ki, bugün huzurunuzda bu vaziyette suçlu olarak bulunuyorum, ne diyebilirim?" diye karşılık vermiştir.[53]

İzmir'de olaya el koyan Mustafa Kemal Paşa, Başbakan İsmet Paşa ile İçişleri Bakanı Recep Bey ve Ankara ve İstanbul valilerine çektiği şifreli telgraflarla, Sarı Efe Edip ve İzmit mebusu Şükrü Bey'in tutuklanmalarını emretmiştir. İstanbul Polis Müdürü Ekrem (Baydar) Bey'e çektiği telgrafta da şöyle demiştir: "Bugünkü 16

---

[50] Uğur Mumcu, **Gazi Paşa'ya Suikast,** 11. b., İstanbul: Tekin yay., 1994, s. 8.
[51] Aydemir, **Tek Adam,** Cilt, III, s. 267.
[52] Mumcu, s. 10.
[53] Kılıç Ali, s. 41. Erman, s. 23.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Haziran günü İzmir'e gelişimde uygulanmak üzere suikast tertibi keşfolunmuş ve önemli failler suçüstü yakalanıp, tutuklanmışlardır. Tutuklanması istenen Sarı Efe, suikastin düzenleyicileri arasındadır. Hiç şüphesiz, Sarı Efe'nin İstanbul'da bağlı bulunduğu örgütü ve işbirliği yaptığı arkadaşları vardır. İzmir'deki suikastin başarıya ulaşması halinde adı geçen örgütün suikastten sonra izleyeceği siyaset için bu gece ve yarın gereken önlemler için toplantı yapmaları beklenir. Sarı Efe tutuklanmış ise ondan alınabilecek ilk basit bilgiler üzerine, henüz tutuklanmamış ise tutuklanmadan sonra bu örgütü ve toplantıyı ortaya çıkarmak için önlem alınmalıdır."[54]

Mustafa Kemal Paşa, suikastin arkasında bir örgüt olduğunu düşünüyor ve buna en yakın ihtimal olarak da İttihatçıları görüyordu. İzmit mebusu Şükrü Bey, eski Ankara Valisi Abdülkadir, Sarı Efe Edip gibi İttihatçıların önemli kişilerinin suikast ile ilişkilerinin olması, Mustafa Kemal Paşa'yı bu düşünceye sevketmiş, dolayısıyla bu örgütün nereye kadar uzandığını anlamak istemiştir.

Ertesi gün Ziya Hurşit, Mustafa Kemal Paşa ile ikinci bir görüşme talep etmiş ve bu görüşme isteği kabul edilmiştir. 17 Haziran'da gerçekleşen bu görüşmede Ziya Hurşit, önceki görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşlıklarından sözetmesinin kendisini üzdüğü için herşeyi anlatacağını söyledikten sonra, kendisinin yenilik ve Cumhuriyet aleyhinde olmadığını, yalnız yurtseverliğin belli kişilerin tekeline alınmasına karşı olduğunu, yabana atılacak bir genç olmadığını ifade etmiştir. Suikasti İzmit mebusu Şükrü ve Abdülkadir ile birlikte planladıklarını, Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'un siyasal cinayet işlemeye taraftar olmadıklarını, dolayısıyla bu işi para için kabul ettiklerini söylemiştir. Suikasti ilk olarak Ankara'da gerçekleştirmeyi planladıklarını, ancak kardeşinin (Faik Günday) kendilerini bu işten vazgeçirdiğini, Kazım Karabekir, Refet ve Rauf Bey'le arasının iyi olmadığını, Hafız Mehmet, Çolak Selahattin, Canik mebusu Emin vesairenin iştiraklerinin olmadığını söylemiştir.[55] Bu arada Ziya Hurşit'in Mustafa Kemal Paşa'nın affına sığınma girişimine karşı Mustafa Kemal Paşa, "Ben şahsen intikamdan hoşlanan bir adam değilim. Fakat iş mahkemeye

[54] Mumcu, ss. 13-14.
[55] Mumcu, s. 14.

intikal etmiştir. Bunun sonucunu beklemek lazım. Müdahaleye hakkım yoktur" demiştir.[56]

Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine İstanbul'da yakalanan Sarı Efe Edip, Polis Müdürü Ekrem Bey'e verdiği ifadesinde, suikastin Terakkiperver Fırkası Genel Merkezi tarafından kararlaştırıldığını söyleyince, sözkonusu firkanın önemli kişilikleri birden zanlı durumuna düşmüş ve tutuklanmaları gündeme gelmiştir. Bu arada İstiklal Mahkemesi de Ali Çetinkaya başkanlığında İzmir'e gelmişti.

Terakkiperver Fırkası'nın ileri gelenlerinin tutuklanması konusunda Mustafa Kemal Paşa ve İstiklal Mahkemesi ile Başvekil İsmet Paşa arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Esasında İsmet Paşa, suikast olayının girişimcileri olarak eski İttihatçıları görmekteydi ve Terakkiperver Fırkası'nın bu olayda suçunun olmadığını düşünüyordu. Bu nedenle de başta Kazım Karabekir olmak üzere Terakkiperver Fırkası'nın ileri gelenlerini tutuklamak istemiyordu. Nitekim tutuklanan Kazım Karabekir'i İsmet Paşa serbest bıraktırmıştır. Anılarında bu konuya değinen İsmet Paşa, "İzmir'de Atatürk'e karşı bir suikast yapılacak ve Terakkiperver Fırka mensupları bununla ilgili olacaklar...Birden bu durum bana gayri tabii geldi. Böyle bir suikast tertibinin ne kadar ciddi olduğu hakkında sarih bir fikrim yok. Bunun için endişe duyuyorum. suikast teşebbüsünden istifade etmek için bunun fırsat olarak geniş ölçüde kullanılmasından ciddi surette kuşkuluyum. Heyeti Vekileyi toplayıp görüştüm ve endişelerimi söyledim ve Kazım Karabekir Paşa'nın tahliyesi için emir verdim" der. Ayrıca bu kararından dolayı İstiklal Mahkemesi'nin kendi hakkında tutuklama kararı çıkarttığı şeklindeki söylentileri de yalanlar.[57] 18 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya ayrıntılı bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:[58]

> Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine;
>
> 1) Suikast tertibinin ortaya çıkartılması ve tutuklananların itirafları ile benim anladığım durum şudur:
>
> Karşımızda iktidarı almak isteyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında çalışan bir komite vardır. Eski muhalif İkinci Grup

[56] Kılıç Ali, s. 41. Erman, s. 24.
[57] İnönü, Cilt II, s. 212.
[58] Mumcu, ss. 19-20.

mensupları adı geçen komiteye bağlıdırlar. Bu fırkanın genel merkezi ve üyeleri, genel girişimleri yönetmekte ve karar almaktadır.

Bu siyasal kuruluşun tıpkı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde olduğu gibi bir de fedai şubesi vardır. Bu şube, parti genel merkezindeki bir üyeye bağlı olarak çalışır. Büyük olasılıkla bu üye Şükrü Bey'dir. Abdülkadir Bey bu şubenin bir şefi gibi kabul edilebilir.

Suikast hakkındaki karar parti genel merkezince bütün üyelerince alınmıştır. Hatta suikastin gerçekleşmesinde silah kullanacaklarla yakın temaslarda bulunmak suretiyle bazı üyeler tarafından takip olunmuştur.

Rauf Bey, burada bulunmamak için Avrupa'ya gitmiş; Kazım Karabekir Paşa'nın Ziya Hurşit ile Ankara'da gizli teması, Arif'in evinde silah kullanacakların da katıldıkları toplantı, Adnan Bey'in Londra'da uzun süre kalması üzerinde düşünülmesi gereken noktalardır.

Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf gibi fedai grubundan başka Ankara'da Eskişehir ve İstanbul'da dahi fedai gruplarının olduğunu kabul etmek gerekir. Eski Lazistan milletvekili Hoca Necati'nin birtakım adamlarla Eskişehir'de bulunması da üzerinde durulması gereken önemli noktalardandır.

Bu gördüğüm durum, İstiklal Mahkemesinin tutuklamaları ile aydınlanacaktır ümidindeyim. Buna göre Terakkiperver Partisi bütün liderlerini ve bir kısım üyelerini tümüyle tutuklayıp cezalandırmak gerekecektir.

Hükümetin her yerde gayet dikkatli, tedbirli, kuvvetli ve uyanık bulunması, ordu hakkında öngörüye biraz da önem verilmesi uygun olur.

Önemli bir yurt sorununu radikal ve ivedi bir yöntemle çözeceğiz.

2) İstiklal Mahkemesi yüksek kurulu da durumu benim gördüğüm gibi görüyor.

Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün İsmet Paşa'ya çektiği telgraflarda da onu Terakkiperver Fırkası'nın liderlerini tutuklamak konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Ancak İsmet Paşa hala Mustafa Kemal Paşa ile aynı kanıda değildir. Düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa'ya açıklama gereğini duyarak şu yazıyı gönderir:

"Cumhurbaşkanı Hazretlerine;

Sabahleyin ve şimdi lütuf buyurulan iki telgraftaki düşüncelerinizi enine boyuna düşündüm. Sizin düşüncelerinizdeki doğruluk, bizler için deneylerle kanıtlanmıştır. Bu içtenlikli duruma dayanmasam ve Terakkiperver Partisi'nin hepsinin tutuklanmaları

sorununda davamıza ve şahsen size çok zararlı olacağını bilmesem bu görüşlerimde bu kadar ısrarlı davranma cesaretini gösteremezdim.

Sorunu tartışalım.

Sarı Efe, Şükrü Bey ve Abdülkadir'in düzenledikleri, bence, herşeyden önce İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin ve fedai örgütünün bir işi gibi görünmektedir. Bu cephenin İkinci Grup'tan ve Terakkiperver'den başka uygun çevrelerden derece derece taraftar bulması tabiidir.

Eğer, bu değerlendirmede isabet varsa, gözlemlerimizi diğer esaslı bir noktaya çevirmekle, tehlikeyi kaynağından önlemiş değil, ayrıntı ve görünüş ile meşgul olarak işin esasını kaçırmış oluruz.

Aslolan bu cephe ise; İttihat ve Terakki Genel Merkezi, ister Terakkiperver olsun, tutuklamaları ilk anda bu kadar genişletmek, suikast haberinin bir anda çevrenize topladığı bütün sevgi ve içtenliği dağıtmaya yol açar. Açık yargılamalar ile herkesin yüreklerine kadar işleyecek mahkumiyetler kesinleşmeden Kazım Karabekir Paşa'nın Fuat Paşa'nın ve benzerlerinin tutuklanmaları herkesin yüreğinde sırası ile şaşkınlık, acı ve direnme duyguları doğurur.

Bu nedenle, genel tutuklamalar yapılmasının erken olduğu kanısındayım. Ayrıca erken tutuklamaların doğuracağı sonuçlardan endişe ettiğim sorun, bunların tek tek ve toplu olarak bizlerle çatışmaya girmeleri değildir. Olanak da olsa böyle bir çatışmaya girseler de kaybedecek olan kendileridir...

Aziz Paşam;

Suikastin şekli büyük zaferlerle, büyük erdemlerle yücelen şahsınızın ne kadar güçlü olduğunu gösteren yeni bir kanıttır. Sizi öldürmek gibi sonuçları bilinmeyen büyük bir emir için düşmanlarımız Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi'den başkalarını bulamamışlardır. Bunlar ya içinden haber verirler, ya onlara engel olmak -basit ya da değil- sonunda bir zabıta sorunudur. Fakat sağduyulu kamuoyunun yaptıklarımızın doğruluk ve adaletine inanmalarına zaman tanımazsak, bu bizi, zalim ve gaddar durumuna düşürür ki, bundan sonra suikaste teşebbüs edecekler genç aydınlar olur. Artık o zaman, zabıta, sanık, gizlilik ve emniyet kalmamıştır. İşte korktuğum sonuç budur.

Davamızı ve sizi, canımdan çok sevdiğim kıymetli şahsınızı bu tehlikeden korumak istedim. İstiklal Mahkemesi, bu görüşlerdeki içtenliği kabul etmek lütfunda bulunursa, yine kendisi teşebbüs ederek yeni bir kararla genel tutuklamalardan vazgeçebilir.

Abdülkadir'in tutuklanması konusu, şüphesiz ısrarla izlenmesi gereken bir konudur. Öteki büyük tutuklamalar, açık duruşmalarda koşullara bağlı olur. Bu süre içinde serbest kalanlar saldırı ve suikast ise bu kadar kuşku altındayken başarılı olamazlar. Yurt dışına kaçarlarsa kendilerini manen suçlamış ve idam etmiş olurlar. Bu hareketlerin bize hiçbir zararı olmaz.

> Özet olarak; genel tutuklamalardan vazgeçilmesi ve verilmiş emrin geri alınmasını istirham ederim."[59]

İsmet Paşa'nın çekincesi, tutuklamaların siyasal sonuçları üzerinedir. Terakkiperver Fırka gibi, içinde önemli kişileri barındıran bir örgüte karşı toptan tutuklama yoluna gitmek, İsmet Paşa'ya göre sonuçlarına katlanılması zor ve ağır bir sorumluluk içeren siyasal karardır. Siyaseten güçlü oldukları bir dönemde, bu suikast dolayısıyla da kamuoyunun sevgisini kazanmışken, bunun birdendire tersine dönmesinden kaygılıdır. O nedenle ve aynı zamanda suikaste kalkışanların kimliklerine bakarak olayı bir zabıta sorunu olarak ele almakta, ancak sorgulamalar esnasında gerek duyuldukça tutuklamaların yapılmasını istemektedir. İsmet Paşa, açıkça Terkkiperver Fırkası'nın bu işin içinde olamayacağını, ancak İttihat ve Terakki'nin suikast olayının düzenleyicisi olduğuna inandığını belirtir.

Fakat Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın düşüncelerini paylaşmaz. 19 Haziran'da kendisine uzun bir telgraf çekerek olayı yeni baştan özetler. Suikastin Sarı Efe, Şükrü Bey ve Abdülkadir gibi kişilerle sınırlı olmadığını, İttihat ve Terakki, eski İkinci Grup ve özellikle bunları kadrosuna almış bulunan Terakkiperver Fırkası'nı kapsadığını; Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Hurşit ve Çopur Hilmi'nin hafif görülecek araçlar olmadığını ve bunların adları herkes tarafından beğenilen ünvanlar ile örtünen bugünün genç ve aydınları olduğunu söyleyerek, İsmet Paşa'dan, kendisine güvenmesini istemiştir.[60] Sonuçta İsmet Paşa İzmir'e davet edilmiş ve İzmir'de durum kendisine yeniden anlatılmıştır. Mahkeme üyeleri ile görüşmesinden ve Faik Bey ile Sabit (Sağıroğlu) Bey'in sorgularını dinledikten sonra, 22 Haziran'da İstiklal Mahkemesi'ne yazdığı aşağıdaki tezkere sonucunda başta Kazım Karabekir olmak üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin tutuklanması kolaylaşmıştır.[61]

> "İstiklal Mahkemesi Riyaseti Alisine,
>
> Selahiyeti adliyenize mevdu meselenin mahiyeti hakkında daha Ankara'da iken malumat almıştım. Bu defa bizzat İzmir'e muvasalatımda mevcut malumatımın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden heyeti aliyenize mevdu selahiyetin istimal değeri olduğuna kani oldum. Şimdiye

[59] Mumcu, ss. 27-28.
[60] Mumcu, ss. 29-30.
[61] Mumcu, s. 32. Erman, s. 40.

> kadar her mesele-i vataniyede olduğu gibi bu defa da netayici mesainizin vatanın ve cumhuriyetin selamet ve emniyeti ve Türk milletinin saadeti için hayırlı ve numunei adalet olacak neticelerle tetevvüh edeceğine emniyetim berkemal olduğunu beyan ederim."[62]

Anadolu Ajansı'na verdiği bir demeçle de, İstiklal Mahkemesinin yargılamalarına ve vereceği kararlara saygı göstereceğini, artık sorunun mahkemede olduğunu ve mahkemeyi etkileyecek herhangi bir konuşma ya da girişimde bulunmayacağını bildirmiştir.[63]

Bu tezkereye ve demece rağmen İsmet Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya "Terakkiperver Fırkanın başında bulunanların bu işle doğrudan ilgileri bulunduğuna, tertipçi olduklarına inanmıyorum. Bunların görecekleri muamelenin adalet üzerinde olmasını ve bir gayret mahsülü olmamasını kesin olarak isterim" der ve Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kaldığını ve sözaldığını belirtir.[64]

Suikast haberi kamuoyuna 18 Haziran 1926'da gazetelerde yayınlanan şu tebliğ ile duyurulmuştur:

> "Reisicumhur hazretlerinin seyahatleri esnasında İzmir'de tatbik olunmak üzere bir suikast tertip edildiği tezahür etmiştir. Mürettipler silahları ve bombaları ve hazırlıkları ile Reisicumhur hazretlerinin İzmir'e muvasalatından bir gün evvel tevkif edilmişler ve mevkuflar suikast teşebbüslerini itiraf etmişlerdir. Mesele İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edilmiş ve mahkeme heyeti davayı yerinde takip ve rüeyet eylemek üzere İzmir'e hareket etmiştir."[65]

Olayın kamuyona duyurulmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, 19 Haziran 1926'da Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte şunları söylemiştir:

> Akim bıraktırılan suikast teşebbüsü münasebetiyle cemiyetlerden, müessesatdan, memurlardan, kumandanlardan, zabitlerden, mebuslardan, bilumum arkadaş ve vatandaşlarımdan samimi teessürlerini muhtevi aldığım mektup ve telgrafnamelerden dolayı pek mütehassıs ve minnettarım.

---

[62] Kılıç Ali, ss. 45-46.
[63] **Cumhuriyet,** 25 Haziran 1926.
[64] İnönü, Cilt II, s. 213.
[65] **Dünya,** 13 Eylül 1956.

> Teşebbüs-i leîmin benim şahsımdan ziyade mukaddes cumhuriyetimize ve onun istinat ettiği âlî prensiplerimize müteveccih bulunduğuna şüphe yoktur. Bu sebeple, umumen izhar olunan hissiyatla cumhuriyet ve prensiplerimize olan tart-ı merbutiyetin ne derece lâyezal olduğuna bir kerre daha kaani oldum. Temeli büyük Türk milletinin ve onun kahraman evlatlarından mürekkep büyük ordumuzun vicdanında akıl ve şuurunda teessüs etmiş olan cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan mülhem prensiplerimizin bir vücudun izalesi ile haleldar olabileceği zehabında bulunanlar çok sahif dimağlı bedbahtlardır. Bu gibi bedbahtların, cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde müstehak oldukları muameleye maruz kalmaktan başka nasibeleri olamaz. Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. Ve Türk milleti emniyet ve saadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir."[66]

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kalkışılan suikast girişimi kamuoyunca tepki ile karşılanmıştır. 20 Haziran'da, İzmir'de, suikasti tel'in heyetine şöyle hitap etmiştir:

> "Heyet-i âliyenizi kemal-i hürmetle selamlarım. Muhterem İzmirlilerin ve havalisi halkının, asil hemşehrilerimin aleyhime tertip olunan suikastten dolayı izhar eyledikleri derin teessürata, yüksek heyecana minnettarane muttali oluyorum. Çok mütehassisim. Necip milletimin beni ne kadar sevdiğini biliyorum. Bu tezahürat bana olan muhabbetin, şefkatin bilhassa müşterek mefkûremize olan merbutiyetin âli derecesini teyit eden yeni bir delildir; müteşekkirim, mesudum. Beni öldürürlerse vatandaşlarımın intikamımı alacaklarından eminim. Ben ölürsem necip milletimizin beraber yürüdüğümüz yoldan asla ayrılmayacağına mutmainim; bununla müsterihim.
>
> Hasımlarımız düşünebildikleri menfur çarelere istedikleri kadar tevessül etsinler. Onların mezbuhane hareketleri bizim inkılâp ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini hüsrana, zaman zaman milleti ıstıraba duçar eden akılsızlıklarına acıyorum. Hükümet-i Cumhuriyemizin demir pençesi ve İstiklal Mahkeme-i âliyesinin yedd-i adaleti vaziyete tamamen hakim bulunuyor.
>
> Muhterem halka, onların âdilâne icraatı neticelerine sükûnetle intizar buyurmalarını tavsiye ederim. Yaşasın millet, yaşasın inkılâbımız."[67]

Aynı konuda Yunus Nadi ile olan mülakatında da şunları söylemiştir:

> "Suikast zahiren şahsıma müteveccih görünmekle beraber, hakikatte, milletin talihine kurşun sıkılmak isteniyordu. Türk milleti bütün bir husumet cihanı önünde mukadderatını kurtardıktan sonra, böyle küçük düşünceler önünde mağlup ve perişan olmayacak kadar ulviyet ve asalet sahibi olduğunu bütün kâinat muvacehesinde isbat etmiştir. O, bir yalçın kayadır ki, ona çarpacak her suikast dalgası hurdahaş olarak

[66] **Söylev ve Demeçler,** Cilt 3, s. 79.
[67] **Söylev ve Demeçler,** Cilt 5, ss. 44-45.

> perişan ve muzmahil yerlere dökülür. Hadise, insanlar içinde bazen ne kadar alçalabilen fıtratlar bulunduğunu isbat etmekten daha ileri geçemez. Bu, memleket idaresinde insanların ne gibi zorluklarla uğraşmak mecburiyetinde olduklarının bir delilidir. Türk milletinin tahakkuk sahasındaki yükselen mukadderatının her fenalığa ve her suikasde galebe çalarak muvaffak ve muzaffer dvam edeceğine eminim."[68]

Mustafa Kemal Paşa'nın tüm bu demeç ve söylevlerinden, suikasti kendi şahsından ziyade cumhuriyete ve yeniliklere yönelik olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da suikast girişiminin düzenleyicileri olarak ilk anda akla gelen, rejime muhalif olabilecek kimselerdir. Bunların başında 1925 yılında kapatılmış da olsa Terakkiperver Fırkası ve onun elemanları gelmektedir. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa bu fırkanın hep cumhuriyete karşı olduğunu düşünmüştür. Nitekim Nutuk'ta Terakkiperver Fırkası'nı yoğun bir biçimde eleştirerek, bu fırkanın cumhuriyete karşı bir komplo içersinde bulunduğunu, son olarak da kendisine karşı bir suikast girişimine kalkıştığını, ancak "Cumhuriyet Mahkemeleri"nin bu girişimi önlediğini belirtmiştir.[69] Mustafa Kemal Paşa'nın istiklal mahkemeleri yerine cumhuriyet mahkemeleri deyimini kullanması, bu mahkemelerin işlevinin, artık cumhuriyeti korumaya yönelik olduğunu anlatmak içindir.

Terakkiperver Fırka ile bağlantılı olduğunun düşünülmesine önemli bir gerekçe de, Ziya Hurşit'in de sözünü ettiği Ankara'daki ilk girişimdir. Ziya Hurşit'in kardeşi Ordu mebusu Faik (Günday) Bey de bu girişimden İstiklal Mahkemesine ve İsmet Paşa'ya bahsetmiş ve Rauf Bey'in de bu girişimden haberdar olduğunu söylemiştir.[70] Ancak İsmet Paşa, Rauf Bey'in suikast olayını sezmiş olabileceğini ama kendisinin böyle bir tertip içinde bulunduğunu hiçbir zaman kabul etmediğini söylemektedir.[71] Gerçekten de Rauf Bey'in Ankara'daki girişimden Sabit Bey aracılığı ile haberi olmuştur. Sabit Bey, bir gece Şükrü Bey'le hem içip hem de sohbet ederken, Şükrü Bey'in suikast işinden bahsettiğini ve Ziya Hurşit'in de bu işin içinde olduğunu kendisine söylediğini Rauf Bey'e iletmiştir.[72] Rauf Bey de derhal durumu Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Bey'den ve Şükrü Bey'den öğrenmek istemiş, Faik Bey, kardeşinin

---

[68] **Dünya,** 14 Eylül 1956.
[69] **Söylev,** Cilt II, s. 653.
[70] Faik Günday, "İzmir Suikastinin İçyüzü," **Dünya,** 3 Eylül 1956.
[71] İnönü, Cilt 2, s. 214.
[72] Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar,** II. Kısım, İstanbul: Doğan Kardeş yay., 1960, s. 198.

Ankara'ya bir askerlik işini halletmek için geldiğini söylemiştir. Meclis'e doğru giderlerken yolda Ziya Hurşit'le karşılaşmışlar, Rauf Bey Faik Bey'e kardeşiyle görüşmesini söyleyerek kendisine bilgi vermesini istemiştir. Faik Bey, bir süre sonra Meclis'e gelmiş, Rauf Bey'e kardeşi ile görüştüğünü ve kardeşinin "Ağabey, işittiğine inanıyorsan, beni de bir alçak zannediyorsan hiç bir şey sormadan kalk git, hükümete haber ver. Benden böyle hainane bir teşebbüsü nasıl beklersin? Ankara'ya gelişimin biricik sebebi, Recep Bey'le askerlik işimi halletmektir" dediğini aktarmıştır. O sırada Sabit Bey'le karşılaşan Rauf Bey kendisine, "Senin şüphelerin neye istinat ediyor, bir delilin var mı?" diye sormuş, Sabit Bey de "Yoo, sadece şüphelendim" der. Bunun üzerine Rauf Bey, Sabit Bey'e, "Eğer ortada bir teşebbüs olduğuna kaani isen git hükümete haber ver" der. Daha sonra Şükrü Bey'le görüşen Rauf Bey, durumu ona sorar ve Şükrü Bey de gayet rahat, "O sarhoş ve aptalın sözlerini ciddiye mi alıyorsunuz? Nasıl olur da benim bir suikast işine karışabileceğimi düşünürsünüz" der.[73] Tüm bu ifadelere karşın Rauf Bey'in aklında bir kuşku kalmış olmalı ki, durumu Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa'ya aktarmış, Sabit, Şükrü ve Faik Beylerin fırka idare heyeti azalarından olduklarından ve fırkaya ilerde bir suç yüklenmemesi için, umumi katip sıfatıyla Ali Fuat Paşa'nın kendilerini uyarmasının yerinde olacağını söylemiştir.[74] Ali Fuat Paşa da Şükrü ve Sabit Beylerle görüşerek, fırkamızda hiçbir arkadaşın değil Gazi Mustafa Kemal Paşa gibi büyük bir devlet reisine, herhangi bir şahsa karşı suikaste alet olamayacağını, bir şeyden şüphelenir ve buna kanaat getirirsek derhal hükümete haber vermek lazım geldiğini söylemiştir.[75]

Ankara'daki bu girişimden Faik Bey ve Sabit Bey, hükümeti haberdar ettiklerine ilişkin bir ifade vermemişlerdir. Faik Bey, bundan daha sonra da sözetmemektedir. Ancak suikast olayı ortaya çıkarılınca Ankara Valisi Atıf Bey, 29 Haziran 1926'da Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği demeçte, Ankara'daki ilk girişimden hükümetin haberdar olduğunu, Ziya Hurşit'in uzun süredir izlendiğini ve ele geçirdikleri bir çok evrakın İstiklal Mahkemesine gönderildiğini söylemiştir.[76]

---

[73] Cebesoy, **Siyasi Hatıralar,** II. Kısım, ss. 198-199.
[74] Cebesoy, **Siyasi Hatıralar,** II. Kısım, s. 199.
[75] Cebesoy, **Siyasi Hatıralar,** II. Kısım, s. 200.
[76] Cebesoy, **Siyasi Hatıralar,** II. Kısım, s. 200.

Faik (Günday) Bey, Arif Bey'in ve Şükrü Bey'in de bu işin içinde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kazım Karabekir ile, Mustafa Kemal Paşa Bursa'da gezide iken Meclis'te aralarında geçen bir konuşmayı aktarmaktadır. Buna göre Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın gezi esnasında ölür ise nasıl bir tavır takınmak gerektiğini sormuş, bu soruya şaşıran Faik Bey'in "Mustafa Kemal'in hasta olmadığı biliniyor, niye ölsün ki?" sorusuna karşılık olarak, "bir ihtimal olarak soruyorum" der. Faik Bey de İsmet Paşa'nın çoğunluğu elinde tuttuğunu, dolayısıyla onun cumhurbaşkanı olması gerektiğini, Kazım Karabekir'i başbakan yaparsa kabul etmek gerektiğini söyler. Kazım Karabekir'in "Cumhurbaşkanlığını İsmet Paşa'ya verelim mi?" diye sorması üzerine Faik Bey, "tereddütsüz vermemiz gerekir" dediğini ifade eder.[77]

Suikast olayı ortaya çıkar çıkmaz İstiklal Mahkemesi heyeti 17 Haziran 1926'da Ankara'dan İzmir'e özel bir trenle hareket etmiştir. Başkanlığını Afyon mebusu Ali (Çetinkaya) Bey'in yaptığı heyet, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip, Rize Mebusu Ali, ve savcı olarak da Denizli Mebusu Necip Ali Beylerden oluşuyordu. Bu mahkemenin savcısının ve üyelerinin üçünün adları "Ali" olduğundan, kimi mebuslar buna "Dört Aliler Mahkemesi" diyerek espri yaparlardı.[78]

Suikastle ilgili olarak tutuklananlar, suikasti gerçekleştirecek olanlar, Terakkiperver Fırka üyeleri ve İttihatçılar olmak üzere üç grupta toplanabilir. Mebusların dokunulmazlıkları olduğu halde dokunulmazlıklarının Meclis tarafından kaldırılmadan tutuklanmaları tartışma konusu olmuştur. Londra'dan Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'ya yazdığı mektupta bu durumu dile getiren Rauf Bey, Anayasa'ya aykırı hareket edildiğini belirtmiştir. Ancak Kazım Paşa, Rauf Bey'e verdiği 9 Temmuz 1926 tarihli cevabında, olayın suçüstü olarak değerlendirildiğini, dolayısıyla Meclis'i toplamaya gerek duymadığını yazar.[79] Meclis Başkanı Kazım Paşa, tutuklamaları Anayasa'nın 17. maddesine dayandırmıştır.[80] Oysa suçüstü bir durumun olduğu

---

[77] Günday, **Dünya,** 3 Eylül 1956.

[78] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Ankara İstiklal Mahkemesi", **Cumhuriyet,** 25 Mart 1973, s. 2.

[79] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt 4, Sayı 48, (24 Ocak 1963), ss. 274-275.

[80] 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 17. maddesi: "Hiçbir mebus, Meclis dahilindeki rey ve mütâlaasından ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütalâasının ve beyanatının Meclis haricinde irad ve izharından dolayı mes'ul değildir. Gerek intihabından evvel, gerek sonra aleyhine cürüm isnat olunan bir mebusun maznunen isticvabı veya tevkifi veyahut muhakemesinin icrası Heyet-i Umumiyenin kararına merbuttur. Cinaî cürm-ü meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makam-ı aidi Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir..." Suna Kili, **Türk Anayasaları,** 2. b., İstanbul: Tekin yay., 1982, s. 44.

kuşkuludur. Çünkü, Ziya Hurşit'in alınan ilk ifadesindeki itirafa dayanan mahkeme, olay ile Terakkiperver Parti üyelerinin ilişkisi olabileceğini düşünerek..."[81] tutuklanmalarını istemiştir. Dolayısıyla bir tahmin ya da bir varsayımdan sözedilebilir. Suçüstü durumu sözkonusu değildir. Suçüstü durumu sözkonusu olsa bile Meclis Başkanı'nın Anayasa gereğince bunu Meclis Genel Kurulu'na getirmesi gerekirdi. Ancak Meclis Başkanı bunu yapmayarak Anayasa'yı ihlal etmiştir.

İstiklal Mahkemesi İzmir'e 17 Haziran 1926'da vardı ve olaya hemen el koydu. İlk soruşturmalar ışığında edinilen bilgilere göre Mahkeme başkanı Ali (Çetinkaya) Bey, 19 Haziran'da bir açıklama yaptı. Bu açıklamada Ali Bey, suçluların silahlarıyla birlikte yakalandığını, başlarında Ziya Hurşit'in bulunduğunu, Terakkiperver Fırka üyesi İzmit Mebusu Şükrü Bey'in evinde İstanbul'da yapılan gizli toplantılarda, Cumhurbaşkanı'nın öldürülmesine karar verildiğini, suikastin önce Ankara'da planlandığını ancak bundan yer uygun olmadığı gerekçesiyle vazgeçildiğini, bu girişimin Mustafa Kemal Paşa'yı öldürerek iktidarı ele geçirmek amacına yönelik olduğunu belirtti.[82]

Suikast girişimiyle ilgili olarak ilk etapta 49 kişi tutuklanmıştır.[83] 26 Haziran'da başlayan yargılamalarda Savcı Necip Ali (Küçüka) Bey, ilk iddianamesini okudu. Bu iddianame, suikastte birinci derecede rol oynayan kişilerle ilgiliydi ve tutuklu bulunan Terakkiperver Fırka üyeleri hakkında soruşturma sürdüğü için bunlara ilişkin iddianemenin daha sonra mahkemeye sunulacağı belirtildi.[84]

Savcının "Türkiye umumi efkarından aldığı feyz ve ilham ile devlet mefhumunun ifade ettiği saha dahilinde memleketin içtimaî, iktisadî ve medenî inkişafına mesai sarfetmekten bir an geri durmayan Cumhuriyet ve İnkılâp Hükümetiyle demokrasi usulünün hakim olduğu her memlekette istimal edilmesi siyasi ve medeni mücadele daima mümkün ve hiçbir kanuni kayd ile kapalı olmadığı halde..."[85] diye başlayan iddianamesinde daha sonra suikaste ilişkin ayrıntılı bilgiler verildi.

---

[81] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri 1920-1927,** İzmir: İleri Kitabevi yay., 1995, s. 432.
[82] Kılıç Ali, ss. 46-47.
[83] Aybars, s. 438.
[84] Erman, s. 54.
[85] Aybars, s. 438. Erman, s. 55.

Suikastçilerin yakalanışını aktardıktan sonra Savcı, suikasti Ziya Hurşit'in 1923 yılı ortalarından beri düşündüğünü, bu amaçla eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey'le temas kurduğunu, Abdülkadir Bey'in aracılığıyla da İzmit mebusu ve Terakkiperver Fırka üyesi Şükrü Bey'le tanıştığını, bundan sonra Gürcü Yusuf ile Laz İsmail'in tutulduğunu; suikastin önce Ankara'da yapılmasının planlandığını, Ziya Hurşit'in Ankara'da Terakkiperver Fırka Kulübü'nde misafir kaldığını, Gürcü Yusuf ile Laz İsmail'in Şükrü Bey'in tavsiye ve delaletiyle Eskişehir Mebusu Arif Bey'in evinde kaldıklarını, bunların masraflarının Şükrü Bey tarafından karşılandığını, ancak Ordu mebusu Faik Bey'in ve Terakkiperver Fırka ileri gelenlerinin muhalefeti sonucu suikastten vazgeçildiğini anlattı. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa seyahatinde suikast yapılmasının planlandığını, ancak Bursa'nın Laz İsmail tarafından uygun görülmemesi üzerine eylemin İzmir'de yapılmasının kararlaştırıldığını, İzmir'de daha önce bu konuda Şükrü Bey'le anlaşmış olan Sarı Efe Edip ve Miralay emeklisi Rasim Bey'le ilişki kurulduğunu, Sarı Efe Edip'in Giritli Şevki ve Çopur Hilmi'yi suikastçilerle tanıştırdığını, böylece suikastin İzmir'de gerçekleşmesi için faaliyete geçtiklerini, bu faaliyetin şahsen değil, Şükrü ve Abdülkadir Beylerin mensup oldukları siyasi bir grup adına olduğunu söylemiştir.[86]

Sanıkların sorgularından edinilen bilgilere göre hazırlanan iddianamede Gürcü Yusuf'un, Ziya Hurşit'in "Kazım Karabekir Paşa ile görüştüm" dediği belirtilmiştir.[87] Ancak suikast girişiminin geniş bir alana yayılmasına yol açan asıl Sarı Efe Edip'in ifadesi olmuştur. Sarı Efe Edip'in ifadesine yer veren iddianameye göre, Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit'in kendisine, bu olayın Terakkiperver Fırka umumi heyetince kararlaştırıldığını ve kendisinin de icraya görevlendirildiğini söylediğini ifade etmiştir.[88] Sarı Efe Edip ifadesinde Terakkiperverlerin iki kısım olup, birinci kısmı suikastçiler olduğunu ve bunların başında, Şükrü Bey, Rüştü Paşa, Hâlet, Halis Turgut, Necati, Abidin Beylerle, askeri zümreden Arif Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalar, Rauf Bey ve İkinci Grup'tan Kara Vasıf, Abdülkadir ve sabık Ardahan Mebusu Hilmi Beylerin bulunduğunu ve bunların maksatlarını saha-i fiile iysal için başlarında İttihat ve Terakki kâtibi mes'ulü sabık İaşe Nazırı Kara Kemal'in

[86] Erman, s. 56 v.d.
[87] Erman, s. 61.
[88] Erman, s. 64.

bulunduğunu ve Rasim Bey delaletiyle Terakkiperverlerin bu grupla teması muhafaza ettiğini ve bu grubun, Kara Vasıf ve Abdülkadir gibi nüfuzlu ve cüretli kişilerin bunların çevirdikleri işlerden, şirketlerden ve ara sıra eski Maliye Nazırı Cavit Bey'den para yardımı sağladıklarını söylemiştir.[89]

Sarı Efe Edip'in bu ifadesi, suikast girişimcileri olarak Milli Mücadelenin başından itibaren Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet eden grupları hedef alıyordu: İkinci Grup, Terakkiperver Fırka ve İttihatçılar. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa'nın tüm muhaliflerinin ucundan kıyısından suikast olayı ile alakadar oldukları söyleniyordu. Suikast girişimi, özellikle "iaşeci ve yağmacı bir grup" olduğu söylenen İttihatçıların üzerine kalmış oluyordu.

Savcı bu ilk iddianamesinin sonunda suikastten birinci derecede sorumlu gördüğü Şükrü, Arif, Abidin, Rasim, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip, Hilmi ve Abdülkadir'in Ceza Kanunu'nun 57. maddesine göre idamını talep etmiştir.

Savcının iddianamesini okumasından sonra sanıkların sorgularına geçilmiştir. İlk olarak Ziya Hurşit sorgulanmıştır. İlk sorular İkinci Grup ve Terakkiperver Fırka üzerinedir. Böylece Ziya Hurşit'in siyasal profili çizilmeye çalışılmıştır. Ziya Hurşit'in suikasti siyasal amaçla yapmak istediğini kabul etmesine rağmen[90] başkanın "Bu suikasti iki kişi yapamaz. Siyasi bir zümrenin fikri olması lazım gelmez mi?" sorusuna, "Ben onu düşünmedim. Biz bu suikasti en kolay yolunda yapmak için düşündük" demiştir.[91] Gerçekten de suikastten sonra Yunanistan'a kaçmayı düşünmeleri, suikastten sonra ne olacağı konusunda kesin bir planın olmadığını göstermektedir. Her şeyi açıkça anlatan Ziya Hurşit'in ifadesinde Şükrü Bey, Abdülkadir, Rasim ve Sarı Efe Edip isimleri ön plana çıkmaktadır. Abidin Bey'in bu işten bilgisi olup olmadığını bilmediğini söylemektedir. Ziya Hurşit ifadesinde Terakkiperver Fırka ileri gelenlerinin bu işle ilgisi olmadığını söylemiş, Kara Kemal ve Cavit Bey gibi İttihatçılardan ise hiç sözetmemiş, mahkeme başkanı da kendisine bunlara ilişkin bir soru yöneltmemiştir.

---

[89] Erman, ss. 66-67.
[90] Mumcu, s. 38.
[91] Erman, s. 86.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İkinci olarak sorguya alınan Ziya Hurşit'in kardeşi Ordu Mebusu Faik (Günday) Bey, Ankara'daki suikast girişimi ile ilgili olarak bilgi vermiş, bu girişimden Rauf Bey ile Kazım Karabekir ve Refet Paşaların da haberdar olduğunu söylemiştir.[92]

Daha sonra sıra Şükrü Bey'in sorgulanmasına gelmiştir. İlk sorular Şükrü Bey'in siyasal faaliyetleri üzerinedir. İkinci Meclis seçimleri öncesinde Cavit Bey'in evinde yapılan toplantı ve daha sonra ayrı bir parti kurma çalışmaları üzerine sorular sorulmuştur. Mahkemenin bundan sonra olayı bir suikast davasından çıkarıp siyasal bir dava haline soktuğu görülmektedir. Nitekim mahkeme başkanı ile Şükrü Bey arasında geçen aşağıdaki diyalog, mahkemenin olayı siyasal bir boyuta taşıdığının göstergesidir.

"— Size yeni bir fırka kurmak fikri nereden geldi?

— Bundan tabii ne olabilir? Her mecliste olduğu gibi bizde de muhalefet lazım değil miydi? Muhalefetsiz demokrasi ve cumhuriyet olur mu?

— Fırka demek vatanın yükselmesi, ilerlemesi için çalışmak demektir. Onun aslında komitacılık çetecilik yoktur.

— Tabii öyledir efendim.

— Öyledir ama, sizi buraya getiren fırkacılık değil komitacılıktır.

— (...)

— Halk Fırkası'nın programını kabul eden siz değil miydiniz?

— Halk Fırkası'nın programı yoktu ki... Halen de yoktur.

— Umdeleri var ya...

— Umdeler siyasi fırka programı değildir.

— Uzun yıllar boyunca harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran, canlandıran bir fırkaya karşı koymak için mi yeni bir fırka kurdunuz?

— Beni fırkamdan dolayı itham etmek için mi karşınıza getirdiniz?

— Fırka prensiplerine bürünerek bir suikastin mücrimi, birinci derecede sanığı olarak karşımda bulunuyorsunuz.

— O halde onu sorunuz.

— Hakimler heyeti aydınlanmak için ne isterse sorar, her şeyi araştırır.

---

[92] Aybars, s. 440.

— Evet ama siz soracaklarınızı sorarken tekdir ediyorsunuz.

— Sen cinayet yaptın... Sana azami müsaadeleri tanıyoruz...

— Hakimler tarafsız olur.

— Biz de taraf tutmuyoruz."[93]

Mahkeme başkanı Ali Bey tarafsız olduklarını söylemesine rağmen Şükrü Bey'e mensup olduğu fırka hakkındaki sorularında taraf olduğu görülmektedir. Ali Bey açıkça Terakkiperver Fırka'nın kuruluşunu yargılamaktadır. Halk Fırkası'na karşı yapılan muhalefet ile, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı planlanan suikast arasında bir bağlantı kurmak istediği görülmektedir. Dolayısıyla davanın siyasal bir dava haline dönüşmesine yol açmıştır. Savcı ise Şükrü Bey'in siyasal faaliyetleri konusunda daha da eskilere gitmiş ve İttihat ve Terakki devrinde gazeteciler, Ahmet Samim, Hüseyin Fehmi ve Zeki Beylerin öldürülmesinden de sorumlu tutmuştur.[94]

Şükrü Bey suikast ile ilgili sorularda, bu olayla ilgisi olmadığını yüzleştirmeler sonucunda da söylediklerinde ısrarlı olduğunu, diğerlerinin yalan söylediğini, Ziya Hurşit'in Abdülkadir tarafından kullanıldığını, tuzağa düşürüldüğünü ileri sürmüştür.

Bu arada tutuklamalar da sürmektedir. Terakkiperver Fırka ileri gelenleri ile İttihatçılar da tutuklanmışlardır. Özellikle Paşaların ve diğer Terakkiperver Fırka ileri gelenlerinin tutuklanmalarının gerekçesini kamuoyuna açıklamak başkan Ali Bey'e düşmüştür. 30 Haziran'da yapılan bu açıklamada, Terakkiperver Fırka'nın muhalefeti ele alınmış ve bu muhalefetin zararları sayılıp dökülerek, suikaste kadar varıldığı anlatılmaya çalışılmıştır. Ali Bey bu açıklamasında, "Kendi namlarına bir fırka teşkiline cesaret edemeyen adamların önüne geçerek Terakkiperver Fırkası'nı vücuda getirmişlerdir. Bu suretle bir tarafta başta Gazi Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar olduğu halde bir inkılâp Cumhuriyet Partisi, diğer yanda içinde komitacılık ve yağmacılık ruhiyle malul her ne suretle olursa olsun, iktidara geçmek isteyen zümrelerle, herhangi adi sebeplerden dolayı ekseriyet fırkasından ayrılmış bazı kimselerden terekkübeden Terakkiperver Fırkası karşı karşıya gelmişti" demiştir.[95] Ali Bey bu açıklamasından,

[93] Erman, ss. 106-107.
[94] Mumcu, s. 56.
[95] Aybars, s. 442.

Terakkiperver Fırkası'nın arkasında İttihatçıların olduğu ve Terakkiperver Fırkası'nın da bu insanlarla birlikte olmasından dolayı suçlandığı anlaşılıyordu. Ayrıca Ali Bey, ne suretle olursa olsun bir muhalif hareketin bulunmasından rahatsız olunduğunu dile getirmiş oluyor ve bunların tasfiye edileceğini belirtiyordu.

Paşaların sorgusuna 3 Temmuz'da başlandı. Savcı Necip Ali Bey, Terakkiperver Fırka mebuslarını suikastçi Ziya Hurşit'e destek vermekle suçlayarak, yargılanıp cezalandırılmasını istedi. Bunlar, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Refet, Rüştü Paşalar ve Sabit, Halis Turgut, İhsan, İsmail Canbolat, Münir Hüsrev ve Faik Beylerle, eski Maliye Nazırı Cavit, eski Ardahan Mebusu Hilmi Bey ve firarda bulunan Kara Kemal'dir. Savcının amacı paşaları birçok kötülüklerin içine sürüklemek suretiyle onları küçük düşürmek ve askeri çevrelerdeki itibarını ellerinden almaktı.[96]

Mahkeme başkanı diğer sanıklarda olduğu gibi Kazım Karabekir'in sorgusuna da siyasal faaliyetleri ve mensup olduğu fırka üzerine sorularla başladı. Önce Terakkiperver Fırka'nın Meclis içinde hâlâ varlığını koruyup korumadığını sordu. Kazım Karabekir bu soruya, "görünüşte koruyordu" şeklinde cevap verdi.[97] Ardından başkan, fırka programının İttihatçılar tarafından hazırlandığı konusunda bilgisinin olup olmadığını sordu. Böylelikle fırkanın İttihatçılarla olan ilişkisini ortaya koymaya çalışıyordu. Kazım Karabekir, bu konuda bilgisi olmadığını söyledi. Başkanın niçin muhalefete geçtikleri konusundaki soruya ise, "Her inkılâpta olduğu gibi, ilk zamanlar birlikte çalışanlar, maksat hasıl olduktan sonra ortaya çıkan parazitlerin bu birliği bozdukları görülür" karşılığını verdikten sonra, ilk ayrılığın Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında Lozan'dan sonra çıktığını anlattı.[98] Ancak başkanın "Kurtarıcının çevresinde toplanmak varken birkaç arkadaşa tâbi olunmaz. Esaslı parti kurmak isterken programınıza İstanbul'un özelliklerine uygun maddeler koydunuz. Bu maddeler memleket menfaatlerine aykırıdır. Yani partiniz memleket menfaatlerine uygun değildi. Maalesef arkadaşlarınız, millet önünde hiçbir siyasi görüşe sahip değiller. Bu kanaati zat-ı devletinizden sonra gelecekler de söyleyeceklerdir"[99] ifadesi ile Terakkiperver

[96] Benoist-Méchin, s. 313.
[97] Mumcu, s. 57.
[98] Erman, s. 120.
[99] Mumcu, s. 60.

Fırka'yı yargılamak amacında olduğu görülüyordu. Yine başkanın "Bu gibi fırkalara memleketin tahammülü yoktur" sözü üzerine Karabekir, "Ben aksi kanaatteyim. Memleket demokrasiye layıktır. Millet müdriktir" karşılığını vermiştir.[100]

Suikaste ilişkin sorularda ise Kazım Karabekir, bu olayla hiçbir şekilde ilişkisinin olmadığını, kimsenin kendisine bu konuda bir şey söylemediğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Ali Fuat ve Refet Paşalar da suikastle ilgilerinin bulunmadığını, bu olayla ilgili olarak kimsenin kendilerine bir şey söylemediklerini belirtmişlerdir. Ali Fuat Paşa'ya başkanın suikastten fırkalarını ve genel sekreter olarak da kendisini sorumlu tutan sorusuna karşılık, "Efendim, geçen yıl parti kapatıldıktan sonra parti yönetimi kalmamıştır. Genel sekreterliğim de kalmamıştır. Suikast olayı bu tarihlerden sonradır. Bu şahıslar bizim partinin üyeleri olduğu kadar TBMM'nin de üyeleridir. Benim bunlarla hiçbir bağlantım yoktur. Böyle olmakla birlikte, TBMM üyelerinin yaptığı işlerden kimselerin sorumlu tutulacağını bilemem!" demiştir.[101] Cafer Tayyar Paşa'nın sorgusunda ise başkanın daha sert olduğu görüldü. Hükümetin başarılı olmasına duacı olduğunu söyleyen Cafer Tayyar Paşa'ya başkanın, "O halde muhalifliğiniz nerede kaldı?" şeklindeki kışkırtıcı sorusuna "Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra muhalefet susmaya mecbur olmuştur" karşılığını verince başkan sinirlenerek "Demek ki, Takrir-i Sükûn Kanunu olmasaydı bombayı koyacaktınız değil mi?" demiştir.[102] Başkan açıkça siyasal muhalefet ile suikast girişimini böylelikle özdeşleştiriyordu.

Savcı Necip Ali Bey, 8 Temmuz'da mahkemeye sunduğu yeni bir iddianame ile aralarında yurt dışında bulunan Rauf ve Dr. Adnan Beylerin de bulunduğu toplam 14 kişinin sorguya çekilmelerini istiyordu. Buna göre Rauf, Dr. Adnan ve eski İzmir Valisi Rahmi Beylerin gıyaben; Bekir Sami, Halid, Kamil, Feridun Fikri, Çolak Selahattin, Hüseyin Avni, Mersin Mebusu Besim, Erzurum Mebusu Necati, Hafız Mehmet, Kara Vasıf Beylerle, Mersinli Cemal Paşa sorgulanmışlardır.[103] Bunların içinde yalnızca Hafız Mehmet'in suikast olayından haberli olduğu anlaşılmıştır.

---

[100] Erman, s. 121.
[101] Mumcu, ss. 64-65.
[102] Erman, s. 127.
[103] Erman, ss. 135-136.

İzmir'deki yargılamaların sonuna gelinmişti. Savcı Necip Ali Bey, iddanamesine son şeklini vererek, sanıklar hakkındaki talebini 11 Temmuz'da mahkemeye sundu. Buna göre Şükrü, Arif, Abidin, Rasim, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Hafız Mehmet, Kara Kemal ve Abdülkadir'in idamlarını Halis Turgut, İsmail Canbolat, Rahmi, İdris, Vahap, Dr. Adnan, Rauf Beylerle Rüştü Paşa'nın küreğe konmalarını, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Mersinli Cemal Paşalarla, Sabit, münir Hüsrev, Faik, Bekir Sami, Kamil, Zeki, Besim, Feridun Fikri, Halit ve Necati Beylerin beraatlerini istemiştir.[104]

Savcı iddianamesinde Terakkiperver Fırka ile İttihatçılar arasındaki bağlantıya değinmiş, özellikle Kara Kemal'in Terakkiperver Fırka'ya girmeyerek, geride çalışmak suretiyle komitacılık yaptığını, sözkonusu fırka içinde oluşturdukları gizli fırka ile Babıâli Olayı gibi bir olayı hazırlamak istediklerini söylemiştir.[105] Bunun dışında İttihat ve Terakki'nin iktidar dönemini de yargılayan Savcı, savaşa girilmesinin ve yenilginin sorumluluğunu da İttihat ve Terakki'ye yüklemiştir.

Sanıklar 12 Temmuz'da savunmalarını yaptılar. Başta Kazım Karabekir olduğu halde paşalar savunma yapmayı reddettiler. Mahkeme 13 Temmuz'da kararını açıkladı. İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü, Ziya Hurşit, Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, Baytar Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Abdülkadir ve Kara Kemal ölüm cezalarına çarptırıldılar. Savcı tarafından beraatleri istenen paşalar aklandılar. Paşalarla birlikte mebuslardan Faik, Sabit, Halet, Feridun Fikri, Kamil ,Zeki, Bekir Sami, Besim, Necati ve Münir Hüsrev Beyler de beraat ettiler. Ayrıca eski Erzurum Mebusu Necati, eski Canik Mebusu Ahmet Nafiz Beyler ve Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet Hanım, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Şakir Çavuş ve ihtiyat zabitlerinden Bahaeddin ile Giritli Hüseyin'in oğlu Latif'in de beraatlerine karar verildi. Erzincan Mebusu İhsan, eski Ardahan Mebusu Hilmi, eski Maliye Nazırı Cavit, eski Sivas Mebusu Selahattin, eski İzmir Valisi Rahmi, İstanbul Mebusu Rauf ve eski İstanbul Mebusu Dr. Adnan Beylerin davasının ayrılarak, davanın Ankara'da yapılacak olan

[104] Erman, s. 146.
[105] Erman, s. 142.

ikinci aşamasında yargılanmalarına karar verildi.[106] Çünkü İstiklal Mahkemesi, suikastin asıl hedefinin hükümeti devirmek olduğunu ve bunun arkasında da feshedilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup kişilerin yer aldığını düşünüyordu. Dolayısıyla Ankara'daki dava esas olarak İttihatçıların davasıydı. İzmir'de suikastçilerle birlikte Terakkiperver Fırka'da buluşan muhalefet tasfiye edilmişti. Tasfiye sırası, Mustafa Kemal Paşa'yı sürekli kuşkuda bırakan eski İttihatçılara gelmişti. Bu tasfiye de Ankara'daki yargılamalar sonucunda gerçekleşecekti. Rauf ve Dr. Adnan Beylerin bu gruba dahil edilmeleri de büyük ölçüde İttihatçılarla olan ilişkileri yüzündendir ve Rauf Bey'in suikast işi ile ilgisi olmasa da İttihatçıların gizli eylemlerine katkıda bulunduğu kuşkusu yaygındır.

§ 14. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN TASFİYESİ

Milli Mücadelenin başından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile İttihatçılar arasında sürekli bir gerginlik yaşanmıştır. İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra boş durmayacaklarını, bir şekilde mücadeleyi sürdüreceklerini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, daha işin başında İstanbul'da iken İttihatçıların niyetlerini öğrenmeye çalışmış, kendi mücadele eksenini de bundan sonra belirlemişti. Mustafa Kemal Paşa, mümkün olduğunca İttihatçıları, özellikle de İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunu mücadelenin dışında tutmak istemiştir. O dönem için bu isteğin haklı bir gerekçesi de mevcuttu. Milli Mücadelenin bir İttihatçı hareket olarak algılanması bu suretle engellenebilir ve hareketin olumsuz propagandalara uğraması önlenebilirdi. Ancak bunun diğer bir yönü de, gittikçe İttihatçıların iktidar mevkiinden uzaklaşması anlamını taşıyordu. Dolayısıyla İttihatçıların tasfiyesi bir anlamda daha Milli Mücadele sürecinde başlamıştı. Nitekim, gerek yurt içindeki İttihatçılarla, gerekse yurt dışından Anadolu politikalarına müdahale etmeye çalışan lider kadro ile ilişkileri ve onları sürekli dışarıda tutma eğilimi, bu tasfiye sürecinin aşamaları olarak değerlendirilebilir. Halil Paşa ve Küçük Talat Bey'in Bekirağa Bölüğü'nden kaçtıktan sonra Anadolu'da kalmaları istenmeyerek yurt dışına çıkarılmaları, yurt dışındaki lider kadronun Anadolu politikalarına müdahelesinin engellenmesi ve bunların yurda girme çabalarına karşı

[106] Aybars, ss. 451-452. Erman, ss. 155-156.

çıkılması, özellikle Enver Paşa'nın Anadolu'ya sokulmaması hep bu tasfiye süreci içinde görülebilir. Mustafa Kemal Paşa'nın kuşkuları o derecededir ki, örneğin İstanbul'dan gelen İttihatçılardan Kılıç Ali ve Enver Paşa'nın yaveri Naşit Bey'i Sivas'tan uzağa Antep ve Maraş bölgesindeki teşkilata memur etmiştir. Çünkü biri Enver Paşa'nın diğeri Nuri Paşa'nın yaveridir.[107]

İttihatçılar ise başından beri Milli Mücadelenin içinde yer almışlardır. Özellikle yerel direniş örgütlerinde yani Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde İttihatçılık, hem kadro olarak, hem de ideolojik olarak hakimdir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, İttihatçılarla birlikte olmak zorundadır. Ancak Mustafa Kemal Paşa İttihatçılarla birlikte direnişi sürdürürken, aynı zamanda kendi iktidarının da dayanaklarını güçlendirmeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki'nin geri planda devamlı bir emrivaki potansiyeli taşıyan iktidar arayışı, Mustafa Kemal Paşa'yı 1926'da İzmir suikastinden sonra gerçekleştirilen idamlara kadar sürekli meşgul etmiştir.[108] Gerçekte Mustafa Kemal Paşa ile İttihat ve Terakki arasındaki gerginlik Meşrutiyet öncesinde, 1907'de başlamış, 1926'ya kadar devam etmiştir.[109] İttihatçılar da Milli Mücadele boyunca Mustafa Kemal Paşa ile barışık olmamışlar, her muhalif hareketin içersinde yer almışlardır. Ancak onların bu dağınıklığı Mustafa Kemal Paşa'nın işini kolaylaştırmış, her tasfiye hareketinde aynı zamanda İttihatçılar da tasfiye edilmişlerdir.[110] Çerkes Ethem'in, Sosyalistlerin, İkinci Grup'un ve son olarak da Terakkiperver Fırka'nın tasfiyesi. Ankara'daki yargılamalar ile İttihatçıların son kalıntıları da ortadan kaldırılmış olacaktı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin komitacı geleneğinden, yeraltı faaliyetlerinden çekindiği için İttihatçılar tamamen ortadan kaldırılmadıkça kendini tam olarak güvende hissetmeyecekti.[111] Dolayısıyla topyekün iktidarı hedefleyen Mustafa Kemal Paşa, İzmir Suikasti'ni siyasal bir komplo olarak değerlendirmiş ve bu yolla onları iktidarının önünden uzaklaştırmıştır.[112]

---

[107] Kansu, ss. 341-342.
[108] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 346.
[109] Aydemir, **Tek Adam,** Cilt 3, s. 275.
[110] Tekeli ve İlkin, **Ege'deki Sivil...**, s. 358.
[111] Kinross, s. 654.
[112] Kinross, s. 648.

İzmir'deki çalışmalarını bitiren İstiklal Mahkemesi, 17 Temmuz'da Ankara'ya döndü. Ankara'daki yargılamalar için hazırlıklara girişen İstiklal Mahkemesi, İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey'i ve İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'i Ankara'ya çağırarak, onlardan bilgi aldı.[113] Bu arada gıyaben idama mahkûm edilen Kara Kemal ve Abdülkadir'i saklayanların suç işledikleri ve bunların ağır bir biçimde cezalandırılacakları belirtildi.[114] Çok geçmeden Kara Kemal saklandığı evde polis tarafından yakalanacağını anlayınca, evin kümesine kaçtı ve burada intihar etti.

Hazırlıklar tamamlandıktan ve Savcı Necip Ali Bey'in Ankara'ya dönmesinden sonra, 2 Ağustos 1926'da duruşmalara başlandı. Ankara İstiklal Mahkemesi'ne çıkarılan sanıklar şunlardı: Eski Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, Küçük Talat, Mithat Şükrü, Salâh Cimcoz, Ergani Mebusu İhsan, Ardahan Mebusu Hilmi, İzzet, Rıfat Cevat, Kara Vasıf, Eyüp Sabri, Ahmet Nesimi, Salim Hüsnü, Dr. Rüsûhi, Çolak Selahattin, Dr. Hüseyinzade Ali, Ahmet Muhtar, Hüseyin Avni, Eski Polis Müdürü Azmi ve Ali İhsan Bey. Hüseyin Cahit (Yalçın) başka bir suçtan dolayı Çorum'da müebbet sürgünde olduğu için henüz mahkemeye getirilmemişti. Mahkemenin yaptığı soruşturma ve incelemelerden anladığı, Terakkiperver ileri gelenlerinden bazılarıyla, İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidar mevkiine gelmesi amacıyla çalışan bazı netameli şahıslar birleşerek hep birlikte iktidarı elde etmek üzere suikaste münteki bir siyasi faaliyet şebekesi oluşturdukları ve bu şebekenin Kara Kemal, Şükrü, Cavit, Halis Turgut, İsmail Canbolat, Miralay Arif, Nail, Hilmi ve Abdülkadir Beylerin emri ve iradesi altında olduğu şeklindeydi.[115]

Başkan duruşmayı açtıktan sonra, Savcı Necip Ali Bey iddianamesini okudu. Savcı, İzmir'deki mahkeme sonucunda, suikast girişiminin şahsi garez duygusundan ileri gelmekten ziyade, mevcut hükümeti devirerek, iktidara İttihatçıları geçirmek olduğunun anlaşıldığını söyledi.[116] Özellikle Kara Kemal'in İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmak için, ticari faaliyetler kisvesi altında çalıştığı, Terakkiperver Fırka'yı siyasal emelleri uğruna kullandığını, Şükrü, Cavit ve Cahit Beylerin teşvikiyle

[113] Aybars, s. 457.
[114] Aybars, s. 458.
[115] Kılıç Ali, s. 61.
[116] Erman, s. 169.

de suikast işini hazırladığı ve bu amaçla Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet'le gizli görüşmeler yaptığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmalarla ilgili görülen başta Cavit Bey olmak üzere, Dr. Nazım, Kör Ali İhsan, Hilmi, Küçük Talat, Azmi, Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Selahaddin, Nail, İhsan, Hüseyin Cahit, Mithat Şükrü ve ve kendilerine tebligat yapıldığı halde mahkemeye gelmeyen Rauf, Dr. Adnan ve Rahmi Beylerin cürümleri sabit olduğu takdirde, Ceza Kanunu'nu 55. maddesi delaletiyle 58. maddesine tevfikan cezalandırılmasını, aralarında Eyüp Sabri, Dr. Rüsûhi, Ahmet Nesimi ve Salâh Cimcoz'un da bulunduğu 32 kişinin 58. madde delaletiyle 45. maddeye göre cezalandırılmalarını istedi.[117]

Savcının iddianamesini okumasından sonra başkan, salonda yalnızca Küçük Talat Bey'in kalmasını istedi. Küçük Talat Bey'in sorgusu, suikast olayı ile ilgili olmayıp, tamamen İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumu, iaşe işlerindeki yolsuzluklar, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme girişimi ve İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltmek için yaptığı çalışmalar üzerinedir. Çünkü, mahkemeyi ilgilendiren İttihatçılık hareketi ister istemez, İttihatçıların iktidardan uzaklaştırıldıkları günlerden sonraki tertip ve faaliyetlerine dayanıyordu. Hatta suikastle doğrudan doğruya bağlanmasa bile, bu gizli ve gizli adı verilen hareketler, mahkemenin kendi açısından değer taşımaktaydı.[118] Dolayısıyla mahkeme, İttihat ve Terakki'nin geçmişini, Milli Mücadele sırasında ve Cumhuriyetin ilanından sonraki faaliyetlerini açığa çıkarmaya çalışmış, bir bakıma bir devrin hesabını sormuştur.[119] Osmanlı Devleti'nin bile yapmak isteyip, ancak İngilizlerin yardımı ile kısmen başarılı olduğu İttihatçıları mahkum etme çabası, bu kez yeni yönetimce gerçekleştiriliyordu.

10 Ağustos'ta başlayan Cavit Bey'in duruşması, bu mahkemenin en önemli duruşması olmuştur. Savcının iddianamesinde Cavit Bey'e yöneltilen suçlamalar, İkinci Meclis seçimleri öncesinde evinde yapılan toplantı ve bu toplantıda ortaya çıkan 9 maddelik programdır. Ancak Savcı, İttihatçıların gerçekleştirdikleri siyasal faaliyetler ile suikast olayını bir noktada kesiştirmekte; iktidarı ele geçirmek için bir yandan siyasal faaliyetler sürdürülürken, öte yandan Kara Kemal aracılığı ile suikast olayının

[117] Erman, s. 170. Aybars, ss. 459-460.
[118] Aydemir, **Tek Adam,** Cilt 3, s.277.
[119] Aybars, s. 460.

tertiplendiğini savunmaktadır. Bu noktada Cavit, Şükrü ve Hüseyin Cahit Beylerin Kara Kemal'i teşvik ettiklerini ileri sürmektedir.[120]

Mahkeme başkanı Ali Bey, iddianamenin paralelinde Cavit Bey'in sorgusuna başladı.[121] İlk olarak, mütareke sırasında İzzet Paşa kabinesinde Maliye nazırı iken Ferit Paşa kabinesinin kurulması ile ortada kaldığını, bundan sonra neler yaptığını sordu. Cavit Bey bu soruya karşılık olarak, o dönemde tutuklamaların başladığını, kendisinin de 175 gün bir evde saklandığını, sonra da İsviçre'ye gittiğini söylemiştir. Başkan Cavit Bey'in yurt dışına kaçmasını eleştirdikten sonra, yurt dışındaki faaliyetlerine ilişkin sorular sordu. Talat Paşa ve yurt dışında bulunan diğer İttihatçılarla olan ilişkilerini, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek istemesi karşısında aldığı tutumu soran başkana Cavit Bey, Talat Paşa ile bağlantı kurduğunu, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini engellemesi için Talat Paşa'ya mektup yazdığını anlatmıştır.

Sorgulama bundan sonra Cavit Bey'in yurda döndükten sonraki faaliyetleri üzerinde devam etmiş ve Cavit Bey'e evinde yapılan toplantı ve hazırlanan program hakkında sorular sorulmuştur. Sözkonusu toplantı ve program hakkında daha önce ayrıntılı bilgi verilmişti. Cavit Bey mahkemede gerek toplantının, gerekse hazırlanan programın çok önemli bir şey olmadığını dile getirmiştir. Oysa başkan, özellikle program hakkında Cavit Bey'i uzun uzadıya sorgulamış ve bu programın hangi amaçla hazırlandığını öğrenmek istemiştir. Başkan esas olarak programın Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan "9 Umde"ye karşılık olarak hazırlandığına inanmaktadır. Dolayısıyla da İttihatçıların yeniden siyasal faaliyetlere başladığını ve İttihat ve Terakki'yi ihya etmek için çaba harcandığını belirtmiştir. Görülen o ki, İttihatçılar siyasal faaliyetlerinden ötürü başkan tarafından suçlanmaktadırlar. Cavit Bey'in Kara Kemal'le olan ilişkisi de suikastle ilgili olarak gösterilen tek suçlamadır. Nitekim Cavit Bey de eşi Aliye Hanım'a yazdığı 24 Ağustos 1926 tarihli mektubunda mahkemenin kanıt olarak yalnızca Kara Kemal'le olan dostluğunu gösterdiğini; bu kanıt ile "yirminci asırda hatta fevkalade bir mahkeme tarafından bile bir adamın mahkum edilebileceğine aklım almıyor" diyerek, eğer mahkeme kendisi hakkında böyle bir mahkumiyet kararı

[120] **Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 18, (28 Haziran 1962), s. 138.

[121] Sorgulamanın tutanakları için bkz. **Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 19, (5 Temmuz 1962), s. 174 v.d. Erman, s.173 v.d. Mumcu, s. 78 v.d.

verirse Mithat Paşa'nın mahkumiyetinden daha ağır bir siyasal facia olacağını, bunun zulmün hakimiyeti anlamına geleceğini söylemiştir.[122] Ancak Cavit Bey, mahkemenin şahsi kanaatine göre karar vereceğini hesaba katmamıştır. Oysa başkan Cavit Bey'e sorgusu sırasında bu durumu "Cavit Bey, bunu iyi bilin ki, İstiklal Mahkemesi şahsi kanaatine göre hüküm verir. Sizin bu ifadeleriniz bizi ikna etmemiştir" diyerek belirtmişti.

Diğer tutuklu İttihatçı sanıkların sorguları da İttihat ve Terakki'nin eski devirleri üzerine olmuştur. Dr. Nazım'ın ve Nail Bey'in sorgusunda Enver Paşa ile olan ilişkileri ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme girişimine olan katkıları ele alınmıştır. Mahkeme tutuklu bulunan İttihatçıların ne dereceye kadar İttihat ve Terakki'yi diriltmek için çaba harcadıklarını öğrenmeye çalışmıştır. Dolayısıyla İttihatçılar doğrudan doğruya suikastle ilgili olarak değil de, siyasal faaliyetlerinden ötürü suçlanmışlardır. Nitekim Savcı Necip Ali Bey'in 23 Ağustos'ta okuduğu iddianamesinde, yalnızca bir olayın açıklanması değil, İttihat ve Terakki devrinin suçlandırılması vardı. İstenilen de bu devrin ve bu hatıraların kesin olarak tasfiyesiydi.[123]

25 Ağustos'ta sanıklar savunmalarını yaptılar. En dikkat çekici savunmayı Cavit Bey yaptı.[124] Cavit Bey, savunmasını genel ve özel olmak üzere ikiye ayırdı. Savcının iddianamesinde ileri sürdüğü savaş sorumluluğu, iaşe işleri ve Maliye Nazırlığı dönemindeki uygulamalarına açıklık getirdi. Savaşa girilmesine karşı olduğunu, iaşe işlerinin Kara Kemal'e bırakılmaması için çaba harcadığını ve bunun sonucunda İaşe Nazırlığının kurulduğunu, mali konularda ise yaptıklarının tenkit edilmesinin haksızlık olduğunu dile getirdi. Anadolu'ya geçme konusunda Savcının kendisine ahlaki bir suç yüklediğini belirten Cavit Bey, bunun da haksızlık olduğunu, o dönemlerde, çok daha sonraları Anadolu'ya geçen birçok kimsenin İstanbul'da bulunduğunu ve Anadolu'ya geçmediğini belirttikten sonra, İstanbul delegesi olarak Sivas'a gitmek için aldığı bir tezkereyi, Dr. Adnan Bey ve Halide Hanım'a gönderdiğini, onlardan aldığı cevapta "bu

[122] **Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 22, (26 Temmuz 1962), ss. 267-268.
[123] Aydemir, **Tek Adam,** Cilt 3, s. 283.
[124] Savunmanın tamamı için bkz.**Yakın Tarihimiz,** Cilt 2, Sayı 22, (26 Temmuz 1962), s. 300 v.d.

işlerle meşgul mahafil sizin murahhas olarak gitmenize muvafakat etmemektedir" denildiğini, bunun üzerine kendisinin yurt dışına kaçtığını ifade etmiştir.

Yurda, Duyûnu Umumiye'ye kendisi talep etmediği halde seçildiği zaman döndüğünü, bundan sonra Savcının ileri sürdüğü gibi İttihat ve Terakki'yi ihya etmek için çaba harcamadığını, Kemal Bey'i de bu konuda teşvik etmediğini belirterek, "Bir insanın bir şey yaptığını ispat etmek gerekir. Ben bir şey yapmadığımı nasıl ispat edebilirim?" demiştir.[125] Suikastle ilgili olarak da, kendisinin bu tür hareketlere önceden beri karşı olduğunu, şiddeti onaylamadığını belirterek, Kara Kemal'le olan dostluğunun böyle bir harekete kalkışmasına gerekçe oluşturamayacağını söylemiştir. Ayrıca Kemal Bey'in böyle bir işe kalkışmasından haberli olmadığını ifade ederek, "Kemal Bey dostumdur. Bu hareketlerini size söylemesi lazımdır. Bunun aksi nasıl mümkün olabilir, diyorsunuz. Dünyada birçok mantıksızlıklar olduğu gibi, filhakika bu da bir mantıksızlıktır. Fakat ne yapayım bu böyle olmuştur. Kemal Bey eğer bir şey yaptı ise bilmiyorum, bana katiyen bir şey söylememiştir" demiştir. Son söz olarak da, "Şimdi karar sizin yüksek heyetinizindir. Vereceğiniz karar, mesut zamanlarınızda bir istifham işareti ve bir sual şeklinde vicdanınızı rahatsız etmesin. Sözlerime inanmış iseniz, pekala, inanmamış iseniz, ne yapayım, mukadderat!..." demiştir.

Sanıkların savunmalarından sonra mahkeme 26 Ağustos 1926'da kararını açıklamıştır. Karar, suikastle ilgili olmayıp, tamamen o zamana değin İttihatçıların faaliyetlerine ilişkin olarak verilmiştir. Dolayısıyla İttihatçılar politik olarak mahkum edilmişlerdir. Kararda İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurt dışına kaçışlarından, yurt dışındaki faaliyetlerinden ve yurda döndükten sonra yaptıkları toplantılardan sözedilmiş ve bu çalışmaları nedeniyle suçlu bulunmuşlardır. Cavit Bey'in evindeki toplantılarda, iktidarı ele geçirmek için şu yollar üzerinde durulduğu ileri sürülmüştür:

> 1) Büyük Millet Meclisi'ndeki Birinci ve İkinci Grupları birleştirerek, her ikisindeki eski İttihatçıları toplamak ve Rauf Bey'in yardımının da inzimamile birleşecek grupların, idare heyetinde ve vekiller heyetinde nafiz bir vaziyet almaları.

[125] Mumcu, s. 92.

> 2) Bu mümkün olmadığı takdirde, eski İttihat ve Terakki namına 15-20 kişilik bir mebus listesini Müdafaa-i Hukuk Fırkası teşekkülüne şüphe çekmeden ve yine Rauf Bey'in yardımıyla sokturmak.
>
> 3) Bu da olamadığı takdirde, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Fırkası namı altında zahiri esasları 9 umdeye meydan okuyan 9 madde halinde tesbit olunan bir fırka teşkili ile ortaya atılmak ve açık mücadeleyi tecrübe etmek.[126]

Ancak, bu üç şeklin de başarısız olması üzerine, Halk Fırkası içine kendi adaylarını sokmak suretiyle, Halk Fırkası'nı parçalamak için çalıştıklarını ve bu konuda da Rauf Bey'in yardımını sağladıkları ileri sürülmüştür. Terakkiperver Fırka'nın kuruluşunu sağlayarak, bu yolla iktidarı ele geçirmek istedikleri de kararda yer alıyordu.[127]

Kararın buraya kadar olan bölümü görüldüğü gibi, suikastle ilgili olmayıp, tamamen İttihatçıların politik çalışmaları ile ilgiliydi ve bu çalışmalar mahkum ediliyordu. Oysa Dr. Nazım'ın mahkemede Mustafa Kemal Paşa'nın demeçlerinden yeni bir parti kurulmasını onaylamadığını anladığı için, Kara Kemal'in parti kurma girişimine itibar etmediğini söyleyince, Savcı Necip Ali Bey, ülkede her türlü siyasal partinin kurulabileceğini, yasaların bunu yasaklamadığını söyleyerek itiraz etmiştir.[128] Şimdi ise İttihatçılar politik faaliyetlerinden dolayı ceza almaktadırlar. Eğer iktidarı ele geçirmek gibi bir suç isnat ediliyorsa, bunun da anlamlı olmadığı açıktır. Çünkü siyasal partilerin iktidarı hedeflemeleri gayet doğaldır.

Ancak mahkemenin asıl yüklediği suç, iktidarı suikast yoluyla elde etmek fiilidir. Mahkemenin suikastle ilgili olarak kurduğu bağ ise çok zayıftır. Kararda "İlk ve güçlü engel gördükleri cumhurbaşkanını suikast yoluyla oldürerek hükümet darbesi projesini uygulamak üzere, Şükrü, Kara Kemal, Hilmi, Nail Beylerden oluşan icra ve teşkilat kurulduğu ve kurulun lideri olan Cavit Bey'in Kara Kemal aracılığı ile yeni kararın gerektirdiği görevlere, Arif Bey ve Rüştü Paşa, Hafız Mehmet gibi haris, Abdülkadir ve Sarı Efe Edip gibi suikast gibi işlere alışık şahısla, Ziya Hurşit ve Çopur Hilmi gibi alet olmaya elverişli, ve Laz İsmail, Gürcü Yusuf gibi suç işlemeyi geçim

---

[126] Feridun Kandemir, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, Cilt 2, İstanbul: Ekicigil Matbaası, s. 111. Erman, s. 184.

[127] Erman, s. 185.

[128] Kandemir, **İzmir Suikastinin...**, Cilt 2, s. 66.

kaynağı kabul etmiş gafillerle takviye edildiği ve örgütün genişletilmesine çalışıldığı davanın başından beri bizzat sanıkların ve suçluların itirafları ile belirlenmiştir" deniliyordu.[129]

Sonuç olarak mahkeme, Cavit Bey'i evindeki toplantılar ve İzmir Suikasti'ni hazırlayan kişilerle olan yakın ilişkisi nedeniyle onları yönetmek ve yardım etmek suçundan, Dr. Nazım'ı bu gizli toplantılara ve alınan kararlara katıldığı için, Nail ve Hilmi Beyler de aynı şekilde Enver Paşa'nın Rusya'da bulunduğu tarihten beri İttihat ve Terakki'nin iktidara geçmesini sağlamak için çalıştıkları ve bu son toplantılara da katılarak suça dahil oldukları için suçlu bulundular. Sözkonusu bu kişiler, anılan suçlar nedeniyle idama mahkum edildiler. Rauf Bey suikastten haberli olduğu halde hükümete haber vermemesinden dolayı on yıl kalebentliğe mahkum edildi. Dr. Adnan Bey'in bu suçlarla ilişkisi görülmedi. Ali İhsan,Vehbi, Hüsnü, İbrahim Edhem ve Rahmi Beyler de Rauf Bey gibi onar yıl kalebentliğe mahkum edildiler. Otuzyedi sanık ise beraat etti.[130] Hüseyin Cahit Bey de beraat eden sanıklar içindedir.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin verdiği karar yurt dışında da yankılanmış, New York, Londra ve Paris'te bulunan büyük yahudi örgütleri ve etkili banka çevreleri özellikle Cavit Bey'in lehinde acilen müdahalede bulunmaları için Fransız ve İngiliz hükümetlerine başvurmuşlardır. Ancak bu uluslararası müdahale, Mustafa Kemal Paşa üzerinde etkili olmamıştır. Çünkü halifeliğin kaldırılması sırasında Avrupa'nın olumsuz tutumunu bilen Mustafa Kemal Paşa, bu olayla ilgili girişimleri reddetmiştir.[131]

Yargılamalar sonucunda verilen karar doğrultusunda cezalar uygulandı. İdam cezaları 26/27 Ağustos gecesi infaz edildi. Daha önce İzmir'de gıyabında idam cezasına çarptırılan eski Ankara Valisi Abdülkadir, Istranca ormanlarında yakalanarak Ankara'ya getirildi ve 29 Ağustos'ta ilk duruşması yapıldı. 31 Ağustos'ta mahkeme kararını verdi ve 31 Ağustos'u 1 Eylül'e bağlayan gece idam edildi.[132]

---

[129] Mumcu, s. 94.
[130] Aybars, s. 464.
[131] Benoist- Méchin, s. 314.
[132] Aybars, ss. 465-466

İzmir ve Ankara'daki mahkemeler sonucunda idam edilen kişiler şunlardır: Eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, İzmit Mebusu Şükrü Bey, Eskişehir Mebusu Arif Bey, Saruhan Mebusu Abidin Bey, Emekli Baytar Albay Rasim Bey, Sivas Mebusu Halis Turgut, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım, Ardahan Mebusu Hilmi, Nail Bey ve Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey.

İstiklal Mahkemesinin İzmir Suikasti ile ilgili olarak yapmış olduğu İzmir ve Ankara'daki yargılamalar sonucunda verdiği karar, bugüne kadar sürekli tartışma konusu olmuştur. Mahkeme tarafından on yıl kalebentliğe mahkum edilen Rauf (Orbay) Bey, İngiltere'den uzun yıllar geri dönmemiş, Cumhuriyetin onuncu yıldönümü münasebetiyle çıkarılan aftan da, katillerle aynı kategoriye düşeceğinden dolayı yararlanmayı reddetmiştir. 1935 yılında yurda dönmüş, ancak Atatürk'le arası düzelmemiştir. Rauf Bey, anılarında Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara'da yapılması düşünülen suikasti önlediğini, bu yüzden kendisine ceza verilmesini anlamadığını belirtir. Eğer ceza verilmesi gerekiyorsa, haberi kendisine veren Sabit Bey'in de cezalandırılması gerektiğini, oysa Sabit Bey'in tebrik edildiğini söylemektedir.[133] Rauf Bey'in çağrıya uyarak Avrupa'dan dönmemiş olması ve dolayısıyla mahkemenin vicdani kanaatine göre karar verme yetkisi olduğundan takdir yetkisini bu yönde kullandığının ileri sürülmesi[134] olayın yalnızca hukuksal bir değerlendirmesidir. Ancak bu değerlendirmenin de eksik yanları olduğuna kuşku yoktur. Çünkü, mahkemenin olağanüstü bir mahkeme olması dolayısıyla, üyelerinin Meclis içinden seçilmesi, sanıkların avukat tutma haklarının olmayışı ve temyiz yolunun kapalı olması, mahkemenin ne denli hukuk kurallarına uygun olup olmadığını tartışmalı kılmaktadır. Nitekim, Velidedeoğlu'nun da belirttiği gibi, İstiklal Mahkemesi'ndeki işler hukuk ilkelerine uygun değildi. Hukuk garantisi, insan hak ve özgürlüklerinin garantisi gibi ilkeler bu mahkemede sözkonusu değildi. Çünkü bu mahkeme bir adalet mahkemesi değil, bir ihtilal mahkemesi, bir siyaset mahkemesi idi.[135] Ayrıca Rauf Bey, "Ben gidiyorum, siz ne yaparsanız yapın" dediği şeklindeki iddiaya da şiddetle karşı çıkarak,

---

[133] "Rauf Orbay'ın Hatıraları," **Yakın Tarihimiz,** Cilt 4, Sayı 48, (24 Ocak 1963), s. 273.
[134] Aybars, s. 468.
[135] Velidedeoğlu, **Cumhuriyet,** 25 Mart 1973, s. 2.

mahkemenin delil olarak gösterdiği Ziya Hurşit'in böyle bir sözü söyleyemeyeceğini belirtmektedir.[136] Nitekim bu ifadeyi veren Laz İsmail Ziya Hurşit'in böyle söylediğini belirtmektedir. Ziya Hurşit ise böyle bir şey söylemediği gibi, ifadesinde Rauf Bey'le arasının iyi olmadığını belirtmiştir. Rauf Bey'i korumak için bu durumu açıklamadığı ileri sürülse bile, her şeyi açıklıkla anlatan ve herkesin sorumluluğunu çekinmeden dile getiren Ziya Hurşit'in böyle bir kaygısı olmaması gerekir.

İzmir Suikasti haberini sürgünde bulunduğu Çorum'da haber alan Hüseyin Cahit (Yalçın) büyük bir şaşkınlığa düşmüştür. "...İş kimin hesabına, kimler tarafından ve niçin yapılıyordu? Ülkede bir suikastle ve onun ardından bir hükümet değişikliği ile iktidarı ele geçirebilecek bir örgüt mü vardı? Suikastin tekil bir öç hareketi olabileceği hiç akla gelmezdi. Ama büyük çapta bir hükümet darbesi yapmaya kalkacak kim veya kimler vardı?" gibi soruları kendi kendine sormuştur.[137] Suikastle ilgili olarak cezalandırılanlar hakkında da Hüseyin Cahit; Kara Kemal, Cavit Bey, Dr. Nazım ve İsmail Canbolat'ın bu olayda yer almasına olanak bulunmadığını, bu kişilerin böyle bir harekete kalkışmayacaklarını belirtir. Kara Kemal'in katılacağı bir komplonun böyle düzenlenmeyeceğini, daha etraflı düşünüleceğini, Cavit Bey'in daha İttihat ve Terakki içinde siyasal suikastlere karşı bir kişi olduğunu, Dr. Nazım'ın son zamanlarda çok geveze olduğunu, dolayısıyla suikast yapacakların ona bu sırrı vermelerinin mümkün olmadığını, İsmail Canbolat'ın da artık politikayla ilgilenmediğini söyler.[138]

İsmet Paşa da anılarında suikaste adı karışan İttihatçılardan yalnızca Cavit Bey'in bu işin içinde olabileceğine ihtimal vermez. "Cavit Bey'in başına gelen de siyasi hayatın tabiatında mevcut olan en ağır ihtimaldir" diyen İnönü, "eski Ankara Valisi Abdülkadir bu işin içinde olsaydı bizzat kendisi yapardı ve işi bitirirdi" der.[139] Böylece İnönü, hem Cavit Bey'in hem de Abdülkadir Bey'in suçsuz olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Cavit Bey'in başına gelen hakkındaki yorumu, davanın siyasal boyutlarını apaçık gözler önüne sermektedir.

---

[136] "Rauf Orbay'ın Hatıraları," **Yakın Tarihimiz,** Cilt 4, Sayı 50, (7 Şubat 1963), s. 337.
[137] Yalçın, s. 281.
[138] Yalçın, s. 282 v.d.
[139] İnönü, Cilt II, s. 216 v.d.

Devrin önde gelen yazarlarından Falih Rıfkı Atay, İzmir'de Cavit Bey'in duruşmasında, Cavit Bey'in elinin cebinde olması üzerine mahkeme başkanı Ali Bey'in hiddetlenerek Cavit Bey'e bağırmasına üzülmüş ve bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya açıklayarak, "Paşam, bir adalet mahkemesi veya siyasi bir rejim mahkemesi, ikisi de olur. Adalet yalnız haklıyı haksızı, rejim de yalnız kendi selametini düşünür. Ben ikisini de anlıyorum. Ali Bey'in ne yapmak istediğini anlıyamadım" der.[140] Dolayısıyla Falih Rıfkı, Ali Bey'in kişisel bir öç alma duygusu ile hareket ettiğini ima ediyordu. Nitekim bu olay için, "eski bir geri İttihatçının, eski bir ileri İttihatçıya karşı kininin köpürdüğünü hissettiğini, bu hakaretin Cavit Bey'in medeniyetçilikte kendilerinden farklı olmayan kafasına olduğunu söylemiştir.[141] Falih Rıfkı ayrıca, Hüseyin Cahit ile Cavit Beylerin suikastçi olamayacaklarını bildiğini ve bunun için Ankara'ya geldikten sonra sürekli İsmet Paşa'ya baskıda bulunduğunu söylemektedir.[142]

İstiklal Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali daha sonra anılarında mahkemenin aldığı tüm kararların doğruluğunu savunmakta ve suikastin perde arkasındaki siyasi hazırlık kısmını Cavit Bey'in yönettiğini söylemektedir.[143] Cavit Bey'in eşi Aliye Hanım ise, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast haberini duyan Cavit Bey'in şiddetli tepki gösterdiğini ve bu suikastin değil teşebbüs, tasavvur bile edilmemesi gerektiğini söylediğini belirtmektedir.[144]

İstiklal Mahkemesi, suikast girişimini vesile sayarak, özellikle Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra ortaya çıkan tüm muhalefet hareketlerini cezalandırma yoluna gitmiştir. Suikaste giden aşamaları saptamaya çalışan mahkeme, İttihatçıların yurt dışına çıktıktan sonraki çalışmalarını başlangıç noktası olarak ele almış, İttihatçıların İkinci Grup ve Terakkiperver Fırka ile olan ilişkilerini kurmaya çalışmıştır. Böylelikle, Mustafa Kemal Paşa'ya, Halk Fırkası'na ve hükümetine karşı muhalefetin, yasal yollardan saparak, nasıl suikast aşamasına vardıkları kanıtlanmak istenmiştir.[145] Dolayısıyla yargılama açıkça Halk Fırkası ile İttihatçıların hesaplaşması

---

[140] Atay, **Çankaya**, s. 404.
[141] Atay, **Çankaya**, s. 404.
[142] Atay, **Çankaya**, s. 405.
[143] Kılıç Ali, s. 48.
[144] **Yakın Tarihimiz**, Cilt 1, Sayı 1, (1 Mart 1962), s. 10.
[145] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt III, s. 596.

olmuştur.[146] Bu hesaplaşmanın amacı, Mustafa Kemal Paşa'nın geride kalan muhaliflerini ortadan kaldırmaktır. Suçlular ise başta Cavit Bey ve Dr. Nazım olmak üzere ileri gelen İttihatçılardır. Buradaki suç, Mustafa Kemal Paşa'nın canına kasıt değil, rejimi devirmeye yönelmiş siyasal bir girişimdi.[147]

Ancak yargılama, yalnızca suikast girişimi ile, ya da Halk Fırkası'na muhalefetle sınırlı kalmamış, İttihatçıların iktidarda bulunduğu 1908-1918 dönemini de içine almıştır. Mahkemenin davayı bu denli genişletmesi, tehlikeli bir durum yaratmıştır. Çünkü, İttihatçıların iktidarından hesap sormak, aynı zamanda şu anda Halk Fırkası içinde yer alan diğer İttihatçılardan da hesap sormayı gerektirecektir. Oysa böyle bir tutum, Halk Fırkası'nın temelinden sarsılması anlamına gelirdi. O nedenle Yunus Nadi'nin gazete sütunlarındaki tartışmalarda ortaya attığı, Halk Fırkası'na katılanların dışındaki İttihatçıların cezalandırılması düşüncesi kabul görmüştür.[148]

İstiklal Mahkemesinin İzmir ve Ankara'daki yargılamalar sonucunda verdiği kararların adil olup olmadığı noktasında öncelikle belirtilmesi gereken, Falih Rıfkı'nın ifadesiyle bu mahkemenin bir adalet mahkemesi mi, yoksa bir siyaset ya da rejim mahkemeleri mi olduğu sorusuna açıklık getirmektir. Yargılamaların tümü ele alındığında, başından sonuna değin mahkemenin, yalnızca suikast girişimcileri ile ilgilenmediği, aynı zamanda suikast vesilesi ile muhalif olan tüm kesimleri de içerdiği görülmektedir Dolayısıyla öncelikle vurgulanması gereken nokta, bu mahkemenin politik bir mahkeme olduğudur. Olaya bu açıdan bakıldığında, mahkemenin verdiği kararların adil olup olmadığı tartışmasından öte, bu kararların siyasal bir arka planının olup olmadığı tartışması daha bir anlam kazanmaktadır.

Ankara ve İzmir'deki yargılamalar sonucunda tasfiye edilen üç grup vardır: Terakkiperver Cumhuriyet Fırka mensupları, 1923'te İkinci Meclis seçimleri öncesinde partilerini canlandırmayı düşünen İttihat ve Terakki liderleri ve 1921'de Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönmesi için çaba harcayan İttihatçılar.[149]

---

[146] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt III, s. 595.
[147] Kinross, s. 653.
[148] Kandemir, **İzmir Suikastinin...,** Cilt 2, s. 4.
[149] Zürcher, s. 221.

Milli Mücadeleyi veren kadrolar arasında ilk ayrılık Kazım Karabekir'in de belirttiği gibi Lozan'dan sonra başlamıştı. Özellikle Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında önemli ayrılıklar başgöstermişti. Bundan sonra Rauf Bey, Halk Fırkası içinde muhalif bir konumda kalmış, Cumhuriyetin ilanından sonra da bu ayrılık daha üst seviyeye çıkmıştı. Bu ortamda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş, Halk Fırkası'na karşı muhalefetin odağını oluşturmuştu. Her iki fırka arasında mücadele sürüp gitmiş, Şeyh Sait ayaklanmasından sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile de Terakkiperver Fırka kapatılmıştı. Ancak bu fırka mensupları henüz siyaseten ortadan kaldırılmamıştı. İzmir Suikasti vesilesi ile sözkonusu fırka mensuplarının da siyasal hayattan çekilmesi sağlanmıştır. Terakkiperver Fırka önderlerinin kamuoyu nezdinde de saygınlıkları giderilmiştir. Dolayısıyla, mahkemenin Rauf Bey üzerinde neden bu denli durduğu anlaşılmaktadır. Terakkiperver Fırka'ya mensup paşaların da yargılanması gözönünde tutulduğunda, paşalar ceza almamış olsa da, mahkemenin siyasal bir tasfiye hareketinin aracısı olduğu anlaşılır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bir anlamda dışlanmışların partisiydi. Milli Mücadelede aktif rol oynamış ve önemli yerler edinmiş, ancak mücadele başarıya ulaştıktan sonra katkıları oranında iktidarda pay sahibi olamamışların partisidir. Aynı zamanda hem kamuoyunda hem de orduda saygınlıkları olan bu kişiler, Milli Mücadeledeki rollerine uygun bir konumda olmayı beklemişlerdir. Ancak bu isteklerinin gerçekleşmemesi onları, muhalif bir tavır almaya itmiştir. Bu muhalefet bilindiği gibi icazetli bir muhalefet değildir. Yeni rejimin yerleşme aşamasında ortaya çıkabilecek her muhalif hareket, rejimin yerleşmesini sekteye uğratabilirdi. Oysa bu dönemde hızla yenilikler yapılmaktaydı ve bu hıza toplumun olduğu kadar siyasal kadroların da ayak uydurması zor oluyordu. Bu nedenle devrimlerin hızına ayak uyduramayan ya da ayak uyduramayacağı düşünülen bir takım kişilerin iktidar mevkiinden mümkün olduğunca uzaklaştırılmasına çalışılmıştır. Dolayısıyla "yeni rejimin otoritesi İzmir ve Ankara sehpaları üstünde tutundu. Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın veya gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılabı tamamlamak fırsatını verdi."[150]

[150] Atay, **Çankaya**, ss. 405-406.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dışında tasfiye edilen son iki grubu birleştirmek olanaklıdır. Bunlar netice itibariyle İttihatçı kimliklerini hâlâ koruyan kişilerdir. Dolayısıyla Cavit Bey'in evinde yapılan toplantıya katılmış olup olmamalarından öte, fiilen siyasetle uğraşmıyor da olsalar, İttihatçı kimliklerinden vazgeçmemiş olmalarıdır.

Milli Mücadelenin başından itibaren bu mücadelede yer alan İttihatçıları iki ana gruba ayırabiliriz. Birinci grup, samimi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan ve onun iktidarına karşı koymayan kesimdir. Referansları İttihatçı olmakla birlikte, Milli Mücadele boyunca bunu öne çıkarmayan, dolayısıyla da Mustafa Kemal Paşa ile herhangi bir iktidar mücadelesine girişmeyen kimselerdir. İkinci grupta ise Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadeledeki liderliğine geçici olarak evet diyen, onunla birlikte mücadelenin başarıya ulaşması için çaba harcayan, ancak başarı elde edildikten sonra iktidara geçmeyi hedefleyen kişiler vardır. Unutulmamalıdır ki, iktidar mücadelesi tamamen Milli Mücadele sonrasına ertelenmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı her muhalif harekette ikinci grup İttihatçılar yer almışlardır. Fakat, değişik muhalif hareketler içinde yer alan İttihatçılar, bu hareketlerin tasfiyesi ile birlikte tasfiye olunmuşlardır. Asıl iktidar mücadelesi, yurt dışında bulunan İttihatçılarla Mustafa Kemal Paşa arasında olmuştur. Önce Talat Paşa'nın ölümü, ardından Enver Paşa'nın ölümü yurt dışındaki İttihatçıları lidersiz bırakmıştır. İşte Cavit Bey, bu ortamda İttihatçı hareketin lideri olarak görülmüştür.

Cavit Bey'in lider olarak ortaya çıkması için bir çok neden vardır. Öncelikle Cavit Bey de ikinci grup İttihatçılar arasında yer almaktadır. Yani Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine kuşku ile bakmaktadır. İkincisi, mahkemede kabul etmese de İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltmek amacında olduğu anlaşılmaktadır. Bunu kanıtlayacak en önemli delil ise, 1923'teki toplantıda kabul edilen programdır. Ayrıca Cavit Bey'in daha yurt dışında iken, yurda döndükten sonra hükümeti ele geçirecek bir fırkanın kurulmasından ve bu fırkanın programının da toplanacak geniş bir İttihat ve Terakki Kongresi'nde belirlenmesinden yana olduğunu biliyoruz.[151]

[151] Cavit Bey, "Felaket Günleri," **Tanin**, 30 Haziran 1946.

Yurt dışında bulunan İttihatçılara 1922 yılının Mayıs ayında yurda dönme imkanı tanınmıştı. Ancak yurt dışında oldukları süre içinde, Anadolu hareketine müdahalelerine izin verilmeyen İttihatçıların, yurda döndükten sonra da aktif olarak siyaset yapmaları istenmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Kemal ile görüşmesini bu bağlamda değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. "Kendilerine politika yapmamaları fırsatı tanınmış"[152] İttihatçıların yaptıkları toplantı sonucunda bir program hazırlamış olmaları, siyaset yapmaktan vazgeçmemiş olduklarının göstergesidir. Belirtilmesi gereken bir husus da İttihatçılara olan tepki, yaptıkları programdan dolayı değil, bilakis program yapmaya kalkışmalarındandır. Çünkü, İttihat ve Terakki'nin programı suç oluşturacak bir mahiyette değildir.[153]

Mahkeme, İttihatçıların siyasal faaliyetlerde bulunmasının üzerine şiddetle gitmiş, mahkeme başkanının Dr. Nazım'a söylediği "Bu muhakeme, memlekette oturamayacağınızın en büyük delilidir"[154] sözü, bir anlamda ülkede yaşayabilmelerinin koşulunun siyaset yapmamak olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde yargılanmaları kesindir. Hatta cezaların bile önceden verildiği, mahkeme başkanı Ali Bey'in daha tutuklamalar sırasında "Cavid'i, Nazım'ı mutlaka asacağız" sözünü çevresindekilere söylediği ileri sürülmektedir.[155]

Görüldüğü gibi İttihatçılar siyaset yaptıkları için yargılanmışlardır. O nedenle de İttihatçıların davası, politik bir dava olarak adlandırılmaktadır. İttihatçıların siyaseten neden tehlikeli olarak görüldüğü de cevaplandırılması gereken bir sorudur. Öncelikle belirtilmelidir ki, İttihatçılarla Mustafa Kemal Paşa arasında sürekli bir iktidar mücadelesi cereyan etmiştir. İttihatçılar kendilerini hep mücadelenin asli unsuru olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla da iktidara yeniden gelebileceklerini düşünmüşlerdir. Oysa Mustafa Kemal Paşa, Anadolu hareketinin inisiyatifini sürekli elinde tutmuştur. Talat Paşa ve özellikle de Enver Paşa'yı Anadolu dışında tutmak suretiyle iktidarına rakip olabilecek kişileri, bu rekabetin dışına itmeyi başarmıştır. Milli Mücadeleyi başarıya ulaştıran kişi olarak da halk nezdinde liderliğini garantiye almıştır. Bundan sonra ise

---

[152] Aybars, s. 457.
[153] Kılıç Ali, s. 34.
[154] Kandemir, **İzmir Suikastinin...**, Cilt 2, s. 58.
[155] Kandemir, **İzmir Suikastinin...**, Cilt 2, s. 50.

yeni devletin şekillenmesinde kafasında olan planları gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu süreçte yapmak istediklerine karşı muhalif olabilecek hiçbir unsura tahammülü yoktur. İzmir Suikasti bu unsurların tasfiye edilmesine vesile oluşturmuş ve denilebilir ki Mustafa Kemal Paşa bundan sonra daha geniş bir manevra alanına sahip olmuştur. Daha açık deyimle "Tek Adam" olmayı başarmıştır.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti için Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi, ardından imzalanan Mondros Mütarekesi ile her şey sona ermemiştir. 1 Kasım 1918'de yaptığı son kongresinde fesih kararı almasına ve ertesi gün liderlerinin yurt dışına kaçmasına rağmen İttihat ve Terakki mücadeleyi elden bırakmamıştır. İttihat ve Terakki, daha I. Dünya Savaşı sürerken savaşın kaybedilmesi olasılığına karşı bir takım planlar yapmıştı. Savaşın kaybedilmesinden sonra İttihat ve Terakki liderleri yurt dışına çıkarken, ülkede kalan İttihat ve Terakki üyelerine bazı talimatlar vermişlerdir. Talat Paşa'nın Kara Kemal'e verdiği talimat ve tavsiye üzerine Karakol Cemiyeti kurulmuştur. Enver Paşa da Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk'e, Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvedeceklerini, fakat gerçekte bu teşkilatı asla ortadan kaldırmamalarını ve teşkilatın bundan sonra "Umum Alem İslam İhtilal Teşkilatı" adıyla faaliyetlerini sürdüreceğini söylemiştir.

Savaşın sona ermesi, İttihat ve Terakki için mücadelenin bittiği anlamına gelmemektedir. Bu anlamda ülkede kalan İttihat ve Terakki üyeleri, bir yandan liderlerinin talimat ve tavsiyesi doğrultusunda gizli direniş örgütleri kurmuşlar, diğer yandan yasal platformda İttihat ve Terakki'nin yerini alan Teceddüt Fırkası ile mücadeleyi sürdürme kararı almışlardır. Bu fırkanın mücadelesine, yine yasal yollarla İttihat ve Terakki'ye yakın isimler tarafından kurulmuş birçok dernek de katılmış, bu dernekler Milli Kongre Cemiyeti adı altında birleşerek faaliyet göstermişlerdir.

Teceddüt Fırkası, çok kısa ömürlü olmuş, 5 Mayıs 1919'da hükümet tarafından feshedilmiştir. Bu süre içersinde de pek bir varlık gösterememiştir. Milli Kongre Cemiyeti ise, bir ulusal birlik yaratmak için ortaya atıldığını söylemiş, ancak bu hedefine, Hürriyet ve İtilafçıların katılmaması yüzünden ulaşamamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu birliğe, Milli Kongre Cemiyeti'nin İttihatçı olduğu gerekçesiyle katılmamıştır. Buna karşın Milli Kongre Cemiyeti, hem beklenilenden daha uzun ömürlü olmuş, hem de bir kaç dilde yayınlamış olduğu kitap ve broşürlerle kısa sürede kendini tanıtmış ve Saltanat Şurası'na davet edilmesini sağlamıştır. Bunların yanısıra düzenlediği Sultanahmet mitingi ile halkı mücadeleye çağırmış, parlamento seçimleri için de aktif çaba içersinde bulunmuştur.

İttihat ve Terakki üyeleri ve ona yakın kimseler bu gibi yasal faaliyetlerinin yanı sıra gizli örgütler aracılığı ile de mücadelenin yanında yer almışlardır. Bunlardan özellikle Karakol Cemiyeti önemli bir rol oynamıştır. Karakol Cemiyeti, bir yandan aydınlar içersinde bir direniş ruhu yaratmaya çalışmış, diğer yandan da ordu içindeki yurtsever subaylarla ilişki kurulmak suretiyle, onları mücadeleye yönlendirme gayretinde bulunmuştur. İstanbul'da gerçekleştirilen bu çalışmalar sonucunda elde edilen insan, silah ve cephane gibi kazanımlar nakliyatçılar aracılığı ile hızla Anadolu'ya geçirilmiştir. Kocaeli'de oluşturulan menzil hattı ile Anadolu'ya geçirilecek olanların rahat ulaşımı sağlanmıştır.

İttihat ve Terakki, askeri ve sivil bürokrasideki gücünü de henüz kaybetmiş değildir. Özellikle orduda mücadeleye taraftar bir çok subay bulunmaktadır. Bu kadro, İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan beri yanında olan ve örgüte aktif olarak destek veren kişilerden oluşmaktadır. Harbiye Nezareti'nde hâlâ İttihat ve Terakki'ye yakın isimler yerlerini korumaktadırlar. Vilayetlerdeki valiler ve diğer sivil yöneticilerin de birçoğu mücadele yanlısı tutum almışlardır. Bunlar da İttihat ve Terakki döneminin yöneticileridir.

İttihat ve Terakki'nin yerellerdeki şubeleri de mücadeleyi örgütleyen önemli bir güçtür. Özellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşunda İttihat ve Terakki'nin bu şubeleri büyük rol oynamıştır. Yerel direniş örgütlerindeki İttihatçı ağırlığının büyük ölçüde hissedilmesi, Milli Mücadelenin İttihatçı bir hareket olduğu izlenimini doğurmuş, hükümet ve İtilaf güçleri mücadeleyi böyle değerlendirmişlerdir. Hürriyet ve İtilafçıların mücadele karşıtı bir tavır sergilemesi ve yerellerdeki örgütlenmeleri İttihatçı olmakla suçlaması, bu kanıyı güçlendirmiştir.

Mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa, birçok kesimden insanlarla görüşerek, bundan sonra neler yapılabileceğine ilişkin bir takım araştırmalar içersinde bulunmuştur. Bu dönemde ülkede üç önemli güç vardır. Bunlar, padişah ve çevresi, İtilaf güçleri ve İttihat ve Terakki'dir. Mustafa Kemal Paşa, bu üç grupla da ilişkiye geçmiş, ülkenin zor durumdan kurtarılması için hemen her yolu denemiştir. Özellikle de İttihat ve Terakki'nin yurt içindeki kadrolarıyla temaslarda

bulunmuştur. Çünkü ülkede mücadeleye taraftar tek örgütlü güç İttihat ve Terakki'dir. Ayrıca böylesine güçlü ve geniş bir taraftara sahip olan İttihat ve Terakki'nin boş durmayacağını en iyi bilenlerden birisidir. Böyle olunca, İttihat ve Terakki kadrolarıyla birlikte önce İstanbul'da neler yapılabileceğini görüşmüş, ancak kendisi İttihat ve Terakki tarafından pek tutulmamıştır. Karşılıklı güvensizlikler ve kuşkular, istanbul'da birlikte hareket etmeyi olanaksız kılmış, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçip mücadelenin lideri olarak ortaya çıktıktan sonra İstanbul'daki İttihatçı gruplar kendisini desteklemek zorunda kalmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da artık yapılabilecek bir şey olmadığını görünce Anadolu'ya geçmeye karar vermiştir. Hükümet tarafından Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine atanması, bu kararın uygulanması bakımından en elverişli fırsat olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da çok çabuk kabul görmemiştir. Önceleri kendisine kuşkuyla bakılmıştır. Ne de olsa hükümetin görevlendirdiği bir müfettiştir. Bir çok komutan ondan önce Anadolu'ya gelmiş, o ise hem geç hem de bir hükümet görevlisi olarak gelmiştir. Dolayısıyla kendisini hemen lider olarak benimsemek kolay değildir. Ancak kısa süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın mücadele yanlısı biri olduğu ve Anadolu'da başlayan hareketin daha da genişletilmesinden yana olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Anadolu'ya kendisinden önce gelen Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi komutanların onu desteklemeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketin liderliğine geçmesini kolaylaştırmıştır.

Milli Mücadele boyunca Mustafa Kemal Paşa ile İttihatçıların ilişkileri hep sorunlu olmuştur. İttihatçılar için Mustafa Kemal Paşa yalnızca bir askerdir ve mücadele süresince desteklenmesi gereken iyi bir komutandır. Ama asla bir lider değildir. İttihatçıların liderleri şimdilik yurt dışındadır. Ancak kendilerinin verecekleri mücadele onların bir gün ülkeye dönmelerini sağlayacak ve yeniden liderleri olacaklardır. Nitekim gerek Talat Paşa'nın gerekse Enver Paşa'nın yurt dışından Milli Mücadeleye müdahaleleri bu amaca yöneliktir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ile bu kişiler arasında bir liderlik mücadelesi de sözkonusudur. Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal Paşa, hem Talat Paşa'yı hem de Enver Paşa'yı uzun süre ülkenin dışında

tutmak için çaba harcamıştır. Onların yanısıra İttihat ve Terakki'nin Halil Paşa ve Küçük Talat Bey gibi önemli elemanlarını da yurt dışına göndermiştir.

Talat Paşa'nın erken ölümü Berlin'deki İttihatçıları Enver Paşa'nın yanına itmiş, bundan sonra İttihatçıların tek lideri Enver Paşa olmuştur. Enver Paşa, Sakarya zaferine değin Ankara'yı çok uğraştırmış, sık sık Anadolu'ya gelme isteğinden sözetmiş, gerekirse zorla ülkesine dönebileceğini belirtmiştir. Ancak Ankara, Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmemesi için her türlü önlemi almış, Sakarya zaferinden sonra ise tüm ümitleri kırılan Enver Paşa, Anadolu'ya geçmekten vazgeçerek yönünü Türkistan içlerine doğru çevirmiştir.

Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in yenilenmesi düşüncesini ortaya atmış, bu amaçla bir seçim gündeme gelmiştir. Bu sırada yurt dışında bulunan İttihatçılaların da ülkeye dönmelerine izin verilmişti. Yapılacak seçimlerde İttihatçıların nasıl bir tavır sergileyeceği sorusu önem kazanmıştı. Kara Kemal ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk teşkilatının yanında yer almasını istemiştir. Kara Kemal'in çağrısı ile Cavit Bey'in evinde toplanan İttihatçılar, seçime ayrı bir grup halinde katılmayı uygun görmemişlerdir. Fakat aynı toplantıda dokuz maddelik bir program hazırlamışlardır. Bu programın hazırlanması İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılması anlamına gelmektedir. Nitekim daha sonra bu programın, Halk Fırkası'nın Dokuz Umde'sine karşı hazırlandığı ileri sürülmüştür.

Cumhuriyetin ilanı, gerçekleştirilen devrimler ve Milli Mücadeleyi veren kadrolar arasındaki görüş ayrılıkları, ülkede muhalefetin yükselmesine neden olmuş, kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bu muhalefetin merkezi haline gelmiştir. İttihatçılar da büyük ölçüde bu yeni partiyi desteklemişlerdir. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ile bu muhalefet etkisiz hale getirilmiştir. Buna karşın, ülkede muhalefet tamamen ortadan kaldırılamamıştır.

1926'da İzmir'de ortaya çıkarılan suikast girişimi, tüm muhalefetin ortadan kaldırılmasına gerekçe oluşturmuş, eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na mensup

kimseler suikast girişimi ile ilgili olarak yargılandığı gibi, bunların arkasında asıl suçlu olarak İttihatçılar gösterilmiştir. Mahkeme, suikast olayından çok İttihatçıların geçmişi ile ilgilenmiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidarından bu zamana dek geçen süredeki faaliyetleri mahkemede sorgulanmış, Birinci Dünya Savaşı'na giriş, savaş sırasındaki yolsuzluklar, savaştan sonra liderlerinin yurt dışına kaçması, yurt dışından Milli Mücadeleye olan müdahaleleri, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi için yapılan çalışmalar, İkinci Meclis seçimi öncesi Cavit Bey'in evinde yapılan toplantılar, bu toplantılarda yapılan program, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile olan ilişkiler ve son olarak suikast girişimi, İttihatçılar için hazırlanan iddianamenin konularını oluşturmuştur. Bu denli geniş bir iddianamenin hazırlanması ve yargılamalar sırasında mahkeme başkanının daha çok siyasal faaliyetlerine ilişkin soruları, İttihatçıların bir daha siyaset sahnesine çıkmalarını önlemeye yöneliktir. Nitekim bu durum gerçekleşmiş ve İttihatçılar bütünüyle tasfiye edilmişlerdir.

EKLER

EK 1

KARAKOL CEMİYETİ (*)

Kuruluş Yılı : Teşrinasani 1334 (Kasım 1919)
Kuruluş Yeri ve Merkezi : İstanbul Babıali Caddesi Resne Fotoğrafhanesinde Baha Sait Bey'in Yazıhanesi.
Kurucu ve İdarecileri : Reis: Kara Vasıf, Miralay Galatalı Şevket, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Kaymakam Kemalettin Sami, Kaymakam Edip, Binbaşı Ali Rıza, Mütekait Yüzbaşı Baha Sait, Dava Vekili Refik İsmail, Dr. Abdülhak Adnan Beyler, Erkanıharp Kaymakamı Çolak Selahattin Bey.

1 Numaralı Topkapı Karakol Grubu: Şef: Kaymakam Hüsamettin, Emin Ali, Topkapılı Mehmed, Muhabere Memuru Cemal, Polis Müdiriyeti Kısmı Siyasi Müdürü (Gözlüklü) Cemal, Bahriye Kolağası Hakkı, Yavuz Çarkçı Yüzbaşısı Giritli Mehmed, Topçu Kolağası Muhlis, Jandarma Yüzbaşısı Enver, Topçu Zabiti Şefik, Polis Müdiriyeti Kısmı Siyasi Memurlarından Saip Beyler.

Temas Murahhası: Polis Kısmı Siyasi Başmemuru Serezli Ahmed Bey.

Üsküdar Şubesi ve Menzil Hattı İdarecileri: Yenibahçeli Ahmed Şükrü, İhsan, Mahkemei Şer'iye Başkatibi Naci, Kalender Hasan, Askeri Tekaüt Sandığı Memurlarından Tevfik Sükûtî, Adliyeci Talat Beyler.

Karakol Cemiyeti'nin Programı

Karakol Cemiyeti

Türkiye Merkezi Umumisi

"Hukuku Beşer ve istiklali mileli muhafaza eder"

1. Saadeti beşeriyeyi temin, istiklal ve hukuku milliyeyi istihsal ve tamamii vatanı müdafaaya çalışan bir cemiyet vardır. İsmi "Karakol" dur.

2. "Karakol"un maksadı milletlere hürriyet ve hukuku tabiiye ve serbestii inkişafını temin ettirmek ve akaidi vicdaniye ve menafii hukuku vataniyeye muhalif her

(*) Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** ss. 520 v.d.

nevi istibdadı kırmak esası dairesinde çalışan bütün hükûmat ve cemaat ile birlikte çalışmaktadır.

3. "Karakol" kuvvetini insaniyet aleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının müzahereti beynelmileliyesinden ve Türk, Müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her ferd ve cemiyetin muavenetinden alır.

4. "Karakol"un dahildeki faaliyeti: Vahdeti milliye ve mülkiyeyi hürriyet ve hukuku tabiiyeyi teşebbüsatı meşruai sakitane ile temine matuf ve maksur olup, şu kadar ki, her hürriyeti boğan, her hakkı ezen ve yalnız kuvvet ve menfaat önünde secde eden müstebidlere karşı indeliztırar silahı ihtilale sarılacak ve kırılmaz bir azim ile yumruğunu sallayacak, hür ölecek fakat esir ve zelil yaşamayacaktır.

"Karakol" bu maksadı mukaddesin elde edilmesi uğrunda dökülecek kanlar, sönecek ocakların maddi ve manevi mesuliyeti azimesini; kendilerini kudretullah fevkinde nazımı cihan addeden mütecaviz zebunkeşlere ait olduğunu ilan eyler.

5. "Karakol"un hariçteki faaliyeti ikinci maddede mezkur desatiri insaniyeye imtisal ve tevfiki hereket eden bilcümle kuvayı hariciye ile teşriki mesaiyi istihdaf ederek teşekkülatı mevcudeye müzaheret eyler ve anlardan da mütekabilen yardım bekler.

EK 2

KARAKOL CEMİYETİ İLE RUSYA KAFKAS KOMİTESİ ARASINDA YAPILAN ANLAŞMA (*)

Rusya Müttehit Sovyetler Cumhuriyeti namına hareket eden ahali komiserleri sovyetinin Kafkasya'daki İştirakiyun Fırkası Kafkas mahalli merkez komitesi murahhası ile Türkiye ihtilal hareketini temsil eyleyen Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi hey'et-i icraiyesi namına hareket eden Kafkasya'daki murahhas Baha Sait beyninde bervechi ati akd-i muahede olunur.

1. Tarafeyn-i akidin gerek memleketleri dahilindeki muhalif ihtilallerde ve gerek hariçteki Avrupa-yı garbi fütuhatçı hükümetlere karşı bilcümle vesait ve kuvvetleriyle yekdiğerine teavün esası dahilinde tedafüi ve tecavüzi bir ittifakname akd ederler.

2. Tarfeyn-i akidin işbu ittifak muahedesini akiddeki başlıca gayeleri:

a) Cümle memalik-i İslamiyenin Avrupa-yı garbi emperyalistlerinin boyunduruğundan tahlisi.

b) İran, Arabistan, Mısır, Hindistan ilh. gibi memalik-i İslamiyede garbi Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve bilhassa Asya ve Afrika'da İngiliz emperyalistlerine karşı mücadele.

c) Elyevm teşekkül etmiş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılan mücadele neticesinde teşekkül edecek olan Sovyet tarz-ı idaresinin kabul ve teyidini teminden ibarettir.

3. İşbu gayeye vusul için Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti salifüzzikir Türkiye teşkilat-ı ihtilaliyesine silah, mühimmat ve para vesair tedarik ve temini hususunda kemaliyle ibrazını taahüt eyler. Türkiye teşkilat-ı ihtilaliyesi işbu muahedenamenin imzasını müteakip silah, mühimmat ve para ihtiyacını Rusya Sovyetlerine bildirecek ve mezkur Sovyetler işbu matlabı bila ihmal kabul ve icra edecektir.

4. Türkiye teşkilat-ı salifesi Rusya Cumhuriyeti'nden talep eyleyeceği miktarda müsellah kuva-yı askeriyeyi Denikin, Kolçak ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti diğer düşmanlarına karşı harbetmek için ihzar etmeyi taahüt ederler.

5. Türkiye ihtilal hükümeti muvakkatesini temsil eyleyen Karakol Cemiyet-i ihtilaliyesi ve Uşak Kongresi hey'et-i icraiyesi Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere aleyhine bir kıyam ihdası için muktezi teşebbüsata hemen ibtidar edecekleri ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti dahi icab eyleyen para, eslaha ve mühimmatı kamilen tedarik etmeyi müteahhiddirler.

6. Garbi Avrupa emperyalistleri aleyhine İslam memleketlerinde yapılacak işbu milli ihtilalleri himaye edecek olan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti bu Müslüman memleketlerinden birinin istiklal-i tammını tanıyacağını ve mes'ele-yi dahiliyelerine kat'iyyen müdahale etmeyeceğini ve ahali-i mahalliyenin arzusuna muhalif içtimai ve siyasi teşkilat ihdasını talep etmeyeceğini müteahhiddir.

7. Rusya Sovyet Cumhuriyeti garp emperyalistlerine karşı kıyam eyleyen cümle Müslüman memleketlerini ve bu hareketlerin başında her hükümeti işbu tecavüzi ve

(*) Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** Cilt 1, ss. 638 v.d.

tedafü-i muahedenameyi kendisi imza eylemişcesine müttefik ad ve kabul ettiğini müteahhiddir.

8. İşbu memleketteki siyasi ve içtimai tarz-ı idarenin tesis ve teşkili ahalisinin serbest ve arzu ve içtihadına tabi olup tarafeyn-i akidin akvamı mezkurenin arzularını cebir ve tazyik etmemeyi taahhüt ederler.

9. Türkistan'da müteşekkil olan Sovyetler idaresinin tahkim ve tarsini için icab eden tedabirin ittihazını Türkiye hükümeti muvakkat-ı ihtilaliyesi kabul ve taahhüd eyler.

10. Denikin ve Kazaklara karşı Dağıstan'da yapılan mücadelattan Dağıstanlılar Sovyetler tarz-ı idaresi leyhine temayül eylediğinden işbu memleketteki amele ve köylü ve ahalinin serbest arzusuna tebaan teşekkül eyleyen Sovyetlere müzaharet göstermeyi Türkiye ihtilal hükümet-i muvakkatesi taahhüd eyler. Dağıstan hükümetinin tarz-ı terkine gelince bunu tayin Dağıstan amele ve köylü kongresinin hakkı olup tarafeyn-i akidin bu mes'eleye kat'iyyen müdahalede bulunmayacaklarını taahhüt ederler.

11. Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti ve Türkiye ihtilal hükümetinin İngiltere ve Rusya emperyalistlerine karşı Kafkasya'da açacağı hareket-i müştereke Avrupa emperyalistlerinin emir ve nüfuzu tahtında işbu mukavelenin iştihda eylediği gayelere muhalif hareket ve elyevm tarafeyn-i akidini yekdiğerlerinden tefrik eden Gürcistan ve Ermenistan ve Azerbeycan hükümet-i hazıraları tarafından ihlal edildiğine nazaran Türkiye hükümeti muvakkatte-i ihtilaliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi hey'et-i İcraiyesi ve Karakol Cemiyet-i İhtilaliyesi bervech-i bala üç hükümeti gerek Rus emperyalistleri gerek İngiltere ve gerek Avrupa-yı garbinin sair istilacı devletlerine karşı tarafeyn-i akidin ile müttehiden hareket edecek hükümetlerle bu hususta Kafkas teşkilat-ı mahalliyesine muavenet ve müzahareti taahhüt eyler. İşbu darbe-i hükümeti Azerbeycan'da tatbik için Türkiye hükümeti muvakkat-i ihtilaliyesi Azerbeycan Türk ahalisinin temayülat-ı ırkiyyesinden ve Azerbeycanlılarca maruf Türk milliyetçilerinin nüfuz ve şahsiyetlerinden istifade etmeyi taahhüt eyler. Azerbeycan hükümet-i ihtilaliyesinin tarz-ı teşekkülü Azerbeycan amele ve köylü kongresinin serbestce vereceği karar dairesinde olacağından tarafeyn-i akidin kongre mukarreratına muhalefet etmemeyi taahhüt eyler.

12. Gürcistan, Ermenistan, Azerbeycan, şimali Kafkas gibi bilcümle Kafkas hükumatının tamami-i istiklalleri tarafeyn-i akidince kabul edilmiş olduğundan bunların yekdiğerinden ayrı bir surette müstakilen veyahut Kafkas İttihadına iltihak suretiyle veyahut federasyon şeklinde Düvel-i Muazzama'dan birine iltihak şeklinde tesisi hükümet eylemeleri hususunda alakadaranın kemaliyle serbest bırakılacaklarını ve bu mes'eleye hiçbir suretle müdahale etmeyeceklerini tarafeyn-i akidin kabul ve taahhüt eyler.

13. İşbu muahedenamenin iki nüshası evvelemirde bir taraftan Rusya Sovyetleri hükümet-i cumhuriyesinin Kafkasya'daki murahhasları yani Rusya Komünist Partisi'nin mahalli komitesi ve diğer tarafdan da Karakol Cemiyet-i İhtilaliyesi'nin ve Uşak Kongresi hey'eti icraiyesinin murahhası tarafından imza edilecektir. Bu suretle mumzi nüshalardan bir adedi Karakol Cemiyet-i İhtilaliyesi'nin ve Uşak Kongresi merkez-i umumileri tarafından tasdik edilecek, diğer adedi umur-ı hariciye ahali komiserleri Sovyet reisi ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin hey'et-i icraiye-i merkeziyesi reisi tarafından badettasdik mütekabilen imza edilen muahede teati edilecektir.

14. İşbu muahede 13. maddede zikredilen surette imza edildikten sonra iktisab-ı kat'iyyet eyleyecektir. Tarafeyn-i akidinin Kafkasya'daki murahhasları kendi imzalarını

müteakip ittifaknameyi mevki-i tatbike koyacak ve hükumat-ı metbualarının tasdikine intizar etmeyerek hareket-i müşterekeye mübaşeret eyleyeceklerdir.

15. İşbu muahedename Baha Sait Bey tarafından 1920 senesi Kanun-ı Saninin 11. günü Bakû şehrinde akid ve imza edilmiştir.

EK 3

MİLLİ KONGRE'NİN BEYANNAMESİ VE PROGRAMI (*)

Maksat ve gayesi programın birinci maddesinden de anlaşılacağı vech üzere devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkil ve tarihi anlarda bütün alem-i insaniyyet ve medeniyyete karşı vatanın âli hukuk ve menafiini temin ve müdafaa vazife-i mühimmesiyle teşekkül ibraz-ı faaliyete mübaşeret eden Kuvay-ı Milliye'nin tevhidinden ve münferid ve müçtemi müteferrik bütün mesai ve faaliyetlerin tanzim ve müşterek gayeye doğru sevk ve idaresinden ibaret bulunan ve payitahtta müesses ve mütaazzi başlıca heyet ve fırkaların mümessil ve murahhaslarının iştirakiyle kurulan (Milli Kongre) bugünkü içtimaında programını bervech-i ati tespit eylemiş ve kat'i şekilde saha-i faaliyete geçmiştir. Tarz-ı teşekkülüne nazaran müessesat-ı milliyeyi sinesinde toplayan ve bu itibarla efkar-ı umumiyye ve menafi-i memleketin mümessil ve müdafaa-i millisi olarak ortaya atılan (Milli Kongre) bütün teşebbüsat ve mukarreratın hariç ve dahilde bu suretle telakki ve kabule mazhar olmasını temin eyleyecek esaslar dairesinde çalışacaktır.

Kongre Katib-i Umumiliğine namzet zevat-ı muhtereme ihtisas ve taksim-i amal esaslarına göre çalışacak encümenler ile iştigal ve bunların esami ve mahiyetleri ile vezaifini tayin eylemiştir. Milli kongre milletin medar-ı iftiharı olan ve hariç ve dahilde tanınmış olan muhterem simalarını teşkil eden bilumum zevat-ı aliyenin irşadat ve müzaharetinden müstefid olacak ve şimdiye kadar millet ve memleketin hukuk ve mukadderatıyla alakadar olmak üzere hanımlarımızın cemiyetlerini de bittabi mesasisine iştirak ettirecektir. Milli Kongre vatanın münevver ve mütefekkir bütün evladını aza-yı tabiyesiinden ad ve hepsini hususi bütün emeller ve ihtirasların fevkinde bulunan maksadı etrafında toplanmaya davet eyler. Tekmil fikri kuva-yı vataniyyeyi tevhid ve temsil vazife-i mühimmesini üzerine alan Kongre bilumum anasır-ı Osmaniyyenin memleketin hakiki menafi ve ihtiyacatını müdrik mümessil ve erkaniyle temas ve bunların arasında ahenk ve mukarenet tesisine say ve gayret edecektir.

Ancak siyasi ve iktisadi istiklaliyle yaşayacak olan vatanın en mühim olan hak ve menfaatlerini temin ve müdafaa maksadıyla ve efkar-ı umumiyye-i memleketin tercümanı olarak milletin en meşru ve tabii metalibatını bütün cihan-ı medeniyyet ve insaniyete isma emeliyle neşredilecek vesaik ve risalelerin muhteviyatı arasında vahdet ve iştirakle mevcudiyeti lüzumu üzerine herkesin dikkatini celbetmeyi vazife bilen Kongre bu gibi teşebbüslerin daima bir kalemden geçmesini temin edecektir.

(Milli Kongre) bilhassa bu mühim nokta üzerinde bütün münevver ve mütefekkirlerimizin tevakkuf ve teemmül eylemelerini ve harice karşı milletin bütün amal ve metalibinde müttehid görünmesi zaruretinin hiç bir zaman hatırdan çıkarılmamasını talep eyler.

(*) Güner ve Kabataş, ss.92-93. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, ss. 155-156.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Program:

1. Bilcümle kuva-yı milliyeyi tevhid etmek maksadiyle İstanbul'da müesses ve mutaazzıv umum heyetler, cemiyetler ve fırkalar davet olunarak 29 Teşrin-i sani 334 tarihinde Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nde akdolunan içtimada atideki cemiyetler, heyetler ve siyasi fırkalar ikişer mümessilinden Milli Kongre teşekkül etmiştir.

(Edebiyat Fakültesi, Üsküdar Türk Ocağı, Teceddüt Fırkası, Türk Ocağı, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hürriyetperveran Avam Fırkası, Darülmuaaliminler Mezunları Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Radikal Avam Fırkası, Tıp Fakültesi, Galatasaraylılar Yurdu, Fünun Fakültesi, Kabataş Teavün Cemiyeti, Kadınlar Çalıştırma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Matbuat Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Milli Türk Cemiyeti, Mahamiler Cemiyeti (Baro), Ressamlar Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, Vilayat-ı Şarkiyye Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti, Adanalılar Cemiyeti, Trakya (Paşaeli) Cemiyeti, Sulhü Salah Cemiyeti, Selamet-i Osmaniyye Cemiyeti -son iki cemiyet bilahare fekk-i iştirak etmiştir- Milli Hususi Mektepler Cemiyeti, Ahali İktisat Fırkası, Sanatkaran Cemiyeti, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Esirgeme Derneği, İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Kadınlar Merkezi, Himaye-i Etfal Kadınlar Merkezi, Kadıköy Hanımlar Müdafaa-i Milliyye Merkezi, Asri Kadın Cemiyeti, Üsküdar Biçki Yurdu, İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Bilgi Yurdu, Biçki Yurdu, Musiki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti, Müdafaa-i Hanımlar Müdafaa-i Milliyye Merkezi, Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti, Tıp Mezunin Cemiyeti, Darülmuallimat Cemiyeti, İnas Darülfünun Cemiyeti, İspat-ı Sanayi-i Nefise Cemiyeti, Darülelhan Cemiyeti, Ticaret Mekteb-i İnas Cemiyeti.)

2. Hariçte kalan bilcümle cemiyet, heyet ve fırkaların dahi Kongreye ikişer murahhas göndermek suretiyle iştiraki ve bir cemiyet veya heyete mensup olmayan zevatın içtimalarda hazır bulunup ruznameye dahil mevad hakkında beyan-ı mütalaaya hakları derkardır.

3. Kongre vaziyet-i hazıra karşısında vatanın hukuk ve menafiini müdafaa ve istihsal etmek esbap ve vesaitini temine çalışacaktır.

4. Kongre gayesine vasıl olmak için:

Evvelen: Milletin cemiyet-i milele hür ve müstakil bir millet sıfatı ile dahil olabilmesi için icab eden tedabire tevessülüne; **Saniyen:** Matbuatta vatanın hukuk ve menafiine muvafık şekilde ittihad-ı efkar ve tesanüd tesisine; **Salisen:** Muhtelif lisanlarla risale ve gazeteler neşrine, konferans ve içtimalarla efkar-ı umumiyyenin tenvirine; **Rabian:** Memalik-i ecnebiyyeye heyetler izamına; **Hamisen:** Anasır-ı Osmaniyye arasında itilaf ve muhadenet tesisine; **Sadisen:** Kongre teşebbüsatına karşılık olacak masarifatı temin için kongreyi teşkil eden heyet, cemiyet ve fırkaların ve icabında bilumum efrad-ı milletin muavenetine müracaat edecektir.

EK 4

İSLAM İHTİLAL CEMİYETLERİ İTTİHADI NİZAMNAMESİ (*)

A— Cemiyetin Maksadı

Emperyalist ve kapitalistler tarafından tahtı tahakküm ve esarete alınarak köle gibi kullanılmakta olan islamları, başta Türkiye olduğu halde, esaretten tahlis ile kendi milli medeniyetleri dahilinde hür ve müstakil olarak teşekküllerini temin etmek ve mukadderatlarına sahip ve hakim kılmaktır. Bu gayenin temini için İslamları manen ve maddeten yükseltip birleştirerek istihsal-i maksat için teşkilat-ı lazıme vücuda getirmek cemiyetin gayesidir. İslamların ekalliyette bulundukları mahallerde hukuk-u medeniyelerinin teminine çalışılır.

B— Teşkilat

1) Cemiyetin bir merkez-i umumisi ve muhtelif memalikte birer muhtar merkezi ve bu merkezlere merbut icabı kadar şubeleri vardır.

2) Merkez-i umumi müessislerden 3-7 zatla teşkilata dahil her merkezin birer vekilinden mürekkeptir. Merkez-i umumi heyet-i umumiyesine arz edilecek hususatı takrir etmek üzere bir sene müddetle bir reis ve bir katip, bir de sandık emini intihap olunur. Bunların gaybubetinde vazife görmek üzere birer de namzet ekseriyeti ârâ ile seçilir. Evraka reis ve katip veya reis ve sandık emini cemiyet mührünün yanına imza ederler.

3) Merkez-i umuminin vazifesi:

Cemiyetin muhtelif memalikte teessüsünü temin ve teşkilatını teftiş, aralarındaki vahdeti temin, İslamdan gayrı olup hürriyetlerini istihsal için çalışan diğer mağdur millet ve sınıflarla teşrik-i mesai ve onlarla temin-i münasebatı tanzim, umumi kongreyi davet ve kongre mukarreratını tatbik etmektir. Umumi tezahürat, teşebbüsat ve icraat merkez-i umuminin muvafakatıyle icra olunur.

4) Merkez-i umuminin azasının sülüsü her kongrede tebdil olunarak yerlerine yenisi tayin olunur. Çıkan azanın tekrar intihabı caizdir.

5) Merakiz:

Hudud-u coğrafisi muayyen her bir memleket muhtar bir merkez tarafından müstakilen idare olunur. Her bir merkez 3-7 azadan mürekkeptir. Azanın tebdili merkezi-i umumi azaları gibi icra olunur, vezaifi aynı suretle taksim olunur.

6) Merkezlerin vazifesi:

Kongrelerde tesbit ve merkez-i umumice tayin edilmiş esasat dahilinde mıntıkaları dahilinde elzem her nevi teşkilatı tesis ve müstakilen idare eder.

7) Şubeler: Her memleketin taksimat-ı mülkiyesine göre bir takım mıntıkalara ayrılır ki, bunlara (şube) denir. Şubeler ait oldukları merkez veya fevk şube tarafından müntehap 3-7 azadan mürekkep bir heyet tarafından idare olunur.

(*) Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, ss. 123 v.d.

Azanın vezaifi merkezlerdeki gibi ifa olunur. Şubeler her nevi evamir ve talimatı merkez veya fevk şubeden alır.

C— Kongreler

8) Memalik kongreleri:

Her merkez senede bir kere muayyen zamanda şubelerden gelecek murahhaslarla kongre halinde içtima ederek kendi teşkilatına ait bütün mesaili tezekkür ile ittihaz-ı mukarrerat eyler. Umumi kongre için senelik icraat vaziyet-i umumiyesi, hesabat raporu gibi ilh... istihzaratta bulunur. Umumi kongreye gönderilecek murahhas ve merkezlerin yeni azasını intihap eyler.

9) Umumi kongre:

Merkez-i umumi tarafından muayyen zaman ve mahalde muhtelif memalik murahhaslarıyle merkez-i umumi büyük kongre halinde toplanır. Gelecek murahhaslar adedi ne kadar çok olursa olsun her memleket bir reye maliktir.

10) Kongreler dağıldıktan sonra merkez-i umumi ve muhtelif merkezler, mes'uliyeti kendilerine raci olmak üzere mukarreratında kongre salahiyetini haizdir.

11) Umumi kongre, merkez-i umuminin raporunu dinler, cemiyetin hesabat ve icraatını tetkik eder, bütçeyi tasdik, icabında nizamnameyi tâdil siyasiyat ve icraat programının hudud-u umumiyesini tayin ve merkez-i umumi azasını intihap eder.

D— Efrad

12) Cemiyetin maksadına hizmet edecek her ferd kabul olunur. Efrad arasında mevki ve itibar farkı yoktur. Hepsi kardeş ve müsavidir.

13) Bir ferdin cemiyete girmesi için eski efraddan ikisinin teklif ve kefaleti muktezidir. Bu teklif şubeler tarafından tetkik ve kabul olunduktan sonra usulü dairesinde tahlif muamelesi yapılır. Cemiyete giren ferd hayatıyle taahhüdüne bağlanmıştır. Ve bir daha cemiyetten çıkamaz.

14) Her kardeş, kabiliyetine göre cemiyet tarafından tevdi olunacak vazifeyi ifaya ve cemiyete malen ve bedenen her suretle yardıma mecburdur.

E— Yemin sureti

Allaha kasem eder ve namusum üzerine söz veririm ki, mazlum kardeşlerimizi esaretten kurtarmak, manen ve maddeten yükseltmek için kudretimin yettiği her vazifeyi canımla ve malımla yapacağım, esrar-ı cemiyeti muhafaza edeceğim, Vallahi.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Cumhuriyet
Dünya
Hadisat
Hakimiyet-i Milliye
Minber
Takvim-i Vekayi
Tanin
Tevhid-i Efkâr

Kitap ve Makaleler

Açıksözcü Hüsnü. **İstiklal Harbinde Kastamonu.** Kastamonu: Vilayet Matbaası, 1933.

Adıgüzel, Emre (der.). **Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı.** Çev. Fatma Mercan. İstanbul: Kaynak yay., 1985.

Adıvar, Halide Edip. **Türkün Ateşle İmtihanı.** İstanbul: Çan yay., 1962.

Ahmad, Feroz. **İttihat ve Terakki.** Çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak yay., 1984.

Ahmet Rıza Bey'in Anıları. İstanbul: Arba yay., 1988.

Akşin, Sina. **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele.** 2.b. Cilt I-II, İstanbul: Cem yay., 1992.

———. **Jön Türkler ve İttihat Terakki.** İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.

———. "İttihat ve Terakki Üzerine," **A.Ü. SBF Dergisi,** Cilt XXVI, No. 1 (Mart 1971), ss. 151-165.

———. "Mustafa Kemal Atatürk'ün İktidar Yolu," **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk.** İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı yay., 1983, ss. 49-80.

Aktepe, Münir. "Atatürk'ün Sofya Ataşeliği'ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge," **Belleten.** Cilt XXXVIII, Sayı 150 (Nisan1974)'den ayrı basım, Ankara: TTK Basımevi, 1974.

Akyüz, Yahya. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922.** Ankara: TTK yay., 1988.

Altuğ, Yılmaz. **Türk İnkılâp Tarihi.** 8.b. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997.

Arar, İsmail. **Atatürk'ün İzmit Basın toplantısı (16/17 Ocak 1923).** İstanbul: Burçak yay., 1969.

Arıkoğlu, Damar. **Hatıralarım.** İstanbul: Tan Matbaası, 1961.

Arif Cemil. **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları.** Haz. Yücel Demirel. İstanbul: Arma yay., 1992.

Arslan, Emir Şekip. **Enver Paşa ve Arkadaşları.** Çev. Aziz Akpınarlı. Samsun: y.y. 1952.

Atalay, Besim. "Uşak'ta Milli Hareket," **Yakın Tarihimiz.** Cilt 2, sayı 20 (12 Temmuz 1962), ss. 205-206.

Atatürk, Mustafa Kemal. **Söylev (Nutuk).** Cilt I-II, Ankara: TDK yay., 1978.

———. **Söylev.** Cilt III, Belgeler. Haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. İstanbul: Çağdaş yay., 1988.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1919-1938. Cilt I, İstanbul: TİTE yay., 1945.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1906-1938. Cilt II-III, Haz. Nimet Unan. Ankara: TİTE yay.,1952, 1954.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları. Cilt V, Haz. Sadi Borak ve Dr. Utkan Kocatürk. Ankara: TİTE yay., 1972.

Atay, Falih Rıfkı. **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919.** Ankara: İş Bankası yay., 1965.

———. **Çankaya.** İstanbul: Bateş A.Ş. yay., 1984.

———. **Zeytindağı.** İstanbul: MEB yay., 1989.

Avcıoğlu, Doğan. **Milli Kurtuluş Tarihi.** Cilt 1-2-3-4, İstanbul: Tekin yay., 1985.

———. **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın).** 3.b. Ankara: Bilgi yay., 1969.

Aybars, Ergün. **İstiklal Mahkemeleri 1920-1927.** İzmir: İleri Kitabevi, 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya. **Enver Paşa.** Cilt 1-2-3. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.

———. **Tek Adam.** 11.b. Cilt 1-2-3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.

Bayar, Celal. **Ben de Yazdım.** Cilt 1-6. İstanbul: Baha Matbaası, 1967.

Baykal, Bekir Sıtkı. **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler.** Ankara: TİTE yay., 1969.

Baytok, Taner. **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı.** Ankara: Başnur Matbaası, 1970.

Bayur, Hikmet. **Atatürk, Hayatı ve Eseri.** Cilt I, Ankara: Güven Basımevi, 1963.

———. "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu İle Padişaha Bir Başvurması," **Belleten.** Cilt XXI, Sayı 84 (Ekim 1957), ss. 561-565.

———. "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler," **Belleten.** Cilt XXIII, Sayı 90 (Nisan 1959), ss. 267-285.

———. "Yeni Bulunan Bir Belge Dolayısıyla," **Belleten.** Cilt XXX, Sayı 117 (Ocak 1966), ss. 103-114.

Benoist-Méchin, Jacques. **Mustafa Kemal, Begründer der Neuen Türkei.** Çev. Günther Vulpius. Köln: Eugen Diederichs Verlag, 1955.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma.** İstanbul: Doğu-Batı yay., t.y.

Bıyıklıoğlu, Tevfik. **Atatürk Anadolu'da 1919-1921.** 2.b. y.y. Kent Basımevi, 1981.

———. **Trakya'da Milli Mücadele.** Cilt I-II, 3.b. Ankara: TTK yay., 1992.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeler). Çev. Ali Alev. İstanbul: Koral yay., 1990.

Borak, Sadi. **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları.** İstanbul: Çağdaş yay., 1980.

Buytulluoğlu, Hamdi. "Milli Mücadele Başlıyor," **BTTD.** Sayı 13 (Ocak 1969), ss. 10-13.

Can, Fahri. "İzmir Suikast Teşebbüsü ve Kara Kemal Bey," **Yakın Tarihimiz.** Cilt 1, Sayı 6 (5 Nisan 1962), ss. 169-170.

———. "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu," **Yakın Tarihimiz.** Cilt IV, Sayı 48 (24 Ocak 1963), ss. 257-260.

Cavit Bey'in Notları. **Tanin.** 11 Temmuz 1945-22 Aralık 1946.

Cebesoy, Ali Fuat. **Milli Mücadele Hatıraları.** İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953.

———. **Moskova Hatıraları.** İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1955.

———. **Sınıf Arkadaşım Atatürk.** İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1967.

———. **Siyasi Hatıralar.** Kısım I-II, İstanbul: Doğan Kardeş yay., 1960.

Çarıklı, Hacim Muhittin. **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920).** Ankara: TİTE yay., 1967.

Çavdar, Tevfik. **Talat Paşa.** Ankara: Dost Kitabevi, 1984.

Çavuşoğlu, Şeref. "Esat Paşa Neler Yaptı," **Yakın Tarihimiz.** Cilt 1, Sayı 8 (19 Nisan 1962), ss. 227-228.

———. "İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı," **Yakın Tarihimiz.** Cilt 1, Sayı 9 (26 Nisan 1962), ss. 263-264.

Demirel, Ahmet. **Birinci Mecliste Muhalefet.** 2.b. İstanbul: İletişim yay., 1995.

Dursunoğlu, Cevat. **Milli Mücadelede Erzurum.** Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası, 1946.

Duru, Kazım Nami. **İttihat ve Terakki Hatıralarım.** İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.

Duru, Orhan. **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları.** İstanbul: Milliyet yay., 1978.

Er, Alev. "Milli Mücadelede Siyasal Kuruluşlar," **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.** Cilt 4, İstanbul: İletişim yay., 1985. ss. 1120-1136.

Erdeha, Kamil. **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler.** İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Erman, Azmi Nihat. **İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri.** İstanbul: Temel yay., 1971.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. **Türk İstiklal Harbi.** Cilt I, Kısım I-II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1965.

Giray, Muharrem. "İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat, Karakol Cemiyeti," **Yakın Tarihimiz.** Cilt 1, Sayı 11 (10 Mayıs 1962), ss. 345-346.

Goloğlu, Mahmut. **Cumhuriyete Doğru 1921-1922.** Ankara: Başnur Matbaası, 1971.

———. **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa.** Trabzon: KTÜ yay., 1981.

Gökbilgin, M. Tayyib. **Milli Mücadele Başlarken.** Cilt 1-2. Ankara: İş Bankası yay., 1959.

Göztepe, Tarık Mümtaz. **Vahideddin Mütareke Gayyasında.** İstanbul: Garanti Matbaası, 1969.

Günday, Faik. "İzmir Suikastinin İçyüzü," **Dünya.** 3-12 Eylül 1956.

Güner, Zekai ve Orhan Kabataş (haz.). **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yay., 1990.

Gürer, Cevat Abbas. "Tarihi Güne Bir Bakış," **Ülkü.** Cilt IX, Sayı 52 (Haziran 1937), ss. 247-256.

Gürsoy, Selçuk. "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Yayın Organı Liva El-İslam Dergisi." Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Halil Paşa. **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e: Bitmeyen Savaş.** Haz. M.Taylan Sorgun. İstanbul: 7 Gün yay., 1972.

Hanioğlu, M. Şükrü. **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902).** İstanbul: İletişim yay., 1985.

Himmetoğlu, Hüsnü. **Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul ve Yardımları.** Cilt 1-2, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1975.

Ilgaz, Hasene. "Milli Mücadelede Varlığı Gizli Kalmış Bir Cemiyet: Kara-Kol Cemiyeti," **Tarih ve Edebiyat Mecmuası.** Yıl 17, Sayı 1 (Ocak 1981), ss. 10-20.

İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları. İstanbul: Arba yay., 1987.

İğdemir, Uluğ. **Heyet-i Temsiliye Tutanakları.** Ankara: TTK yay., 1975.

———. **Sivas Kongresi Tutanakları.** Ankara: TTK yay., 1969

İleri, Rasih Nuri. **Atatürk ve Komünizm.** 4.b. İstanbul: Sarmal yay., 1995.

İnan, Afet. **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi.** 3.b. Ankara: TTK yay., 1991.

———. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları.** 2.b. Ankara: TTK yay., 1991.

———. "Mukaddes Tabanca," **Belleten.** Cilt I, Sayı 3-4 (Ekim 1937), ss. 605-610.

———. "Vatan ve Hürriyet," **Belleten.** Cilt I, Sayı 2 (Nisan 1937), ss.290-309.

İnan, Arı. **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları.** Ankara: TTK yay., 1982.

İnönü, İsmet. **Hatıralar.** Cilt 1-2, Haz. Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi yay., 1987.

Jaeschke, Gotthard. **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri.** Çev. Cemal Köprülü. 2.b. Ankara: TTK yay., 1991.

———. **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922).** Ankara: TTK yay., 1970.

Kandemir, Feridun. **Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay.** İstanbul: Yakın Tarihimiz yay., 1965.

———. **İzmir Suikastinin İç Yüzü.** Cilt 1-2, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.

Kansu, Mazhar Müfit. **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber.** Cilt I-II, 3.b. Ankara: TTK yay., 1988.

Karabekir, Kazım. **İstiklal Harbimiz.** Cilt 1-2, Sadeleştiren: Faruk Özerengin. İstanbul: Emre yay., 1993.

———. **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı.** İstanbul: Menteş Matbaası, 1967.

———. **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909.** İstanbul: Emre yay.,1993.

Karadoğan, İsmet. "Cemal Paşa'yı Ruslar Öldürtmüştü," **Yakın Tarihimiz.** Cilt 2, Sayı 15 (7 Haziran 1962), ss. 36-38.

Karal, Enver Ziya. "Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları," **Yeni Türkiye.** İstanbul: Nebioğlu yay., 1959, ss. 43-64.

Karaman, Sami Sabit. "Enver Paşa İle Nasıl Mücadele Ettim," **Yakın Tarihimiz.** Cilt 1, Sayı 10-11 (3-10 Mayıs 1962), ss. 307-308, 339-341.

Karaman, Sami Sabit. **İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa.** İzmit: Selüloz Basımevi, 1949.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Politikada 45 Yıl.** 2.b. Haz. Atilla Özkırımlı. İstanbul: İletişim yay., 1984.

———. **Vatan Yolunda.** İstanbul: Selek yay., 1958.

Karay, Refik Halid. **Minelbab İlelmihrab.** İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1964.

Karpat, Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi.** İstanbul: Afa yay., 1996.

Kayalı, Kurtuluş. "I. TBMM'de Muhalefet," **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.** Cilt 5, ss. 1161-1167.

Kılıç Ali. **İstiklal Mahkemeleri Hatıraları.** İstanbul: Sel yay., 1955.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin. **Kars Tarihi.** Cilt I, İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.

Kızıldoğan, Hüsrev Sami. "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki," **Belleten.** Cilt I, Sayı 3-4 (Ekim 1937), ss. 620-625.

Kili, Suna. **Atatürk Devrimi.** 4.b. Ankara: İş Bankası yay., 1982.

———. **Türk Anayasaları.** 2.b. İstanbul: Tekin yay., 1982.

Kinross, Lord. **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu.** 9.b. İstanbul: Sander yay., 1984.

Kuran, Ahmet Bedevi. **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat Terakki.** İstanbul: Tan Basımevi, 1948.

———. **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele.** İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1959.

Kutay, Cemal. **Atatürk-Enver Paşa Hadiseleri.** İstanbul: Ercan Matbaası, 1956.

———. **Milli Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler.** İstanbul: y.y. 1963.

———. **Siyasi Sürgünler Adası Malta.** İstanbul: Posta Kutusu yay., 1978.

———. **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları.** Cilt 1-2-3, 2.b. İstanbul: Kültür Matbaası, 1983.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu.** Çev. Metin Kıratlı. 3. b. Ankara: TTK yay., 1988.

Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü. İstanbul: Arba yay., 1988.

Mehmet Arif Bey. **Anadolu İnkılâbı, Milli Mücadele Anıları (1919-1923).** Haz. Bülent Demirbaş. 2.b. İstanbul: Arba yay., 1992.

Menteşe, Halil. "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları," **Cumhuriyet.** 13 Ekim-11 Aralık 1946.

Mevlanzade Rıfat. **Türkiye İnkılâbının İçyüzü.** Haz. Metin Hasırcı. İstanbul: Pınar yay., 1993.

Mıkusch, Dagobert Von. **Gası Mustafa Kemal, Zwıschen Europa Und Asıen.** Leipzıg: Paul List Verlag, 1935.

Moralı, Nail. **Mütarekede İzmir Olayları.** Ankara: TTK yay., 1973.

Mumcu, Uğur. **Gazi Paşa'ya Suikast.** 11.b. İstanbul: Tekin yay., 1994.

Okandan, Recai G. **Amme Hukukumuzun Ana Hatları.** İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi yay., 1971.

Okyar, Fethi. **Üç Devirde Bir Adam.** Haz. Cemal Kutay. İstanbul: Tercüman yay., 1980.

Olgun, İbrahim. "İttihatçıların Kurtuluş Savaşında Anadolu'ya Sızma Teşebbüsleri ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı," **VIII. Türk Tarih Kongresi.** III. Ciltten ayrı basım. Ankara: TTK yay., 1983.

Özalp, Kazım. **Milli Mücadele.** Cilt I-II, 3.b. Ankara: TTK yay., 1988.

Parla, Taha. **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm.** İstanbul: İletişim yay., 1989.

Peker, Nurettin. **İstiklal Savaşında Kastamonu ve İnebolu Havalisi.** İstanbul: Gün Basımevi, 1955.

Radek, Karl. "Cemal Paşa'nın Öldürülmesi," **Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı.** İstanbul: Kaynak yay., 1985.

Rauf Orbay'ın Hatıraları. **Yakın Tarihimiz.** Cilt 1-4, 1962-1963.

Rössler, Fritz. **Kemal Pascha,** Berlin: R.Kittlers Verlag, 1934.

Selek, Sabahattin. **Anadolu İhtilali.** 8.b. Cilt 1-2. İstanbul: Kastaş yay., 1987.

Sertel, Zekeriya. **Hatırladıklarım.** İstanbul: Gözlem yay., 1977.

Sertoğlu, Mithat. "Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları," **BTTD.** Sayı 23 (Ekim-Kasım 1969), ss. 28-45.

———. "Sivas Kongresi'nden Padişah Vahdettin'e Karşı Yayınlanan Beyanname," **BTTD.** Sayı 17 (Mayıs 1969), ss.3-9.

———. "Tarihimizde İlk Milli Kongre," **BTTD.** Sayı 21 (Eylül 1969), ss. 3-8.

Şimavi, Lütfi. **Osmanlı Sarayının Son Günleri.** İstanbul: Hürriyet yay., t.y.

Soko, Ziya Şakir. **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar.** İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944.

Sonyel, Salahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika.** Cilt 1, Ankara: TTK yay., 1973.

Soyak, Hasan Rıza. **Atatürk'ten Hatıralar.** Cilt 1, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası yay., 1973.

Söylemezoğlu, Galip Kemal. **Başımıza Gelenler 1918-1922.** İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.

———. "Milli Mücadeleyi Avrupalılara Anlatmak İçin Yapılan Roma Toplantısı," **Yakın Tarihimiz.** Cilt 2, Sayı 24 (9 Ağustos 1962), s. 347.

SSCB Bilimler Akademisi. **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi.** Çev. A. Hasanoğlu. İstanbul: Bilim yay., 1979.

Şapolyo, Enver Behnan. **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi.** 3.b. İstanbul: Rafet Zaimler Kitabevi yay., 1958.

———. **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi.** İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1967.

Şimşir, Bilal N. **Malta Sürgünleri.** İstanbul: Milliyet yay., 1976.

Taçalan, Nurdoğan. **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken.** İstanbul: Hürriyet yay., 1981.

Talat Paşa'nın Anıları. Haz. Alpay Kabacalı. 3. b. İstanbul: İletişim yay., 1994.

Tanör, Bülent. **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920).** İstanbul: Yapı Kredi yay., 1998.

———. **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920).** İstanbul: Afa yay., 1992.

Tansu, Samih Nafiz. **İki Devrin Perde Arkası.** Anlatan: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk. İstanbul: Ararat yay., 1969.

———. **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler.** Anlatan: Galip Vardar. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1960.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey.** Ankara: TTK yay., 1989.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. "Mustafa Kemal Talat Paşa Mektuplaşması," **Milliyet.** 15 Mayıs-23 Mayıs 1976.

Tengirşenk, Yusuf Kemal. **Vatan Hizmetinde.** Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1981.

Tepeyran, Ebubekir Hazım. **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları.** İstanbul: Çağdaş yay., 1982.

Tevetoğlu, Fethi. **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar.** Ankara: TTK yay., 1988.

———. **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar.** Ankara: Atatürk ve Çevresi yay., 1971.

———. "Karakol Cemiyeti," **Türk Ansiklopedisi.** Cilt XXI, Ankara: MEB yay., 1974, ss. 293-294.

Timur, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası.** 3.b. Ankara: İmge Kitabevi yay., 1994.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Partiler.** Tıpkı Basım, İstanbul: Arba yay., 1995.

———. **Türkiye'de Siyasal Partiler.** Cilt II, 2.b. İstanbul: Hürriyet Vakfı yay., 1986.

———. **Türkiye'de Siyasal Partiler.** Cilt III, İstanbul: Hürriyet Vakfı yay., 1989.

———. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri," **İ.Ü.H.F. Mecmuası.** Cilt XXIII, Sayı 3-4, 1958, ss. 227-247.

Tunçay, Mete. **Mesai 1920.** Ankara: A.Ü. SBF yay., 1972.

———. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması.** Ankara: Yurt yay., 1981.

———. **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925).** Ankara: Bilgi yay., 1978.

Turan, İlter. **Cumhuriyet Tarihimiz. Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler.** İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1969.

Turan, Şerafettin. "Kurtuluş Savaşında Kongreler," **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri.** Ankara: TTK yay., 1975. ss. 147-157.

Türkgeldi, Ali Fuat. **Görüp İşittiklerim.** 4.b. Ankara: TTK yay., 1987.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Cilt 1-29, Ankara: TBMM Matbaası, 1942-1981.

Türkiye Tarihi, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cilt 3-4. İstanbul: Cem yay., 1990.

Uluğ, Naşit H. **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı.** İstanbul: Milliyet yay., 1973.

Unat, Faik Reşit. "Atatürk'ün II.Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge" **Belleten.** Cilt XXVI, Sayı 102 (Nisan 1962), ss. 339-349.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," **Belleten.** Cilt XX, Sayı 77 (Ocak 1956), ss. 103-174.

Ünal, Tahsin. "Mustafa Kemal ve Enver Paşa," **Türk Yurdu.** Cilt 3, Sayı 7 (Aralık 1963), ss. 26-27.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. "Ankara İstiklal Mahkemesi," **Cumhuriyet.** 25 Mart 1973. s. 2.

Yalçın, Hüseyin Cahit. **Siyasal Anılar.** Haz. Rauf Mutluay. İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 1976.

Yamauchı, Masayukı. **Hoşnut Olamamış Adam, Enver Paşa.** İstanbul: Bağlam yay., 1995.

Yerasimos, Stefanos. **Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye.** İstanbul: Gözlem yay., 1979.

Yüceer, Saime. "Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Faaliyetleri (1918-1922)," **Askeri Tarih Bülteni.** Yıl 13, Sayı 24 (Şubat 1988), ss. 71-87.

Zürcher, Erıc Jan. **Milli Mücadelede İttihatçılık.** Çev. Nüzhet Salihoğlu. 2.b. İstanbul: Bağlam yay., 1995.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ